

**ТҮСІПОВ
МАРАТ
ИСАБЕКҰЛЫ**

ҒҰМЫРЖАЗБА - ӨТКЕНГЕ САЯХАТ

ДҮНИЕ - БЕКЕТ, АДАМ - КЕРУЕН.

Ж. ӘБДЕШОВА

ҚАРАҒАНДЫ - 2016

ӘОЖ 821.512.122
КБЖ 84 (5Қаз)
Т 87

Т87 Ғұмыржазба - өткенге саяхат. М.И. Түсіпов- Қарағанды: «TENGRI LTD» баспаханасы, 2016 ж. - 249 б.

ISBN 978-601-7814-44-1

Естелік - кітапта автордың балалық шағы, өскен ортасы, «кіндік қаны тамған» ауылының адамдары, табиғаты суреттеледі.

Білім алған әрі еңбек жылдары басқыш - баспалдақтарымен, рет - ретімен баяндалған.

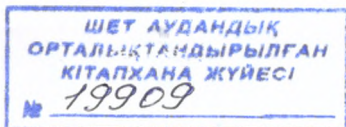
Көзі көрген аға - інілері, қызметтес жолдастары, қарапайым еңбек адамдары жайында қызықты деректер келтіріп, пайымдарын білдіреді.

Тілі - жеңіл, сөзбаяны - анық, танымдық - деректік маңызы бар ғұмырбаян.

**ӘОЖ 821.512.122
КБЖ 84 (5Қаз)**

ISBN 978-601-7814-44-1

© Түсіпов М.И., 2016

Оқырманға - арнау сөзім

Құрметті оқырман! Сіздерге естелік - кітабым жол тартты. Естелік - өзіңмен-өзіңнің іштей сырласуың, басқаларға көргеніңді, бастан кешіргеніңді, — өткен күндеріңді әңгімелеу.

«Ол күндер - өткен күнмен бәрі бір бәс» деп ұлы Абай айтқандай, өмір де - бәсекелес дүние. «Ол күндер» деп отырғаны - бүгінгі күндер, бүгінгі заман. Кешегі заман өзінің алдына өткен заманды жоққа шығарды, бүгінгі заман кешегі заманды іске алғысыз етіп жатыр емес пе?! Заманды-дәуірді-қоғамды зерделеу үшін ондаған жылдар, тіптен, ғасырлар керек болар: оның ақ - қарасын, пайдасы - зиянын танып білу - ұзақ та күрделі үрдіс: әділін айтып, баға беру - ақыл иелерінің үлесінде.

Сондықтан, естелігімде баян етілген жағдайларды, негізінен, оның алдында өткен дәуірмен де, бүгінгі заманмен де байланыстырмай - салыстырмай, көп пәлсапалыққа салынбай, болған жағдаятты ойдан шығармай, қоспасыз: нақты көргенімді, бастан кешкенімдерді, сенімді-ау деген естіген пікірлерді ескеріп, қосып жаздым. Кеңестік кезеңде дүниеге келіп, оқып, білім алып, жиырма жеті жыл қызмет жасап, сол заманға сай көзқарасымның қалыптасып, дамуы - менің тағдырым.

«Басқан із, көрген қызық артта қалмақ» деп ұлы ойшыл айтқандай, басқан ізім жоғалып кетпесін деген оймен, өз жайымды ғана емес, өзгелердің — басқалардың аттарын атап, жақсылықтарын көрсетуге ұмтылдым, әрине, «шымшылап» өткен жерлерім де баршылық.

Биік, заңғар шыңды таулар сілемдерінен, жота-төбелерінен басталмай ма? Сол тауды қозғалтпай, берік ұстап тұрған белдері мен адырлары болмаушы ма еді? Ұлылар халқына, зиялы қауымына, қарапайым еңбек адамдарына, адал қызметкерлеріне сүйенбей ме?

Осындай қарапайым адамдармен, адал жандармен бірлесіп өмір сүру, еңбек ету, сырласып — дидактасып отыру - Жаратушымның маған берген сыйы.

Естелік жазу, жалпы, бір шаруаны қолға алып, іске асыру - оңай шаруа емес, абырой әпере бермейді: біреу - алғысын, біреу - солақай сынын, біреу - табалап жатады. Жазылмаған заң бар: біреуді мақтасаң,- екіншісі ұнатпайды; біреуді жамандасаң, - екіншісі қуанады. Бір мәселе - сұраққа бірнеше көзғарас, бірнеше жауап.

Бәріміз де ет пен сүйектен тұрамыз. Пендешілікпен артық кетіп қалуымыз, істің мәнін жете түсінбей, теріс баяндап кетуіміз бек мүмкін. Жазылды - кетті.

Не істеу керек? Ол - кешірім жолын іздеу. Кешірім жолын іздеу, табу - мені қатты толғататын мәселе. Осыны, оның жауабын тапқандай болдым.

Дінге қызмет еткен үш буынның (ғұлама молда Өтетілеу (Мөйкең) - Түсіп қажы - Исабек молда) ұрпағы болсам да, көзқарасым жоғарыда айтқандай, басқа жағдайда қалыптасып, дамыды.

Дегенмен, соңғы жылдары асыл дініміз - исламға қатысты жазылған материалдарды, әсіресе, Абайдың қара сөздерін оқи отырып, тапқаным: - Құранға жақындау керек (бәрі - Тәуелсіздіктің арқасы ғой) екен.

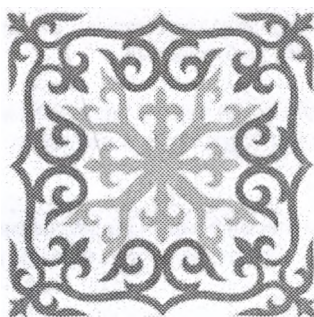
Осы қасиетті Кітапта үш-ақ аяттан тұратын «Наср» деген сүре бар. Тәпсірі мені терең ойға батырды. Сонғы аятында: «Раббыңа мақтаулар айтып, дәріпте және кешірім тіле» деген, яғни Ей, пайғамбар (с.ғ.с.), Жаратушыдан кешірім сұра деп отыр. Мән-мағынасы тереңде: « Пайғамбарымыз кешірім тілеуге бұйырылса, онда, басқалар туралы не айтуға болады» дейді дін исламның ғұламалары А.Саади мен Құртуби (Құран Кәрім: мағыналар мен түсіндірмелерінің (тәпсірінің) аудармасы. Алматы, 2013 жыл).

Осы сүрені дін ғұламасы Абдуллаһ ибн Аббас та осы тәріздес тәпсірілегені туралы жарияланды («Ислам» г., Құдайберді Бағашар, 12.02.2016).

Сонымен, мұсылман адамдарының бойына Мейірім, Кешірім, Рахмет ұғымдары - топырақ, су, ауа тәрізді керек те, қасиетті дүниелер.

Айтайын дегенім: оқиғаларда баяндау, адамдарға қатысты қонымсыз пікірлер болса, тіптен, олардың аты-жөнін атауда (ондай-баршылық) қателіктер, жазу-сызуда кеткен кемтік-кемшіліктер үшін кешірім сұраймын.

Баршаңызға жақсылық тілеуші - Марат Исабекұлы Түсіпов.

Алғысөз орнына немесе ел мен жер туралы

Мұхамедқали Баймұханов

Марат Исабекұлы Түсіповтың осы бір тамаша кітабы туралы, алған беттен-ақ, жақсы пікірлерімізді айтқымыз келеді. Өйткені, автор бұдан бұрын да Ақбауыр ауылы туралы кітап жазып, оны ауылдастары да, басқа оқырмандар да жылылықпен қабылдаған болатын.

Кітаптың жақсы, көркем жазылуына да себептер керек. Біріншіден, автор айтатын оқиғаның жүйесін жақсы білуі керек десек, қызығы мен шыжығы көркем сүреттеліп, екіншіден, әрине, ағып тұрған сөз, оралымды ой қажет. Талант деп аталатын нәрсенің өзі осы болар. Бұл тұрғыдан алғанда, автордың төрт аяғынан тең басып тұрғаны, оның сөзге де, оралымды ой айтуға да қабілеті жетіп тұрғаны шұу дегеннен-ақ оқырманды баурап әкетіп тұр. Екіншіден, оқиға, көбінесе, Ақбауыр, Кәрі түлкі, Шолақ түлкі, Саржал аумағындағы өткен балалық шақтың оралымымен айшықталған. Бір байқағанымыз: автор - ел мен жерге, елдегі адамдарға, өзімен істес болған қызметтестерге дейін аса құрметпен ризашылықпен еске алады. Адамды жақсы көру деген осындай-ақ болар! Кітапта кісі аттары аса көп. Мұның мәні: біреуі-балалық шақтағы жолдас, енді, біреуі- қызметтес болған. Автордың зеректігі арқасында осылардың бәрінің аттары кітаптың өн бойында бой көрсетіп отырады.

Туған елге, туған жерге деген жақсы көрушілікпен айшықталған тамаша сөз жолдары еріксіз елге, жерге деген қай адамның болсын сағынышын оятқандай.

Автор туралы тағы бір ауыз сөз айтқымыз келеді. Ол - мамандығы бойынша тарихшы. Кезінде әртүрлі мектептерде мұғалім болудан бастаған, кейін Шет ауданының оқу бөлімі бастығы, Жезқазған облысының Шет аудандық партия комитетінде жауапты жұмыстар атқарған. Бүгінгі ардагерлер, сол уақытта қызметтес болғандардың пікірінше, Марат Исабекұлы Түсіпов -біреуге қатты сөз айтып, көңілін қалдырмайтын, әркез адамның жағдайына қарайтын адам екен. Өзі Абайдың қара сөздерін жатқа білегінін өз көзімізбен көріп, құлағымызбен естігеніміз бар. Оның эрудициясы осы кітаптағы сөз айшықтарынан көрініп тұрады.

Кітапта кісі аттары көп дедік, соның біразын атап көрейікші, өйткені, олардың көбісі мақтауға лайық жандар.

Алғашқы мұғалімдікке жолдаманы Ақтоғай аудандық оқу бөлімінің бастығы Әзібек Смағұловтан алғаны, дәл екі-үш күннен кейін сонау алыс жерден келіп, жас мұғалімнің сабағына кіргені де айта қаларлық жайт.

Алғашқы өмір жолында қызметтес болған Рая Әбілмәжінқызы, Танас Қасымұлы, Кәрігүл ағасы, Кенди Шүленбайұлы, Седова Нина Николаевна, Вера

Сергеевна, Жәмел Ахметұлы, Зейнегүл Қолауқызы, Рымтай Әбенқызы, Бәдер Омарқызы, Жамал Ибрахимқызы, Қарлығаш Беркінқызы, Күлқайша Қайырбекова, Төкіш Ыбырайқызы секілді жандарды ілтипатпен еске алады. Адалбек, Аманкелді, Серік ағайлары және 2009 жылы Ақбауыр тойында үлес қосқан сол жердегі кезінде мектеп түлектері болған Мейрам Түсіпов, Қайрат Әлин, Аманжол Нұрбеков, Тілеуберді Аманкелдіұлына ризалық айтады. Осы тойда мектепке Қуат Әбдірайымұлы компьютер силаса, аудан басшысы Қайыржан Кәрімұлы, маслихат хатшысы Мақсұтов Рақымжан қатысқаны да автордан қағаберіс қалмапты. Спорт білімінен Аманкелді Ахмедияұлы Қызылов, «Шет шұғыласы» газетінің редакторы Болат Тойшыбекұлы, мәдениет бөлімінен - Аян Қапасұлы да келіп, берекелі Ақбауырға өз тілектерін арнапты. Осылармен бірге өмірден ерте кеткен Кәрібай, Қанат және Сәденді де атай кетуді ұмытпаған. Жоғарыда айтқандай, кітапта кісі аттары өте көп, оның бәрін оқушылар өздері оқып, ілтипат білдіре жатар. Автордың адамды сүйген жүрегі бұл кісілердің аттарын атап, ілтипат қылғандықтан, біз де бұларды айтып кеткіміз келді. Оның себебі; «Әрбір адам-әлемге тең» деген бар, бұлардың көбісі осы кітапта «тілге тиек болғандар, сондықтан, тағы біраз адамдардың атын тағы атағымыз келеді. Бірінші - өмірлік серік болған, балаларының анасы болған жұбайы Қарлығаш туралы көп айтылмаса да, осы бір ізгі адамның Шетте Ы.Алтынсарин, М.Горький атындағы және кейін Қарағандыға қоныс аударған соң, №36, 59, 82 мектептерде сабақ берген. Өмірден өтіп кеткеніне он жылдан асып кеткен. Әрине, мәуелі ағаштай жемісін беріп, артында Мараттың қамқорлығымен бала-немерелер өсіп келеді.

Қарағандыда қызметтес болған Зекен Рақымұлы, Бақыт Зейнелғабиденқызы, Гүлмира Мақсұтқызы Бекова, Гүлнәз Жарасқызы, Әліпбекова, Бақыт Күсембаева, Бибізада Есенбаева, Жанна Қайдарқызы Ғазизова туралы автордың ризалық сөздері көп. Тағы басып айтайын: автордың адамға деген жақсы көрушілігі-оның өмірлік кредосы. Салыстырмалы түрде айтсақ; көптеген тәп-тәуір авторлар естелік жазу кезінде біреуді мақтаймын деп, жамандап қалатын кездері көп. Өйткені, сөз өнері -киелі өнер, оны дұрыс қолдана алмаудың өзі басыңды шырғалаңға қалдырады. Автор: Мәуен Хамзин, Сәулебек Жүнісұлы, Марс Еренбекұлы сияқты азаматтарды атай кете отырып, өзіне құда болып келетін Сайлау Ыбырайұлы Ғабдуллин, Тілеуқабыл Мұқажанұлы, Айып Досымбайұлы, Тілектес Үмбетов, Нәби-Рысқұлдердің де іштей де, сырттай да тілеулес жандар екенін айтып кеткен. Сондай-ақ; Қайша, Бикен, Қуантай апайларына, Клара жеңгейіне ықылас білдіруді артық көрмеген. Жыл сайын автор өзінің туған күнінде тоқсаннан асқан Терлікбай ағасынан бастап, Танас-Жамалдың, Серік пен Раяның жаңылмай құтықтауын қалай айтпасын. Негізінен, естелік кітаптың көркемдік қуаты аса мол болып келеді. Оның себебі; адамдарға деген ілтипат, екінші жағынан, туған жерді ұлықтау. Ақбауыр аты елең еткізетін жер. Қарағандыдан оңтүстік-шығысқа қарай жүз елу шақырым шамасындағы осы бір аса көрікті өңірге қалай айтсаңда, сөз жетпес. Аса шұрайлы жер ретінде кезінде Ресей шенеуіктерінің де «көз құрты» болған

аяулы өлкеде үлкен атасы «Мөйекең» деп аталып, халқының сүйспеншілігіне бөленген, кезінде ерлік көрсеткен Алшын Тоқатай баба ұрпағы Өтетілеу молланың шөбересі болып келетін Марат Исабекұлы Түсіпов алыстан іздемей-ақ, өзі туып өскен Ақбауыры туралы екі аяулы кітап жазып жерлестерінің, оқушыларының алдында ұятқа қалмайтындай дәрежеге жетті. Кітаптарының көркемдік қуаты жоғары.

Марат кезінде Қазақ мемлекеттік Университетінде оқығанда, алғашқы қолтаңбасын таныған академик Зейнолла Қабдолов «шырағым, жазу қабілетің күшті, жазуды тастама» деген екен. Осы әңгімені емтихан алып отырып, «бес» қойған Манаш Қозыбаев та жаңғыртыпты. Бахтажар Мекішев деген халқына жаны ашығыш азамат болған, ол да Маратты «жазумен халқыңа көбірек пайда келтірерсің» деп үгіттеген. Алайда, өмірдің жолы-қым-қуыт. Ойлағаның шықпай жататын кез аз емес. Сонда да болса, «ештен кеш жақсы» демекші, осы бір талантты адамның өзінің соқпағын тапқанына қуандық.

Ақбауыр ауылы өткен жылы өздерінің жүз жылдығын атап өткен. Осы істің де басы-қасында Марат Исабекұлы Түсіповтың жүргенін білеміз. Үлкен әкесі Түсіп кезінде қажылыққа барған. Көп қайталап алмау мақсатында Мараттың Ақжан Жақсыбекұлы Машановтан алған тағылымдары жөнінде оқушыларымыз өздері оқи жатар дедік. Осы кітапты оқып отырған жұрт көп нәрсе жөнінде саралап ойланып, ел мен жердің адамға қандай қымбат екенін, сол арқылы күні кеше озіңмен бірге жүрген адамдардың қымбат екенін біліп, олардың адами қасиетіне бойлағандай боласыз. Автор өзі көздеген мақсатына жеге алған. Интеллектісі биік, айтар ойы қуатты, өмірден түйгені көп осындай автордан оқушы занды түрде жақсы шығармалар күтеді.

Мұхамедқали Баймұханов -

Қазақстан Журналистер Одағының мүшесі, Халықаралық Жазушылар Одағының мүшесі, Қазақстанның Құрметті журналисі, Қазақстан Мәдениетінің үздігі, Әдебиет саласындағы Ресейдің М.Шолохов медалының иегері, Қазақстан Журналистер Конгресінің лауреаты, «Ел ардақтысы» атағының иесі, Қазақ-Халықаралық шығармашылық бірлестігінің Абылайхан және Бейбітшілік алтын медалдарының иегері, жазушы, арабист (ориенталист-кадактолог), (қоғам қайраткері). (2003 жылы Сауд королі, Фахд бин Абдул-ғазиз әд-дәулінің шақыруымен қажылықта болып қайтқан).

Негізгі еңбектері: «Абылайхан» тарихи-деректі романы, «Адамды өз атымен атайтын халық» атты көлемді эссе, «Қызыларай баурайында» повесі, т.б. еңбектері және өлеңдер жинағы жарық көрген, Қарқаралыда Құнанбай қажы мешітін қалпына келтіріп, ашушылардың бірі. «Семей-Невада» қозғалысының белсенді мүшесі. Мәскеудегі қазақ жастарының «Жас тұлпар» ұйымының белсенді мүшесі болған. Қазақ Экономикалық және консалтинг Университетінің профессоры. Алшын-Тоқатай баба ұрпағы.

Ақбауырдағы туыстарға өзім туралы

Әкем, Шанышқұлбаев Баймұхан, 1887 жылы туған, жылы барыс еді. Тәрізі, алшындар Қарақуыста тұрған кезде, әкесі өзінің бір жасында түйнектен бе, әйтеуір, тосын дерттен қайтыс болыпты. Күні бүгінге дейін сол атамыз Қарақуыста қалды ма, жоқ, Ақбауырға қоныс аударған кезде, осында өлген бе, мәлімсіз болып отыр. Қарқаралы мен Қызыларайдың ортасында орналасқан «Қарақуыс» аталатын шұрайлы мекенді жақсылап араладым, өйткені, «Жарлы» деп аталған Нүркен ауылында қызмет істеп, он үш жыл тұрғамын. Сол кезде мен әлі алшынның ұлы екенімді білмеуші едім, қырғызбын деп жүретінмін. Бірақ, ішке тартар туысқандарға өте жұтаң болған соң, ойланып та қалатынымын. Аз ауыл алшындар Қарақуыста бір-екі кісінің ғұмырындай уақыт тұрса керек. Сол уақытта жапсар елмен қыз алысады ғой, сонда, менің әкем Қызыларай қырғыздарына туған жиен екен. Әкеден жетім қалып, өзінен үлкен әпкесі екеуі ержетіп қалған кезде, нағашыларын сағалап, барған болу керек. Әкеміз марқұм ширақ, уытты адам еді, соны байқаған нағашылар үгіттеп, үйлендіріп алып қалыпты. Сөйткен әкеміз ертерек қайтыс болып кетті, өз аузынан айтуға сан рет оқталған шығар, бірақ бөтен елдің ішінде бізді жасытпайын деп ойлады ма, айтпай кетті. Мен өзім қазақ жерінің ең бір романтикалы жерінде: Қызыларай баурайында 1944 жылы дүниеге келіппін. Мұнда Әлихан Бөкейханов, Әлімхан Ермеков, ұлы Найманбайұлы, бертін Серік Ақсұңқарұлы дүниеге келген.

Қысқасы, бертінде жамағайын туыстар бізді іздеп, біз оларды іздеп дегендей, табыстық. Тағдырдың осы бір сынағына таңғаламын да, ден қойып, Аллаһтағалаға тәубе етемін. Кім екенін білмей, сол қалпында дүниеден өтіп кеткен бауырларымыз да бар. Міне, жер ортасынан асқан кезде, «орнында бар оңалар» деп, өз жұртымды тапқаныма қатты ризамын. Ақбауырда Асанәлі Әшімовтың атасы жатыр деп естідім, бірнеше рет келіп кетіпті. Өзімен Астанада кездесіп қалып, туыс екенімізді білістік.

Сөз арасында бір айтатын нәрсе: алшындар - қазақ халқының ең бір үлкен бөлшегі, демографтардың айтуынша, үш миллионға жуық адам бар. Соған орай, қазақ халқының аумалы-төкпелі заманында осыған лайық үлес қосқан ел. Оңтүстікте жиырма үш метр қола ескерткіш алшын бабаларға арнап орнатылды. Шымкент қаласының басында бұдан екі жүз елу жылдай бұрын қалмақтар Түркістанды қоршаған кезде, сонау Кіші жүз елінен алшын-шекті Телеу батыр, баласы Жолдыаяқ батырмен бірге, он жеті мың қолды бастап келіп, Түркістан түбінде адамзат тарихындағы қырғын соғыстың бірінде он бір мың адаммен бірге күші басым жауға қасқая қарсы тұрып, шәһид болған және Телеу батыр құрметпен Әзірет Сұлтанға қойылған. Таяуда ғана Алшын ұрпақтары Шымкент қаласында әкелі-балалы қос батырға лайықты ескерткіш қойды.

Бауырым Марат Исабекұлы Түсіповтың осы кітабына туыстарға анықтама есебінде осы кішкентай деректерді кіргізуді өтінгем. Өзім де кезінде бірнеше кітаптар жазғам, ол жөнінде тағы жаза да, айта да жатармыз.

Ақбауырға арнау

*Ассалаумағалейкум, Ақбауырым,
Күнге тосып жататын қақ сауырын.
Түлектерін сан - жаққа ұшырып ап,
Деп жатқандай көсіліп, «сақта, пірім»!*

*Замананың көрдің сен сан дауылын,
Қақсатқандай қысып ап қандауырын.
Алға ұмтылып, күн кешкен асқақ белің,
Ұмытпай жиналыпты жан бауырың.*

*Сарқытын сарқып ішіп сан дәуірдің
Артыңда жолың жатыр таптауырын.
Қазақтың сары даласын сайран еткем,
Алайда, дәл өзіңнен жоқ - тәуірім.*

*Көп көрме, осы күнді ей, Тәңірім,
Ғаламға жүріп тұрған бар әмірің?
Ақ күні Ақбауырдың мынау жұртқа,
Бүгін төгіп берші бір жанның нұрын*

*Ақбауыр - таңдау жері жаратқанның,
Әлемге шексіз нұрды таратқанның.
Ақ бұлтың ақын жанның мінезіндей,
Шіркін-ай, көрсем сенде - таң атқанын.*

*Оралдым қасиетті, атамекен,
Бұл ұлың тебіренбей, жата ма екен.
Ат ізін сала алмасам қиыр жайлап,
Ол менің пендешілік қатем екен.*

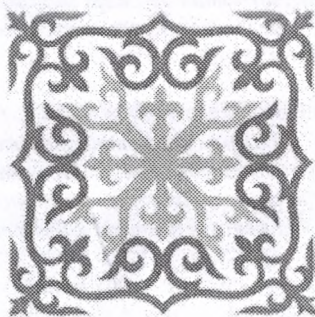
*Жат жұртты да жайлатқан аяулы елім
Өзіңсің - Алатаудай асқар белім.
Қызыларай, Қарқаралы, Ақбауырым,
Саған келіп мінеки, басқан шөлім.*

*Бар сезімді өзіңе бағыштадым,
Туған елді аралап бақ ұстадым.
Көкіректің ішінде жиі соққан,
Жүрегімнің жартысын табыстадым.*

Атам-Алшын аяғын басқан жерсің,
Жырға лайық аяулы ақтангерсің.
Қыр қуалап, кеткенмен ұл-қыздарың,
Бақытын дәл өзіңнен тапқан жерсің.

Құлақ құрышын қандырар өлеңім де
Дәл бүгін кетем, оны төгемін де
Өмірге сезімтал боп келгем, рас,
Сондықтан, оны жарып бөлемін бе?!

Сөз өнерін тереңдеп белден қаздым,
Өзімнен өзім ұрлап өлең жаздым.
Соның бірін арнадым Ақбауырға,
Ішінде сусап жүріп өрен жаздың?

Ой - пікір

Себеңсіз жазылмас қолдағы бұл кітап, байқамай өнерді, кеттік пе біз жұтап. Осындай өнерлі болмаса адамдар, басқан із көрінбей, қалады жер құр тақ. Сондықтан, ел оқып, жыр қылса, құрымас ел көрген,- көгерген' бұл бұтақ. Ағасы,-лайық қой жұрт берген мәртебе, жарасым болғайсын берілген Сізге ТАҚ.

берілгендігін көрсетеді.

Әрине, бұл тарихи кезең, автордың «азамат-тұлға» ретінде нақты қалыптасқан уақыты болды деп түйіндеуге болады. Көзбен көрген жағдайларды, құлақпен естіген пікір-сөздерді бойына сіндіріп, жақсы-жаманды айырып, адами қалыптасуына бағыт бергендігін байқатады.

«Советтік системада» адаспай тік жүріп, өзінің тұлғалығына, әлеуметтік ортасына кір келтірмей, жақсысы болса асырып, жаманы болса жасырып, бататын жерде батпай, ататын жерде атпай, ұстамдылығын байқатып, жастайынан қанына сіңген ұлттық тәрбие, өнегелі шаңырақтан шыққандығын байқауға болады.

Құрметті оқырман! Ел аузына сөз салмайын, бұл - өзімнің пікірім. Кітаптың шығуына өз еркіммен ат салыстым, бұл үлесімді Марат Исабекұлының қолдағанына ризашылығымды білдіремін. Қос кітапты баспаға дайындап, шығаруына араласқанымда, өзімнің алған әсерім өте жоғары және құтты болды деуге болады. Автордың шығармасын талдап, уақыттарыңызды алмайын. Кітап сіздің қолыңызда.

Мысалға:

Оқыңыздар, дастарханның басына жайласып, сораптап ыстық шай.

Мұқабаны жапқанда, қанағат пен ризашылық құрасын - көңіл жай.

Шай құйған жеңгеміз, сұрап қалса:«... әй, не жазыпты біздің - Маратжан», «Бәрекеді..., өткен заман есте қалды...» деп білдір, оң қолыңмен ұрып сан.

Ой - пікірін жазған: Серік Мұстафин - саясаттанушы, әріптес-бауыры.

Әкем Исабек Түсіпұлына, шешелерім: Қатжан Күлейменқызы және Қанша Тікішқызының рухтарына арнаймын.

1 -ші тарау, «Ақбауыр» тарауының орнына ...

«Өзге емес, өз жайымды өзім айтайын» дегендей, өткен өмірім туралы жазба қалдыру көптен бері мазалап жүрген болатын. Бұған түрткі жағдай - дүниеден озған бабаларымыз туралы деректердің жоқтығы. Өмірлері күрделі де мағыналы, бірде шерлі, бірде кермекті болғаны аян. Бірақ, өткен өмірі, басқан іздері, көрген қызықтары мен шыжықтары жайында бір белгі - нақты жазба жоқ.

Ол ол ма, кеше ғана қатарымыздан кеткен адамдардың есімдері ұмытылып бара жатыр, не таза ұмытылудың алдында. Жер-су атаулары да тартылған өзен-бұлақ пен тозып бара жатқан жерлер тәрізді адамдар жадынан өшіп барады, қорқыныштысы сол жас ұрпақ еске алатын ештеңе қалмай барады.

Не істеу керек? Жас емессің, жас күніңнен бірдемелерді жазып, машықтанған жоқсың, қасаң тартып қалған жастасың. Тәуекелге бардым: тым құрымаса өмірім, өскен жерім, еңбек еткен ортам туралы естелік қалдырайын, көз көрген адамдардың аттарын атайын, олардың есімдері естіліп, еңбектері еленіп, ауызекі болса да әңгіменің арқауы болса, не жамандық көреміз, ішінде мен секілді пенде жүрсе де - шүкіршілік емес пе?!

Әлденеше ойланып - толғанып, бірде суып, бірде ысып, батылсыздау болса да, іске кірістім. Естелігіме «Ақбауыр және мен өмір сүрген уақыт» деп ат қойдым. Өмір және еңбек жолдарыма байланысты он екі тарауға бөлдім.

Бірінші тарау «Ақбауыр» деп аталмақшы болып, оның аздап болса да тарихына, жер - суына, адамдарына асықпай тоқтап, ауылға барып, жата - жастана үлкендерімен пікірлесіп, сөйлесіп, тарауды содан кейін жазбақшы болдым.

Қалған тараулары өзіме байланысты болғандықтан әрі көз алдымда өткендіктен, естелікті бірден екінші тараудан бастадым. Бұл - 2013 жылдың 1-ші шілдесі болатын. Жазған екі дәптер болып, яғни он бір тарауды 2014 жылдың көктемінде аяқтадым. Алдымызда жаз, жоғарыда айтқандай, ауылға барып қайтуды жоспарладым: жер аяғы кеңуді күттім.

«Адамның айтқаны - болмайды» деген рас екен: естелік бір жарым жылға тоқтады. Себеп не? Бір қуанышты іс ой-аңсарымды басқа арнаға аударып жіберді. Қырқынан шыға салысымен бауырыма салып алған, қызым деп мәпелеп өсірген Айтолқын атты балам-немерем тұрмысқа шықпақшы болды. Әкесі қайтыс болған. Бір жағынан, үлкен қуаныш: ата-ананың бір арманы - қызының орнын табуы; бір жағынан, қиастық, күмілжіген күдікке ұқсас бірдеңе: әлі жас - студент, барған жеріне тастай батып, судай сіңісе ала ма?

Көкіректе көп сұрақ еді, бәрі орнымен аяқталды. Барған жері жаман емес, тәрбиелі орда. Кәзір жиен - шөбере сүйгізіп отырған жайы бар.

Мұндай қуаныштан кейін бірден жазуға отыру оңай шаруа емес. Оның үстіне тамыз, қыркүйек айларында қатты ауырып қалдым. Қаралып, біраз ем-дом қабылдап, төсек тартып жатып қалудан бірте-бірте құтылып, өзімді өзім ширатып, естелігімді бастауға шешім қабылдадым.

2014 жыл, қазанның 10-ы. Жазбамның шекесіне мерзімді белгілеп қоюшы едім, соған қарап, осы күнді атап отырмын. Бағана айтқандай, жазылмаған бірінші тарауымды «Ақбауыр» деп қойып, бес-алты сөйлем жазып, кідірдім. Бұл тоқтау-үзіліс тағы да бір жылға созылды.

Неге? 2014 жылдың қараша айының он бірі. Түс мезгілінен кейінгі уақыт. Телефон шыр ете түсті, тұтқасын көтерсем, Аманжол Нұрбекұлы, медицина ғылымдарының кандидаты, доцент, медколледждің директоры әрі жиеніміз. Сыйлас, ауыл десе, оның ішінде, нағашылары десе, ақ пейілін аямай төгетін, ауылының - нағашы жұртының жақсылығын асырып, жаманшылығын жасыратын азаматтардың бірі.

Аман - саулықты сұрасқаннан соң: «Мәке, бүгін «Индустриальная газетіне» шыққан «Доманины из Ақбаура» деген мақаланы оқыдыңыз ба? Авторы - Юрий Попов, танымал өлкетанушы. Ақбауыр жүзге толатын көрінеді», - деп қуанышты үнін жасырмады.

Сасқандық па, қуаңғандық па, білмеймін: «Екеуімізге жұмыс табылды ғой» - деппін.

Сонымен, кітапты аяқтау ісі ысырылды, көкейде - не істеу керек, неден бастау керек, қолымыздан келе ме, дайындық шаруасын бастап кетсек деген сияқты ойлар түнімен мазалады.

Газет материалымен жіті танысып, бір жетідей ойланып - толғанып, аталмыш мәселе туралы Шәріпов Амангелді, Хасенов Болат, Нұрманов Танас, Қабылдин Совет сияқты аға- бауырларыммен ақылдастым, бәрі де қолдағандай болды әрі бұл істің жауапты екенін білдірді.

Бәрінің де айтқандары дұрыс, мүмкіндіктерді екшелей отырып, Абайдың «керекті кезінде ойламай, керекті кезінде қылмай, керекті кезінде айтпай, дәйім уақытынан кеш қалып, «әттеген-ай, ұйтуіміз, битүіміз керек екен» деп өмір бойы ғафыл болып өткенің» деген сөзі ойыма келіп, белімді бекем буып, Аллаға сыйынып, үлкен шараны өткізуге мұрындық болушылардың бірі болуға шешім қабылдадым.

Ауылда құлақтана бастапты. Қолайлы сәтті күттім, ең алдымен, ауыл адамдарымен ақылдасу, ықыластары қалай, қолдай ала ма, не ойлары бар деген сияқты. Ауыл ниетсіз болса, бәрі босқа. Сәті туды: Ақбауырда өмірден өткен, ауылға - халыққа еңбегі сіңген Еркеков Шүлембайдың рухына арналып, ас берілді. 40-50 адам қатысты: ауылдан, Қызылтаудан, Талдыдан, т.б.жерлерден. Белгілі рәсімдері жасалғаннан кейін, рұқсат сұрап, ауыл адамдарын әңгімеге тарттым: ауылдың келе жатқан жүз жылдығы туралы. Қолдады, көбі үнсіз, дегенмен, келісілді екі нәрсеге: біріншісі — іс-шараны 2015 жылдың 25 шілдесінде өткізу және әрбір шаңырақтан қаражат мөлшері бекітілді, комиссия құрамының, шаралар жобасы да мұғдарланды. Және осы жерде аудан әкімінің атына хат әзірленіп, ауылдың әлеуметтік мәселелері: жол, су, кәсіпкерлерді қолдау, мектепті тұрақтандыру, т.б. шешуге көмектесу сұралды.

Жер-жерден бастамашы топтар құрылып, қала бойынша бар жұмысты ұйымдастырып, жүргізіп отыратын үйлестіруші комиссия құрылды.

Аудан әкімінің қабылдауында болып, Ақбауырдың өткен тарихынан қысқаша мәлімет беріп, жоғарыда айтылған хатты тапсырдым. Әкім Рысқали Қалиақбарұлы ынтамен тыңдап, қолдайтынын білдірді. Орынбасарлары, мекеме басшылары қатысып отырды.

Бас кезінде, «қыза-қыза» дегендей, жоспарымыз «ат шаптырымдай» құлашты болды: төрт қабырғасы қалқайып тұрған ескі ғимаратты - бұрынғы дүкен үйін толық жөндеп, мәдени -сауық орталығына айналдыру, ауылдан алыстау бір қолайлы жерге жиырма шақты (тізімі жасалған) киіз тігу, бәйге, күрес, айтыс ұйымдастыру, қорымды қоршау, соғысқа қатысқандарға ескерткіш тақта орнату.

Ойлау бір басқа, айтып жеткізу - бір басқа, іске асыру - бір басқа екен. Оның ішінде, қаншама адам бар болса, соншама -пікір.

Күнде тиісті адамдармен сөйлесу, ауылға барып, көңіл-күйлерін білу - дағдыма айналды. Уақыт келе байқағаным - көпшілік іштей қарсы: бірі үйге келіп, шағымданғандай болды, бірі - екінші бір адам арқылы күмәнді ойларын жеткізді, біреулер-артын бағу мақсатымен «жарайды, көрерміз» деуден аспай жатты.

Сөйтіп келгенде, ойлары: бәрі ішіп - жеп кетеді, бізге қандай пайдасы бар, бізге не қалады, заман болса, мынадай: су жоқ, жолдың сиқы анау, бізге той не керек деген сияқты. Бұл сөздерінде, пікірлерінде шындық та бар еді. Не істеу керек? Ауылға пайдалысы қайсы, ертең ауыл халқына қарауда бетіміз жарқын бола ала ма? Осы мақсатпен, қала басында комиссия мүшелері жиналып, мәселені талқыладық. Жиналған қаражат жағдайын, халықтың сын-ескертпелерін ескеріп, әсіресе, ауыл үшін есте қаларлық не істейміз дегенде: ауылға қажет ғимаратты жөндеу -бір, екінші - ауыл тарихына арнап танымдық - деректі кітап шығару, қалғанын жағдайға қарай өткізу жөнінде шешімге тоқтадық. Бұл кез -2015 жылдың ақпан айы болатын.

Сонымен, барлық жұмыс екі бағытта жүргізілді. Әсіресе, қиыны-ескі ғимараты жөндеу болды, құрылыс материалдары қымбаттаған, соған қарамастан ауыл халқы өз күшімен, сырттан, іштен жиналған қаржыға жөндеп, екі миллионнан астам теңге жұмсалды. Терезелері пластикамен ауыстырылды, төбесі жөнделді, су тартылды, жылу жүйесі жасалды, іші - сырты сыланды, ыдыс-аяқгармен, үсгел-орындықтарымен қамғаліасыз етідді. Бұл істің басы қасында болып ұйымдастырған Торғын болды, сол үшін отқа да, суға да түскендей болды. Мектеп ұжымы, ауыл жастары, азаматтары қолдады, бірге жүрді.

Кітап шығару туралы жер-жердегі бастамашыл топтарға құлағдар жасалып, материалдар жинауға көмектесу сұралды, бұл туралы облыстық басылымдарда айтылды.

Белгіленген, айқындалған іс-шараларды жүзеге асыруда көптеген азаматтар белсенділік танытып, айтарлықтай үлестерін қосты, ұйтқы болды.

Бірі - Аманжол Нұрбекұлы, үлкен шаруаның басы-қасында болып, үнемі жанашырлық танытып отырды. Бір машинисткасын беріп, кітап

материалдарының іркілсіз басылуына жағдай жасады, колледжінде ұйымдастыру алқасының отырысын өткізуге орын бөліп, дәм-тұзымен қарсы алды.

Мейрам Жұпарұлы ауыз толтырып айтарлықтай демеушілік жасап, жылқы атап, жомарттық көрсетті әрі көліктен көмектесті.

Совет Қабылдин — қызмет бабымен сыртта жүрсе де, іске белсене араласып, айтарлықтай көмегін тигізді.

Болат Бекенұлы киіз үй тигуді әулеті атынан ұйымдастырып, қонақтардың жайлы отырып, қызықтауына жол салды.

Танас Қасымұлы материалдар жинауда көп еңбек етті әрі үй тигуді де ұйымдастырды.

Гүлшара Қамиқызы - аудан басынан материалдарды дер кезінде жиналып, тапсырылуына табандылық көрсетті.

Ауылға қатысты құнды материалды тауып, ұсынған Рымтай Әбенқызы, басқа ұлт өкілдерін мерейтойға көмегін ұйымдастыруда Роза Аманкелдіқызына ризалығымыз зор.

Шаруашылыққа байланысты қажетті көліктерді тауып, керекті құрал-жабдықтарды ауылға жеткізуде Нұрсұлтан Қияшұлы, Серік Төлұлы, Қанат Аманұлы көмек қолын созса, тойға, ғимаратқа, дастарханға тиесілі заттарды алуға Бақыт Омарова, Зекен Қамбарбайқызы, Гүлнар Жұмәділқызы базар жағалап, сауда нүктелерін аралап, шаруаны бітіруде айтарлықтай үлес қосты.

Мерейтойға дайындық барысында айлар бойы қатарымызда болып, жиналған тиын-тебенге ие болып, әрбір теңгенің жұмсалудың қадағалап әрі есеп беріп, адалдық танытқан Рая Әбілмәжінқызының еңбегін лайықты бағалаған дұрыс болар.

Сонымен қатар, Қабыл Шахманұлы, Берік Шамғұлұлы, Аманкелді Арғынұлы, Талдыдан - Аманжол Нықашұлы мен Айбар Нұршаұлы, Ақбауырдан мектеп ұжымының, оның ішінде, Торғын Қамбарбайқызы, Раушан Бекайдарқызы, т.б. еңбектері зор болды. Үлкендеріміз: Тұрсын, Марат, Тінәжан, шешелеріміз: Шынар, Бибігүл тілеулес болып, жастарды көмек көрсетуге шақырды.

Айбар бауырымның қолдауын ерекше айтқым келеді, әрбір ұшақтың қиын-қыстау жағдайда өзіне арналған алаңға қона алмаған жағдайда, запаста қосымша аэродромы болатыны белгілі.

Сондай қысылған жағдайда бізді тұйықтан алып шығатын осы азамат болып көрінді. Мәнісі мынада: мәселе ғимаратты жөндеп, кітап шығарып қана қоймай, жиналған жұрт үшін бір бағдарламалар ұсыну керек қой: күрес, айтыс, концерт, ұлттық ойындар деген сияқты.

Аудан өкілдері және басқа жауапты адамдармен сөйлесе бастағанымда, әртістер де, спортсмендер де демалыста, әрі шаралар да көп деген болды, сондықтан, келу-келмеуі анық болмады, айтыс мәселесі де күмәнді болды.

Осы жағдайда Айбар ақылдаса отырып, белгіленген шаралар өткізілмейтін жағдайда, олардың орнын толтыратын бағдарламаларды Талды жастарын іске тартып, дайындай бастады.

Концерт, ұлттық ойын бағдарламалары, өлең-музыка, күрес, т.б. дайындап әкелді, тіпті, жарық болмай қалған жағдайда, іске қосылатын движогін де ала келді.

Бірақ, аудан тарапынан жоспарланғандар іске асқандықтан, көрші ауылымыздың өнерлерін тамашалауға уақыт та жетпеді әрі у-шумен көңіл де бөле алмадық. Рахмет талдылық жастарға әрі олардан кешірім сұраймын: қаншама дайындалған күндері пайдаланылмай қалды. Айбар сауатты, қарапайым, мінезі жұмсақ, болашағы үлкен азамат. Оған және онымен еріп келген жастарға жақсылық тілеймін.

Серік Мұстафиннің көмегі ерекше болды десек, артық айтқандық емес. Материалдарды жүйеге салуда, басылу деректердің дұрыс түсуіне, еңбектің электрондық нұсқасын тексеріп, баспаға әзірлеуде көп уақытын арнады. «Ақбауыр-100» төсбелгісінің авторы да, дизайнері де өзі болды.

Серік, өкінішке орай, аяқ астында операция жасатты, аурухана төсегіне таңылып қалды, Мерейтойға келе алмады. Сонда жатып, 2015 жылдың 27 шілдесінде маған арнап өлең жазыпты, өзі аманаттаған соң, басқыздым.

Өлеңі мынау: **МАРАТ АҒА - БАТЫР АҒА!**

(Түсіпов Марат Исабекұлына арнау, 2015 жыл 6 маусым 20.00 сағ. бастаған уақыт - 27 шілде 12.00 аяқтаған уақыт). Келесі 2016 жылы 1-ші мамыр күні Марат Исабекұлы 70 жасқа толады.)

*Елдің елдігін, жердің кіндігін таба білген,
Ердің ерлігін, жердің кеңдігін біле білген.
Елден көргенін, жерден емгенін сіңіре білген,
Елдің сөзіне, жердің бетіне төзіне білген.*

*Әке жолын қумаса да, әке тәрбиесін жетік көрген,
Әке бүгін болмаса да, ұлы сөзін бардай көрген,
Асылдың тілінде бар еді бір «Алла»,
«Біздің Маркен» - деуші еді қария Молла.*

*«Жолы үлкен, Жүзі көркем» - деуші еді екі Ана,
Сүйіспеншілік лебізін білдіруші еді - қос Дана.
Жас кіріссе іске — жайылады жолы Жаңа,
Білім алып, ағарып - толықты Ой мен Сана.*

*Жалықпай ұстаз болып еңбек етті,
Белесебеттің шынжырына ілініп, талай балақ кетті.
Сол бала бүгін - Дария, ойлаған мақсатына жетті,
Әлі де болса, өзі ісіне бұрған бетті.*

*Соның бәріне, Алла берген 70 жас өтті,
Бірақ, ол көрсетпейді бұл өмірде әлі де көпті.
Көптің белгісі - істеген ісі мен жүрген болар ізі,
Қолымен ұстап, майын тамызып, көрген көзі.*

*Халық алдына шығып сөйлеген қызыл сөзі,
Бұл Исабек ұлы - Мараттың болар өзі.
Ақ Жеңгеміз - ағайдың, бала-шағаның тілеуін тілеп жатыр,
Бұл өмірде ағажан, жас ұрпаққа- тірек, қарсыға- бол батыл.
Ақбауырдың бөктерін жайлап,
Шың төбелі жатыр Қотыр.
Ортамызда Ел бастаған, Ер атанған,
Тәңір жарылқасын, өзің болдың - Батыр!*

*Ауыл дүркіреп, ел серпінді артқа тастап ғасырды,
Ұрпақ көрді, Ақбауырдың беделін туган-туыс асырды.
Көрген нәсіп, білген кәсіп болсын десең соларға,
Істеген ісің, жасар жасың, ғасырға толсын, Жан-Аға!*

(27 шілде 2015 жыл - құттықтау жазған Асыл - Серік Мұстапа, Саран қаласы, аурухана).

Жомарт бауырымды да айтып кетпеуге болмайды! Ғимараттың сметасын жасаудан бастап, құрылыс материалдарын қолайлы жерлерден тиімді бағаға сатып алуды үйлестіруші ретінде ақыл - кеңес беріп, ұйымдастыра білді.

Белгілі қаламгер Төрехан Майбас кітаптың сапалы шығуына үлесін қосты.

Қыздарым - әріптерушілер Гүлзат пен Жұлдыздың да еңбектері елрлік.

Сонымен, кітап баспадан шықты.

Қанша қадағалап, материалдардың толық енуіне мүдделі босақ та, кейбір мәліметтер түсіп қалыпты. Электронды тәсілмен жұмыс істеудің бір қиындығы - сәл өзгеріс енгізсең болды, фотосуреттер бір-біріне ауысып, кейбір мәліметтер енбей де қалуы мүмкін.

Енбей қалған мәліметтер:

1. Алғашқы емшілер, Бұланбекова Балжан, Морозова (есімі есте қалмапты), Мұқышева Нұршыкен, Еркекова Бәтжан.

2. Алғашқы дәргерлер: Заса (грузин қызы), Редченко Иван Андреевич, Имашев Сайлау.

3. Алғашқы балуандар, спортшылар: Бәйлен, Рысбек (күрес), Смағұл, Әлжан әкелеріміз (ат үстіндегі айқас), Орынбеков Кемал (күрес), Келлер Федор (қара күш иесі), Адамбеков Түсіп (волейбол), Әлжанов Сәду (волейбол), Рақымбеков Қыдырбай (күрестен спорт шебері), Қайырбеков Қойкен (спорт шеберіне үміткер), Сүйіндіков Шорман (күрес).

4. Алғашқы суретшілер: Кәрібаев Аманбек, Сендеркин Петро.

5. Алғашқы өнер адамдары, клуб қызметкерлері Ыбырайымұлы Аман, Әбенов Құсайын, Сәтбеков Нәсіпбек, Миних Нина Даниловна, Онищук Нелли, Қызжігітқызы Нұрғайша (Шәмшия), Жәнбеккеліні Бикен.

6. Секербаев Кәрібайдың суреті басқа адамға ауысып кеткен, директорлар тізімінен Сайлауұлы Серіктің аты жазылмай қалған.

7. Кәмел Жүністегі туралы қысқаша өмірдерек, Төлеуғазы Рысбековтың суреті, Совет Қабылдин келіні - Жәзира Амантайқызы (өмірдеректен), Мораст Давид, Секербаев Айдос «рахмет» тарауынан аттары түсіп қалған. Оқушылар тізімінде «Кәрсембай Аманкелді» деп қате жазылған.

Басты ескеретін жәйт: қай тізімді - мәліметтерді алсаңыз да, толық деп айтуға болмайды: ҰОС-қа қатысқандар болсын, тағы басқалар. Оны толтыру болашақтың ісі, бұл кітап жас ұрпақтар үшін жалғастырушы көпір іспеттес.

Мына бір нәрсені айтқым келді: «Рахмет айтамыз» бөлімінде: көмек көрсеткендердің тізімі 2015 жылдың 1-ші шілдесіне дейін көмек қолын созған адамдардың аты-жөндері кірді. Бұл аталған мерзімнен кейін де көмек жасаушылар болды.

Қаншама айтсақ та, көпшіліктің моральдық қолдауымен шыққан кітапта көптеген құнды мағлұматтар бар екенін, олардың ұрпақ үшін маңызды болатынын сенімді түрде айта аламыз.

Кітапта жүзге тарта жер-су атаулары аталып, жиырма екісіне сипаттама берілді; елуден астам кесте - деректер жасалып, кейбір термин-атауларға түсініктеме жасалды; әр жылдардағы еңбек еткен жүзден астам мұғалімдердің, үш жүзден астам мектеп шәкірттерінің аттары келтірілді; жиырмадан астам табиғаттың көріністері; он бес топталып түскен адамдардың суреттері түрлі-түсті форматта берілді; отыздан астам естеліктер және оншақты өлеңдер берілді; үш жүзге тарта адамдардың өмірдеректері жазылды; жүзден аса адамға ауылдың ғасырлық тойына байланысты іс-шараларға белсенді қатысқандарға рахмет-ризашылық білдірілді.

Кітап ардагер ұстазымыз, мақтаныш етер тұлғамыз, ҰОС - на қатысушы, ақын Кәріғұл Нұрманұлының беташар сөзімен ашылған. «Ауылым - алтын бесігім» атты материалда өткені тағылымды ауыл тарихының даму сатылары баяндалды.

Бабаларымыздың өткен ғасырлардағы мекен еткен жерлері, шаруашылығы жөнінде тарихын ғалым-тарихшы Мәулен Советұлы Жакиннің «Шет топонимикасы», Кәкеңнің «Ақбауыр село тарихынан» (1974) қолжазбасының, үлкен ағалардың ақыл-пікірлері (ол жөнінде кітапта айтылған) кітапты тарихи шындыққа лайықтап жазуға үлкен септігін тигізді.

Сара Асылбекқызының «Әкем туралы естелігі», жазушы, ҚР Мәдениет қайраткері Кәмел Жүністегінің «Асыл ағаның ізі бар», Асекең жиендерінің «Асылбек ағамыз және анамыз Сара туралы» мақалаларында Алаш қозғалысын жақтаушы, ел ардақтысы, мақтанышымыз Асылбек Сүлейменұлы туралы жан тебіренерлік материалдар бар.

Ауыл шаруашылығының білгірлері Аманқұл Касымов, Жолан Мусиннің естеліктерінде ауыл адамдарының ерен еңбектері, адами қасиеттері шынайы баяндалған. Орыс, неміс, украин, белорус ұлттары өкілдерінің деректерінде де ауылға деген ыстық сағынышы, жергілікті халыққа - илтипаты білінеді.

Майра Омарова, Тлеуберді Амангелдіұлы, Айткүл Арғынбайқызы, Дәметкен Игенбаева, Нағима Асабаева, т.б. естеліктерінде Ақбауырдың өзіне тән табиғаты, дархан адамдары туралы қызықты жазылған.

Рымтай Әбкенқызы, Асанов Музаффар немерелерінің естеліктерінде және көптеген өмірдеректерде Ұлы Отан Соғысына қатысып, ерлікпен күрескен әкелеріміз туралы мәліметтердің орны бөлек.

Ел туралы, жер туралы өлеңдер топтамасы да қызықтырады: Зейнегүл Қолауқызы, Нина Миних, Шәкір Ахметов, Бауыржан Рысбеков, Салтанат Дүйсежанқызы, Марал Сүйіндіқызы, Амантай Жексенбайұлы, мектеп оқушылары Ақнұр Нұрболқызы мен Шұғыла Бекбергенова өлеңдерінде елге, жерге деген құрмет, сүйіспеншілік сезімдерін арқау еткен.

1977 жылғы Үмбігүлсім Көшенқызының мыны бір өлең жолдары:

Бірге өскен құрбылар да азайыпты,

Ардақты ағалар да қартайыпты.

Арасы ағайынның суығандай,

Білмеймін осыларға кім айыпты!» - депті,

қазіргі уақыттың белгілерін тайға басқан таңбадай айқын көрсетіп тұрған жоқ па?

Кітап бәрін қамтыды деуден аулақпыз.

Жер-су аттары толық аталды әрі ашылды деуге болмайды.

Мысалы «Ноғай қонған» жері, көптеген белгісіз обалар -қорғандар туралы мәліметтер жайында айта алмадық, олар көп жұмбақты атымен де, затымен де жорамал ұғым тастаса да, ішкі мазмұнына үңіле алмадық. Сұрастырдық, ешкім ештеңе айта алмады. Көнекөз тұлғалар дүниеден озды емес пе, олардың ескі әңгімелерін жазып алынған жоқ. «Байбала» атауы кісі атына байланысты деп ескерту жасалынды маған кітап жазылып, қолға тигеннен соң.

Тіпті, әрідегі адамдарды айтпағанда, бергіде өмір сүрген кейбір әкелеріміз, ағаларымыз туралы мәліметтер жазылмады, не жоқтың қасы.

Жақсылық, Жақсыбек, Қойбағар, Мұхамедия, Қамза, Сәрсенбай, Қосан әулеттерінің адамдары, оның ішінде, Құдайберген, Әтен, Исабек Спанбетов, Қайлаш т.б. туралы өмірдеректер жазылмаған. Бұл жерде ескеретін жайт: көпшілік хабарланды, бірақ, салғырттық орын алды ұрпақтары тарапынан.

Кітап Ақбауырдың ғасырлық тойына қарай ойластырылғандықтан , уақыт шектеулі болды, туған жердің табиғаты, өсімдік пен жануарлар дүниесі аз қамтылды.

Сондықтан , олқылықтың орнын толтыру үшін табиғатқа, жерге, өсімдік-жануар дүниесіне аз-кем тоқталған жөн болар.

Кезінде Ақбауыр жері оңтүстік - шығысындағы «Кәрі түлкі», «Ұзынжал» қоныстарынан солтүстік-батысында орналасқан «Туматай», «Берекетті», «Наршөккен» баурайындағы елді мекендерге дейін 70-90 шақырымды; батысындағы «Қотыр Қызылтау» таулы өлкеден шығысында орналасқан Алайғыр, Қарасу жерлеріне дейін 20-40 шақырым аймақты алып жатты. Оңтүстік-батысы Ақтөбе, солтүстік-шығысы Қызылтау ауылдарының жерлерімен жапсарлас болды. Бұл - аз жер емес еді.

Арқаға тән ауа-райы: қысы қатал, жазы ыстық болады. Қарлы қысы, боранды күндері үдете соққан желдерімен қосылып, мал-жанға қатал сыншы болып көрінеді. Қардың қалыңдығы бірнеше метрге жетіп, жер бетін ақ көрпемен жапқандай, құрсаулап, «амалын өзін тап» дегендей, арты сықырлаған аязға ұласады.

Ертеректе мұндай ауыр қыстарда Үлкен Саржал, Кіші Саржал, Шолақ Түлкі, Кәрі Түлкі, Қызылтау, Наршөккен тауларының сай-салалары, қуыс-қуыстары малға қора, адамға пана болды. Колхоз - совхоз құрлысы кезінде малды қыстату орталықтарда ұйымдастырылса да, аталмыш жерлер пайдаланудан қалмады. Қыс мерзімі, көбінесе, қарашаның ортасынан сәуір айының басына дейін, не ерте түсіп, не кеш қайтатын кездері де жиі кездеседі. Бұлт қанша тұмшаласа да, күннің шықпай қоймайтыны сияқты көктемнен бастау алып, жаз күндері де келеді.

«Сәуір болмай, тәуір болмас» дегендей, сәуірдің сіресіп те тұрып алатыны бар- жаңбырсыз, не қара суығы, не желді күндері ылғалды құрғатып, «арты қалай болар екен?» деген күмәнді ойларды туғызатыны болады.

Жаз айлары - ыстық, ашық күндері мол мезгіл. Жаңбырлы жаздар жерді құлпытса, бір жағынан, мал азығын дайындап, егін салам дегендерді әбігерге түсіретіні бар. «Бұлт-ала, жер- шола» дегендей жаңбыр да біркелкі жаумайды. Ақбастау, Наршөккен, Қызылтау маңы жаңбырдан көз ашпай жатса, тамшылап қана өтетін жерлер бар, кейде керсінше.

Жаңбырсыз, яғни аз мөлшердегі жауынды -шашынды жаздар да болады. Ондайда малға қорықты -қодыранды жерлер іздеп, бағылады. Шөбі сирек, жұтаған жерлерден азық дайындау да - қызықсыз.

Ауыл жазының да өз ерекшелігі бар. Шуақты, мейірімді күндері, жанға жайлы самал желдері, өлі тыныштық сыйлайтын мақпал түндері, адамдардың бітпес тіршілігі, бар табиғат жаратылысының жандануы, шарықтай өмір сүруі-бәрі үйлесім тауып, бақыт-рақым сарайын салып тастағандай болады. Уақыт өтеді, басқа өмір басталады, қайталанады - бәрі қоғалыста, бәрі ауыспалы. Әр мезгілдің өзіне тән берекесі бар, нәсібі бар - тек, пайдалана біл.

«Бәрі - туған жер топырағынан» дейтін қастерлі сөз бар. Ол - ақиқат. Судың тазалығы мен дәмділігі, өсімдік дүниесінің құнары мен шығымдылығы, көкініс - жемістерінің, егіннің шығымы, сапасы топыраққа байланысты емес пе?! Адамның мінезі де басқан топырағына, ішкен суына байланысты. Жеген

азығымыз да, ішкен суымыз да, жұтқан ауамыз да - бәрі де қасиетті топыраққа тәуелді. Тіптен, жүгірген аң, ұшқан құстың мінездері, әрекеттері топыраққа байланысты құбылып отырады. Құрт-құмырсқа да топырағына тәуелді. Табиғаттың үнсіз кейіпкерлері: тасқа біткен тал-қарағайлары, сан түрлі балдырған шөптері, алуан түрлі тәтті жеміс - жидектері топырақтан нәр алады.

Топырағын — қара топырақты, не сары топырақты деп кесіп айтуға болмайды. Қара топырағы басым, не сары топырақты, аздап сортаң құм аралас, тастақты жерлері де кездеседі.

Ақ топырақты жерлері де бар: Шолақ түлкі баурайының екі жағында сондай жерлер бар: ертеректе - ол жерді үңгірлей қазып, ақ топырақ алып, «сәңке» деп атайтын, үйдің іші-сыртын сылауға пайдаланатын.

Каһарлы қатал қыс, жаңбырлы да шуағы мол ыстық жаз адамдарды шынықтырды, шыңдады, бәлкім, мейрімді әрі рақымдылығы басым жандарды өмір сахнасына шығарды.

Жерінің басым бөлігі жазықты болғандықтан, орманды- тоғайлы дей алмайсың. Шілікті сайлар, өзеңтер Үлкен Саржал, Кіші Саржал, Кәрі түлкі баурайларында сулы жерлерінде, Байбала, Талды өзендерінің бойында жапа — тармағай, қалындап өскен. Жоқтың орнын айбынды Қотыр Қызылтау мен әсем Наршөккен таулары толтырады. Қызылтауда - қайың — теректер, шырша тектес қарағай өседі, оны жаңа жылдық мерекеге шырша ретінде пайдаланып безендіреді, рұқсат алып. Аршалы жерлері бар. Ондаған, мүмкін, жүздеген жылдар жатып, өскен аршаларды домбыра жасауға пайдаланған кездер болды, бірақ, оны табу да, оңай шаруа емес.

Ал, Наршөккен тауының қуыстарында терек, қайың қатар өсіп, шілікті сайларға ұласып, ерекше әсемдік туғызады.

Тобылғылы, қарағанды жерлері де баршылық, жазда гүлдеп, қатарлас өсіп, табиғаты бірі кіші орманды - тоғайлы көрініс туғызады.

Ақбауыр жері - жусанды, көделі, бетегелі, ақ селеулі жер. Өзекті жерлерінде өлең, балдырлы, қияқты - жапырақты, бұталы-бүрмелі, бүршікті өсімдік шөптер, ауа райына қарай не жұмсарып, не қатайып, қамысты шілі, қорықты - қодыранды жерлері өңірді бедерлендіріп, ерекше бөлек сипатқа бөлейді.

Жаз шыға, қар кете шыққан тау кемерлеріндегі күлгін түсті көгілдір гүлдер, бетегейіне шыққан сары-ала гүлдер, әрі қарай баурайында, -даласында шыққан, жайқала бастаған алуан гүлді шөптермен ұласып, ұмытпастай бір сәтті көрініс жасап, «салмайсың ба бейнесін?» деп суретшіден, не болмаса, «жырламайсың ба?» деп ақыннан сұралып тұрғандай.

Жаз күшіне енгеннен кейін жер өзінің жабайы, табиғи жемістерін төгіп бағады. Кәрінің тамсанып, жастың іздейтін талқарақаты, өзенді жерлері, бүлдірегенді сайлар мен кемерлері, сарымсақты өзеңтері мен адырлары - бәрі шолынып, аң қақандай, әуестеніп, іздеп-тауып теріп, қызығына батады.

Қазіргі уақытта сарымсақтан кем емес тау жуалары (қой жуа) пайдаланылмайды, тіпті биешкек, түйетабан, қымыздықтарын алмақ түгіл, атын

да ұмытып барады. Бұлар «Ашы», «Қарасу», «Ақбастау» жерлерінде мол болушы еді.

Қазақ жеріне тән далалары мен таулары, оның баурайлары бұрынғыдай аң — құсқа толы болмаса да, баршылық. Таулы, шоқылы жерлерде арқар, сар жайлауларда - елік, қарағанды-бұталы, тастақ жерлерде - қасқыр, қарсақ-түлкі жиі кездеседі. Қызылтау тауы арқарлы, қасқырлы болып, Үлкен Саржал бауырайы суырлы, Айнабұлақ маңайы - жыланды, Наршөккен аймағы - борсықты, кірпілі келеді. Бәрінде қоянды жерлері баршылық, әсіресе, күзді күндері алынған егістік орындарында сайран салады.

Тау бауырлары бөдене, шіл, құрға толы болса, «Ашы», «Ақбастау», «Қарасу» маңдары қаз-үйрекке толы, сарала қаздар да кездеседі. Бозторғай, қараторғай, шымышық әуендері даланы әуенге бөлесе, қаршыға, қарлығаш, қыран тектес құстар биікке самғап, бұлбұл үнді құстар аспан әлемін айшықтап, ерекше саз үнін жасайды; мезгіліне қарай қарға - сауысқандар да көрініп қалады, қарқылдап-шуылдап, хорға қосылған бөлек дауысты әншілер сияқты, өзіне тән үндерін қосады. Ал, жерде, сәл биікте түрлі түсті: қызыл-жасылды, сары-көгілдірлі, оюлы-өрнекті көбелектер көздің жауын алса, топыраққа аянбай еңбек етіп жатқан құрт-құмырсқаларды; өзіне лайықты үйшік -індерін қазып, азық жинауға кіріскен аң, құс, тышқан, қосаяқ, саршұнақтар тынымсыз әрекет етеді.

Бәрі тіршілік үшін күрес. Тіршілік үшін бәрі керек: тамақ-азық, топырақ, ауа. Тіршілік көздерінің бірі - су. «Мөйкең» (Шолақ түлкідегі), Бас бұлақ пен Аяқ бұлақ (Ащыдағы), «Қайнар» (Ақбастаудағы), «Ақбұлақ» Ұзынжалда, «Айнабұлақ», «Ләуэнти» бұлағы; Қарасу, Өлке, Ақбауыр, Жартас, Байбала, Жаңажұрт, Талды, Туматай өзендерінің әрқайсысы жырға болсын, әнге болсын - арқау нәрселер. Бұл жөнінде шама-шарқымызша, бірінші кітапта жазған болатынмын.

Аталған бұлақтардың сәні — құрағында, қамысты-қоғалы жағалуларында, ал, өзендерінің көркі-жағалай қоршан біткен шілікті талдарында, су түбінде жатқан гүлшоқты-торлы балдырларында. Басты сәні- балықтарында десек, олар: шортан, шорағай, қасқалдақ, алабұға, аққайран; тас түбіне жармаса жүретін итбалықтар, тасты-сазды жерлерінде жайғасқан бақа, ұлылар; жылт етіп көрініп, сумаң қағатын су тышқандары мен жылан тәрізді су құрттары- бәрі қосылып, сулы-шулы ансамбль құрап, өзен-бұлақ көздері тіршіліктің мекені екендігін ұқтырады.

Табиғаттың көркін -ажарын кіргізетін осы жаратылыс дүниелері болса да, оның басты мәні мен мазмұны, сыры мен жыры - адамдарда жатқаны белгілі. Абайша айтсақ, бұлар: жануар, өсімдік дүниесі - «бәлкім адамзат баласының үзілмес нәсіліне таусылмас азық болсын дегендік», материалдық қана емес, рухани азық.

Ақбауыр адамдары алғашқы қоныстанудан бастап, төрт түлік малды өсіріп, аздап егін салып, күнкөріс қамын уақыт өткен сайын әр тараптарында бастады. XX -шы ғасырдың басында орыс қоныстанушыларының келуі, арты шаруашылықтың әр түрлі формаларын (серіктестік, колхоз-совхоз)

ұйымдастыруға ұласты. Кезінде қой шаруашылығы (қазақы қой, меринос - мәліш құйрық қой) Шолақ түлкі, Үлкен Саржал, Кіші Саржал аймақтарында, сиыр бағу - Байбалада, жылқы ұстау - Жаңажұрт мекенінде топтастырылды. Астық (бидай, арпа) Ақбастау, Талды, Жаңажұрт жазықты жер - бөліктерінде шоғырланды. Жүгері егіп, картоп салып, көк пияздан өнім алынған кездер де болды.

Қазіргі уақытта ауыл адамдарының басты кәсібі - мал ұстап, бағу: жылқы, сиыр, қой, азынаулақ ешкі. Басты кәсіп - шөп шабу, әуелі малды қамтамасыз ету, артынан сату. Шөп сату - табыс, кіріс көзі болып отыр. Қарағанды, оның маңайындағы жеке үй иелеріне, яғни мал ұстаушыларға өткізеді. Шөптен түскен қаржы - әрі азық -түлік, бала-шағаға киім, бір сөзбен айтсақ, күнкөріс қамын шешуге көмектеседі. Басым көпшілігінде, шөп шабатын техника, шөмелегіш (стогометатель), трактор арбасымен, престеуші машина бар.

Осындай жағдайда жолдың жарамды, көлік жүргізуге қолайлы болуының маңызы бар. «Жол, жол!» деп, жиі айтылып, тиісті органдар алдында мәселе көтеру осыдан туындаған.

Жол - өмір өзегі, жүк тасуға ғана емес, бастысы, жолаушылардың барлық бағыттар бойынша жүріп, тұруын қамтамасыз ететіндігін пәрменді көпір. Әсіресе, темір жол торабы, не үлкен трассалардың бойында орналаспаған ауылдар үшін бұл мәселенің оң шешілуінің маңызы зор.

Біраз шаруа шешілгенімен , облыстық жолдар басқармасы мен жергілікті әкімдіктің «шала мейірінің» арқасында қолға келіп, иілігі тұрған мүмкіндіктен айырылып қалдық. Айтып отырғаным: 2014 жылы «Жол картасы» бойынша жұмыспен қамтамасыз ету бағдарламасы аясында 54 шақырымдық «Нұраталды - Ақшоқы» жолы орташа жөндеуден өтуі керек еді, өкінішке орай, «Байбала - Талды» жолына бір түйір тас түспеді, кейіннен қырған болады, біраздан кейін қаз -қалпына қайта түсті.

Су мәселелері, мал өнімдерін өткізу, ауылдың инфрақұрылымдарын жақсарту, жұмыс орнын ашу, т.б. мәселелермен шұғылданып отырған адамдарды көрмей жүрміз. «Ет, ет немесе сүт, сүт керек» деп тақылдағанда, таңдайымыз таңдайға тимейді, ал, ауылды сақтап қалу туралы мәселе көтерілмейді. Жалғыз сүйеніші мектепті жылда жабамыз деп қоқаң-лоқы жасайды. Қайда барады, қай жағаға тоқтайды ауыл - белгісіз.

Асыға күткен тойымыз да келіп жетті. «Ғасыр» атты мәдени - сауық үйі толық жөнделді, киіз үйлер тігілді (Хасенов Болат, Нұғыманов Танас — бастауымен) «Ғасыр ғұмырлы Ақбауыр» кітабы басылып, шығарылды. Түн ауа бұзылған ауа -райы бұлқынып - жұлқынып, дауылдатып, жолдағының бәрін ұшырып, «жетер осым, ұят болар» дегендей, сағат 9-ға қарай тынышталып, мамыржай күйге түсті. Ақшаңқай бұлттар күннің ыстығын әдейі реттеп

отырғандай болып, самал жел баяу тербеліп, ерекше бір жылылық, қолайлы реңк туғызды.

Халық жадырап, бала -шаға асыр салып, мәз-мейрамды сәт туды. Жұрт ағыла бастады. Сахна алды адамдарға лық толды, жайғасып, той басталуын күткен сәтте, тойдың салтанатын, оның мәнін жариялаған Елдос Жарылғапұлының бұлбұлды үні естіліп, жұртты өзіне қаратып, уысынан шығармай, кестелі сөздерімен байлап -мақтап, әрбір сөздің мәніне әрі сәнділігіне бәрімізді тәнті етті. Жауапты қызметте жүріп , бізге таныс емес адамның, осындай жүкті мойнына алғандағы мені таң қалдырып әрі оған деген ілтипатымды молайтты.

Аудан әкімінің орынбасары Әбілдин Азамат Азатұлы өзекті терен мазмұнды баяндамасымен әрі қарапайым қарым-қатынасымен көпшіліктің ризашылығына бөленді.

Неге екені белгісіз, аудан әкімі Рысқали Әбдікерев қатыса алмады.

Қонақтар арасында «Егемен Қазақстан» газетінің тілшісі Айқын Несіпбай, белгілі жазушы, Халықаралық Жазушылар Одағының мүшесі Мұхаметқали Баймұханов, М.Әуезов атындағы кітапхананың директоры Абылай Шуланбаев, Жоғары милиция мектебі бастығының орынбасары Ілияс Мырзаязиев болды.

Мұхаметқали ағамызбен туысқандығымыздың тамыры тереңде жатыр екен. Ал енді ағайдың балалары, біздің бауырларымыз кімдер:

Баймұханов Ербақыт Мұхамедқалиұлы - 1998-2002 жылдары Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінде «Саясаттану» мамандығы бойынша білім алды.

2003-2005 жылдары Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінде «Саясаттану» магистрі мамандығы білім алды.

2002-2006 оқу жылдарында Қарағанды мемлекеттік техникалық университетінің әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасында оқытушы және аға оқытушы болып жұмыс істеді.

2010 жылғы маусым айында Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінде 23.00.01- «Саяси институттар және идеология»

мамандығы бойынша саяси ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін «Қазақстан Республикасының жастарының саяси санасын қалыптастырудағы БАҚ-тың рөлі» тақырыбында диссертациялық жұмысын қорғады.

2013 жылғы сәуір айында Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының жалпы білім беретін пәндер кафедрасының доценті лауазымына тағайындалды, полиция майоры.

Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ-да саясаттану бойынша магистрлік диссертацияларды қорғау жөніндегі Кеңестің және Қарағанды «Болашақ» университетінің Мемлекеттік аттестаттау комиссия төрағасы болып табылады.

2015 жылы ғылыми-педагогикалық жұмыстардың нәтижелері бойынша Академияның «Үздік доценті» деп танылды. Төрт оқу - әдістемелік құралдық, отыздан астам ғылыми мақаланың авторы.

Баймұханов Зейін Қайырбекұлы - 1974

жылдың қазан айының 6-жұлдызында Жезқазған облысы, Ақтоғай ауданы, Қызыларай ауылында дүниеге келген.

1991 жылы №2 Қызыларай орта мектебін аяқтап, осы жылы Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің (ҚарМУ) физика факультетіне оқуға түсті. 1995 жылы оқуын үздік дипломмен аяқтап, физика, информатика және есептеу техникасы оқытушысы біліктілігін алды.

1997 жылы магистрлік диссертациясын сәтті қорғап, физика магистрі академиялық дәрежесі берілді. 1998 жылы аспирантураға түсіп, оны тәмамдағаннан соң, 2000 жылы профессор Т.Ә.Көкетай басшылық ететін ҚарМУ "қатты дене

физикасы" кафедрасына оқытушы болып қабылданды.

2002 жылы профессор М.П.Тонконоговтың жетекшілігімен физика-математика ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін кандидаттық диссертация қорғады.

2002 - 2007 жылдары аралығында Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ физика факультеті деканы орынбасары, "қатты дене физикасы" кафедрасының доценті, ҚарМУ "Компьютер орталығының" басшысы қызметтерін атқарды.

2007 жылы Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университетінің "ақпараттық-коммуникациялық орталығының" жетекшілігіне тағайындалды.

2008-2012 жылдар аралығында А.Мырзахметов атындағы Көкшетау университетінің "ақпараттық жүйелер" кафедрасының меңгерушісі лауазымын атқарды.

2012-12.06.2015 жылдары С.Сейфуллин атындағы ҚазАТУ АЖ және ЕТ кафедрасы доценті және бүгінгі күні осы жоғары оқу орнының "ақпараттық жүйелер" кафедрасының меңгерушісі (Астана қ.).

Үйленген, жұбайы: Қайыркешова Н.Т., балалары: Баймұханов Шерхан, Баймұханов Қаһарман, Қайырбек Ерхан, Қайырбек Арслан.

Жанұясымен Астана қаласында тұрады.

Ауданымыздың көпті көрген, сыйлы ақсақалдары Ермек Байжанов, Шәкен Әлжожин, Қуаныштай Сейілбеков, Зекен Ізбасаров, Біләл Доскеев, Мусин Жолан, Жұмағұл Серіков, Медет Байтанасовтардың келуі, тілектері орынды болды.

Қонақтардың арасында қоғамдық -саяси, шаруашылық салаларында іздерін қалдырған азаматтар: Тілеубай Кәріпбаев, Марат Шәйке, Мейрам Түсіпов, Аманжол Нұрбеков, Гүлшара Ахметова, Аманқұл Касымов, т.б. қатысып, ақ тілектерін ағытты.

Ұлы Отан Соғысы ардагерлерінің ұрпақтары, колхоз-совхоз, мектеп негізін салушылардың, алашшы Сүлейменов Асылбектің ұрпақтарының қатысуы жұртты елең еткізді.

Әрине, Ақбауырға біте қайнасқан, еңбегін, күш-жігерін берген азаматтардың қатысуы де ерекше бір сезім туғызды, олардың қатарына Нұрманов Кәріғұл, Әлина Төлеу, Ахметов Нықаш, Ахметов Шәкір, оның ішінде, Бикина Бибігүл, Бекбергенов Тұрсын, Ысқаков Тінәжан, Тұсжанова Жаңыл, Шахаев Мараттардың қатысуы заңдылық еді. Өкінішке орай, Ақбауырмен тағдырлас, жүзге таяған, Шынар шешеміз төсек тартып қалғандықтан, мерейтойға қатыса алмады.

Көрші Қызылтау ауылынан әкім Гүлбаршын Маратқызы, Біләлов Совет бастаған бір топ азаматтар қатысты.

Тойға дайындық бірлігімізді арттыра түсті. Өмірдің аты - өмір. Біреулер жарыстан шыққандай, қалыс қалып жатты, біреулер күтпеген жерден қосылып, қатарымызды нығайтты.

Сондай адамдардың бірі - ақын, жазушы, арабист, бірнеше құрметті атақтың иегері Мұқаметқали қажы Баймұқанов. Ақ ниетті, абыз ақсақалдың мерейтойды моральдық жағынан қолдап, игі тілектерін білдіріп, шағын ауылдың шашбауын көтеріп, қатысқаны біз үшін үлкен қолдау әрі мәртебе болды.

Семей өңірінен түпкі тамырым-тегім - Ақбауыр жері деп, арнайы шақырылмаса да, ерінбей іздеп келіп, тойға Сыздықова Бекмағанбетқызы Рымның отбасымен қатысуы көңілімізге жылылық ұялатты. Өкінішім, тойдың қызығы мен шыжығына батқандықтан, көңіл бөле алмадым.

Қарқаралы өңірінен де салиқалы, жауапты қызметтегі азаматтар қатысты. Мұндай мысалдар көп.

Бар қонақтарды айтып шығу мүмкін емес, үлкендерді айтумен шектелейін, кешірім сұраймын.

Жерлесіміз, болашағы зор ақын бауырымыз Дидар мен Төменгі Қайрақтының айтыскері ақын, үкілеген үміті Аңсардың айтысы тамашаланды, көпшіліктің көңілінен шықты, терең ойлар да, сын-пікірлер де орын алды.

Желаяқ марафоншы Төлеутай Жаманбектің пәленбай шақырымнан жүгіріп келуі, кес-кестеп, бұлқыған тұлпар аттай тоқтай алмай, қаумалаған

жұртшылықты бірнеше айналып, ортеке сияқты секіре жүгіруі көпшілікті, әсіресе жас балалардың көңілін аударып, мәз қылды әрі таң қалдырды.

Аудан мәдениет Үйінің әртістері үздіксіз концерттік бағдарлама ұсынып, нақышына келтіре орындап, көпшілікті қуанышқа бөледі.

Балуандар күресі - басты шаралардың бірі болды. Халық қаумалап, ерекше қызықтады. Ондағы балуандар белдесіп, алма кезек бір - бірін жығып, бар шеберліктерін көрсетіп, жеңіс жолына Сағындыков Қанат, Аманжолов Самат, Қадиев Ертайлар шықты.

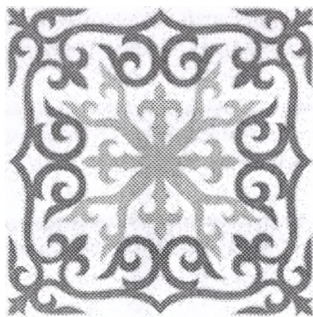
Тойға қатысқан Мейрам Дәулетбекұлы — «Шет шұғыласы» газеті редакторының орынбасары, Болат Малтабаров фототілші, ертеңінде газет бетіне толыққанды материал жарияласа, облыстық теледидар өкілі Жанбота Рахметоллаұлы тамаша репортаж берді.

«Орталық Қазақстан» газетінің тілшілері Жәнібек Әлиман мен Рауан Қабидоллин мерейтой және кітап туралы баспасөз бетінде жазды.

Баршасына рахмет әрі игілік, шығармашылық табыс тілейміз.

Көзге көрінбей, өздері қаралайым ұстап, тойды өткізуге ат салысқандар қаншама десеңізші. Олар - Ақбауырдың адамдары: келіндерім мен қыздарым, бауырларым мен балаларым, үлкендер, сырттағы жанашырлар. Баршаңызға тағзым, ауылымның еңсесі көтеріліп, оты сөнбесе екен, аты өшпесе екен. Ауыл халқы аман — есен, ынтымақ бірлікке, берекелі тіршілікте, ақ ниетті қалпында өмір сүруге жазғай. Еліміз, жеріміз аман болып, өркениетті елдердің қатарынан өз орнын ойып тұрып, алуға нәсіп етсін.

Сонымен, «Ақбауыр» тарауы бағытын өзгертіп, «Ақбауыр тойы қалай өтті» тарауына ұласты.

2-ші тарау

Әулетім-тағдырым, бағдарым.

Балалық шағым - өмірімнің шуақты кезеңі.

Әр отбасының тарихы, тағдыры-тұтас ел өмірінің көрінер-көрінбес кішкене бір бөлшегі. Ол уақыт өте келе, алып машинаның тетігі сияқты қажетті кезінде қызмет етіп, тозып, керексіз болып қалатыны бар. Алмастыратын біртектес, туысқан тетігі жоқ болса - бітпін, құрыдың.

Сондай керексіз, тозығы жеткен, еске алынбас көп отбасының бірі - біздің жанұямыз - әулетіміз болуы мүмкін бе? Кім біледі? Бір Алланың қалауындағы шаруа ғой.

Осыны түсініп, біле отырсам да, қазіргі ұрпағым әрі келер ұрпағым үшін - он жыл пайдалана ма, елу жыл пайдалана ма, кім білсін - әйтеуір, білетін деректерімді жазып, қаламмен сүйкеген болып кетейін.

Әулетіміз - Түсіп қажы әулеті деп аталады. Әкем Исабек, мен, балаларым әрі немерелерім — бәрі Түсіп қажы атын иеленіп келді. Шешем Қатжан, жолдасым Қарлығаш та тегіне осы атты жаздыртып, дүниеден озды.

Әулетіміздің арғы шығу тарихы Ақ Жайық бойынан XVIII ғасырдың бас кезінде өзін руын алшын деп келген Тоқатай бабамыздан басталады. Тоқатай бабамыздан тарайтын ұрпақтардың бәріне тоқталмай, өзіме тікелей келігі тірелетін буындарды атасам, оның сұлбасы былай көрініс табады: Тоқатай-Дәулеткелді-Баян-Көтібақ-Өтетілеу (халық аузында «Мөйекең» деген атпен белгілі) -Түсіп-Исабек-Марат-әрі қарай балаларым мен немерелерім.

Ақбауырда, оның құрамындағы елді-мекендерінде: Шолақ Түлкі, Кәрі Түлкі, Үлкен Саржал, Кіші Саржал, Ұзынжал, Қаратұмсық, Ащы, Қотыр Қызылтау баурайында туып-өскен әрі дүниеден озғандар және еліміздің әр аймағында еңбек етіп, өмір сүріп жатқан ұл-қыздарымыз - Тоқатай бабамыздың ұрпақтары. Яғни «Ақбауыр алшындары».

Алшын рулы ұрпақтардың осы өңірге келуі туралы бауырымыз, жұртқа танымал ұстаз-басшы Танас Қасымұлы «Ұрпақтар үндестігі» деген еңбегінде баяндап, ұлы (біздер үшін - ұлы) бабамыздан тараған буындар тарқатылып, аттары аталған.

Бабамыздың ұрпақтары уақыт өте келе, төрт тармаққа (буынға) бөлінеді: Баян, Дөңгелек, Жанғабыл және Тілеуқабыл болып.

Біздің әулет- Баян тармағынан.

Тоқатай бабамыздың кейінгі ұрпақтарының, оның ішінде Баян буынындағы Өтетілеу молланың яғни «Мөйекеңнің» - Түсіп қажының әкесінің - аты құрметпен аталады.

Өтетілеу молла терең діни білім алып, бес атаға белгілі діндар адам болған. Өзінің имандылығымен, білімімен және кішіпейілдігімен халықтың шынайы ықласына бөленген. Аудан басында қызмет еткен жылдарымда, бірқатар ауыл ақсақалдарынан: «Білесің бе, сен - Мөйекеңнің ұрпағысың. Ол - қасиетті, атақты адам болған» дегенді жиі естідім. Бірақ, осы сөздің мәніне үңіліп, түсіне білмедік. Сөйтсем, данагөй үлкендердің «түп тамырынды ұмытпа» деген маған ескертуі екен.

Мөйекең - аруақты адам, оның басына - мәңгілік тыныстап жатқан жеріне барып, тәуіп етушілер көп болған, қазір де бар. Мінәжат етіп барушылардың арасында қиыншылықтан шығуды тілеушілер, перзенті жоқтар, аурушаң-кемтар адамдар және рухани, имани азық жинаушылар бар.

«Ата-бабаларын қастерлеп, еске алып отырса, ұрпақ қалпына түседі» деген ұғым бар екен. Терең ұғым: қастерлеу және еске алу яғни ата-баба өткен жолдарды терең түсіну әрі олардың бізге қалдырған рухани қазынасын лайықты жалғастыру.

Ақбауыр мен Шолақтүлкі арасында жатқан қорымды - Мөйекең бейіті немесе қорымы деп атайды. Жылдар бойы жермен-жексен болып қалған Мөйекең бабамыздың бауыр-балаларымен мәңгілік қонысын Орман (Сүйіндік баласы) бауырымыз қиынды тастармен қоршап, іргесін көтеріп, адамгершілік іс жасады. Сауапқа жазғай.

Қарапайым да, аласа тасқоршау асыл қазына-рухани көмбенің иісін шығарып тұрғандай.

Енді, «Мөйекең» аты қайдан шықты, соған келейік. «Мөйекең» ұзын бойлы кісі болған, мойны иіліп жүреді екен деген үзік-үзік сөздерді үлкендерден естіп қалып жүретінмін.

Бірде Егінбай (Айтжан баласы) ағайдың көңілін сұрау үшін Пришахтинск қаласына бардым. Баласының үйінде ем-дамын алып жатқан кезі, 2012 жылдың күзінде.

Егең - зерделі адам, ескі әңгімелерді келістіріп айтады әрі өмірден түйгендері көп болатын.

Хал-жағдайды сұрасқаннан кейін, әңгімелер тізгіні ағытылып, аяғы имандылық жайына ауысты.

Әңгіме ортасында Егең: «Осы қазіргі кейбір имамдарымыздың, Алла кешірсін, жүріс-тұрыстары, сөздері ұнамайды, көздері тоқтау көрмей, айналып тұрады, сынық болулары керек қой.

Шіркін, бабамыз Мөйекеңді айтсайшы, кісі бетіне ежірее, тура қарамайды екен, мейірімді адам болған, білімдігінде шек жоқ. Басын үнемі төмендеу ұстап, мойнын иілкіреп жүреді екен. Сыпайлық серігі болған. Үлкендеріміз осыны айтып отырушы еді!» деп ойға түсіп, төмен қарады. Кереуетінде отырған болатын. Шаршаңқырап қалғаны көрініп тұр. Келгеніме қуанып, ауруының меңдеуіне қарамастан, жастықтан басын көтеріп алып, ықыласпен әңгіме шерткенін көрсеңіз...

Ағай 2003 жылдың көктемінде дүниеден озды. Жатқан жері жайлы, иманы жолдас болсын, артында қалған ұрпағы аман болғай.

Сонымен ойыма сап ете түсті: «мойыны еңкейген», «мойны еңкеш»; «мойын еңкен» адам, келе-келе жиі айтыла берген соң әрі жасы кішілері, мүмкін, келіндері, сый - құрметтеу нышанасын білдіретін реңкілі! «...кең» жалғауын қосып «Мөйекең» шыққан екен ғой.

Қуанып жерден жеті қоян тапқандай: «Мөйекең» деген ат осылай шыққан екен ғой дедім.

Ағай: «Әрине, содан шықты ғой»- деп сөзімді қуаттады.

Міне, бір әңгіме үзгі Мөйекең атының шығу тегіне нүкте қойылды, әйтпесе, жорамал түрінде қалар ма еді.

Мөйекең -қастерлі ат. «Мөйекең аруағы қолдасын» деген сөзді басы ауырын, балтыры сыздаған кәрі де жас та айтады, бір Алладан кейін, аруағына сыйынып, жәрдем тілейді, рухына тағзым етеді. Әрине, мұны терең түсіну керек: бұл әдет Аллаға серік қосу емес, мыңдаған жылдар бойы қалыптасқан сенім-наным, ұлттық мінезге (менталитетке) тән нәрсе. Алланы ұлықтап, ата бабаларды еске алып отырсақ-рухани тамырлардан қан мәңгі жүріп, қайдан шыққанымызды, қайда баратынымызды айтып, біліп отырар едік.

Қорым басына ата-бабаларына дұға жасатуға барғандардың көпшілігі Мөйекең жатқан жерге барып, дұға жасатады, ол дегеніміз қорымда жатқан аруақтарға, бәріне жасалған дұға ретінде есептеледі. Содан кейін, өзінің әкешесіне, дүниеден озған жақындарына жасатады.

Өтетілеу молла өзіне тән бай рухани қасиеттерді ұрпағынан, бауырларынан көргісі келеді. Қастерлі ісін презенттерім жалғастырса екен деп, оларға алғашқы діни тәрбие береді. Сол тәрбиенің нәтижесі болар: баласы Түсіп (менің атам), кейіннен Өтебай баласы Оспан қажылыққа барады, Мекке мен Мәдинаны көреді.

Кейінгі жылдары қартайған шағымда қолыма қалам алып, естіп білгендерімді, рухани азық болып табылатын кейбір ғибратты деректерді қағаз бетіне түсіре бастадым. Оған басты себеп ата- бабаларым, олармен үзеңгілес болған жандар туралы мардымсыз болса да, қағаз бетіне түсіру, пайдаға жарату.

Көпшілігі сауатты болды: арабша жаза білді, кейінгілер латыншаны қосты. Қалай жазам десе де, шамалары жетті. Бар кілтипан - сол заманда қазақ даласында баспасөздің жоқ болуы. Егер сирек болса да, үн қағаздар шығып тұрса, бабаларымыздың білім іздеп, Бұқар, Самарқандтарда оқуы туралы деректер ұшығы шығып қалар ма еді, өздері де рухани азықтарымен бөлісер ме еді деген ой мазалайды да тұрады.

Жазба деректердің мардымсыздығы, тіптен көп жайларда, жоқтығы- қазақ әлемін тануды тарылтты. Баспасөз болғанда, қазақтың қазіргі рухани кемелдігі, хал жағдайы басқаша болар еді.

Кириллицаға көшкеннен кейінде жағдайымыз түзеле қойған жоқ. Бұл жерде мен ата-баба тарихына, жергілікті елдің әрі жерінің тарихына байланысты айтып отырмын.

Жаңа заман келді - жаңа үрдіс пайда болды. Талпыныс-әркім ата-бабасы туралы жазғысы келеді, бірақ материал аясы тар, қолды байлады.

Бәрі жазушы болып кетті деп сындар айтылуда. Дегенмен, әрбір отбасының иесі балалары, немерелері-болашақ ұрпақ үшін аз да болса, әкесі шешесі туралы мәліметтерді қалдырып, шамасы келсе, көргендерін, түйген ақыл-кеңестерін айтып әрі жазып кеткені жанұясына тағылым дәрісі болар еді.

Шіркін-ай, деймін, Тоқатай бабам қарындасы Қарлығамен Ақбауыр жеріне қай жылы, қай айда табан тіреді екен; Ақ Жайықтың қай сағасы жағынын шықты екен, жаңа қоныс іздеп келуге не себеп болды? Мөйкең бабам білімді қай шаһарлардан алды, заманында талай жақсылар мен жайсандармен араласып, сұхбаттасты ғой - олар кімдер? Түсіп бабамның қажылық сапары қалай жүзеге асты, Меккеге қалай жетті, қандай жерлер мен елдерді басып өтті, сапарда қандай қиыншылықтар көрді, түпкі мақсатына жеткенде, қандай сезімде болды, келгеннен кейін үйін-мешітін (салған үйінің бір бөлмесін мешіт ретінде ұстаған) қалай салды, Қарқаралыдан құрылыс материалдарын (әсіресе ағаш материалдар: тақтайлар төбеге, сырық бөренелер - балка ретінде) қалай әкелінді? Алғашқы шәкірттері кім? Дүниеден қалай озды?

Бәрі-тарих-тағылым, бәрі қызықтырады. Өттең, дүние-ай, бір ауыз сөз жазылған бір тілім қағаз жоқ болса, ұрпағыма тапсырып, кейінгілерге жеткіз деп аманат етер едім. Ауызша айтулар азайып барады, айтып отыратын үлкендеріміз мәңгілік өмірде, өкініште қалдық; шежірелі әкелеріміздің сөзін жазып не құлаққа құйып алмадық. Осындай мазасыз ойлар естелік жазуға итермеледі; бастадым, бірде тастадым, ақырында жазуға бекіндім.

Енді, Өтетілеу молланың яки Мөйкеңнің бес - алты баласының бірі Түсіпқажыға келейін. Бұл жерде ұлы аталарымыздың өмір сүрген замандары былай: Өтетілеу Құнанбай заманында, Түсіп Абай заманында өмір сүрген адамдар, туған және қайтыс болған жылдарын кесіп айту қиын. Басты дерек - Түсіптің 1901 жылы қажылыққа барғаны, оның Мөйкеңнің кенже балаларының бірі және құлшылық сапарында жасының қырық - елуде болуын еске алсақ, жорамалымыздың дұрыстығына көз жеткізуге болады.

Түсіп қажыдан үш ұл дүниеге келді: Кәріпбек, Шалабек және Исабек. Жайлаған індет ауруы Шалабектің өмірін ерте қиып кеткен болу керек, ұрпағы жоқ. Исабектен - мен. Кәріпбектен - Інкәр (ерте қайтыс болады), Кінәр.

Кінәр апам Қаракесек ішіндегі руы жауман бесобалық Түсіп баласы (менің атаммен аттас) Шаһманға тұрмысқа шығады, атасы Кенжебек қажылыққа барып қайтқан адам.

Шаһман Ұлы Отан соғысына қатысып, жараланып, бір қолынан айырылып келді. Сауатты, арабша оқи білетін, аккөңіл адам болды, есеп - қисап, сауда салаларында қызмет етті. Шешесі - алшын Есмағамбет бидің қызы - Жәмила апамыз.

Шаһман - Кінәрдан: Ботағөз, Жексен, Қаршыға (ағасы Қали бауырына салды), Қорлан, Қабыл, Ердостар дүниеге келді. Апамыз Кінәр оннан астам құрсақ көтерген, көпшілігі бір жас шамасында шетіней берген. Аталған

балалары (Ердостан басқасы, ол мектеп жасында қайтыс болды) аман - есен ер жетіп, білім алып, қоғамдық өмірдің әр салаларында қызмет етті.

Кәріпбектің бәйбішесі Бөпеш өткен ғасырдың 50 - жылдары қайтыс болды, өмірінің соңғы жылдары біздің қолымызда болды. Шешем Қатжан айтып отыратын: Бөпеш анамыз қартая келе, екі көзінен бірдей айырылып, су қараңғы болып қалады, далаға, дәретке мен алып шығады екенмін. Бес - алты жастағы кезім, жаз күндері көйлексіз жүреді екенмін. Осындай жағдайда Бөпеш анамыз: “Қай жеріңнен ұстайын, ештеңең (көйлегің, т.б) жоқ қой ұстайтын” десе, мен: “Апа, етімнен қатты қысып ұста”, - дейтін көрінем. Осылайша, апамыз табан жолын көре алмай, дүниеден өтті.

Түсіп қажының бабаларын аз - кем атадық, енді өзінің кім болғанын, қажылық сапардың өтелуін көз алдымызға келтірейік.

Жоғарыда айтып өттік: Өтетілеу молла ұрпақтарына имани тәрбиенің дәнін сепкендіктен жемісі балалары мен немерелерінен көрінді. Оған дәлел: Түсіп қажы, Оспан қажы, Әбеу молла, Разақ молла және т.б діндар адамдардың шығуы.

Қажылық сапар әр мұсылман қазақтың арманы болды. Өткен ғасырдың бас кезінде яғни бұдан жүз жылдан астам бұрын жасалған қажылық сапардың қиындықтары көп болды: жолдың қашықтығы, көлік қиындығы, қауіпсіздік жағдайы, үстін басып өтетін елдердегі жұқпалы індет ауруларының жайылуы, қарақшылық және т.б тосын жағдайлар.

Қажылық сапар қалай іске асты, ұлы атам қай жолмен, қандай елдерді басып өтті - осы ойлар мазамды алатын.

Бір жолы “Мысль” журналын ақтарып отырып, бір материалға көзім түсті. Авторы - Әл - Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры Нәзира Нұртазина (“Мысль”, №2,2013), мақала орыс тілінде.

“Білгеннің зияны жоқ” деген қағиданы ұстана отырып, осы мақаланың мазмұнын қысқаша баяндай кетейін.

Автордың пайымдауынша, қазақтар Меккеге бару үшін 6-7 мың км. жол жүруі керек екен. Және қандай жағдайда: ХҮ-ХҮІ ғасырлардан басталған саяси және діни қақтығыстар; оба - шешек, т.б індет ауруларының өршуі - мұның бәрі материалдық шығынды есептемегеннің өзінде денсаулығын кемітіп, басын қауіп - қатерлі жағдайларға тігуінде.

Осыған қарамастан, құлшылық жолын қуушылар ағыны бір тоқтаған емес. Тек, өткен ХХ ғасырдың 30 - жылдарында КСРО оңтүстік шекараларының жабылуына байланысты қажылық сапар тоқтады.

Қажылыққа аттанушыларды не аптаған ыстық, не араб шөлдерінің шыжыған күндері, не ұзақ та қиын жол, туған- туысқандармен мәңгілік көріспей, сол жақта бақилық болу қаупі неге тоқтатпады ?

Ұлық сапар алдында кейбір аттанушылар өзінің жаназасын тірі күнінде шығарып кеткендері болды.

Шығыстанушы ғалым А.Вамбери өз еңбектерінде XIX ғасырда Орталық Азиядан қажылыққа барғандардың үштен бірі әр түрлі себептерге байланысты сол жерде мәңгілік тынысталғанын жазған.

Ресей үкіметінің ресми мәліметтері бойынша, қазақтардың басым көпшілігі қажылыққа XIX ғасырдың екінші жартысында бара бастаған, одан кейін - уақытша тыныс алып, қажылық сапар XX ғасырдың бас кезінде қайта жаңғырады: әсіресе, 1901 - 1902 жылдары, 1905 жылы және 1911 — 1913 жылдары.

1899 жылы Санкт - Петербург қаласында “Мұсылманшылық бойынша жинақ” деп аталатын кітапта қажылық сапардың қалыптасқан дәстүрлі үш жолы (маршруты) көрсетілген.

Бұл жинақтың мәліметтері бойынша қазақтар XIX ғасырдың аяғында Меккеге Орта Азия, Ауғанстан, Пәкістан арқылы, не болмаса, қысқы жол Закавказье мен Түркия арқылы жеткен.

Қажылық сапардың, негізінен, үш жолы (маршруты) болған:

Бірінші маршрут — Закавказье мен Персияның солтүстік бөлігі бойынша Бағдатқа жеткен. Бұл маршрут бойынша Закавказье мен түркмендер жүрген. Ресейден жыл сайын 12-15 мың адам қажылық сапарға аттанып отырған. Маңғыстау мен батыс аймақтарының қазақтары да көп жағдайда осы жолды таңдаған.

Екінші маршрут - Самарқанд пен Бұхара арқылы Ауғанстанға өтіп, оның Мазари - и - шариф, Кабул және Пешевар қалалары арқылы Бомбейге (Үндістан) барып, ол жерден теңіз жолы арқылы Жидда және Ямбо (Мекке, Мединанікі) порттарына жеткен. Пешевардан Бомбейге теміржол арқылы жеткен.

Бұл маршрут - ең ауыр әрі ең ұзақ жол болды. Мұсылмандардың бұл жолды күрделі болса да таңдау себебі: бұл жол - қалыптасқан дәстүрлі жол болғандығынан әрі бұл жол арқылы жүргенде, төлқұжатты (паспортты) тексеруден және колониялық жүйенің басқа да бюрократтық кедергілері: рұқсат (виза) алу, шетелдік паспорт рәсімдеу, саяси сенімділігін анықтау жәйттерден құтылудың жолы еді. Бұл жол бойынша жыл сайын 4-7 мың мұсылмандар өткен.

Үшінші жол - Қара теңіз порттары арқылы Константинополь және Суэц арқылы Жидда немесе Ямбоға жетіп, одан әрі қарай Меккеге жол жүрген. Бұл жол - ең қысқа әрі жеңіл жол болды. Бұл маршрутты татарлар, кавказ мұсылмандары және қазақтар (менің ойымша, Арқа қазақтары) пайдаланды.

Әрине, қиыншылықтар болды, әсіресе, Ямбодан Мединәға, Жиддадан Меккеге жету оңай болмады: жолаушылар түйеге, есекке мініп, жаяу-жалпы жүргендері де болды.

Штабе — капитан Дәулетшиннің берген есебінде қажылық сапар иелерінің бастан өткізген ауыр қиыншылықтары толық жазылған, олар: адам айтқысыз антисанитарлық жағдай, судың сапасыздығы, бедуиндердің шабуылы, індет аурулардың өршуі.

Мұндай ауыр жағдайды бастан кешірген мұсылмандар еліне - жеріне келгеннен кейін, жолсапарда кездескен қиыншылықтарды еске алуды, әңгіме қылуды, талқылауды әдепсіздік деп санады.

Бар армандары, мақсаты - барша мұсылмандар үшін қасиетті жерді көріп, құлшылық жасау яғни мұсылмандықтың бесінші парызы - қажылықты орындау.

Қазақтардың қажылыққа бару шығыны 2000 ресей рублін құрады.

Сонымен, Түсіп ата, менің ойымша, қажылық сапардың жоғарыда айтылған екінші немесе үшінші жолдың біреуін таңдаған болуы керек. Самарқанд, Бұхара арқылы немесе Қара теңіз арқылы болса, оған қалай әкетті ? Қазақстан мұсылмандары, кейбір ауыз — екі айтушылардың пікірі бойынша, белгілібір елді — мекендерді басып өтіп, Қазан қаласына жеткен, одан әрі татар мұсылмандарымен өзен жолдары арқылы Қара теңіз жағалауына дейін жетуі мүмкін дейтіндердің версиясы да шындыққа жанасады.

Түсіп атамның қажылыққа барған жылы - 1901 жыл. Бұл жылда үлкендер жобалап - не кемітіп, не арттырып - айтып жүретін. Осыдан біраз жыл бұрын “Доңғал” ауылының (бұрынғы “Ақадыр” совхозының «Айран» стансасы) тұрғыны, ислами дүниелерді зерделеп жүретін әрі сол жердің имамы Кәдірқажы Орынбекұлы маған қажылар туралы кітаптан “Өтетілеуұлы Түсіп қажылықты 1901 жылы орындады” дегенді оқыдым, ал, сендердің елдерінен шыққан Оспанқажының тегін (фамилиясын) білмегендіктен, таба алмадым, - дегені бар. Ол кітапты Өмірзақ қажыдан алғанын айтты, әрі қарай іздестіріп едім, оны біреуден біреу алған, үшті-күйлі жоқ. Күн түбінде бір жерден шығар.

Түсіп қажы ұлық сапардан келген соң, аз - кем дем алып, үлкен жоспарлы іс бастайды: үй салады, бір бөлмесін мешіт үйі (бөлме намазхана) ретінде пайдаланады. Балаларды оқытады, үлкендер келіп, құлшылық рәсімін жасайтын орынга айналады.

Бұл жөнінде үлкендер айтып өтті, оның ішінде ауыл ақсақалы ағамыз Нұрмұқан Түсжанұлы 2008 жылдың мамырында бір кеште халық алдында осы мәселе туралы шегелеп айтты — мейірімім тасыды, сөзі бейнетаспада бар.

Қажының үйі Ақбауырдан үш шақырымдай - Шолақ Түлкі жерінде салынды, салған жері тау мен төбенің ортасында, ойланды әрі өзекті жер, жоғары жағында бұлақ болды.

Құрылыс, оның ішінде төбесін жабуға қажетті материалдар Қарқаралыдан әкелінді.

70-жылдары Қарқаралыда ескі типті үйлердің бірінде болғанымда, төбесін жапқан балкалар мен тақтайлардың қажы үйінің материалдарымен ұқсастығын байқап, таң қалдым: әсіресе, тақтайларының қоңырқай боялған түстері, шеттері сырмаланған, ұзындығы - ені, бәрі-бәрі дәл атамның үйіндегідей.

Түсіп қажы ұзақ жасамаған сияқты, әсіресе, қажылық парызын өтегеннен кейін. Әкей тым жас қалған.

Ол дүниеден озғаннан кейін ол үйде үлкен ұлы Кәріпбек кейіннен немере інісі Разақ, одан кейін біз яғни әкем Исабек тұрды.

50-жылдары осы үйде тұрдық, - анық есімде, ауылдың үйлері қырдың күнбатыс бетінде, біздікі - оқшау, бірін бірі көрмейді. Тау қуысына қарай, бұлақ бар, жалғыз жолмен, кемерлеп жүріп отырамыз. Қысты күні қиын, суды әкеле жатып, үйге таяй бергенде, тайып құлайсың. Қайта барасын. Қазір бул бұлақтың көзі жабылды.

Кейіннен колхоз салып берген үйге кірдік, ол үй - қазіргі Нұрмұқан ағайдың жаңартып салған үйінің негізгі орны.

Әкем Исабек, айтып өткенімдей, Түсіп қажының кенжесі болды, ерте жетім қалды, арқа сүйейтін ағасы Қаріпбек те дүниеден ерте озды. Терең білім ала алмады, дегенмен, арабша оқи білді, кейіннен латынша жаза білді. Ауданда мектепте (60-жылдырының басы) оқып жүргенде латын әрпімен хат жіберетін: «Maғat», «Isavek» деген жазулары әлі көз алдымда.

Еті тірі, ширақ адам болды. Аққөңіл, көпшіл, адамдармен тамаша тіл табыса білетін, бетке, айтып салатын кездері де болатын. Орта бойлы, мығым денелі, мұрты мен сақалы өңді жүзіне ерекше рең беріп, ала шапаны мен тақиясын киіп, таяғын қолына ұстап, көшеге шыққанда, құдды жылқы ішінде бір ала «жүр» дегендей, басқаларды мысы басып кететін.

Көзін көргендер осы тақылеттес, үндес сырды әлі айтып отырады. Сонымен бірге өте қарапайым да елгезек еді.

«Жас кезімде Балқашқа кіре тартып жүрдік», - деп отыратын. «Кіресінің» мәнісін де білмейміз. Сөйтсек, Балқаш қаласы салына бастағанда, жүктер (материалдар) тиелген көліктерді апарып-жеткізуге көмектесіп, барып-келіп жүрген адамдар екен.

Ақсу-Аюлыда тұрған кездері болған. Міне, осы кезде, мүмкін, Кеншоқы арқылы жүрді ме - әкем болашақ шешем Қатжанмен танысып, отбасын құрды.

Шешем Қатжан, руы Сарым, оның ішінде Кенжебай буынан тарайтын Күлеймен ақсақалдың үлкені әрі жалғыз қызы. Шешемнің бауырлары Балмағанбет, Мақай, Жұмабек және Жолдыбек.

Күлеймен әулеті - Шет өңіріне адами қасиеттерімен, адал еңбектерімен, ағайындық татулығымен және ұрпақ жалғастығымен белгілі әулет.

Балмағанбет ұзақ жылдар «Кеншоқы» (бұрынғы Сталин атындағы) колхозының төрағасы, Мақай аудандық партия комитетінде кейінгі жылдары «Нұраталды» совхозында партия комитетінің хатшысы, жұмысшылар комитетінің төрағасы қызметтерін атқарды.

Жұмабек болса, мектеп директоры, аудандық комсомол комитетінің бірінші хатшысы, аудандық партия комитеті ұйымдастыру бөлімінің меңгерушісі, кейіннен ұзақ жылдар идеология бойынша хатшысы болды.

Бауыры Жолдыбек те білім саласында, партия - кеңес саласында ұзақ жылдар жемісті еңбек етіп, көпшіліктің сый — құрметіне бөленген жан.

Күлеймен әулеті, шүкіршілік, өскен әулет. Халық сыйлайды, ерекше жылылықпен еске алады: табиғатына сай қарапайымдылықтарын сақтай отырып, халыққа адал қызмет еткені үшін; «біреудің ала жібін аттамай», адамдармен шынайы өзара сыйластықта болғаны үшін.

Күлеймен әулеті жөнінде том-том кітап жазуға болады: адалдықтары үшін, адами қасиеттері үшін басымды иіп тағзым етемін.

Шешем Қатжан - қарапайым, келін болып түскен шаңырағы мен босағасына берілген адам болды. Бір жаққа шығу деген ол кісіге қиямет-қайым болатын. Бір жерге - қонаққа барарда, әкеме «бара берші, артынан барамын» деп, үйді бір - екі айналатын. Шешемнің осы қасиеті (жақсы ма, жаман ба — білмеймін) маған дарыған сияқты әрі туған жылым ит болғандықтан ба, үйден шығып кету - қиын шаруа. Таң қаламын: шешем біреуді жамандау дегенді білмейтін, жамандаса шалын (әкемді) жамандайтын: «түбі түскен шелек» деп ақкөңілдігін, аңқаулығын айтып.

Соғыс жылдары әкем еңбек армиясына алынып, күндерін Вишнёвкада (қазір “Аршалы”) қара жұмысқа араласу арқылы өткізеді.

Шешей үйде жалғыз қалады, бала жоқ серік ететін. Біраз уақыт өткеннен, Кеншоқыдан колхоз төрағасы болып тұрған бауыры Балмағамбет келіп, алып кетпекші болады. Ол “жалғыз қалай отырасың, жаныңда серік болатын ешкім жоқ, менімен жүр, Исабек келгеннен кейін, үйіңе қайтіп келерсің” дейді.

Қанша жалынса да, шешей барудан бас тартады, айтатын уәжі: “Қажының шаңырағын қалай тастап кетемін?!” - дейді екен. Міне, қайран шешемнің өзегін өртеп, жарып шыққан жалғыз ауыз сөзі - атылған қорғасын оғындай болып, бауырының көңілің қалдырады.

Шешем осы жылдарды еске ала отырып, бірде: “Исамбекті (“М” әрпін қосып айтатын) трудармияға алып кеткенде, жалғыз қалдым. Тазы тұқымдас Аққасқа деген итіміз болды. Жүйрік еді, түлкіге салатын. Серігім Аққасқа ғана болды. Сол итім Исамбек кетісімен үшті - күйлі жоқ болды да кетті. Қатты уайымдадым: итте болса, қараң-кұраң болып, күндіз медеу, түнде табалдырық сыртында жатып, күзетшім - қорғаным сияқты еді.

Біраз күн өтті, бірнеше апта өтті - ит жоқ күдерімді үзгендей болдым. Содан кеткеніне бір ай шамасы болды - ау дегенде, таңға жақын есікті біреу сипалағандай болды, біресе тырнағандай болды. Сәл үрейлене барып, есікті

ашсам - Аққасқам. Көре сала, мені бас салсын құшақтап: алдыңғы екі аяғы иығымда, көзінде сорғалаған жас, өксік дыбысы - қыңсылы. Ал, екеуіміз көрісейік. Не керек итте болса да, менімен көрісіп, ішімдегіні сыртқа шығардым - ау.

«Шіркін - ай, асыраған итім де жаман болған жоқ», - деп өткен күнді еске алатын.

Шешем жарықтық біреумен жүз шайысып көрмеген жан, ілуде бір ренжігенде “асыраған итім де жаман болған емес” дейтін. Ойлайтынмын, түбіне жете алмайтынмын: “жарайды асыраған иттері шын жақсы болды: қасқыр алуды, түлкі алуды; ал, баласы - жалғыз мен, неге мақтанады екен” деп, сөйтсем, бұл сөздің түбінде үлкен мағына жатыр екен.

Сонымен, Аққасқаны бітірейік. Иттің жүйріктігін білетін бауыры Балмағамбет арнайы келіп, «бір жаз жүгірте тұрайын, сергітейін, ит те болса, аң аулап, ұстауға үйренген ғой, іші құса болып жүрген шығар» деп аттай қалап итті Кеншоқыға алып кетеді.

Түлкіге салады - түлеп шыға келеді, әкей кеткеннен кейін оны кім аңға сала қойды - әбден сағынған.

Жазда бірнеше ондаған түлкі алады. Бірде Балмағамбет иттің өліп жатқан үстіне түседі. Белгісіз кім өлтіргені: ұйығып тұрғанда ауыл иттері талап өлтірді ме әлдебіреу қастандық жасады ма, басқа жағдайлар ма? Содан, Бәкен итті бір дөң үстіне апарып, көмеді, аяқ асты қалмасын деп.

Шешем сонымен бірге аңқау, қызық - мінездері болатын, кейде еске түседі, езу тартасын.

60-жылдарының аяқ кезі болатын. Шешейдің Кеншоқыда тұратын анасы қайтыс болыпты деген хабар келеді. Ол кісі- бүкіл Күлеймен әулегінің анасы, Балмағамбет пен Күндиланың (үлкен келіні) қолында болады. Хабарды естіп, әкей мен шешей жолға дайындалады.

Ол жақта келуін дегбірісіден күтеді. Кеншоқыға жетіп, үй алдында түсіп жатыр дегенді естіп, үлкендер Күлейменің үлкен қызы келді, жиналып отырындар, дұрыстап «көрісіндер» деп, шешемді күтеді. Қаптаған адам.

Шешем кіре бере «анам-ау, қанатымнан қайырылдым-ау» дегі бастап, төрге қарай жүреді. Отырған жұрт та бір кісідей қоштап, жылап, сәл бәсенсіп, шешейдің отыруын күтеді: «жоқтаудың үлкені енді басталар» деп әрі жеке-жеке көрісерміз деген оймен...

...Шешей отыра беріп: «Уһ, шаршап қалдым ғой бір кемпірді... жоқтаймын деп, өзім де... кемпір болдым, артынан жарылқасын» деп жайғаса кетеді.

Жиналған жұрт не күлерін, не жыларын білмейді. Жылап отырғандар еріксіз жымыңдап, бір - біріне қарайды.

60- жылдары ауыл мен қаланың арасына негізінен үзбей қатынайтындар совхоздың шопырлары болатын: құрылыс материалдары, көмір, жанармай тағы тағыларды тасиды. Ауыл адамдарының тәтті наннан бастап ыдыс - аяққа, кездеме материалдарға дейінгі сұраныстарын солар орындайтын.

Бірде шешей шай ақыманы ескіре ме әлде оның шүмегі сынған ба — әйтеуір, көршінің келіншегіне «Жолдасың (шопыр) ақыман әкеліп берсінші» дейді.

Тапсырыс уақытысы орындала қоймайды, белгілі: жүргізушінің дүкенге кіруге қолы тие бермейді, жұмыс қауырт, жол да ауыр.

Шешей өтінішін тағы қайталайды. Не керек, ақыман да келеді. Көрші келіншегі ақыманды алып, қуантайын деп шешейге жүгіріп келеді. Шешей асықпай қолын алады, ішіне қарайды, аударып - айналдырып қарайды. Әкелушінің аптыққан көңілі бірте - бірте қайта бастайды рақмет жоқ.

Келіншектің шыдамы таусылып бара жатқанын сезді ме, әлде қараудан жалықты ма, шешей ақыманды тағы бір қарап: «жарайды, алсам, ала салайыншы» депті. Әкелген адамның көңіл жайы белгілі: сылқ ете түседі.

Кейде әкеге ренжігенде «сені іздеп, арбамен Вишневкаға дейін бардым ғой» дейтін.

Әкей 1980 жылы қайтыс болғанда мен аудан орталығында қызметте едім. Шешей немересі Арманмен қалды. Қолыма кел дегеніме көнбеген соң, нағашыларым Жұмабек (інісі) пен Рақия көшіруге көндіреміз деп Ақбауырға келеді. Шешей көшуден бас тартады, көнбейді, айтатыны: «пәленбай жыл көтерген шаңырағымды тастамаймын, елдің ортасындамын ғой» дейді екен.

Адамды тіккен шаңырағына, жаққан отына, сініскен халқының ортасына басқан топырағына тәуелді етіп қойған не күш, не қасиет екен?

Бұл қасиет - қазақтың бақыты

Шешем қарапайым көрінгенімен, енселі болатын, топтың ортасында көрнекі, көркем отыратын, өзіне тән бір ерекше қасиеті болатын.

Өмірдің жағдайымен екінші шешем болды, аты - Қайша. Ол кісінің жақсылығын, тамаша болмысын өзгеше жылы сезіммен еске алып отырамын, дұғамнан әруақтарға бағыштайтын ешуақытта қалдырып, ұмытып көрген емеспін.

1956 жылы әкейдің немере ағасы Разақ дүниеден озды, діни сауаты мықты, сенімі берік адам еді. Артында жолдасы Қайша шешеміз қалды, жалғыз, бала жоқ. Қайша шешеміз - Қояншытаңайы руы буынан, Тікіш - әкесі.

Мен болсам - жалғызбын, бір жағынан, әкейдің әмеңгер жеңгесі, екінші жағынан балаға үмітті болған жан, қайын - жұртының рұқсатын алып, Қайшекеңе үленеді. Оның үстіне өзімнің шешем аурушаңдау болды.

Сонымен, қатар отырдық, екі үй болдық. Менің осындай дәрежеге жетіп, бала - шағамның аман - есен өсіп - өнуіне Қайша шешемнің қосқан үлесін жеткізіп айтудың өзі қиындау шаруа. Мейірімді жан еді, балаларым ол үйден шықпайтын. Барын аузына тосып, айналып отыратын адамнан балалар қаша ма? Ол үйге барып, қонақтарын күтісу - біз үшін бір мейрам болатын. Жаз айларында Қарлығашпен қол ұстасып, Алматыға оқуға кетеміз, төрт бала шешелерімізде қалады, олардың арқасында балаларымыз не болып жүр екен деп басымызды ауыртпаймыз. Қайша шешем «көп оқысаң, қари боласың» деп жиі айтатын. Бала кезім, бұл сөздің мәніне онша түсіне бермеймін. Қазір ойлап

отырсам, ол сөзді - алғашқы жолдасы молдалығы ірі болған Разақ әкемізден естіген болу керек, бұл сөзде үлкен ұғым бар еді.

Кейіннен шешелеріміздің бауырларының балалары Зәбира мен Рыскүл (бір-екі жаста) қосылып, өміріміз, тіптен, ажарлана түсті.

Зәбира мен Рыскүл туған қарындасымдай болды, екеуі тату болды, көп қолғабыстары тиді. Кездесе қалсақ, өткен өмірімізді сағынышпен еске аламыз: жүзімізден күлкі, ішімізде сыртқа шығаруға болмайтын көздің жасына ұқсас бойынды жайлап тұрғандай, бірдеңе болады, біреу бастаса, боздауға дайынсың. Өмірдің бақыты - әке - шешемнің, жарыңның, балаларыңның тірі кезі ме деймін.

Енді өзіме келейін жайлап. Дүниеге келу жағдаятын ойласам, ұлың Пайғамбарымыздың «Мен - Ибраһимнің дұғасымын, Исаның сүйіншісін, анамның түсімін» деген сөздері еске түседі. Мұндай салыстырма, үшін, әрине, Алладан мың сан кешірім сұраймын.

«Дұғасымын» дегенім, атам Түсіпқажының Мекке - Мәдинаға ұлың сапар жасап, қасиетті жерге маңдайын тигізіп, Алладан ұрпағының амандығын, жалғасын тілеген болатын.

Әкем Исабек соғыс жылдарында еңбек майданын Вишневкада өткізе жүріп, қара жолға шығып, елі жаққа қарайлап, аман - есен қайтуды ойлап, перзент сүюді армандамағанына кім кепіл бола алды?

«Анамның түсімін» дегенде, шешемнің өмір бойы айтып өткен бір - екі түсі бар.

Кейде мені «түсімде көрген қисық қара бәкім» деп, шешем әңгімесін айтатын: «Бірде түс көрдім. Бір тойға қара жолмен жүріп, немере қайын сіңілім Сақыпжамал екеуіміз келе жатыр екенбіз. Бір уақытта, біраз жүргеннен кейін жолдың үстінде жатқан екі пышақты (бәкіні) көрдік: біреуі - ақ сапты әдемі; екіншісі - ұзындау келген, қисық қара бәкі. Сақыпжамал менен бұрын шапшаң қимылдап, тез еңкейіп барып, әдемі бәкіні жып етіп көтеріп алып, қалтасына сала қойды. Мен не істейін, еріксіз, жатқан қара бәкіні олай - қарап, бұлай қарап, «алсам, ала салайыншы» (өзінің үйреншікті сөзі) деп, қалтама салып алдым» деп отыратын.

Айтқанындай, түс өңге айналып дүниеге Хамит пен мен келемін. Хамит - белгілі мұғалім Нұрбек Бөкеевтің баласы, денсаулық саласының майталман маманы әрі басшысы Аманжолдың ағасы.

Екінші бір жағдай.

1961 жылы аудан басында нағашымның үйінде жатып, 8- сыныпта оқып жүрген кезім. Қыс кезі. Неден екені белгісіз, ет тағамын көрсем, азар да безер боламын: ұлтабар ма, басқа жер ме, әйтеуір, бірдеңе іш құрлысыма батып, ауыртып тұрғандай болады.

Әкей бұл жағдайды ести сала, Ақбауырдан Шетке келіп, Қарағандының дәрігерлеріне көрсетейін деп алып кетті.

Қалада Үмбігүлсім апайдың үйіне түстік. Балалары Ернияз (күйеу баласы) бен Зоя өте бір жылылықпен қарсы алып, кеткенше барлық жағдайымызды

жасады. Біреуі - ғалым, екіншісі — ұстаз. Үйлері - Киров көшесінде (қазіргі С.Ерубаев көшесі), қаланың шеті болатын. Бір жетідей дәрігерге қаралдық.

Үмбігүлсім апай жас кезінде ақындығымен, алғыр да ойлы сөздерімен жұрт есінде қалған жан. Әттең, жазу - сызудың, баспаның болмағандығынан, шығарғандарының көпшілігі ауызша айтып, бірте - бірте жадыдан жоғалды.

Уақыт өтті, уайым кетті; үйлендім, әкем - шешем немерелі бола бастады. Шешем немерелерін басынан сипап отырып, түсін айтатын: «Маратымды Қарағандыға әкеткен жылы қатты уайымға салындым. Алла тағала жалғыз баланы беріп еді, көпсінгені ме? Жазылар ма екен, ақыры немен тынар екен деп мазасызданып, дегбірсізденіп кеттім. Түннің бір уағына дейін ұйықтай алмаймын.

Бірде таңға жақын көзім ілініп кеткен екен, бірақ, ояу сияқтымын. Жан жағыма қарасам, терезеден бес - алты торғайлар кіріп кеткен, шықылық - шықылық етіп. Бірі кіреді, бірі шығады, у да шу, бейнебір ән салып тұрғандай. Оянып кеттім, түсім екен.

Сол күні үйге Айғайша жеңгем келе қалғаны. Көрген түсімді айтып едім, ол: «Е-е, Қатжан, Алла жарылқайды, балаң жазылып келеді, ол жалғыз бала атанбайды, амандық болса, Қайша (екінші шешем) бала көтереді», деп жориды.

Уақыт өтіп жатты, Қайша шешем бала көтермеді, сол терезеден еніп, шықылықтаған торғайларым - мына жаман немерелеріме көрінген екен деп», - деп көзі сулана отырып, шүкіршілік ететін.

Не десек те, түс - сыры ашылмаған ерекше бір құбылыс.

Сонымен, ұлы бабамның дұғасы, анамның түсі қабыл болып, шешемнің тілімен айтқанда «Алладан бір сұрап, пендеден бір сұрап, тілеп алған қара бәкісі» - мен 1946 жылы мамыр айында ата - бабаларымның қасиетті мекені - Шолақ Түлкі (Құрама) ауылында дүние есігін аштым.

* * *

Әкемнің зейнеткерлікке шыққанға дейінгі, яғни 1945-60 жылдардағы өмірі мал шаруашылығымен, оның ішінде қой бағу ісімен байланысты болды. Бұл кезең балалық шағыммен тұспа-тұс келді. Сондықтан, естен кетпес балғын шағым - бақытты балалық кезеңім көшпелі өмір: жаз жайлаулары, күз күзеулері, қыс қыстаулары және көктемгі көктеулерімен - табиғатпен байланысты болды.

Балалық шағымды ойласам, көз алдыма ақ қарлы, ақ жауынды күндер, көзі тереңде жатып, суы бұрғыланып, мөлдіреп шығып жатқан бұлақтар; төбелері жуа, қыналарға толы; ойпаңы бүлдірген, сарымсаққа толы, өзектері түйетабан, биешек пен қымыздыққа толы; өзен-қара сулары балыққа толы; ақ селеулі, көделі-кеңбайтақ жері келеді.

Бәрінен де бұрын, ауасы таза болып, топырағы қандай қасиетті болса, адамдардың мейірімділігі, шүкіршілігі, қанағатшылдығы - бір-бірімен әдемі қабысып, толықтып, шеберлікпен салынған кілемнің өрнегіндей-өріміндей

жымдасып, бір әсем ғұмыр — ғибрат дүние құрап тұратын. Балалық шағымыз үлкендердің, әсіресе, аналарымыздың «айналайын», «қалқам - қалқатайым», «шырағым», «пәленжаным» деген жылы сөздерімен тербеліп өстік. Қасиетті даламыз бір тербетсе, аналарымыз екі тербетеді, балалық шағымды ауыл болып, бесігімді тербетіп, әлдилеп, өсірген сияқты.

Әулетіміздің өмірінің бастау бұлағы, негізінен, Шолақ Түлкі («Құрама» деп те аталды) мекені болды. Ата - бабаларымыз осыдан 100-150 жыл бұрын тас - балшықтан үйлер салып, тұрақты берекелі қонысқа айналдырды.

Бабалар үйлерінің орындары жерге таңба етіп сызғандай үйінді табан іздері жатыр, олар да уақыт өте келе, көмескіленіп барады.

Шолақ Түлкіде ата - бабаларым бүкіл ғұмырын өткізген болса, онда менің балалық ойынды дәуренім өтті.

Тарихта, оның ішінде, қазақ тағдыры үшін «Жібек жолы» атты керуен дәуірінің орны ерекше болып, ізін қалдырса, менің ата - бабаларымның тарихында Шолақ Түлкі - Кәрі Түлкі, Үлкен Саржал - Кіші Саржал, Қаратұмсық - Ащы, Ұзынжал - Жекежал мекендері, көшіп - қону жерлері де ұрпақ жадында мәңгілік қасиетті мекенге айналды, оның ішінде, менің балалық бақытты дәуірім аталған жанға жайлы саябағында өтті.

Бұлай салыстыру артығырақ та болар: керуен жолы ғасырлар бойы жалғасып, елді елмен жақындастырды, менің бақытты балалық дәуренім -10-12 жыл яғни бір мүшел. Бірақ, екеуінде де ұқсастықтар бар, ол: керуен жолы да, балалық шағым да тек тыныштықты тіледі, қажет етті, екеуінің бастауында да бейбіт өмірдің көзі жатыр. Біреуінің болғанын халық мақтан етсе, маңдайыма жазылған балалық дәуренді мен мақтан етемін.

Екеуінің де іздері көмескіленіп барады, бірақ, кейде жаңырық беріп, игілікті іске, жақсылыққа, мейірімділікке жетелейді. Ол да - бақыт.

Иә, енді ойын дәуреніме келейін: не ойнадық, уақытты қалай өткіздік? Кәзіргі заманғы байланыс құралдарын айтпағанның өзінде, теледидар жоқ, радио жоқ, жарық жоқ.

Ойынның қызықты болуы табиғатпен, оның жаратылыстармен байланыстылығында. Табиғат қалай өзгертін болса, ойын түрлеріміз де солай, оның ыңғайына қарай өзгеріп отырады.

Естелігімнің осы тарауы балалық шағыма арналғандықтан, ойын баласының әуестіктеріне тоқталайын. Балаларға қызықты болса, оқысын, керегін алып, дамытсын қазіргі заманға лайықтап; тіпті болмаса, аталарымыздың бала кезіндегі ойындары осындай болыпты деп жүрсін.

Жаз айларында ең қызығып ойнайтын ойымыздың бірі - асық ойыны. Асық ойыны - ептілікті, төзімділікті, тәуекелге баруды талап ететін ойын.

Асықты ұтқан күні көңілің көтеріңкі болып, ұтқан асықтарыңды санаумен боласың; ұтылсаң, оны намыс көріп, асықты шыырып - атып, жаттығулар жасап, сақаны айырбастап, ертең есесін қайтаруды ойлайсың.

Ойнайтындарымыз: алты атар, омпы, круг (шеңбер), ұштабан, жиырма бір, ханталапай.

Жеңіл әрі ыңғайлы киінгенің дұрыс, асықты түреген тұрып та, енкейіп те, бүгіліп те ататын кездері болатын, әсіресе, жеңің, етегің, балағың кедергі жасамау керек; қалтаңда артығымен асық болу керек, ең алдымен, бар ынта асық атуға берілу керек. Бұл да - бір шеберлік.

Ойын басында келісіп аламыз: шын ойын ба, өтірік ойын ба, яғни, ұтысқа ма, жоқ жай, ұтыссызға ма? Көбінесе, ойын - шын ойын болады, өтірік ойын, әншейін, бір жаттығу ретінде өтетін.

Шиыр ату бар, нұқи ату бар. Шиыр ату сәнді, дәл тисе, сақа түбінде қалады, ал, нұқи атуда сақаң жетпей немесе асып кетеді.

Асықты атпай тұрып, шиыра білу - ойынның сәні, ойыншының атқыштық қасиетінің пердесін ашып көрсетеді, оның дайындығының қандай дәрежеде екенін көрсетеді. Шиыру арқылы ойыншы өзін психологиялық жағынан дайындайды, шиырып тұрып, дене мүшелерін басқаға біліне бермейтін қозғалыс жасап, барлық күш серпінін екі саусаққа (бас бармаққа, сұқ саусаққа) жинайды. Он шақты рет шиырылған асық жеткен жеріне снаряд болып тиеді.

Қазіргі ойындарға қарап көңілін құлазиды, қақиып қалған бойда асықты ала сала, асықты бір де- бір шиырмай, нұқи ата салуында, не сән, не мән бар?

Сақаны таңдаудың да жөні бөлек. Ірілеу әрі салмақты болу керек. Көбінесе, шикідей алынған сақаны пайдаланамыз, салмағын ауырлату үшін қорғасын құямыз. Сақаның күлгіштігінің де маңызы зор, оны күлдіре білуге де ептілік керек. Сақаңның иіргенде (күлдіргенде) алшы немесе тәйке түсіп жатқаны көп мәселені шешеді, ұтысқа жол ашады.

Асықты бастамастан бұрын, ойын шарттарына келісіп алатынбыз: шертіп атуға бола ма; қос қабат ұшқан асық есептеле ме, құлаған кенейді тұрғызуға бола ма; асық біреуге тиіп, орнында қалса, кететін тәртібі қалай болмақ, тағы басқалар.

Шертпе атуды жақсы меңгергендер жақын жердегі кенейлерді атқанда, сақасын атылған асықтың түбіне тастай білігі, ұтып алады. Сондықтан, бұл тәсілді жете меңгермегендер қарсы болады. Ойыншының бірі аталған шарттардың біреуіне қарсы болса, көптің шешімі күшіне енбейді, міне - «демократия».

Ойыншылардың санына шектеу қойылмайды. Кезекті анықтау үшін сақалар иіріледі, алшы немесе тәйке түсуіне қарай анықталады.

Қызықты асық ойындарының бірі — «шеңбер» ойыны. Шамамен диаметрі 1,5х2м шеңбер сызып, дәл ортасына сызық жүргіземіз. Сызықтың үстіне ойыншылардың санына қарай кенейлер тігіледі (еселеп те қоюға болады), алшы, тәйке жақтарынан аралас қойылады.

Шеңбердің екі жағынан бірдей қашықтықта (5-6 м) ату нүктесі белгіленеді.

Сақалар иіріліп, ату кезектері анық толады, ойын - атыс басталады. Нағыз бәсеке. Шабысқа түсетін тай - құнандай дегбірсізденіп, бір орында тұра алмай, қарсыластың сақасына бір қарап, әзір ұтыла қоймаспын деп қалтаңдағы асықтарды бір санап, ойынға кірісесің.

Тұрақты ойыншылыр: Нұролла, Кәрібай, Жолдыбек, Аман, Сансызбай, Есенгелді, Рахмания, мен.

Ағаларымыз Арғын, Совет, Алдан, Сатыбалды, Қайырберлі, Сейілхан, Ақан, Қайролла, Төлеуғазы, Тұрсын, Аманкелді, т.б. кіріскенде, ойын тіптен қыза түседі.

Сонымен, атыс басталады. Басты міндет - асықтарды белгілі бір межеден атып, шеңберден шығару. Айтқан кезде, асық шеңбердің ішінде қалып қойса, барлық ойыншылар соның бойынан кезектесіп атады. Ойыншы дәл тигізіп атып алып жатса, кезегін жалғастыра береді - мүлт кеткенше. Соңғы асық атылып алынғаннан кейін ойын аяқталған болып есептеледі. Әрі қарай жаңа партияны жалғастыра беруге болады.

Тағы да бір ескертетін жағдай-«тап баспауға» келісіп алу керек. Ол дегеніміз аяқтың бақай ұштары шеңбердің сыртында тұру керек, «тап басуға болады» десе, өкшең шеңбердің үстінде қалады да, асықты жақыннан атуға мүмкіндік туады. Жығылған, сыртқа шықпай қалған кенейді келісім бойынша, тігілген кенейлердің қатарына тігінен қоюға болады.

Екінші бір қызықты ойын «омпы».

Бұл ойын «шеңбер» ойыны секілді, тек, айырмашылығы - «тігілген кенейлердің» ортасына көрнекілеу түсіп бөлек асықтың бірі «омпысынан» қойылады. Атқан кезде, ойыншы «омпы» тігілген асықты шеңбер сыртына ұшырып шығарса, барлық кенейлерді иемденеді, яғни бізді, ойыншыларды «сынырып алады». Жығылған асық тігіледі. Толық атып алғанша, ату нүктесінен жалғаса береді.

«Алты атар» ойыны жиі ойналатын: ұзындығы 3 м. болатын төртбұрыш болып сызылады. Кезек анықталғаннан кейін, ату нүктесіне алты рет ату - міндет. Одан кейін төртбұрышқа жақындап, асықтарды атып алу басталады.

Асық ойынының ең күрделісі - «үштабан». Ережесі де, талаптары да көп ойын. Бұл ойын ойыншыдан төзімділікті, шеберлікті, тәуекелге баруды, тактикалық есепті пайдалана білуді талап етеді. Қарап тұрсаң, ойын қызықты болып көрінбейді, ал, бірақ, ойыншылардың шеберлігі осында көрінеді. Жалғыз мергендік жеткіліксіз, ойын жағдаятын көре біліп, шешімін қабылдай біліп, әрекет жасау керек.

Бір қызығы әрі күрделілігі, әрі ерекшелігі, ойнау еркіндігінің бірнеше түрінің болуы: сақанды иіресің бе (күлдіру), кенейлерді атасың ба, қарсыластың сақасын көздейсің бе - өз еркінде.

Ойынның «Үш табан» деп аталуы - атылған асық атушы адамның табанының үш өлшеміндей қашықтықта кетуі керек.

Бұл ойында сақаның рөлі үлкен, оның екі ерекшелігі: салмағы және күлгіштігі болу керек. Салмағын арттыру үшін қорғасын құямыз, күлгіш болу үшін - тәйке жағы жалпақтау әрі тегістеу болуы керек, сонымен бірге, сақаны иіру шеберлігін меңгеру керек: жерден тым биік немесе тым жақындатпай, қисайтпай, жерге баппен тік түсетіндей етіп иіре білу әркімнің қолынан келе бермейтін шаруа.

Асық иіруде Кәрібай ешкімге дес бермейтін. Тісін ақситып, жымия тұрып, иіре бастағанда ішімізден демімізді тартып, сақасы «бүк» немесе «шік» түсе қалса, «уһ» деп сабамыз орнына түсетін.

Ал, Нұроллаға кезек келсе, құрыдым, ұтылдым дей бер. Биллиард ату кезегін алған шебер ойыншы сияқты, асықты бірінен соң бірін бытырлата атып, бәрін алып, кенейлерімізді қалтадан шығарып, тігуге мәжбүр болатын. Әсіресе, омпы ойнағанда, ол бір ерекше, айтып жеткізе алмайтын көрініс пайда болады: біз тұрамыз пысылдап, мұрнымыздан аққан суға қарамай, «кетеді-ау» деп барлық асық оның қалтасында; ол болса, сақасын бірнеше шиіріп, иін қандырып, мұрнынан аққан су тамшылары үзілмейді бірігіп, сақасына бағыт беріп тұрған аспалы нысан сияқты дәлдік беріп, сақасын жібергенде, барлық асық қалып, омпы ұшады -ау. «Издевательски», алшаңдап барып, «сыпырып» алады. Бір емес, бірнеше рет солай қайталайды. Ертеңінде ұтылған асықтарымызды үйдегі бар тәттімізді, құрт- ірімшікті беріп, қайтарып аламыз.

«Үштабанға» оралайын. Сонымен, кенейлер тігіледі ойнауға онтайлы жазық жерге, ешқандай шеңбер сызылмайды. Сақалар иіріліп, ату кезектері анықталған соң нағыз айқас басталады.

Кезек алу - асық атуға құқық бермейді, сақаны кенейлерден алыстау өзіне ыңғайлы жерден иіру керек. Алыс иірсең, кенейлерге тигізе алмауын мүмкін; жақын иірсең, сақан күлмесе, атып алады басқалар. Сақаң күле берсе (алшы не тәйке түссе) не атсаң да - (тәйкелерді ме қарсыластардың сақасын ба) өз еркінде. Сақасы ұшқан адам, асығын қалдырады да, ойын аяқталғанша қатыспайды. Он шақты адам ойнағанда, ойын шым-шытырық, күрделі, нағыз тартысқа айналады.

Бәрін жеңіп, ойында екі - ақ адам қалды дейік, асықтар сенің қалтаңда, көнде жалғыз кеней қалды, кезек қарсыласыңда. Ол не істейді ?

Жалғыз кенейді атып алу қызықсыз. Ол тәуекелге барады: сенің жатқан жеріне келіп, өз сақасын иіреді. Күліп берсе сақасы, құрыдың. Сақанды атып алады да, қалтаңдағы ұтқан асықтарыңды сыпырып алады.

Сақа үш табанға ұшпаса, сақаласу басталады. Сақаласу - бірінің сақасын бірі кезектеп атуы. Ату нүктесі көннен басталады.

Сақа біреуге тиіп кетсе, «кетсін» деген бар. Тиген адам ойықты сақаны теуіп қалады, түскен жерінен атады.

Балалар «үштабанды» меңгергені сондай, ешқандай керемет дауласу, ұтысқа күмәндену жоқ болатын, өйткені, әркім ережені жақсы біледі әрі оны қатты сақтай біледі. Бұл ойынды ережелерін ойнау арқылы ғана меңгеруге болады.

Бәріміз асықтың қызығында жүріп, үлкендердің «Шур» деп келіп, барлық асықтарымызды сыпырып, қалтасына салып, алып кетеді.

Жазылмаған заң: бағынамыз .

«Шурдың» шарты үндемей келіп, «шур»деу керек, үндесе заңсыз не болмаса оны көріп қалып, «шур жоқ» десе - болғаны.

Ойын кезінде үш табанға кенейлер, нысанаға тимей қалған сақалар орнында қалады, кезегін күтеді. Тағы да айтатыным: асық атушы құлаған

асықты ата ма, қарсыластың сақасын ата ма, көндегі асықтарды көздей ме, көн басына немесе көбірек асық ұтып жатқан адамның сақасына иіріп келе ме - өз еркі. Мақсат - ойынның соңына дейін қалып, бар асықты ұтып алу. Екі адам ойнасын, он адам ойнасын, соңында ұтушы - біреу ғана болады. Яғни асықтардың барлығына бір - ақ адам ие болып қалады. Басқа асық ойындарында әркім өз мүмкіндігінше ие болып қалады, ал, «Үш табанда» жеңуші - біреу ғана.

Асық ойыны - ұлттық ойын, пайдалы ойын, баланың денесінің өсіп - жетілуіне, денсаулығының жақсы болуына, сонымен бірге, көппен араласып, ұту деген не ұтылу деген не деген сияқты ұғымдарды түсініп, жауапкершілікке тәрбиелейді, ішкі дүниенің таза болуына, әр нәрсені мойындай білуге (ұтқанды, ұтылғанды), қуана да ренішті жасыра білуге, келесі ұрыста жеңетін боламын деген сенімділікке тәрбиелейді. Әрине, кейбір ойын ережелерін қазіргі уақыт талабына қарай күрделендіріп (мысалы, шеңбер, төртбұрыш аумақтарын реттеу, ойын формуласын енгізу, т.б.), кейбір ережелерін (сақаның күлуіне қарай ата беруді шектеу - «Үш табанды») шектеп, жалпы қызықты, әсем ұлттық нақыштағы ойынға айналдыруға болады. Болашағы зор ойын.

Кең жерде, алаңда, таза ауада үлкені бар, кішісі бар қызықтап, улап-шулап құмартып ойнайтын қызықты ойындарымыздың бірі - «мәтке». «Метка» немесе «метко» сөзінен шықты ма екен, әйтеуір біз бұл ойынды қазақыландырып «метке» дейтінбіз.

Ойыншылар санына шектеу жоқ, саны неғұрлым көп болса, соғұрлым қызықты болады. Балалар екі топқа бөлінеді, бөліну үшін «мәтелесеміз».

Арамыздан екі топтың капитаны шығады. Олардың құлағына жастары шамалас екі адамнан кезек келіп: «аспан керек пе, жер керек пе?», «самолет керек пе, вертолет керек пе?» немесе «Ай керек пе, жұлдыз керек пе?» деген сияқты сұрақтар қоямыз. Ол біреуін таңдайды, сөйтіп, екі капитан кезек-кезек таңдап, екі команда (топ) құрылады.

Ойын алаңы кәдімгі футбол алаңындай: аз-кем, не артықтау орын алады, еніне шектеу жоқ десе де болады. Ұзындығында нақты шектеу бар: басы - екі капитанның ойынды бастайтын жері, аяғы - қарсы ойыншылардың тұратын жері. Түсінікті болу үшін футбол алаңындағы екі қақпаны елестетіңіз, бір қақпада капитандар, екінші қақпа бойында (сызық) - ойыншылар.

Ойыншылар екі топқа бөлініп біткеннен кейін, екі капитан жеребе тастасады, яғни кезекті анықтайды. Жеребені асық иіру, тиінді лақтыру, қолға тас тығып, табу, т.б. арқылы анықталады.

Сонымен, жеребе анықталды, ойын міндеті мынау - бірінші команда мүшелері, капитаннан басқасы қарсы қақпа жерінде (шартты түрде атап отырмыз) тұрады. Олар - ұпай тасушылар, әкелушілер. Екінші команданың мүшелері, капитаннан басқасы, алаңға шашырап орналасады, олар - ұпай тасушыларды жүгіріп келе жатқанда, доппен ұрушылар.

Ойында екі капитан бастайды. Біреуінің (қарсы қақпада жүруге дайындалып тұрған ойыншылардың капитаны) қолында - допты ұруға әрі алысқа жіберуге қолайлы ағаш таяқ - жұмырлау, бас жағы жалпақтау, оқтау

тәріздес ағаш кесіндісі. Екіншісінің (алаңда, яғни екі қақпаның арасында шашырай орналасқан балалардың капитаны) - доп, футболға, баскетбол, волейболға да ұқсамайтын, жұмыртқадан сәл үлкен кәдімгі доп. Доп демекші оны эзер табатынбыз, кейіннен сырты қиыршық жүнмен қапталған сияқты допты қуана пайдаландық, ол қатты болатын әрі алысқа ұшатын.

Бірінші, ағаш таяқты ұстаушы адам - капитан қарсы капитанның көтере тастаған добын шамасы келгенша алысқа, сәл қиғаштау ұшу үшін бар күшін жұмсай, қос қолдап тұрып, биікке ұшырады. Оның адамдары осы сәтті пайдаланып, көнге яғни капитаны тұрған жерге, денесіне доп дарытпай, жетуі керек. Жолда қарсыластары допты тигізсе, ойын қатарынан шығарылады, ойыншылар азая береді.

Доп беруші адам - допты қарсылас капитаны ұра алмайтын етіп, биік те емес, аласа да емес, дәлдеп беруге міндетті. Оның алаңда шашырай орналасқан адамдары биіктей ұшқан допты жерге тигізбей қағып алса, ойын токтатылып, жеңіске жеткенін білдіреді, рөлдері ауысады. Ал, допты әуеде қағып ала алмай қалса, жерден қайта ұшқан допты ұстап алып, қашқан ойыншыларды қуып жетіп не алыстан көздеп ұруы керек, яғни допты денеге тигізу керек.

Ойын екі жағдайда аяқталды деп есептеледі: біріншісі, - әуелей ұшқан допты жерге түсірмей қағып алғанда, екіншісі - барлық ұпай тасушыларды доппен ұрып, тигізгенде.

Бір ескертетін жағдай: қарсы қақпадан жүгіргенде жаппай кетпеу керек, кезектесіп, бір-екі адамнан жүгірген дұрыс, әйтпесе, қайтіп келу қиындық туғызады. Міндет - көнге, көннен қақпаға, тағы керісінше жету, соңғы адам қалғанша, соңғы адамға доп тисе ойын аяқталады.

Яғни команданың бірі - қашушы, екіншісі - қуушы. Қашушы яғни ұпай әкелуші ролінде көбірек болғандар жеңімпаз аталады.

Ойыншылардың санына қарай, ойын алаңын ұзартуға немесе қысқартуға болады.

Бұл ойын нағыз қызықты ойын болатын. Шолақ Түлкі де ғана ойнай алатынбыз. Өйткені, жайлауда балалардың саны жетпейді. Ойнайтын алаңымыз - жеріміз қыр астындағы біздің үй мен қарсы бетте алыстау орналасқан Төлеген әкеміздің арасындағы жазықтықта өтетін.

Ойын жылдамдықты, икемділікті, ұжымдық ықыласты, шеберлікті, аяғына дейін күресе білуді, әдісті талап етеді. Тез жүгіретін балаларды ұрып түсіру қиын болатын, тіпті, екі - үш метр жерден ұра алмай қалатынбыз: неше түрлі қимыл жасап, допты екі аяғының арасына қарай өткізіп жібергенін немесе иығын қиқаң етіп, тиеді-ау деген доптың қолтығының астынан не иығының үстінен қалай зу етіп, тимей өте шығатын не таңғалатынбыз.

Осы ойынға ұқсас ойынды қазір кездестіре алмай жүрмін, регбиге де, футболға да ұқсамайды, өз ерекшелігі бар - керемет ойын. Қалпына келтірер ме еді, әсіресе, ауыл балалары үшін таптырмайтын ойын.

Ойынның кені - Шолақ Түлкі болатын. Шолақ Түлкі - таудың атауы, бірақ, бұл ат сол таумен қатар орналасқан ой-қыраттарды, жайылым жерлерді,

өзен-бұлақтарды, сай - өзектерді қамтитын елді мекенді білдіреді. Үлкен Саржал, Кіші Саржал, Кәрі Түлкі, Қаратұмсық, Қотыр Қызылтау атауларына байланысты осыны айтуға болады. Осылардың бәрі жиналып келіп, қазіргі уақытта біртұтас Ақбауыр ұғымын құрап отыр.

Шолақ Түлкіде балалар саны жетіп артылатындықтан, көпшіліктің қатысуымен айналатын ойындар осы жерде - жайлауға шығып кетпей тұрып, не келгеннен кейін ойналатын.

Қысқы «балалық» шаруаларымыз - шана- шаңғы тебу, «қазанға тастау, жабайы хоккей» тағы басқалар болатын (немесе сүйек атысу).

Шолақ Түлкі тауы жақпарлы, тасты болып көрінгенімен, жоталары қыста шаңғы тебуге қолайлы болатын. Шаңғымен күншығыс жағындағы орналасқан жотадан шығып, сырғанап отырып, батыс жотасынан төмен құлдилап түсіп, жазда "мәтке" ойнайтын алаңымыздың үстімен төменге орналасқан Төлеген әкеміздің үйіне дейін шаңғының аққан қарқынымен таяп қалушы едік.

Қайтадан шаңғыны «қайшылап» тауға көтерілеміз, қайта түсеміз, - осының бәрі шыңнан төменге қарай құлдырап түсудің рақатына, қызығына бөлену үшін.

Кейде таяқты, не шаңғының сыңарын сындырып аласың, тасқа соғылады, не ағып келе жатып, омпыңнан құлайсың. Аяғына оқ тиген түлкіге ұқсап, ақсай жүретіндігің де қызық болатын. Қарды омбылап, шыға алмай жатқанда, жолдастарың қолынан демеп, шығарған соң, шаңғынды қолына ұстап, қары аз да, қатқылдау жерлерімен жүріп отырып, үйге басың салбырап қайтасың.

Шаңғы тебу өкінішті жағдайға әкеліп соғатыны да бар. Жолдасбай ақсақалдың баласы Сейділдә аңдаусызда шаңғы таяғының ұшын кіргізіп алып, жанарынан айырылды. Терлікбай ағайдың баласы Саят оқыс құлап, мүгедек болып қалды.

Бірақ, шаңғы тебу - қысқы ойынның көріктісі. Таза ауада, қатарларыңмен шуласып, жарысып, төбеден төбеге шығып, жоталарды бойлап, шыңнан төмен қарай құлдырау балаларды тоқтата ма?

Өкініштісі, қазір балалардың шаңғыға әуестігі жоқ.

Шаңғы - шананы тебетін екінші жеріміз - біздің үйдің артында орналасқан төбе болатын. Бұл жер - кешкілікті тебетін орын болатын, өйткені: ол - ауылдың шеті әрі таяу және ымыртта тау аралап кете алмайсын. Қараңғы түскенше, төбенің беті балаларға толы, у - шу, біреу-шаңғы, біреу-шанамен, шаңғышының артына екінші адам мініп алып, шанаға да бірнешеуі жармасып, қи шанаға дейін жарысқа қосып, нағыз қысқы ойын «жәрмеңкесі» өтетін.

Қызықтап жүріп, есі шыққан шаңғышылар немесе шанашылар қыр астында орналасқан біздің үйдің жермен - жексен орналасқан терезелеріне кіріп кететіні де болатын.

Әрі қыс, әрі шыны деген қат нәрсе, - әке-шешеміздің реніш жасауын түсінуге болады. Балалар да түсінген әрі ұялған болып, шаңғы — шана тебулерін азайтады немесе байқасыған болады, бірақ, уақыт өте келе, бәрі ұмытылады, ойын толыққанды қаз- қалпына келеді.

Қысқы ойынның бір көкесі, болмайтын осыдан балалардың сау шекесі - ол «сүйек ату» немесе «қазанға тастау» ойыны. Бұл сол кездегі «жабайы хоккей» ғой деймін.

Ойын үшін не керек: таяқ (клюшка - кәзіргі), сүйек керек.

Клюшкамыз - басы иіліп келген талдан жасалған таяқ. Басы имектеу ұзын талды алып, өз бойыңа шақтап, колыңа ұстауға ыңғайлы-ау деп екінші ұшып балтамен шауып тастаймыз.

Шайба орнына малдың сүйегі: омыртқа, жіліктің сынған басы, кішірек болса, тұтастай өзі.

Ойын екі түрлі әдіспен ойналады. Біріншісі - балалар екі топқа бөлінеді. Бес адамнан, жеті-сегіз адамнан, шектеу жоқ. Жазықтау жер болу керек: еш ұзындығы деген жоқ. Қақпалар да жоқ.

Қақпа орнына қары болса, қарын қырып, мұзы болса. мұзын ойып, радиусы 25-30 см-дей шеңберлі шұқыршақ жасаймыз.

Бір топтың ойыншылары шұңқырға сүйекті таяқпен ұрып кіргізуді ұмтылады екінші топ - қорғанады. Сүйекті доп кірсе болды, есеп ашылады, ойын кезектеседі.

Ал, балалар саны аздау болса, қорғаушы біреу-ақ, қалғандары шабуылшы. Соққыны аяқпен, не таяқпен қайтару керек. Кім көбірек сүйек (гол) кіргізсе, сол ұтқан болады. Қорғаушылар ауысып отырады. Сүйекті (голды) ұрып, кіргізе алмаған қақпашы болады.

Бұл ойын - қып-қызыл төбелес ойыны, әрине, әдейілеп немесе қасақана төбелесу жоқ. Төбелеске бергісіз ойын шайқасы осыған әкеп, еріксіз тіретеді. Шұңқырға (қақпаға) кіргіземін деп шабуылшылардың соққысы, оны қайтарам деп қорғаушының таяқ серпісі, апыл-ғұпыл талас сүйектің қай жақтан, қалай тигенін білмей де қаласың.

Не керек, ойыннан бір бала сау қайтпайды. Шекеде ісік, үйге білдіртпей, бас киімінді шешпей кіресін, қарнын ашып жатса да, «тамақ ішпеймін» деп жата қалған боласың: көздің көгергенін, шекенің іскенін көрсетпеу керек, көйлек - шалбар ішіндегі жарақаттар олар - бір дүние, рахаты - оны көрсетпейсін, ауырғанын білдіртпейсің.

Бәрібір, айлаң іске аспайды, шешең сезеді, ұрсады, қояды-ойын қайталанады; жара жазылады - жаңасы орнын басады... жалғаса береді.

Шіркін, балалық- балдаурен шағым-ай, алаңсыз күндерім-ай. Қатарларым-ай, қайдасыңдар: біреуі бар, біреуі жоқ. Алаңсыз күндер, қазір, алаңды түндерге ауысып барады.

Арамызда таралмай, сінбей қалған ойын - «ләңгі» ойыны болды. Оны ойнаған баланың бойы өспей қалады екен, ағзаға зиянды екен, шет ел бізге әдейі қастандықпен жіберіпті деген лақап тарады. Осы қауесет сөз әсер етті ме, жоқ, басқа жағдай ықпал етті ме, - «ләңгі» ойыны тарамды. Әйтпесе, бастапқыда «ләңгіні» жерге түсірмей 5-10 минут қақпақылдап, аяқтарын шеңберлей ұстап, бір аяғынан екінші аяғына беріп, ұратындарды көріп, таң қалатынбыз. Аласа

бойлы балалар шебер болатын. Расына келсек, солардың бойы өспей қалды, әлде, айтылған өсектің жаны бар ма екен?

Әрине, ойыннан басқа да шаруа бар ауыл баласы үшін - ата - анаға қолғабыс тигізу керек. Қи ою, отын -қи тасу (ол кезде көмір дегенді білмейміз) қараған ору, мал жайғау, есік алдын қардан тазалау, су тасу - бітпейтін, айналып, кезектесіп келе беретін шаруалар. Мен үшін ең нәзік, жауапты жұмыс - пияла тазалау. Сындырып алсаң, жарықсыз қаласың, жаяу шамның пияласыз білтемен жанып тұруы - көк түтін.

Жасың оннан аса бастағанда, шөпті айырлай алады-ау деген кезде, қоғам малына шөп тасуға болады. Пар өгізге жегілген, қолдан жасалған үлкен жайдақ өгіз шанамен (колхоз шеберлері құрастырған) ауылдан біраз қашықтықта орналасқан жерден шөп тасимыз. Көбінесе, шананың үстінде тұрып, жерден берілген шөптерді жайып, арттырып тұрамын. Шөпті көтеріп беріп тұрушыларда Тұрсын, Алдан, Сейілхан, Арғын, Совет ағайлар есімде қалды.

Шөп артудың да мәнісі бар: бүйірі, алды-арты, бірте-бірте кеңейіп, тең шығуы керек, белгілі бір биіктікте тоқтау керек, әйтпесе, шөп жолда ауып қалуы мүмкін. Аударылып қалған шөпті қайта арту - бейнет, қайта сыйғызу қиын, әсіресе, боранды - желді күндері.

Күніне шөпті екі - үш рет артамыз. Бір шанасы - қойларға шашылса, екіншісі - таңертең шашуға даяр тұрады.

Ертеңінде таңертеңгілікте шөп шашуға келемін әкеймен бірге, малдар қораның ішінде, ал, баздың ұзын қабырғасын бойлай тал шарбақтармен қоршалған қойлардың күндіз оттап - азықтануы үшін кең орын дайындалады. Шөп артылған шанаға жегілген өгізді әкей жетектеп, сырт қораның ішін айналып отырады, ал, мен шананың үстінде тұрып, ретімен шамалап тастап отырамын, аяғында жерде шөп дестеленіп, сол шаша - жайғаннан кейін малға дайын болады.

Ішкі қораны ашасың, қойлар лап етіп шығып, қыстың қытымыр күнінде шөпті күрт - күрт етіп жатқаның көрсен, ол да бір қызық нәрсе.

Адамдар бір - бірімен алмасып, осылай істей береді. Адамдармен қатар жегін өгіздердің де еңбегі болды, «мінезі» болды. Біреуі жалқау болса, бірақ ширақ, "өк"дегенде бір жағынан бұрып әкетеді. Оларға ат қойып, айдар тағатынбыз. «Күшеген», «Қызылқасқа», т.с.с. атайтынбыз. «Өгіз шана», «өзім дегенде өгіздей күші бар», «өгіз сияқты» деген сөз тіркестері сол малдың түріне қарай, төзімділік күшіне қарай шығарылса керек.

Қыста малдарға суат ою да үлкен шаруа еді. Үлкендер өзеннің жылғасын қатырмауға тырысатын. Боранды күндері қардан тазалап, аязды күндері мұз басқан жерлерін аршып отырады.

Бір жақсысы, қандай аяз болмасын, үйің - қоржын үйің жылы болып, ал жазда - салқын. Ондай жылылықты қазір таппайсың, өйткені, ол жылылықтың иісі болатын, үйдің мына жері - ыстық, ана жері - суық деген болмайтын, кіре берістен жылылық лебі сезіліп тұратын. Оның себебі: үй қол кірпіштен салынған, аласа, төбесі табиғи материалдармен жабылған, мал қора жапсарлас

Жылылық үшін от азығы керек. Мал азығы жем мен шөп болса, от азығы қи мен қараған. Қи - көмір, қараған - тамызық. Қиды - жазда дайындап шығамыз. Қарағанды жайлаудан келгеннен кейін дайындай бастаймыз. Әкей қарағанның қалыңдау әрі ірілеу (жуандау) болып өскен жеріне алып барады. Оруға кірісеміз. Белімде - орақ. Әкей белімді жіппен орап, буып, екінші ұшымен орақты байлайды. Енкейіп, сол қолыммен қарағанның түбінен кесуге ыңғайлай ұстап, оң қолыммен орақтың сабын ұстап әрі белге байлаған жіпке сүйене отырып, көтерілген болып, ақырындап шалқая тартып, қиямын. Бұл тәсіл, әсіресе, белге күш салып, тікелей оруға шамам жетпегендіктен қолданылған болу керек. Әдіс керек, қарағанды көптеп алсаң «қақаласың», жүре-жүре әдістеніп аласың. Қиылған қарағандарды ат арба немесе өгіз арбамен жеткіземіз. Келгеннен соң, қарағандарды пешке лайықтап, бірнеше жерден балтамен қиып, қалап үйіп қоясың, сонымен, тамызық дайын.

Малшыларға бар ауыртпалық көктемде келеді. Қыс аяғының ұзауы, қарлы-жаңбырлы күндері, мал астының сыздануы, отын -судың, жем-шөптің азаюы малға болсын, жанға болсын ауыр тиеді.

1958 жылы бір көрініс есімде қалып қойды. Қыс ұзаққа созылды. Көктем айның бірінде облыстан өкілдер топырлап келе қалған -ды. Оны ауыл адамдары «комиссия» келді дейтіні бар.

Аға малшы - әкем, гуртоправ (табын меңгерушісі) - Сағымбек (белгілі азамат Көшкін Амандықовтың әкесі, ферма меңгерушісі), дәрігер - Дронов деген кісі.

Келген адамдардың ішінде облыс деңгейіндегі жауапты қызметкерлер - Ковтуненко, Мирошниченко дегендер болды, ұмытпасам. Бұл фамилиялар кейінге таныс болды.

Комиссия, нөкерлері бар, біздің адамдар бар тауға таман қыр бетінде (Шолақ Түлкіде) будқа тәріздес салынған сарайға келді. Есігің ашқызды: іші толы - өлген қойлар, беті сабанмен бе, шөппен бе жабылған, бірақ, малдардың сұлбалары көрініп, теңкейіп жатыр.

Бәрін шығартқызды, есік алды өлген малдан үйінді болып қалды.

Келген өкілдің біреуі Сағымбек пен Дроновқа, өлген қойлардың үстіне отырындар,суретке түсіреміз, (фотограф болды ма екен), «Ара - Шмель» журналына жібереміз, деп әкірендеді. Екеуі де отырмады, қашақтайды. Сол кезде әкей: «Мен отырамын» деп, өлекселердің үстіне қонжиып отырып алсын. Әр жағы не болғаны есімде жоқ.

Қазір ойлаймын: жоғары жақта өкілдердің келуіне арыз -шағым болған шығар. Бір шопанды қайтсын, колхоз торағасының немесе аудан басшыларының үстінен арыз жазылды ма, кім білсін, әйтеуір, бір түртпекпен, тегін келмеген адамдар.

Малдың өлімді болғаны рас. Өлген малдарды дер кезінде актілеп, бірін көрсетіп, бірін жасырып, уақытылы көме алмағандықтан әрі қаһарлы қыста далада шашылып жатпасын деп, кейін көміп, өртерміз деген оймен бір жерге - сарайға жинағаны - еріксіз шара, шындық.

Ауыр, жаңға бататын қыстар көп болды. Сондай қаһарлы қыстардың бірі 1952/1953 жылы Үлкен Саржал қыстағында өтті.

Үлкен Саржал - Шолақ Түлкі сияқты қасиетті мекендеріміздің бірі. Ата - бабаларымыз мекен етіп, өмір сүрді.

Елу екі - елі үштің қысы жадымызда «жылан жылы» деген атпен қалды. Әке-шешеміз «жарықтық» сол жылы деп, әңгімелерін бастап, көрген ауыртпалықтарды еске алып, шүкіршілік жасап отыратын.

52 - жылдың күзінде Ащыдан Үлкен Саржалға қыстауға келдік. Қыс ерте түсті, бірте - бірте қаһарына мініп алды. Қыстақта - екі - үш үй отбасы. Есімде қалғаны - Жаңыл шешем, жолдасы ерте қайтыс болған, балаларымен қалды. Гартвик Яша (әкей оны «Жәшке» дейтін) деген кісі Ақбауырдан көмекке келіп, кетіп жүрді.

Қыс толық күшіне енді, ұзаққа созылатынын ешкім де білген жоқ шығар.

Әкейдің қарауында мыңға тарта қазынаның қойы, басты мақсат - аман — есен қыстан алып шығу. Техника жоқ, барлық жерлерде қолдың күші: шөп арту, оны шашу, қиын шығару, суару. Бар қорғаны - қой қора, яғни ат шаптырымдай баз. Түнде ішіне, күндіз сыртына, ықтасын жағына шығарып, шөп шашқан болады. Жайлы қыс айларында қойларды маңайға жаятын, биыл ондай мүмкіндік жоқ; үдей соққан боран, дауылды жел бір қадам бастырмайды. Шығарса - мал да, жан да адасады, өледі.

Әкейдің жанында жүруге тырысамын, «ананы - мынаны алып келшіге» жүгіріп жүрген кезім, басқаға шамам жоқ.

Бірде, кешке қарай, қорада малды жайлап жүрген әкем «маған» үйге барып, фонарды алып келші дегені. «фонарь шам» дейтінбіз. Шынысы сопақ, білтелі, отыны - керосин, бір жақсысы, шынысы білтені толық жапқандықтан анау - мынау желге сөне қоймайтын.

Ал, үй дегеніміз мал тұратын орны бар, қи тезегі, тамызық ағаштары ішінде; төр бөлмесі де, ас үйі де, ұйықтайтын жері де жалпы пеші бар жалғыз бөлмеден тұратын қоржын үй. Жуынатын - шайынатын жері есімде, пештің арты қуыс болатын, шешей мені шешіндіріп, шылапшынға тұрғызып қойып, төбемнен бастап су құйып, қара сабынмен сабындап, «бісміллә, бісміллә» деп жуындырып алатын. Қыстың күні ыстық пештің қуысында.

Қайран шешемнің мені «моншаға» түсіріп алған рәсімі шығар.

Содан, фонарді (деп те атаймыз) алып келе қояйын деп үй қорасына (кәзіргі тілмен айтсақ «дәліз») кірсем, қап - қараңғы, жобалап үйдің есігіне қарай ұмтыла бергенімде, бірдеңенін үстін баса өте бергенімде, былқ ете түсті, артынан иттің арс еткен даусы шықты - шар еге түстім. Шешем де есікті аша салып, атып шықты.

Сөйтсем, ит сирағымның сыртқы жағынан бір жапырақ етті жұлып алыпты. Толық едім. Қан судай ағып жатыр. Әрі қорыққаның бар, әрі ауырғаны бар - өзімше қиналып әрі «батырсынып жатырмын».

Шешейдің даусымен әкейде жүгіріп келді. Не істеу керек ? Дәрі жоқ, дәрігер туралы ойлауға да болмайды, йод - дегендер де жоқ.

Әкей қолма - қол киізді турап, бір ұлтарақтай кесіп алып, отқа қыздырып - күйдіріп, жұлынып алған жеріме күйдіре баса қойғаны. Жаным шығып кете жаздады, оның есесіне қан тоқтады әрі микробтарды өлтірді. Одан кейін қойдың құйрық майын тілімдеп алып, қыздырып басып отырды. Иттің жапырақ етті жұлып алғаны да дұрыс болған шығар, кім біледі, тереңде тістің орны қалып қойса, дертті ісікке алып келер ме еді.

Осындайда Бөпеш шешем Кәріпбектің жолдасы, аяғымды сипап отырып: «Марат, саған өскенде қыз тимейді ғой, аяғының тыртығы бар деп», - отырады екен. Тыртық қалды, ескерткіш ретінде «жыртық үйдің құдайы бар» дегендей, жазылдым, ер жеттім, үйлендім - тыртыққа қарамай - шүкірлік.

Қыс күшее түсті. Бәрі титықтады. Мал қырыла бастады. Колхоздың күші аз, жол қатынауы да қиын. Үздіксіз боран, дауылды боран, әлем ұлып тұрған сияқты. Аласа, жермен - жексен терезеден қарайсың: тау жақта қасқырлар бірінен соң бірі өтіп жатқандай болады, әсіресе, ымыртта, кешке қарай, қасқырлар шұбыры көрініп, ұлығаны естілгендей болады. Шын мәнінде, солай да шығар. Олар да аш, қора маңын торуылдауы әбден мүмкін. Мен үшін, бұл - қызық көрініс, қорқыныш жоқ, боран оларды қуып бара жатқандай, үйге кіре алмайтынын білем - көзімді алмай қарап тұрасың, уақытың өтеді.

Әкемде ұйқы - күлкі жоқ. Шағымдану деген жоқ, жанталас. Бар тілегі - қысты өткізсек екен. Көктемге жете аламыз ба, әлде, бар малды қырып аламыз ба ? - деп жиі күрсінеді. Ең қиыны - малға шөп әкелу, шөпті тарату. Шөпке, ауыл шетіне орналасқан, шанамен қалай жетіп жүр, жолды қар әбден құрсаулаған; қалай шөпті артады, айырды көтерсең, жартысын ұшырып әкетеді; мал қораға жеткізіп, шашу да - оңай емес, жартысы жолда қалады, жартысы айыр ұшында қалады. Ауыр жағдай, малшы өмірі табиғат күштеріне басыбайлы өмір, қажырлық керек, күш керек, отбасының амандығы керек.

«Жығылғанға - жұдырық» дегендей, балалардың қызылша ма, сүзек пе - аурулары басталсын. Көрші Жаңыл шешемнің қызы және мен бұл «ауруды бастан кешіппіз. Шешемнің айтуы бойынша, ауруым біразға созылған. Түнімен ұйықтамаймын, денем күйіп, жанады. Боса болмаса дәрігерлік көмек жоқ, дәрі іздеуге де шама жоқ. Келіп - кетіп, кіріп шыққандар «Исабек жалғызынан айырылатын болды-ау» дейді екен.

Кешке қарай шамның көлеңкесімен, өз көлеңкеммен ойнайды екенмін. Көлеңкемді көріп, түрлі қимылдар жасап, оны «мен - Марат, анау - брат» деп уақыт өткізеді екем. «Брат» дегенім - мәнін түсініп, айтылған сөз емес, атыма ұқсас болған соң. «бір - ат», «барат» дегенім шығар. Ойнайтын бала жоқ, не істейсің басқа ?

Сұрайтыным шалап. «Апа, шалап берші» дейтінім әлі есімде.

Шалап дегеніміз - сүті мен суы бірдей қосылған, салқындатылған шай. Ішкенде, ыстығыңды басып, кебірсіген ерніңді жібітіп, әл - дем беретін.

Осы емді қазірде қолданам, немерелерімнің ыстығы көтерілсе, жоғарыда айтқан рецептім бойынша шалап жасап берем, ол мен үшін бірден бір емдеу

жолы сияқты. Шынында, немерелерім ішіп алғаннан кейін, рахаттанғандай болады.

Сонымен, шешемде ұйқы да, күлкі де жоқ. Күні - түні менің қасымда. «Әкең болса, келе сала, қорылдап, ұйқыға кететін, бетіңе қарап, танды таңға ұрамын, Алладан күтіп ақырын», - деп шешем еске алатын.

Әкем ұйықтамай қайтсын: таңның атысы, күннің батысы алысатыны - қоғамның малы. Айнала ақ түтек боран, қар қалыңдауда, үй - қора, баз маңына жүріп тұру жері тарылуда. Шөпті әкелу, малға беру қиындай түсуде, мал жүдей түсуде, өлім - жітік көбеюде. Әкейдің бар ойы — «малдың бәрін қырып алмасам екен». Шаршады, шалдықты. Шешемнің «Исамбек - ау, қай бетіңмен ұйықтайсың, баланың түрі мынау» десе, әкем «не істейін, қажыдым, жалғызымды бір Аллаға тапсырдым» деп ұйықтап кеткенін білмей де қалады екен.

Содан, бір күні лықсып, ұзақ құсыппын: ішімнен ащы запырандар сыртқа шығып, тынышталғандай болыппын. Осыдан кейін жарық дүниені көруге Алла тағала жазған болу керек, бірте - бірте айығып, қатарға қосыла бастаппын. Кейінде шешем «Қатты ауырдың, бірақ, белгі көзіңде қалды» дейтін қызарып тұратынын меңзеп.

Өкініштісі, менімен қатар ауырған, төсек тартып жатқан Жаңыл шешейдің баласы (мен қатарлы қыз бала) сүзектен кайтыс болыпты. Күннің толассыз борандынан мәйітті көрпеден аспалы құндақ-сөре жасап, қорада іліп қойған, бір айдан кейін күн ашылғанда, жазғытұрымға қарай, жерлепті. «Жылан жылы» осылайша, мал шығынына да, жан шығынына да әкеліп соқты. Бұл жыл біздің отбасымызда «жұт жылы» деген де атпен қалды.

Көктем шыға, ауыз су әкелу киындық туғызды, бұлақтың басы, маңы батпақ лайсаң, жете алмайсың. Жер құрғағанша, бар амал-тау кемерінің теріскей жағында жатқан қарды күрек немесе қалақшамен ойып, шелекті толтырып, қар тасимыз. Қардың тазалығын айтсаңызшы - түсі көк шақпақ қанттай, ерігенде, тап - таза мөлдір суға айналады. Бұл жағдай бірқатар уақытқа созылады.

Мал да маңайға шыға бастайды, атқа мініп, қайырысып жүресің. Бірде келе жатсам, сайдың іші өлген қойларға лық толы, терісі алынғаны бар, алынбағаны бар-мал сүйектері. Малдың жартысына жуығы қырылды деп отыратын әкей. Әйтеуір, әкей аман, мойнына өлген малды апармаған, сотталған жоқ, мүмкін, жеңіл - желпі жаза алған болар.

Қыс қанша кетпегісі келгенімен, көктемнің жылылығы, жаздың болашақ лебі жан қоя ма, қытымыр күндер аңшыдан қашқан «қояндай» желе жортып, ұзай береді.

Малдың аузы көкке, жанның аузы аққа тиіп, тыңая бастайды. Қанша күн жылынса да, қатал қыстың қысымының әсері ме, - қора, баз ішіндегі, маңындағы сыздың кеуіп үлгермеуі ме, ауа тарыла бастағандай болады. Малшылар, олардың бала-шағасына дейін жайлауды аңсай бастайды. Күзде, алғашқы қар жауғанда, қарашада (киіз) үйінде отырып, жылы үйін - қорасын сағынды. Осылай, кезеңімен, кезегімен малшылар өмір ауысымдары ауысып отырады.

Бара жеріміз белгілі, жаз жайлауымыз бірнешеу: ең тұрақтылары: астықты Ақбастау жеріндегі Қайнар бұлағынан 2-3 шақырым орналасқан оң жағалаудағы жері мен Қарасу алқабы.

Ақбастау Қарқаралының Қызылту елді мекенімен, ал, Қарасу - Қамқорымен жапсарлас. Айнабұлақ пен Шолак Түлкінің Қарақоғасында да қоныстанған кездеріміз болды.

Күзеу жеріміз - тұрақты, өзгерген емес, ол - Ақбауырдың солтүстік - шығысында орналасқан шөбі мен топырағы суы мен ауасы ерекше, «түгін тартса, майы шығатын жер» жәннәті - «Ащы» мекені.

Адамдардың шағымын естігіндей, бір күні колхоз орталығынан «ЗИЛ» немесе «ГАЗ» бортты жүк машинасы жетіп келеді. Қолма-кол, артынып — тартынып жайлауға тартамыз. Артқанда, басы артық нәрсе жоқ: киіз үйдің сүйектері (шаңырақ, кереге, уық, есігі т.б.) жабдықтары (киіздері, түнілік, басқұрт, ши, туырлықтар, т.б.) аздаған ыдыс-аяқтар, керует, көрпе-жастықтар. Бәрі кузовке артылады, кабинаға симағанымыз үстіне отырамыз.

Қалған шарбақтар жеке әкелінеді, заттар қыстақта қалады, үйдің есігін сыммен бұрай салады - келгенше тиісіп көрген емес, бірдеңені алып кетіпті дегенді естіген емеспіз. Жоқ дегеннің өзінде, киім-кешектер, төсек-көрпелер, құрал - саймандар, т.б. қалады. Тыныштық.

Әкей немесе көмекшінің біреуі қойларды баратын жерге жету үшін, күн шықпай шығарып, айдайды.

Жүкті түсіре сала, машина кері қайтады. Үй тігу басталады: есігін күн шығысқа қаратып, керегелер кіріктіріліп, біріне бірін байлап бекітіп, шаңырақты біреу тең ортада бақанмен көтере ұстап тұрғанда, уықтар қадалады. Сыртына, керегелерді айнала ши немесе ши тәріздес материалмен тартып, бекітеді. Түндік, туырлықтармен жауып, киізді жел шайқамасын деп, әр тұсына қазықтар қағылып, арқанмен тартылып, бекітіледі.

Құлындар үшін желілер тартылып, биелерді сауатын орын белгіленеді. Сиыр-бұзауларға орын дайындайды. Кешке қарай қойлар да келіп жетеді. Оларды алғашқы күндері шарбақсыз, үйдің маңында үйіріп, жатуға үйретеді және күзетіп шығады.

Қазан көтеріледі, жаңа өмір басталады. Алғашқы түн нағыз мазасыз түн. Малдар осқырынып, пысқырып, иттер үріп, қойлар анда-санда үріккендей, үрпие тұрысып, қайта жатады.

Содан кейін ертеңінде жаздың, жайлаудың құшағына енесің де кетесің. Қарасудың бойы ерекше ғой. Өзегіндегі көк, сары-ала алуан түрлі шөптері, қалың қияқтары арасында ұсақ малдар көрінбей кетеді. Ойнақтаған құлындардың жоталары мен шолтандаған құйрықтары ғана көрінеді.

Дала ән салып тұрады: бозторғайлардың сазды даусы, ара-шыбындардың сырнайлы ызылы, алуан көк-жасыл, сары-қызыл шөптердің иісі, желмен тербеліп, майысуы, күннің жарқын шуағы - бірімен-бірі жарастықта өмір сүріп, бірін бірі толықтырып тұрғандай болады. Оған төлдерді іздегенде, шөптерден жасалған тоғайларға қойып кетіп, бірде батып, бірте қалқып қолдарын ербендете

жүгірген, мәз балаларды қосыңыз. Суы мол әрі мөлдір, балдырлы, балығы мол өзенді қайда тастайсың?

Шіркін, жайлаудың ажары - ай, кешегі боран мен аяз, саз қора мен қоржын үй машақаты - бәрі ұмытылып, басқа дүниеде жүргендей, масаттанасың, өзіңнен-өзің тойып, жүре бергің келеді, үйге кіргің келмейді.

Қанша айтқанмен, жаздың да, жайлаудың да өз заңдылықтары бар. Қоғам малын сақтау керек, басын көбейту, етін, жүнін тапсыру керек. Алғашқы жаздың тіршілік қамына кірісе бастайсың.

Алғашқы шаруалардың бірі - шарбақ тігу (қою) немесе шарбақтардан жылжымалы, құрастырмалы қой қорасын тұрғызу.

Шарбақ дегеніміз арасы жарты метрдей қашықтықта орналасқан жеті-сегіз қаданың шілік талдарымен өріліп, жасалған ағаш қабырға. Жерге кірер жағы ұшталады. Бір шарбақтың ұзындығы - 3-4 м, биіктігі -120-150 см, бір шарбақ қораға жиырма-отыз шақтысы керек және тоқтысы бар, қозысы бар мыңнан астам қой сыйып, кең жатуы керек.

Шарбақ- малшы үшін ең керек зат, оны дайындау, тоқып, өру шеберлікті, төзімділікті қажет етеді. Талдар жуан да, тым жіңішке де болмай, қадалары да сайма-сай болады. Шарбақтар колхоз орталығында, яғни Акбауырда дайындалатын, тігінен қойылған қадалар шақырымға созылып жататын, өрушілер бейне ши тоқығандай, тыным таппайтын. Бұл істің шеберлері - Дүйсенбай, Қолау ақсақалдар болатын, күннің ыстығына қарамай, терлеп-тепшіп, өріп жататындары көз алдымда, есімде қалды.

Сонымен, шарбақты құруды бастаймыз. Шарбақ құру кереге құруды еске түсіреді, біріне бірін жалғау керек. Ол үшін әрбір қада үшін шұңқыр қазылады. Жұмыстың ауыры да, қызығы да осы шұңқырша қазуда. Әдіс керек, бара-бара әдістеніп, шеберленіп аласың, бас кезінде қолың үлдірейді.

Жайлау көші десе, осы шұңқыр қазу есімнен шықпайды, оның ішінде, Жұматай жездеммен (Нұрғайша апайдың жолдасы) бірігіп, шарбақ қораны дайындағаным. Жұмекең шарбақты ұстап тұрады, мен қадаларының (жеті-сегіз) жерге тиіп тұрған ұштарын ломмен белгілегі алып, қазуға кірісемін. Ломмен жерді (белгіленген) екі-үш түйгіштеп жіберіп, кірген сайын ломды айналдыра, толғаймын. Толғаған сайын шұңқырша кеңейе түседі, қадалардың ұшы толық кіреді-ау дегенде, тоқтайсың. Қадалардың шұңқырға дәл келетіндей етіп, шарбақ көтеріліп қойылады. Түбін топырақпен жауып, нығыздаймын, трамбовка жасалынады. Өстіп, бірінен соң бірі кете береді, шарбақтар бір бірімен сымдар арқылы байланып, бекітіледі, ағаш қақпасы (есігі) жасалынады. Шарбақтан малдың жазғы қорасы дайын.

Кейде, мен шаршады-ау дегенде, қазуды Жұмекең алады. Шұңқырды ломмен ұрған сайын мені күлкі қысады, шыдайсың, әрбір ұрғанын күлкімен «қарсы алып» отырамын. «Неге, күле бересің, Марат?», - дейді. Мен шынымды айтам: «Сіз лом ұрғанда, тісіңіз сақ-сақ етеді, маған естіледі», - деймін. Сол үшін күлдің бе дегендей, ұра береді, тісі сақ-сақ етіп дыбыс шығара береді, маған қызық - осысымен есте қалған шығар шарбақ құру хикаясы.

Жер ошақ қазылады. Қой сойылады, кештеу келген жағдайда қыстан қалған сары-ала сүр қазы, еттер асылып, дастархан басына жиналып, дәм татамыз.

Біраздан кейін мал да, жан да жаңа қонысқа үйренеді

Малдар бірде жұп болып, бірде топ болып, бірдей шашырай жайылып, қыста жоғалтқан салмағын қосу үшін бас салып, шөптен шөпті таңдай жеп, суға қана бастайды; шешелеріміз бітпейтін тірлік: тамақ істеу, бие мен сиыр сауа жүріп, қыстың қамы: құрт-май, ірімшік дайындауды естен шығармайды.

Екі-үш жеті өтеді. Бәрі қалпына келеді - өз орнында. Қойлар - шарбақ қорасында, сиыр - бұзаулар - үйретілген қотанында, бие-құлындар маңайға жайылуға үйрене бастайды.

Жайлау қонысына байланысты бәріміз іштей күтетін дәстүр - ерулікке шақыру басталады.

Қарасу бойында «Бесоба» совхозы, «Қамқор» бөлімшесінің малшылары да қоныстанады.

Рысбек пен Тұрысбек, Досжан, Тиышбай ақсақалдармен (ақсақал дейміз, ол кезде - олар 40-50-дің шамасында болу керек) өзенді жағалай отырдық. Бірінші кім көшіп келсе, ерулікті бастауға сол міндетті - жазылмаған әдеп-заң.

Сонымен, қонақ шақырысу басталады. Барымызды киіп, кәдүілгі тойға баратындай дайындаламыз, атты, арбаны, тай-тұяғымызға дейін қалмай, иттерді шулатып-қыңсылатып (ауылға таяй бергенде, қыңсылайды - бөтен иттерден қорқады-ау деймін) шақырған жерге жетеміз. Киіз үй іші сәнді жасалған, кең дастархан: табақ-табақ жаңа сойылған бағыланның балғын еті, қыс сарқыты: сары-ала қазылар мен жал-жаялар, сары уыз қымыз - үлкендер әжептеуір «ішкендей» болып, дуылдасып, қызара бөрітіп отырады.

Артынан күрең шай, бал қаймақ, бүйірі қызара піскен бауырсақ, құрт-ірімшік, мамырдың алғашқы сары ала майы, кәмпиттер- бәрі дастарханды жайнатып жібереді. Болдық-ау дегенде, балалар жағы есік алдына шығып, «күш сынасуымыз» керек, егер балалары болса. «Күш көрсету» дегеніміз иттерді ептеп таластырып алу - кімнің иті күшті болса, сол «жеңімпаз» . Әрине, қонаққа шақырған жақтың балалары да, иттері де батылдау болады, өйткені, жер - сонікі. Біздің иттер болса, арбаға қарай, атқа қарай тығылып, бізді көрген соң «айқасқа» шықпақшы болады.

Сол кезде ауыл «қулары» «айт!» деп қалады. Ит төбелесі басталады. Бірде олар, бірде біз жеңіп, іштей «кейін көрерміз» деп тарқасамыз, кейде аяқталмай қалады. Үй ішінен үлкендер де «қойғызыңдар» деп арынымызды, жаңа ғана басталған иттің айқасын көрейік деген тәбетінді басып тастайды. Сөйтіп, ит ырылынан басталған таныстық-достыққа айналады.

Бір байқағаным, Қарқаралы қойшыларының малдары біздікінен ірі сияқты.

Жайлауда өткен жаз күндері мен түндері - ерекше сезімге бөлейтін күндер, қызыққа толы күндер. Мал екеш мал да неше түрлі гүлді шөптерді іздестіріп, қарнын тойғызса, балалар да табиғаттың берген жемістерін теріп, қарық болып қалады.

Жайлауда доп та, асық та қалады: қатарластарың ауылда (Шолақ Түлкіде қалды, екінші жағынан, қызығы мол шаруалар тауып аласың: атқа міну арасында қой бағу, жылқы-сиыр малдарын қайыру. Ежелгі ата-бабаларымыздың кәсібі - термешілікпен айналысамыз, олар: сарымсақ, тау жуасы, қымыздық түйетабан, биешек, бүлдірген теріп, балық аулау мен суға шомылу.

Төбелерде, олардың кемерлерінде тау жуалары қалың болып өсетін Жуандықтары сарымсақтан кем түспейтін, буда-буда жинап алып, үйге әкеліп аршып, турап айранға салып, нанмен қосып, ішіп-жегенде оның ащылау дәмі тілінді үйіріп, тәбетінді арттырып, ерекше бір тойымдық белгісін білдіретін.

Биешек - ақшыл түсті, жіңішке, ұзыншалау келген өсімдік, ол «сәбіздің» орнына жүретін, жерден саусақтардың ұшымен жұлып алып, сыртын кейде жуып, кейде жумай, үстіңе сүрте салып, жей беретінсің.

«Капуста» орнын түйетабан деген саусақты тікенекті өсімдік болатын. Ол биешек сияқты өзекті жерде өсіп, көбінесе күзге қарай пісіп жетіледі. алу әдісі - аяқтың ұшымен өсімдіктің түбін ала, теуіп қаламыз, қопарылып, теңкиіп шыға келеді. Тікенек саусақтарын, сыртқы қабаттарын пышақпен аршып, қалған қаттылау ақ түсті бөлігін қытырлата-күтірлете жейміз. Жейтін бөлігіміз қырықабаттың барлық қабықтарын алып тастағандай жеуге жарамайтын қатты ақ түп бөлігі сияқты.

Биешек те, түйетабан да — дәмсіз, су татып тұрады, ең жақсысы - ұсақтап турап, қаймақ-айранға жуа-сарымсақ немесе аздап тұз қосып жеу. Дәмі басқа болып шыға келеді.

Нағыз қышқылдап жейтініміз - қымыздық. Ет, кеспе сорпаларына жуып, қосатын — ерекше дәм беретін.

Бүлдіргеннің жөні бөлек. Бүлдіргенді сайлар болады, бүлдіргенді жылдар болады. Қып-қызыл, бырдай болып жатқанда, иісі мұрныңды жарып, дәмі жемей жатып, сілекейінді ағызатын, тендесі жоқ өсімдік қой. Көзің тоймай, шелектен бұрын ауызға көбірек салып, біреу жеп қоятындай, «қызғанышпен» екінші бір жерге жүгіріп, тойғаның- кекірік атқаның, теруден шаршағаның- бәрі қызық еді-ау! Қайран, жайлауым-ай, қазақтың маңдайына біткен даласы мен жайлауы кімді қызыққа бөлемеді, кімді қызықтырмады? Осындай дала, осындай байлық, кімнің арқасында келді - оны ойлауға шамаң жетпейді.

Жаз күндері балалар үшін, меніңше, ең қызықты кәсіп - балық аулап, суға шомылу. Балық аулау кезінде бар дүниені ұмытасың, есіл-дертң, бар зейінін қара суда, су астындағы балықта. Өзеннен өзенді қуа жағалап, ана жағадан мына жағаға шығып, көрініп қалған балық қай жерге тоқтар екен деп тағатсыздану бәрі ерекше құбылыс. Ал, балықты ұстау амалы - шытырман оқиға!

Балықты тұзақпен ғана ауладым. Сондықтан, құралым-құрық пен тұзақ.

Құрық дегеніміз ұзындығы екі-үш метрдей болатын сырық ағаш. Ол жуан да, жіңішке болмай, қолға ұстауға ыңғайлы болу керек. Ұзын талдардан немесе-жіңішкелеу келген қайың ағаштарынан жасаймыз. Қабығын сыдыраыз, кептіреміз екі-үш күн күннің көзіне, жіңішке жағының ұшын тұзақтың бір ұшын бекітіп байлау үшін пышақпен кертеміз.

Тұзақты жылқының қылынан жасаймыз. Құйрығының ұшынан бір түп қыл жұлып алып, басын түйеміз. Екіге тең бөліп, бір қолымызбен түйілген басын қысып ұстай отырып, екінші қолымыздың алақан жағымен балтырға жатқыза салынған екі тарам түп қылын шиыра өреміз. Тұзақ біркалыпты өрілу керек: қатты да, жұмсақ та болмауы керек, әдемі өрілгеннен кейін қыздың тарақтап өрілген кішкентай жіңішке бұрымына ұқсап жатады.

Өріліп біткеннен соң, екінші жағын тұйықтап, ілмек жасап құрықтың ұшына байлаймыз. Тұзақтың ұзын да қысқа да болмай, суға салғанда ыңғайлы болуы керек: ұзын болса - батырғанда майысып, әуре боласың; қысқа болса - құрықтың ұшы тиіп кетіп, балықты үркітіп аласың.

Балық аулау қызығына батқан жерлерім, әсіресе, Шолақ Түлкінің Қарақоғасынан бастап, тас өткелге дейінгі аралық, Қарасу өзенінің бойлары, Ақбастаудағы қайнар бұлағынан бастау алған жылғалы су айдындары.

Құрық дайын, тұзақ дайын, не керек - іске кірісу керек. Ең қолайлы жағдай балық аулау үшін - ол күннің ашық болып, желсіз болуын тілейсің.

Балықты үлкен-кішілігіне қарай төрт түрге бөлеміз: шортан, шортанша, шорағай және қасқалдақ. Басқа аққайран, итбалық, тағы басқаларын аулап көрген емеспін. Қармақ, шанышқы (гарпун), пайдаланып, аулағандарды көрдім. Қармағы қызықты болып көрінеді, бірақ, жүріп аулауға әдеттенгендіктен, тастап кеттім.

Аулайтынымыз, негізінен, шортан мен шортанша. Қасқалдақтар қызығып қарауға жақсы, әп-әдемі, еш ой жоқ, үрікпейді судың бетіне шығады, түседі, шолп еткізгені қандай әсем десеңізші. Кейде екі алақаныңды жайып жіберіп, ұстап аласың да, бұлтыңдағанын қызық көріп, қайтадан суға жібересің. Жүре тұрсын: ертеңгі шорағай-шортан ғой.

Балықтардың үлкені қай жерде, кішісі қай суда - бәрі белгілі, іштерінде бұрын тұзаққа ілінбей кеткендері қашаған болады, балықтар бір қара судан екіншіге жиі ауыса қоймайды, өйткені, олар жіңішке, немесе саяздау жылғалармен жалғасқандықтан.

Шортандар, көбінесе, өзеннің бас жағында ағынға қарсы немесе судың түбінде, балдырлардың арасында желбезектерін жәймен қағып, жайқалып жатады. Тереңдеу жатқаны қолайлы: тереңде жатқан балық «сабырлы» келеді.

Көрісімен деміңізді ішіңе тартып, құрықтың ұшымен тұзақты ербеңдетпей, суды шалпылдатпай, еппен балыққа қарама-қарсы жарты метр жерден түсіресің. Бар тілегің: жел тұрып кетпесе екен немесе бұлт күннің көзін көлегейлемесе екен деп, әйтпесе, салған тұзағың бұрала қисайып не болмаса балықты көруді қиындатады.

Тұзақ басынан асып, желбезектен өте бергенде, құрықты артыңа қарай қос-қолдап, тұзағымен көтере лақтырасың. Ерекше бір қанағат сезіммен тұзақтағы шортанды босатып, «үйірім-үш тоғыз» деп, жерге үш рет ұрып, дәстүр-ишарасын жасаймыз.

Тұзағым «үзіліп кетті-ау» дейтін кездеріміз де болады. Соның бір-екеуін баяндайын.

Бірде Қайролла ағаймен балық аулауға шықтым. Бетіміз - Қарақоға жақ. Ағайдың балыққа «азарты» жоқ сияқты, жәй ғана өзеннің қарама-қарсы жағымен жүріп отырып, жағасына құрығының үшін кіргізіп, «кіш-кіш» деп қояды. Басты мақсат - екі-үш шортанша-шорағай ұстадық - көңіл мәз емес, ірісі жоқ.

Бір уақытта тереңде, балдырларды тасалай жаймен, бабымен желбезектерін қағып көк ала шортан жатыр. Құлаштай, сирек кездесетін түрі. Көңілім жәй: тереңде жатса әрі балдыралар арасында сәл тасаланып жатса, сәті түсті дей беріңіз, балық мұндай жағдайда үрке қоймайды, бара жатқан тұзақты жылжыған балдырға ұқсатуы да мүмкін.

Ағайға «тұрыңыз тиыш» деп белгі бердім де, ілмекті шортанға сай жасадым да, құрықтың ұшын суға салып, тұзақты шортанға қарай жылжыта бастадым. «Тойдың болғанынан, болады деген - қызық» дегендей, әрине, шортанды ұстауың да - жақсы, бірақ, оның тербеліп жатқаны, демінді ішіңе тартып, тұзақтың «сиқырлы» жылжуы, басынан әрі желбезектен асуы, балық үркіп кетер ме деген мазасыз ой, лақтырғанда, сырғып суға түсе ме, жоқ, артындағы қабаққа - су жағасына түсе ме деген сенімсіздік - бәрі түрленіп, тоғысып, арпалысып, ерекше сезім күйіне бөлейді.

Нағыз шортанның өзі, шортандардың көншілік түсі қоңырқай болады, мынау ерекше: көк түсті. Қалықтап жатыр, бір орында: тұзақты бастан асырдым, ақырын «аяндап» желбезектен өткіздім: болды, шірене қос-қолдап тарттым құрықты шалқая: тұзақ үзіліп кетті, шортан басымнан аса бере, арт жағыма - жағаға топ ете түсті. Іштей масайрап, әдеттегідей ырымын жасап, ағайға ұсындым. «Рахмет, үйге апар, пісір, шақырарсың» - деді.

Бірден үйге кайттық: мына «іріні» ұстағаннан кейін ойға алған шаруамыз орындалды дегендей.

Үй мен екі орта әжептеуір жер - шортан жеткенше, әуре етті: ірі әрі ауыр, әлі тірі, бұлтың-бұлтың етіп қолдан шығып кетеді. Үйге әкеліп, бауырын астына қаратып жтқызып қойдым, келіп қызықтаған балалар «өй, қандай үлкен шортан» деп жотасынан сипай бергенде, құйрығын бұлтың еткізеді - балалар тіксініп, кейін шегінеді.

Өліммен ұзақ арпалысқан балықты өмірімде бірінші рет көрдім - осы есімде қалды.

Балықтардың да адам тәсіліне көнбей, «әккіленіп» алатындары болады. Таясаң болды - судың терең жеріне зу етіп, жоқ болып кетеді.

Сондай шортанның бірі-бір қара суда ұстатпай қойды. Аңшылардың да соңына қанша түссе де, алдыртпайтын тұз тағысы болады-ғой, құдды - сол, мен де осыны алмай қоймаспын дегендей, бір мазасыз ой жетелеп, күнде өзенді бір айналып өтем. Көремін: баяғы әдетіне салады, түсі қоңыр, алдында айтқан көк шортаннан тұрқы қысқалау болғанымен, мынау әлдеқайда жуан, тұзақты кеңдеу салуды тілейді.

Бір жағы су тым балдырлы, көбінесе су беті қарайып жатқандай болады.

Әкей көп әуреленіп жүргенімді білді ғой деймін, бірде келді де, суға қойып кетті: балдырларды олай жұлды, былай жұлды - су әбден лайланды, қара қошқылданды. Әйтеуір, шортанның басқа суға өтіп кетпейтіні белгілі: аяқ жылғасы тар да, бас жылғасы тікше, биік болатын. «Асықпа, су тұнсын», - деді әкем.

Ертеңінде, таң сәріде, әкей мені оятты: «Марат, тұр, шортаның жатыр, бар ұста», - дегені. Көзімді сүрте, оянсам, күн әлі ерте, әкей малды өріске шығарып бара жатып, суға зер салған болу керек, су тазарып балдырлардан, тұнды ма екен деп.

Шала-пұла киініп, құрығымды алып, суға келсем, су айнадай мөп-мөлдір, тап-таза: іздегенім - шортаным судың бас жағында, ағысқа басын қарсы бұрып, жайқалып, түбінде жатыр - алаңсыз.

Ілмекті кеңдеу салып, іштей сиынған болып, құрықты салып, тұзақ желбезектен асты-ау дегенде, көтере лақтырдым: шортан жағада, тұзақ үзілген, құрықтың жіңішке басы да қайырыла сынған.

Алған соң, ырымын жасап, көңілім тоқ, үйге алып келіп, ішін жарып жіберсем, ішінен бір әжептеуір үлкен су тышқаны шықты, іште ағара береді екен - аппақтанып кетіпті; бірақ, пішіні - сол қалыпты.

Мал еті сияқты, кейбір шортанның еті қалың болады, ішін жарып, етін еппеп оспалай берсең, кішігірім дөңгелек үстелдің үстін толық алып жатады.

Шешей балық пісірудің шебері еді: ұннан қамыр жасайды, оны жайып, балықты бірнеше жерінен кесіп, сәл тұз жағып қамыр нанға орап, сұйық тоң май не сарымай жағып, май табаққа пісіреді.

Бұлай пісірудің басты артықшылығы - балықтың қаңқасы - омыртқа, қабырғалары - толығымен еттен ажыратылып, бөлек қалады екен.

Сонымен, піскен балық май табақтан ет табаққа ауысады, дәмі қандай, оған қымызды, қыстан қалған сары ала сүріні қосыңыз, «жеген де арманда, жемеген де арман да» деген сөз осындайда шыққан шығар.

Қарасу бойындағы жайлауда бір жылдары Жұматай жездемізбен, бір жылы Қами ақсақалмен (ол кезде, әрине, жастау) бірге отырдық, олар - көмекші шопандар. Нұрғайша апаймен кейде түнгі күзетке шығамыз, көбінесе, күзге қарай. Апай «Ерте-ертеде Қарабек деген батыр болыпты: бір қолында жүз адамның, екінші қолында - мың адамның күші болатын» деп бастап, ерліктерін баяндайтын. Ыңылдап өлеңде айтып қоятын - біз ұйықтамасын дегені ғой деймін. Апайымыз өте ширақ, барлық шаруаны өзі орнына келтіретін: Мағауиясы жас, Рахмания - әжесінің қолында болатын.

Қами ақсақал Ұлы отан соғысына қатысқан, жігерлі, құрыш денелі болатын. Баласы Шәкірат екеуіміз тобылғы жинап әкелеміз деп, Қамекеннің мылтығын бөлшектеп, қаптың ішіне көрсетпей салып, алып кететінбіз. Мылтық түр-түрімен - сол кісіді.

Оқтарды таусылғанша атып, әр нәрсені көздеген болып. Әйтеуір, үйге аман-есен оралып жүрдік. Қызы Гүлшарасы екі-үш жастың маңында, сүйкімді болатын. Атпен келе жатсам, алдымнан жүгіріп шығады екі қолын ербеңдете

көтеріп. Ат үстіне көтеріп алып, алдыма отырғызып, екі-үш айналып жүремін мәз болатын.

Қамекең мерген еді. Кей кезде «Марат, жүр, үйрек атып келейік», - деп, құс атуға алып шығатын. Атты ерттеп алып, соңына ілесемін. Көбінесе, өзен бойын аралаймыз. Су бетіндегі үйректерді көрген бетте, таяп келім, ат үстінде тұрып, мылтығын көтере бастайды. Үйректер көтерілді-ау дегенде, шүріппені басады. Екі-үш үйрек ұша бере, су жағасына немесе қамыс, шөп арасына құлайды. Тауып, бауыздап, жинап аламыз. Үйректерді су бетінде отырғанда емес, ұшыра атуы мені қатты қызықтыратын - бытырасы тимей қоймайды.

Жаз мезгіл - ойын-сауық мезгілі ғана емес, ауыр жәйттарды да бастау кешіретін кездер болады, қызығы да бар, шыжығы да бар.

Бір жаздың өзінде отырған жеріңіздің оты (шөбі) азайып, жайылымы тарыла бастаса, екінші бір тың яғни оты-суы сақталған жерге көшеміз. Бұл шаруа - әрі қызық, әрі ауыр.

Қызығы - жаңа, мал баспаған жайлау жері, ауыры - бәрін қайта бастау керек: үй тігу, шарбақ құру, малдарды үйрету деген сияқты. Әрі қоныс аудару жаздың ыстық күндеріне келеді, бірде әкемнің «бәрі де жылып кетті-ау, қымыз да, сусын да», - дегені есімде, бұл кез ауыз бекітіп жүрген кезі болатын.

Қойлардың ығып кетуі, жоғалу; қасқырдың қойға-сиырға шабуылы, әсіресе, құлын-тайлардың түн мезгілінде жоғалып кетуі жиі кездеседі.

Ең қиын сәттердің бірі - жауынның толассыз жаууы, оның ішінде ақ жауын.

Ағыл-тегіл жаңбыр, тоқтаусыз шелектеп құяды. Әсіресе, қырқылған қойларға - ақ мылтық. Малшылар әбігерге түсіп, жан таласады. Қалың қарағанның ішіне немесе терең сайға кіріп кетпесе, жаңа қырқылған қой малы нөсер жауынға қауқарсыз.

Киіз үй ішіндегілерді (киіз-көрпелерді) көтеріп, бір жерге тігінен қойып қояды. Суға малшыған, әлсіреген қойларды сүйретіп, ішіне кіргізе береміз. Денесіне су өткен қойлар дір-дір етіп, мұрындарынан боғы ағып, тұруға шамасы келмей, жата кетеді. Аузы-мұрнын, жонын ысқалаған боламыз.

Өлетіндері өледі, қалғандары біраздан кейін, шатқаяқтап тұрып, қалшылдаған күйі, үстін сілкіп-сілкіген болып, әуірімдеп қатарға қосылады.

Әр нәрсенің шеті бар: жаңбыр тоқтайды, аспан асты кемпірқосақпен өрнектеліп, ашылады, жер- «жарықтық» бұрынғыдан да масаттана құлпырып кетеді, төлдер де ойнақ салып, әсіресе, құлын-тайлардың құйрықтарын қалқита көтеріп, дауыстарын шыңғыра шығарып, өздерінше қуанып жатады.

Шаруа біте ме, кезегімен жүре береді.

«Баланың істегені білінбейді», «қолғанатым», «қанатым» деген әкешешелеріміздің ықыласты сөздеріне қанаттанып, өзімізше қолғабыс тигіземіз бұзауды өргізіп, уақытысында енесіне жамыратпай айдап алып келу; бір жамыраса, бәлеге қаласың.

Биелерді сауғызу: құлынды ұстап тұру, оны емізіп, иіді-ау дегенде, басын тарта ұстап, шешеңнің биені көрпідете сауып жатқанының өзі, тізерлей

отырып, бір тізесінде шелегі, қос қолдың қос саусағының кезектескен қимылы, сүттің борпылдап құйылған сәті - қайталанбас сәт.

Торсықты немесе күбіні тобықпен ыстаудың да өз әдісі бар.

«Мыңдап піссең, қымыз тәтті болады», «мұрныңа жеткенше жүн түтсең, моншақ түседі» деген сөздерге қуаттанып, қымызды иін қандыра пісіп, жүнді жерден біраз биіктегенше, түтетінбіз.

Үй шаруасында маған ең қиын шаруа - етін нанның жаю болды. Ауыр емес-ау, ұяласың келген кісілерден. Тығылып немесе теріс қарап жаям. Шешемнің қолына «ақауыз» деген шығып, ақырында саусақтары икемге келмей, өзінің тілімен айтқанда «бүкіш» боп яғни қатып қалды. Осыдан кейін нанды мен жаймағанда, кім жаяды. Бұл шаруа үйленгенімше созылды. Үйлендім, келін түсті.

Алғашқы күндер, келін, яғни жолдасым Қарлығаш, әлі есімде, нан жая бастады, жайып болды-ау деген кезде шешей онша көңілі толмай: «Е-е, Маратым жайған нан жұқа-рақ болушы еді», дегені. Бетім ду ете түсті. Қарлығаш жас болса да, бәлекет: «Апа, қалың жайылса, май сорпаға жақсы сіңіп, тәтті болады», - дегені.

Сырттағы шаруалардан онша ұнатпайтыным - қой құрттау. Бір мазасыз науқан, жаз бойы созылады. Қасқыр жегеннен гөрі, құрттап, далада қалып, жоғалып кететін қойлар саны көп.

Құрт қойдың құйрығына, төсіне, бақайларына түседі. Дәрі: керолин, дуст. Құралымыз - қарағаннан немесе ағаш бұтағынан, қарындаштың үлкендігіндей, бір ұшын ұштап жасаған, «іскек» таяқша. Піспек, пістік, кеспек деп те атай береміз. Құрттаған қой-қозыны алып ұрып жығып, піспе ұшымен (пинцетіміз) быжынаған ақ құрттарды қанын ағыза отырып, жараға керолин құямыз немесе дуст жағамыз. Жылқыдан басқаның бәрі құрттайды.

Істік таяқша шақ келмейді, «операция» үстінде бірнешеуін ауыстырамыз. Осындай да шешемнің бір абысының сөзін жиі еске келтіріп, пәленше абысын айтушы еді: «құрттаған қой бір істікті ала кетеді» деп. Бұл сөзді бір нәрсенің екінші бір шаруаға кесірі тигенде қолданатын. Келе-келе мәтелге айналды. Қарап отырсаңыз мән бар осы бір қаперсіз айтылған сөзде: біреудің кесірі біреуге тиеді, берекесіз басталған іс басқаға қырсығын тигізеді - осы мағынада болса керек.

Жаздағы әсем, есте қаларлық жайлаулардың бірі де, бірігейі де, ол - Қайнар басы. «Қайнар» деп Ақбастау жеріндегі суы ерекше бұлақтың атауы. Қайнар десе қайнар, кемердің етегінен бастау алған көзі қазандағы жаңа қайнай бастаған су тәрізденіп, бұлаңдай ирелендеп, біреу астынан кішкене бұрғымен бұрғылап тұрғандай, баппен билей көтеріле ағып, ерекше бір сезімге бөлейді. Қысы-жазы осы көрініс. Жазда қолыңды батырсаң, мұздай суықтығынан ұстап тұра алмайсың; ішсең, шөлінді қандырып, жаныңды рақатқа бөлейді. Қыста көзі қатпайды, ағысы ондаған метрге дейін қатпай, жағасы буланып, жайымен ағып, аяздың қандайына болмасын дес бермейді. Міне, қазақтың бұлағы - қайнары.

Жазғы қонысымыз - Қайнардың оң жағалауы, бұлақ көзінен екі-үш шақырым қашықтықта. Қарағанды, көделі қыр бөліп жататын. Сол жағасынан - егінжай басталады әрі су көзіне қарама-қарсы орналасқан қырман бар. Айтарлықтай қырман: жал-жал басып жататын астық (бидай, арпа) орны, кейіннен асфальтталды: астықты әкелген көлігімен өлшейтін таразы, бидайды тазалаудан өткізетін «ЗАВ-20» қондырғысы, астық сақтайтын қоймасы - бәрі болатын, жарық (тоқ) үздіксіз.

Ақбастау жері - колхоздың, кейіннен совхоздың тұрақты астық өнімін беретін жері болатын. Қасиеті сонда, қандай құрғақшылық болса да, кем дегенде, өзін-өзі қамтамасыз ететін, не артығымен тұқымдық астық алатын. Шаруашылықтағы егістік көлемінің үлкені де, сапалысы да, шығымдылығы жағынан да берекелі жері осы мекен болатын. Жаңбырлы, ылғалды еді.

Сонымен, айтқан жерде киіз үйлер қатар-қатар отырамыз. 50-жылдардың басында кем дегенде бес-алты отбасы отыратын. Ол кезде тым жастау болғандықтан, көз алдымда өзімнің емес, керісінше, ересек балалар яғни бозбала жігіттердің әрекеттері есімде қалды, әкелеріміз бен шешелеріміздің бейнелері, жүріс-тұрыстары тірліктері ойда қалды.

Махан әкемнің түнде шығып, қой шетінде дауыс шығарып, «ө-ө-әй-ит» деп айқайлайтыны, Ермек-Рысбек әкелерімнің алшаң басып жүруі, «қымызға қызарып қалдық» деп Байсары, Исабек әкелерімнің қызара бөртіп жүруі, Қойбағар ақсақалдың таудай төбеттерімен ауылға келуі, шешелерімнің мазасыз тірлігі, кейде кимешек киіп, қаздай тізіліп, бір жерге - қонақ болуы керек - жүруі көңілімде бейнебаян тізбегі болып өтіп жатады.

Суды бұлақтан тасимыз, жаяу, мойынағашпен. Кейде атпен келеміз: үзеңгіге салынған екі аяқтың ұшына екі шелекті көтеруші сымы арқылы іліп, алып жүреміз - «ат жорғалай жүреді», су төгілмейді. Ат үстіне іші суға толған флягті де қойып, апарып жүрдік. Бірде, әкем мініп келген тор бие, жерде көтеріле берілген флягтан үркіп, атыла тулап, әкемді бір жерге, ыдысты бір жерге лақтыра тастап, тұра қаша жөнелді. Осыдан кейін жылқы шошымалы болып, маңына ешкімді жолатпайтын болды.

Кеш көңілді өтеді. Жастар болса алтыбақан құрып, теуіп, бірін-бірі тербетіп, ән салады. Ақсүйек ойнайды.

Мақсұт ағай (Қосылбеков), Көшкін (Амандыков), Арғын, Совет, Ақан ағайлар, Бикен, Қалкен, Қайша апаларым болатын. Қонаққа, арнайы келетін жастар қаншама - Ақбауырдан, Шолақ Түлкіден, маңайдағы жайлаулардан.

Біз, жас балалар, лақтырылған ақ сүйекті іздейміз, ересектерден босағанда, алтыбақан тебеміз не болмаса қыз-жігітті тербетіп, шаршап-шалдығып үйге қайтамыз. Ересектер қалады: әндері, күлкілері ұйқыға кеткенше, естіліп тұрады әрі соның әсерімен тербеліп, қатып қалғаныңды білмей қаласың.

Әке-шешеміз күнделікті тіршілік шаруалар: мал бағу, жайғау; бие сауу, сиыр сауу hareketтерінен басқа ертеңгі күнкөріс қамын ойлап, тыным таппайды.

Құрт қайнату, сүзбе құрт жасау; сүтті ерітіп алмай, бетінің қаймағын (ол кезде сүт машина жоқ болатын) алып, қарын-қарын үлкені бар, кішісі бар - май

дайындау - шешелеріміздің кәсіби шаруалары. Есесіне, олардың қызығын қыста көресің; сүзбе құрт (сорпамен қосылып), сары май, кептіріліген мейіздей құрт-ірімшік жаңа пісірілген - иісі жас нәрестенің тамағындай - нанмен немесе сары ала томпиған бауырсақпен қосылып, дастарханды жайнатып жібереді. Оған жазда бағланның етін, бал қаймақты, қыста соғым етін: қазы-қартасын, жал-жаясын қосыңыз, нағыз қазақы дастархан мәзірі. Алыстан келген ағайын тамағын ішіп, кетерінде шешелеріміздің «қарынның бұрышы» деп берген сары майы мен «бір-екі кесек ет салдым, өкпелемей кет» деп берген қазысы бар, кесек еті бар - бергеніне, сәлем-сарқытына бір соғым бергендей, мәз болып кететін.

Жазда, әсіресе, күз салымға қарай шаруаның үлкені- киіз бастыру яғни киіз дайындау. Жерге ұзынынан ши төселіп, үстіне бір калыпты шашырай түбіттелген-қопсытылған күзем жүнді тастап, шидің екі жағынан шешелеріміз бір-біріне қарама-қарсы тізерлей отырып (үшеуден, бесеуден деген сияқты) алып, қолындағы сабау таяқтарымен жүнді сабай бастайды. Екі колда - екі таяқша (сабау таяқ). Сабау дегенім - бір әдемі көрініс. Шешелердің тізерлей отырып, бір дирижердің ықпалымен, қолдары, басы, кеудесі арқылы биді орындап тұрғандай, біраздан кейін, түрегеліп, билеп кететін сияқты. Бір қолымен таяқты көтере беріп, жерге түсіріп, шидегі жүнді сабалай ұрып, үш-төрт рет қопсыта, жұмсарта, шиден сәл биік, қос таяқпен сілтей тастап шапақтауы, құдды дауылпазды (барабан) қос таяқшамен ұрған адамның іс-қимылы сияқты.

Әбден жүн жұмсарып, түтілді-ау дегенде, шидің үстінде бірдей қалыңдықта жаяды, жылы су себе отырып, қолымен жайлап басады. Өрнек салады. Болды-ау дегенде шиді еппен бір басынан шиыршықтап орап, байлап, екі жерінен орам жіп салынып, далаға алып шығады. Екі адам, көбінесе, ересектер, орамды сүйрете тартпай, дөңгелектің айналғаны сияқты айналдыра, дөңгелете тартып, қалғандары артынан тепкілел отырады - киіз бекіп, тығыздауы үшін. Балалар да қосылады, тебіседі, ең қызығы әр киіз үйдің жанына өткен сайын шашу шашылады: кәмпит-құрт деген сияқты. Кәмпитін қағып алып, мәз боламыз.

Іі қанды-ау дегенде, жұмысты тоқтатып, орамды қалыпқа келсін, кіріксін деген оймен біраз уақыт қалдыра тұрады. Уақыты келгенде шиді ашады - киіз дайын, жүні қобырамай, тығыз, ширақ шықса - көңілдері жай болады. Одан кейін, отырыс, әңгіме басталады.

Ши тоқу, сырмақ тоқу, алаботадан қайнатып, қара сабынды алу- бәрі де күрделі әрі қызықты іс болатын.

Әкелеріміз сиыр терісін кептіріп, илеуі, таспа жасаулары, таспадан биіш, қамшы өрулері, ер-тұрман жабдықтарын әзірлеуі, әрі мінгіш, әрі жегін аттардың әбзелдерін дайындауы, уық-керегелерге таспа жіп әзірлеу, қолдан жіп-арқан өрулері - бәрі ісмерлікті, ыждағаттылықты талап ететін. Тұсамыс, шідер, құйысқан, айыл- тартпа, жүген, ноқта, қамыттың баулары - әкелеріміздің негізгі шаруалары. Нәски тоқу, биялай, жіп иіру-шешелеріміздің міндеті болатын.

Жайлауға басшылар да соғып, шаруашылық жағдайымен танысып тұрады. Облыстың бір басшысы деп естідік кейінде, орыс адамы көліктен түсіп, аз-маз сөйлесіп, «Волғасына» отырып, шәй сияқты бірдеңені ішіп, жүріп кетті. Орыс тілінде сөйлесе алатын адам да жоқ.

Кейініректе, ауданның бірінші басшысы келді. Осы келуін әкей үнемі еске алып, бір қиын сәттен қалай құтылғанын айтып, «тіл, жүрек - керек» деп әңгімесін бастайтын:

«Бұл оқиға былай болды. 57 немесе 58 жылы болу керек. Ақбастауды жайлап отырған кезіміз. Егін жинаудың алды. Өзеннің қабағына - киіз үйлерге қарсы - жеңіл көлік тоқтай қалды. Бірнеше адам түсе қалды: колхоз төрағасы Береза, ферма меңгерушісі Сағымбек, шопыр Өрікбай және орта бойлы, сымбатты келген адам.

Амандасты, жанағы бейтаныс кісіні «пәленше», бірінші хатшы деп таныстырды.

Хал-жағдай сұрасқаннан кейін, бірінші хатшы: «Ақсақал, малдарыңыз егінді таптап, жеп кетіпті. Патшалық Ресей кезінде осындай қылық үшін не істейтінін білесіз бе?» - дегені.

«Білемін, киімді тыр жалаңаш шешіндіріп, арқа-жоныңнан, көтеніңнен дүре соғатын», - дедім.

Хатшы ежірее қарап: «Ендеше, сол дүренің соғу реті келіп тұр: шығынын өз есебіңізден өтейсіз, жұмысыңызды қараймыз (қызметім - гуртоправ, алса, көмекші боламын, қорқып тұрғаным жоқ), жауапкершілікке тартамыз», - деді.

Төраға мен ферма меңгерушісінде үн жоқ: не арашаламайды, не қосылмайды.

«Жазаның қай түрін қолдансаңыздар да, өздерің білесіндер» дегендей, нөкерлеріне зілді көзімен бір шолып қарап, кетуге ыңғайлана бастады.

Сол кезде, мен де жан ұшырып: «Жолдас секретарь! Біз «құдайым» деп отырған жанбыз, жапанда отырған жалғыз үйміз. Сіздердей үлкен адамдардың келуін күтіп отырамыз, сағынып отырамыз. Халімізді білер деп, балашағамызды сұрар деп, нан болмаса дәм ауыз тиер», - деп қалдым.

Хатшы сәл ойланып, тұрды да: «Жарайды, ақсақал, сіздің айтқан сөзіңіздің жаны бар, бірер сағаттан кейін соғамыз, оғанша егін - жайды араггап келеміз», - деді.

«Құдай берді» деп, жастау, әлім қайтпаған кез, қолма-қол бір бағланды алып ұрып, «бісміллә» деп бауыздап, қолма-қол терісін пышақ тигізбей, бармақтың басымен сыдырып, еттерін бұзып, қазанға салып жібердім.

Айтқан уақытында хатшы жанындағы серіктерімен жетіп келді. Дастархан жасалды: уыздай жас малдың еті келді және бір жарты ақты (арақты) қоса қойдым.

Әңгіме айтылып, ішімдіктен аздап алып отырып, дәм ішілді - бәрі жадырай бастады.

Дәм үстінде хатшы омыртқаны балама ұсынып жатқанда, мен: «Марат балам, алшы омыртқаны хатшының қолынан, сен де секретарь болар ма

екенсің?» - дедім. Қонақ: «жас баланың алдына шығып, ешкім нақты болжап көрген емес, ақсақал. «Жас өспей ме, жарлы бойымай ма?» демей ме халқымыз» деді.

Хатшыға жақсы отырыстан еті үйрене бастаған Сағымбек: «Исеке, айдалада жалғыз үй отырып, мына жартыны қайдан таптыңыз?» - дегені.

Сонда, бірінші хатшы: «Оған таң қалатын ештеңесі жоқ, ертеректе Шу бойында іссапарлармен жүргенімде, шопандардың үйіне түсеміз. Үйдің иесі бір теңнің арасына екінші теңді көтеріп, әбдіреден жарты алып шығатын. «Қонақ болжаусыз» дегенді есте сақтап, сақ отырады», - деп біраз әңгімелерін айтты.

Сонымен, хатшы жақсы, жайлы отырды, көңілі көтерілді. Кетерінде хош айтысып, рахметін жеткізіп, колхоз басшыларына: «Ақсақал - жалғыз басты екен, бәріне қарай беруге шамасы жетпейтін тәрізді, шаруасына көмек жасаңыздар» деп шиі шығып тұрған мәселенің оң шешілуіне нүкте қойды.

«Әй, тіл керек қой, оны айтқан жүрек керек қой!» деп әкем әңгімесін бір риза көңілімен аяқтайтын.

Есее келе, қызмет ете жүріп, әкейдің осы әңгімесінде айтылған қай хатшы болды екен деп ойлаймын. Сейтқали Оспанов немесе Тұрсын Төреғожин болуы мүмкін. Шуды, әңгімеде еске алған жері, қайсысы аралады? Ол хатшы - Т.Төреғожин болды-ау деген ойға келдім: өмірбаянын қарап отырсам, ол кісі Қазақ ССР-і, Жер-Су халық комиссариатында қызмет атқарған екен, ал бұл қызметте жүріп, талай жол сапарларында болатыны анық.

Мәселе, адамның адаммен кездесуінде, өмірдің жалғас табуында,

Үлкендер айтпақшы, біздің де балалық сапарымыз болып тұрады. Тай-құлынынды ерттеп алып, топ болып, әңгіме дүкен құрысып, бірде аяндан, жол ұту үшін желе жортып, келе жатқан үлкендердің алдына шығып, бірде артына түсіп, иттеріңді шуылдата ерте шығып, ауылдан ауылға, жайлаудан жайлауға, той-домалаққа барудан артық әсерлі нәрсе жоқ шығар.

Бірде тойға жүруге дайындалдық. Қынаш жайлауына, Көшкін-Майраның үйлену тойына. Үлкендермен келе жатырмын, қара жолға бәрі сия бермейді, екі-үш салт атты алдында, екі-үшеуі артында, саппен келе жатқандай. Ере шыққан иттер де бұрынғы бір-бірімен ырылдасуын қойып, бір ұядан шыққандай «тату-тәтті», еркелеп-еркінсініп, желе жортып келеді. Пыр етіп ұшқан құсқа, не қарайып көрінген бірдеңе жүгіріп, қыр асып кетеді, қоса шабасың. Үлкендер үйреншікті сабырмен кете береді, мен болсам, иттердің артынан қоса шауып, бірдеңені ұстап әкелетіндей болам. Иттер де әуре, мен де әуре - қатарға қайта қосыламыз.

Сонымен, қонаққа да жеттік. Көк шалғынның үстіне тігілген бірнеше киіз үйлер, абыр-сабыр халық нөпірі, ерттегені бар, ерттемегені бар, мінушісі-мінбегені, байлаушысы, байлаусыз жүргені бар - ат көпір, улап-шулаған бала-шаға, ырылдасып, табысқан иттер. Бала кезің ғой - маған жүздеген үй тігіліп, мыңдаған адам жүрген сияқты - әлі көз алдымда сол көрініс қалды.

Көңілді адамдар, қарқылдап күлген дауыс, әуелете салынған ән, асқа толы дастархан. Бір үйден екінші үйге кіріп жатқан халық.

Білмеймін, киіз үйлер жаңа қоныс жерінде тігілген бе, жоқ, әдейі шөбі тапталмаан жерге арнайы тіккен бе - жер көк майсаға бөлініп тұр: жасыл желекті, балғынды, бетегелі, бүлдіргенді жерге ұқсайды.

Тойланды, үлкенді-кішінің аузы майланды. Жұрт көтерілді - атқа қонды. Аз-кем құлақтандыру хабардан кейін көкпар басталды.

Айқай-шу, қиқулаған дауыстар, ауыздығымен алысқан аттар, үстінде тіс қаққаны бар, шикі өкпесі бар - кілең жігіттер, бірлі-жарым - шал-шауқандар.

Жеребе түсті ме, ебін тапты ма, - білмедім, тушаны лып етіп, атына өңгеріп үлгерген Тиышбай малшы сытылып, бөлек шықты. Қарасуды бетке алған. Ол - қарқаралық, көкпарды өзен жағасында орналасқан аулына жеткізу болу керек, ол кезде көкпарды яғни тушаны қазанға тастау деген жоқ. Әркім өз жағына тартады.

Аты әлді болу керек, Тишекең ұзай бастады, біздің аттар бірінен соң бірі қалып жатыр. Бір жағынан сын, қаншама жігіттер жалғыз аттыдан айрылып қалып, жанбастарын шапақтап қалды.

Ілесіп бара жатқан, артынан қалмай жалғыз ат, ол - Сағымбектің «бәйгі торысы», жұрт арасында оны осылай атайтын.

«Бәйге торы» бәйгелерге қатысып жүрген ат, тұрпы денесі сымға тартылғандай сұлу болмағанымен, апай төс, аяқтары балғадай, жуандықтау келген еді. Бәйгеге емес, ауыр жүктерді тартуға жаралған ат сияқты. Бір қасиеті - шапқан сайын жылдамдығы үдете түсетін, сол әдетіне салып, көкпар иесіне тақай түсті, үстінде кем дегенде жүз жиырма-жүз қырық килограмм салмағы бар Федор, ол да астындағы ат сияқты, биік емес, бірақ, аяқ-қолы балғадай, басы қазандай, етті, қазақшаны судай білетін неміс жігіті. Күреске түсіп жүрген, ауыр салмақты, қара күш иесі.

Он-он бес шақырымдай өтті-ау дегенде, Федор да көкпар иесіне жетіп, жұлып алам дегенше, Тиышбай қамшыны сілтеп қалғанда - әдейі ме, атты қамшылады ма - Федордың бетін осып өтеді. Қуғыншының қара күштің иесі болғанымен, әдісі жоқ еді.

Ашу қысқаны ма, әлде намыс көрді ме - Федор қояр да қоймай, «күш атасын танымайды» дегендей, тушаны біраз жұлмаласқаннан кейін тартып алып, «жеңіспен» кейін қайтады.

Әрине, жасы үлкендеу Тиышбай да, аты да шаршаңқырап қалып еді. «Ей, әкеңнің ...» деп, іштей кіжініп қала береді.

Қазір ойланып, қарасам, келін болып түсіп отырған Майра жеңгей - қарқаралылық, Тиышбай болса, құда жақтан. Серкені тартып алмай-ақ, «көкпарыңыз құтты болсын» же, қалғандарын жинап, кішігірім тойлап қайтуға болатын еді.

«Оны білетін бала қайда?» деген сөз осындайдан айтылған шығар.

Той сәнімен аяқталды, қызықты көріп, шат көңілмен ауылға, жайлауға қайттық.

Сөйтіп, Қозы көрпеш - Баян сұлудай болып қосылған, қос аққу қаздай жарасып, жүрген Көшкін мен Майраның өмір жолдары екіге айырылды.

Көшкін қандай азамат еді? Келісті денесі, сұлу бейнесі, ақ сұр жүзді, кең маңдайы, шалқайта қайырған қою қара шашы, есее келе ойлы да сырлы қара көзіне киген көзәйнегі - бәрі ерекше етіп көрсетуші еді. Жаратылысы бөлек еді, сөзі, әңгімесі қандай еді, домбыра тартып, ән салатын. Жауапты қызметті - қалалық партия комитетінің хатшысы, басқа да қызметтерді біліктілікпен, абыроймен алып жүрді.

Майра тәте мейірімді жан болды, сауда саласында ұзақ жылдар абыроймен еңбек етіп, талай адамдарға қажетін тауып беріп, көмегін жасады.

Тағдыр басқаша шешті.

Есте қалған сондай тойлар көп, әсіресе, есте қалатындары - жайлауда, сары далада, ат шаптырған, думанды тойлар.

Қыдырбай ағаймен Мақташ жеңгейдің Зәйімкеде өткен той қандай еді. Әдемі, сары күз еді, айнала сары-ала, айбарлы, ауылды қоршай орналасқан тау жүйелері, күз болса да, белуардан келетін түрлі шөп сабақтары мен қияқ-жапырақтар, шат-көңіл, мейірімін төгіп тұрған күн нұры - бәрі жас балаға қандай әсер ететіні белгілі.

Немесе Ақбауырда өткен Шәймерден, Шаймұаттың үйлену тойлары. Ағайындылардың тойы біріктіріліп өтті. Ат жарыс, бәйге, балуан күрес- бәрі болды. Халықтың санында шек жоқ сияқты. Аяғы аздап шекісумен аяқталды.

Шаймұрат - Мәскеудегі Тимирязев атындағы ауыл шаруашылық академиясын бітірген азамат. Келе сала, іске кірісті - Ақбауырда, жас кетті. Менің ойымша, осы азаматтың білімін, тәжірибесін біз, ауданымыз толық пайдалана алмаған сияқты.

Қали ақсақал Қаршығаны бауырына салып алғанда, тамаша той жасады. Ат шаптырып, жаяу жарыс ұйымдастырды. Ұмытпасам, 53-жылы, тамыз айында.

Өттең, аяғына дейін бола алмадым; көкпарға тұра шапқанда, мінген тайыммен ересектердің ортасына түсіп қалып, құлап түстім. Аяғымды шығарып алдым, арбаға салып, салбыратып, еріксіз Шолақ тұлкіге қайттым.

Осындай той-домалақтар, естен кетпейтін, бала көңілде қалған қызықтар көп. Бәрі де өтті - естелік із қалды.

Ақбастау күзге қарай көңілді күйге түсе бастайды. Егін жинау басталатын кез, қырман тазаланып, дайындық жұмыстары жүре бастайды. Мүмкін, ерте пісетін арпа дәні түсе бастайтын болу керек. Қаптаған адамдар, әсіресе, жастар.

Бұлақ басына су алуға келесің, су жағасында отырған жігіттер мен қыздар. Суды ала бергенде, қыздар аяқтарын суға салып, шалпылдатқан болып, шашыратып жібереді: ұяласың әрі тілің жетпейді, жымыған болып, үндемей өтесің.

Көйлектерін шешіп тастаған, денелері күнге күйіп қоңырланған, жалаң аяқ доп лақтырып, ойнап жүрген жігіттер.

Кешке қарай музыка дауысы, салған әндері, күлкілері естіліп тұрады, тыңдаған болып жатып, ұйықтап кетесің.

Жаз айлары да жолаушының жүріп, артқа тастаған соқпақ жолдары сияқты артта қала береді әрі күн тас төбеден шыққанда, көлеңкенің ұзара түскеніндей күн қысқарып, түн ұзара бастайды. Адам да, мал да, табиғат та жазға ғана тән құмарлы іздерінен айырылып, жайбарақат, тыныш қоңыржай күйге түседі. Құстардың сайрауы, төлдердің секіріп ойнақтауы азаяды-құдды шаршай бастағандай. Су айнадай болып жатса да, балық аулауға бұрынғы құлшылық белгісі жоқ. Ұшқан үйрек - қаздар белгі беретін сияқты: өзгеріс керек, ұшу керек немесе көшу керек.

Бәрі қосылып, «жаңа қоныс ізде» деп тұрғандай. Иә, «уақыты келді-ау» дегенде жиналамыз, ата қонысымызға келеміз; іздейміз, ол өзі шақырып тұрады. Тұрақты күзеу жері, талайларға мекен болған жер, оның аты - Ащы, атауы үш әріптен тұрғанымен үш жүз жылдық тарихы бар ұрпаққа жайылса-жастық, тұрса-тірек болып, жан сақтатқан, аштықты тоқтатқан берекелі жер.

Ата-бабаларымыз ерте де осы жерде қоныстанып, береке тапқан. Ал, мен ес білгенімнен бері бұл жер - күзгі қонысымыз.

Күзде келіп, қоныс тепкеніміздегі көріністі айтып жеткізу қиын. Ащы — Ақбауырдың терістік жағына қарай орналасқан, арасын өзек пен жоталы төбе бөліп тұр. Онша үлкен, аумақты емес.

«Ащы» аталуы - атына да, затына да сай. Қырдың батысы мен шығыс кемерінен киіз үй орнындай жерді алатын, дөңгелене орналасқан шұңғылдау жерден қос бұлақтың суы қандай мол, мөп-мөлдір. Біз үнемі шығыс жағында отырамыз. Бұлақ көзінен шыққан су жайыла ағып, бара-бара өзек құрап, созыла ағады. Қаз, сары ала қаз, тырналар, үйректер жүзіп, жайылып жүреді. Үй тігілмей жатып, батыс жағындағы кемерден, қалың шөптің арасынан бүлдірген іздеп, тауып аламыз. Топырағы ерекше қасиетке ие: майлы, жұғымды, қышқылды - нағыз сулы, нулы жер. Мал бір айдың ішінде жатып қалады: тойғаннан, суға қанғандықтан әрі семіргендіктен.

Ащының осы күзгі қайталанбас бейнесі көңілімде жатталып қалды. Қазір айтсақ, ертегі сияқты - ешкім нанбауы мүмкін. 2001 жылы Ақбастауға бара жатып, үстінен өттік күзде, өкінішті, жер тап-тақыр, маңай жап-жалаңаш, бұрынғы су ағысы, жылғасы жоқ, өлі дүние сияқты.

Мүмкін, ертеде күзде малшы қонады деп, Ащыға мал жібермей отырды ма екен, әлде, ол кездегі табиғат басқаша ма? Әйтеуір, «бір кем дүние» деп жазушы айтпақшы.

Ащы жері туралы сөз болғанда, әкей: «Қайран, Ашым-ай! Қалдың-ау, өрісім едің, құтым едің. Сарымның бір жаксысы: «Алшынның алақандай «Ащысын» ат сауырына көтеріп, өңгеріп алып кетер ме еді!» - деп айтатын» - деп жиі сағынып еске алып отыратын.

Қоңыр күз, сары ала түске боялған күз-жанға жайлы шақ. Ащы колхоз орталығына әрі Шолак Түлкіге таяу болғандықтан, келімді-кетімді кісі көп. Біреу амандықты білуге келіп, шай-пұйын ішіп, әңгімелесіп, жадырап қайтады, енді, біреулер шаруасымен келіп айырбас болады, шаруасын бітіреді. Әсіресе, Сүйіндік әкемнің жиі келіп, үлкен шақпақ қанттың жартысын жеп, қалғанын

қалтасына салып, рахметін айтып, алып кететін. Қантқа «өштігін» көпшілік кейінде айтып жүрді. Шоқша сақалды, аққұба жүзді, жүріс-тұрысы жеңіл, «отты» сөз тастап, жалт беретін мінезі болушы еді «жарықтықтың». Мөйкең шаңырағы сол кісінің балаларында қалды.

Биелер ағытылғандықтан ба, білмедім, бірді-екілі қой-ешкілерді сауып, сүтін пісіреді. Қазан, қараша айларындағы қойдың пісірілген сүтіне құнарлы жағынан ештеңе жете қоймайды: қою, жұғымды, тілді дәмділігімен орап алады. Танертеңгілікте сабаққа кетерде- Ақбауырға велосипедпен барамын - бір литр кесесін тартып аласың: кешегіден де қоюланған, бейнебір уыз ішкендей боласың - үйге келгенше, ашығуды білмейсің - тоқ жүресің.

Бірте-бірте күнде қысқарып, түн ұзара бастайды біртеп емес, тездетіліп жүретін сияқты. Жаңбырлы, бұршаққа ұқсас ақ қиыршық бірдеңелер жауып, қара суық келе бастайды. Өзектерге, қараған арасына ұйыса тығылған қойлар; дегенмен, олар қоң жинаған, әлді, жаңбыр ашылғаннан кейін, қозғалып үстерін сілкіп-сілкіп жіберіп, бытыра жайыла бастайды.

Бұл кезеңде басты қауіп жаңбырдан, суықтан емес, тұз тағыларынан. Бірде осындай жағдайға тап болдық. Тағының да тағысы, өштіктің де шексізі болды. Бір көкжал ауылға маза беруді қоймады, не бәлесі бар: қотанға шабады, иттерді есепке алмайды, ауыл шетінде адасып, қалып қойғандар жемтікке айналды - әбден басынды. Бұрын - соңды мұндай болып көрген жоқ.

Не істерін білмеген әкей, Қамекеңе (Қамиге) барады, алдында жайлауда бірге болған, жағдайды жеткізеді: «Мылтығың бар, мергендігің бар ғой, келіп қотанды бір-екі күн күзетіп, қасқырды аңдып көрші, мүмкін, оңыңа келіп, атқызар», - дейді.

Қамекең келіседі, кешке қарай атымен келіп, қолында мылтық, көз ілмей, қотанды бір-екі күн күзетеді - қасқыр жоқ. Күндіз қайдан іздейді - тапқызбайды.

Не керек, келіп-кетіп жүреді, ақырында, сәтін салған түнде келеді.

Қамекең қотаннан алыстау, әдетінше, шұңқырлау жерге тізерлеп жайғасады. Түн бұлтты, бір жақсысы- жел қасқыр келетін жақтан, иіс сездірмеуге, дыбыс білдірмеуге қолайлы. Әр төмендау жерде өлексе ілінген.

Түн ортасы ауа бастайды. қараңғылық, аспанды бұлт торлаған. Ұйқысыз - бір нәрсені сезгендей- сергек. Ойлағанындай, бір уақытта алыстау жерден бірдеңе естілгендей болады. Сыбдыр анық естіле бастайды, басын ақырындап көтеріп, қараса, бір қарайған нәрсе жылжып, келе жатыр; таяған сайын сұлбасы айқындалып, екі көзі шоқ болып көрінеді - қасқыр.

«Алла берді» ғой деп ішінен, мылтығын оқтап, әбден таяды-ау дегенде, екі шоқтың арасын нысанаға алып, шүріппені басады. Қасқыр ағыла, жерге сылқ ете түседі. Жалғыз қорғасын оқ дәл тиген.

«Исеке» деп айғай салады. Шала-пұла киініп, әкей келсе, ұзындығы мен ені бірдей көкжал қасқыр сұлап жатыр. Иттер де келіп, арсылдаған болып тұр.

Кейіннен осы жағдайды еске алғанда, Қамекең: «Исекең іш киім таба алмай, киіз үйде көп бүгешектеп қалды» деп әңгімені түздықтап, дәмін келтіріп, әкеймен әзілдесетін.

Танертең сабаққа кеттім - Ақбауырға жайдым. Түстен кейін - үйге келсем, у-шу әңгіме, жасалған дастархан, көңілі көтеріңкі адамдар. Қамекеңнің бұрыннан бар мергендігі атағы арта түсті, әкейдің ризашылығын алды, көкжалдың оқтан келген өлімі кішігірім тойға айналды.

Қасқыр соқпасақ та, біздің «балалық аңшылық» ұсақ-түйек кәсіптеріміз болады. Тышқандардың ініне су құйып, шығарып қуамыз; иттерді қос аяқтарға саламыз, ауыл маңында кейде аттылы жүргенде, кездесіп қалған борсыққа итті айтақтап, қан майдан шайқасын қызықтаймыз; борсық алғызбайды, үлкендер келіп талма жерінен ұрып, жайратады. Қаз-тырналарға жуымаймыз - киелі саналады.

Бірде бір «сары тышқанды» ұстаймыз деп, әлі есімде бәлеге қала жаздадық. 2013 жылы Нұролламен Мойынтыға сапарлас болып, барып қайтқанымызда, осы оқиғаны еске алдық. Бұлақ басында (Ащыда) жүр едік, бір сары тышқан тықырлап, су ішті де кері-қарай кемер жаққа жүгіре бастады. Көріп қалдық та, ал, қуып берейік, қолымызда тас, қуып жетеміз, кезек-кезек атқылаймыз, ол тұра қалып, ысылдайды, ауыз-мұрны, жүні үрпиіп кетеді - қайта қуамыз, ұрамыз, құлай қоймайды.

Үй маңында жүрген ит көріп қалған болу керек, келе саза, ауызды салып жіберіп, «тышқанның» ішек-қарынын бір-ақ ақтарды, ол болса, шегі шұбатылып жатса да, жан ұшыра итке секіре, алқым жүнінен бір алып түсті.

Әкейде шауып келді, бізді көрген болу керек. Жатқан «тышқанды» көріп, «Мынауларың күзен ғой. Ол қауіпті, жаяу қуғанда, таямандар», - деп бір әңгімені айтты.

«Ерте кезде бір бай адам ту биесін жоғалтады. Бір күн өтеді, екі күн өтеді-жоқ. Қасқыр шапты ма, ұры әкетті ме деген ой мазалап, «ең құрымаса жемтігін табайын» деп іздеуге шығады. Ізін кескен болады: із кей жерде кездесіп, кей жерде жоғалып кетеді. Әрі іздейді, бері іздейді - жоқ. Содан бір сайды бойлап келе жатса, алдынан теңкиіп өліп жатқан биесін көреді, тамағында күзен, ол да-өлі.

Сөйтсе, жылқы жайылып жүріп, шөп арасынан күзенді көріп, иіскеген болып, басын көтере бергенде, күзен тамаққа жабысады.

Үріккен бие қырдан қырға, таудан тасқа шабады, барлыққан семіз бие әлсіреп, құлайды: күзен де қорыққандықтан ба, тістеген жерінен айырылмай, жақтары қабырсып қатып қалған болу керек, аша алмай қоса кетеді. Міне, осындай оқиға болған» деп әкем күзен жайлы тағыда ескерту жасады.

Әкей де атақты аңшы болмаса да, анда-санда түлкі, қоян, борсыққа ит салып, суырға тұзақ салатын. Уақыты да жоқ қой.

Сондай бір-екі аңшылыты есте қалды: біреуін ерлік десең, екіншісі — ерінге күлкі үйірілтеді.

Шолақ Түлкіде отырғанбыз. Өлара: күз бен қыстың арасы. Кірбік қар жауған. Әкей бүгін тым ерте оянды. Тұра салып: «Түс көрдім, Қатжан. Кәрі жілік мүжіп отыр екенмін. Амандық болса, бір арлан қасқырды соғып алады екенмін» - деп апыл-ғұпыл шайын ішіп, атқа қонды.

Қолына ұзын құрықты ілді, тоқымына шоқпарды қысты, өзімен қоса Желқұйын деген дүрегей шалыс, әлді әрі денелі иті бар.

Беті - үлкен Саржал. Тау етегіндегі соқпақ қара жол сілемімен аяң желіспен жүре отырып, ата қоныстан бері қарай жатқан сайларды сүзіп өтіп, «түсіндегі қасқырды» соғып алмақшы. Айтқандай, жолдағы «Бай» бұлағынан асып, ескі қонысқа таяй бергенде, иессіз жатқан қора маңынан қаша жөнелген көкжалды көреді.

«Айт», - дегенді ести сала, Желқұйын да атылады. Әкей атқа қамшыны салып, іштей сыйынып, қасқыр мен иттің артынан шауып келеді.

Көкжал үй-қораның батыстау жағында жатқан Күйгенсай атты шілікті сайға қарай беттеп келеді.

Ит бұрын жетіп, қасқырды қалың шілікке жеткізбей, құйрықтан, біресе, тірсектен тартқан болып, итқұсты бөгейді. Қасқыр арс етіп, артына ұмтылады: ит тез шегініп үлгереді. Итпен тікелей алысып, шайнап тастайын десе, қиқу салып, қуғыншы келе жатыр - именеді.

Осылай, алма- кезек ит пен көкжал алысып жүргенде, әкей де жетеді, ит те батылдана түседі: құрықтың әлді жағымен бірнеше рет, бастан-аяқ ұрып өтеді, бірді-екілі шоқпарды да жұмсап үлгереді. Қасқыр әлсірей бастады, ит ашуына мінді, ат та ұрушының ыңғайына қарай әдістеніп алды. Бірте-бірте бәрінің әлі құрып жатқандай болды, бір сағаттай уақыт өті: аяқтан күш кеткен сияқты, жан таласа, жатып айқасуға бел буған сияқты. Сонда да итті дарыта қоймайды.

Осы сәтті пайдаланған әкей, бар күшін жинап, шоқпарды қолға алып, соңғы қатты соққының бірін бермекші болып, қасқырға өте таяу келіп, шоқпарды шірене көтереді - көжал аттыға атылады әрі қатты сілтелген шоқпардың аяусыз соққысына тап болады. Құлақ-шекеден тиген шоқпардың жұмыр басы қаққа айырылады, қасқыр да сылқ етіп, басы жерге көміле құлайды. Әрі қарай жағдай белгілі -ауыр айқас артта қалды, құрықты іске қосып, соғып алды.

Кешке қарай көкжал керіскедей болып, үй ішінде ұзыннан ұзын болып сұлап жатты. Жұрт құлақтанды, ертеңінде Шахман деген жездеміз келіп кішігірім «той» жасатып, қасқырдың терісін алып кетті.

Міне, әкейдің түсінде көргені өңінде шындыққа айналды.

Әкемнің бір аңшылығы шешелерімнің мазақ ету тақырыбына айналды. Үлкен Саржалдың күнбатысы жағында аласалау қоңыр тау бар, етегінде біркелкі самауырындай домалақ тастар-қойтастар, жанымен соқпақ жол өтеді, жол бойында суырлар көп кездеседі, қуа бастаса болды, жып етіп, індеріне кіріп кетеді.

Бірде әкем шешелеріме: «Мен бүгін кеш келемін», қойды Саржал жаққа жаямын, кеше борсықтардың індеріне тұзақ құрып кеткенмін. Борсықтардың терісін сойып, сорықтырып, жайып-кептіріп алғанша, біраз уақыт өтер» деп, қапты бөктеріп, атқа қонды.

Әкей жетпісті алқымдап қалған, мен болсам, үйлі-баранды болғанмын.

Әкей кете бере, шешелеріме естірте, өзінше күрсініп: «Әй, мен борсықтарды әкелуін әкелемін ғой, соны Марат пен Қарлығаш іс қылып, бас киім тігіп алса, жақсы ғой» деп жүріп кетеді.

Кешке қарай әкей келеді, өңі сынық, көңілсіздеу. Бір суыры жоқ, бос қайтады - шешелерім келемеждей бастайды.

Қайран, шешелерім, бір істі бастарда, әкемнің «әкелуін әкелемін ғой, ... бірақ, іс қылса, жақсы ғой» деген сөзін мысалға келтіріп, «әкеңнің айтқанындай болмасын» деп әзілдеп отыратын.

Ауылда бала өмірін ат, тай-құнан, жабағы үйретіп, мініуінсіз; ат арбамен ат шанасыз; арба-шанада отырып, құрған серуенісіз-ауыл өмірін, қызықты балалық шақты толық елестету мүмкін емес.

Ат үйретіп, міну - еркіндіктің символы сияқты, асауды мініп алғаннан кейін алдыңғы екі аяғын әуеге көтеріп, үстінде жалынан құшақтай жағып, секіргенде, өзінді бейнебір онымен қоса ұшуға дайындалған қыран құсқа ұқсатасың. Секіреді, сылқ етіп түсіреді, басын бауырына тыға, артқа екі аяқты екі жаққа көтере лақтырады - бәріне шыдау керек, тақымың мықты болып, аттың ығына қарай қозғалыс жасай білу керек; егер тұра шапса, құдай берді дей бер - жібер тізгінді, еркіне жібер, екі-үш сағаттан кейін ақ көбік болып, езуі жырым-жырым, қан-қан болып, жуасып, сабасына түседі. Билік сенде, не істесең де, өзің білесің.

Атты шана-арбаға үйретудің де машақаты баршылық әрі балалар үшін қызықты. Атты жегіп, көзіне, кейде, қалқа салып, «шу» дегенде тіке аға жөнелсе, сәтін салғаны; ал, қыңырлана бір бүйіріне қисая бұрылып, аударылып қалуға шақ қалатын жәйттер де болады, кейде: екінші салтатты жетекке алып, бірте-бірте желдірте отырып, шабытқан болып, еркіне жібере қояды. Сол кеткеннен мол кетіп, біраздан кейін қарқыны басылып, божыға бағынып, қалай бағыттасаң, солай жүреді.

Арба-шанаға ат жеге білудің де өз талаптары, реттілігі бар. Атты екі жетектің ортасына кіргізіп, мойнына камыт кигізіп, қамыт бауымен жетектерді көтере доғаға бекітіп, ершісін отырғызып, үстінен жетектерді тарта бекітіп, божыларды жүгенінің екі сағасына іліп, айдаушы отыратын жерге дейін жеткізіп, жүруге дайын екенін білдіріп, жүріп кеткенде - қара жермен не аппақ қарлы даламен бейнебір кілемге мінген ертегідегі балалардай әсер аласың.

Әсіресе, қыста жасаған сапарымыз әсерлі. Шолақ Түлкі - Ақбауырдан аудан орталығы Аюлыға, әрі қарай Кеншоқыға ат шанамен барып қайту - үйреншікті іс болатын. Жиі жүргендіктен, бірізді шана жолы тапталып, сәл биіктей түсіп, қатқыл жолға айналатын, алпыс-сексен шақырым жолды төрт-бес сағатта еңсеріп тастайтын.

Тұлыпқа оранып алып, әкейдің жаймен божыны сілтеп қойғанына, желе түскен аттың екпініне әрі артта қалып, бара жатқан қарлы таптаурын жолды, ат тұяғынан ұшқан қар түйіршіктерге қызыға қарап, атақты Тайбуырыл осылай ұшатын шығар деп қиялдап, шаналы кемемен қар бейнесіндегі теңізбен жүзіп бара жатқандай боласың.

Жолдағы Ақтөбеге міндетті түрде соғамыз: жездеміз Әбдікұл мен Мәкетай апамыздың үйіне түсіп, атты шалдырып, жем беріп, өзіміз ыстық шай ішіп, ыстық қуырдақ жеп, әлденіп алып, әрі қарай тартып кетеміз.

Бірде Нұрмұхан ағаймен Жаңыл жеңгеміздің үйіне түскен кездеріміз есімде, бұл 60-жылдардың бас кезі болатын.

Ақсу-Аюлыда, көбінесе, Құмжон деп аталатын бөлігінде тұратын туысқан болып келетін Мақи ақсақалдың үйіне тоқтаймыз. Ол кісі де Шолақ Түлкіге келіп тұратын. Қорасы атқа жайлы, өзі әкеймен шамалас, әңгімелері жарасып отырады. Баласы-жиеніміз Аманкелді келген бетте атты доғарып алудан бастап, суытып, жем-шөбін беріп, суарып, кетерде жегуге дейінгі шаруаны өз мойнына алатын.

Жас кезінен жылқы бақты, денелі, қайратты еді. Әттең, жас кетті, естігенде, әкей қатты қайғырды.

Сол үйде, есімде қалғаны, бір сұлу бейнелі адам болды, жасы жиырманың маңында болар сол кезде, маған бір құрсауланып тасталған сұлу да сиқырлы болып көрінетін, сөзге араласпайтын. Кейін ержете келе білдім: Мұхтарима деген сол үйдің қызы екен, жас кезінде үйде жалғыз қалып, бірдеңеден шошып, ауруға ұшыраған екен.

Қуана жүретін жолымыз: Ақбауыр - Кеншоқы жолы. Онда сағынып күтіп отыратын нағашыларым бар. Ақтөбеге сәл бөгеліп, атты шалдырып, Аюлыға соғып, кейде соқпай, дйттеген жерімізге жетеміз.

Нұраталдыда - Мақай - Рымбала, Аюлыда -Жұмабек-Рахия, Кеншоқыда - Балмағанбет-Күңдилә нағашыларымыздың, балаларының аяқ басып, кіргенімізден бастап, көрсеткен ыстық көңілі, үй-үйден туыстарының шақыруы, мәз болып қыдыруымыз, күні-түні кетпейтін күлкіміз бір ерекше ортаға - бал арасына кез болған қонжықтай өзім бір керемет сезімді бастан кешіретінмін.

1960 жылдың қысында Жолдыбек-Мәкудың үйлену тойы болды - Кеншоқыда. Ат шанамен бардық, сықырлаған аяз.

Той қызып өтіп жатқанда, бір оқыс жағдай болды - кінәлі әкем болған сияқты. Нағашы жағымның кейбір жастары «бұл қалай, не басынғаны» деген сияқты қызбалықтар болынды.

Сонда, Мақайдың: «Осы уақытқа дейін Исекеңді еркелеттік, қалған уақытта да солай болады. К... ді қысындар» дегені.

Шіркін, нағашыларым-ай, адал сыйластықтың үлгісін көрсетіп кетті-ау!

Қыстау, көктеу, жайлау және күзеу маусымдары, осылайша, ретімен, кезегімен өтіп жатты Қазынаның малын бағу — кәсібіміз, көшіп қону-салтымыз, жазғы тұрақтар - ауыспалы, қысқы қоныстарымыз-тұрақты: не Шолақ Түлкі, не Үлкен Саржал.

Осылай бейнетпен жүріп жатқанда, «оқу » деген дүние алдымыздан шықты яки мектепке бару деген сөз. Дайындалу керек: күзгі пальто-жеңіл «күпі», қыстық тон - «жарғақ тон» - негізгі сырт киімдер.

Бір әріп білмеймін, онға дейін санауды білдім бе екен - есімде жоқ. Оның үстінде менде алғырлық, зеректік һәм ширақтық деген нәрселер аздап болмады; оның үстіне, сылбыр, бір түпсіз ойдың құрсауында жүремін: не одан шыға алмаймын, шығу жолын білмеймін. Бірақ, тәртіпті, салмақты болған сияқтымын: ата-анама, жолдас-жораларыма оғаш мінез көрсетуден аулақ болдым.

Елу үштің күзі де келді. Ерегіскендей, сол жылы әкей Үлкен Саржалды қыстамақшы болды яғни кісі үйінде жатып оқу қажеттігі туды.

Есімде жақсы сақталғаны: бірінші сыныпты Көкеңнің үйінде жатып оқығаным, екінші- алтыншы сыныптарда - Шолақ Түлкіден улап-шулап жаяу келіп оқығанбыз және жетінші сыныпта - Шахманның үйінде жатып оқығаным.

Орташа оқыдым, кейбір пәндерді түсінбедім, басты себептері -ешбір дайындықсыз келуімде жатқан сияқты әрі менің айтқанды баяу қабылдап, ұзақ ойланатынымды кім ескереді?

Әңгімеге, мүмкін көркем шығармаларға, құмарлығым екінші сыныпта жылт ете түсті: мұғаліміміз Ерғали Ахметұлының ана тіліндегі әңгімелерді бейнелеп оқуы және орыс ертегілерін оқып, қолма-қол аударып, қызықты баяндайтын.,

Одан кейін жетінші сыныпта колхоз кітапханасынан көркем әдебиетті оқуды бас сала кірісуім құмарлығымды оятты.

Соңында тоғызыншы - он бірінші сыныптарды қазақ тілі мен әдебиетінің мұғалімі Бағаш Елубайқызының сабақ беруі әдебиетке деген ынта- назарымды мүлде басқа сатыға көтерді.

Сонымен бірге, саяси әдебиетке әуес болдым: саяси сөздерге, терминдерге, тіптен кейбір есімдерге бірінші сыныптан белгісіз бір әуестік пайда болды - наныңыз; кейін, марксизм-ленинизм классиктерінің шығармаларын оқи бастауыма (әрине, түсініп оқыдым деп айта алмаймын) сегізінші- тоғызыншы сыныптарды нағашым Жұмабек Күлейменұлының үйінде жатып оқып, кітапханадағы саяси әдебиеттермен танысып, оқуым себеп болды.

Бәріне артынан тоқталамын кеңінен, енді, мектепке келуімнен бастайын.

Оған бастауыштың төрт сыныбында төрт мұғалім бергенін, бір бөлмеде төрт сыныптың балалары отырып, оқитындығын еске алыңыз. Мектеп бағдарламасын толық меңгере алмау үрдісі он бірінші сыныпты яки мектепті бітіргенше, соңымнан қалмады.

Жоғары да айтқандай, әкем 53-тің күзінде Кәріғұл ағай мен Жәкітай жеңгемнің үйіне алып келді. Жатып оқуым керек. Әкей кеткенде, іштей қиналғанымды білсеңіз: енді ауылымды, қыстағымды, жайлауымды көрмей өтетұғын сияқтымын, үйден бірінші шығуым ғой.

Әке-шешемнің күні-түні толғанып, айналып отыратын мейірімін кім толтырады? Ондай адам табылды, ол - Зүбәйра апам болды.

Зүбәйра апай ұзақ ғұмыр кешті. 2000-жылдардың басында Бесобадан Қарағанды қаласына балалары Саят-Рымкүлмен көшіп келді. Жақсы өмір сүріп жатты, балалары - немерелері апамыздың мейірімін өзіне қайтарып, адалдықпен бағып-күтіп жатты. Өттең, күтпеген дауыл соғып, қара бұлт жайлады осы бір адам қызығып қарайтын қара шаңырақты. Көлік апаты бес жанды бірдей: ұлды-келінді, немере-шөберені, күйеу баланы алып кетті.

Теңселіп апай қалды, сабырдың арқасында Саят пен Рымкүл жандарын сақтады.

Уақыт өтіп жатты, әрі жасы келді, әрі тән азабы мен жан азабынан болар, апай төсек тартып жатып қалды.

Бірде көңілін сұрауға бардым. Саят-Рымкүл «бір кезде үйдегі қара құлыбымыз» еді деп, апайдың маңында бәйек болып, бабын қалай табамыз деп жүгіріп жүр.

Апай жатыр ақ төсекте шалқасынан, тілі сау, ойы таза, ұзақ әңгімелестік: әр нәрсені еске алдық. Арасында апай: «Ағай (менің әкем Исабекті айтып отыр) сені, Маратжан, маған алып келіп: «Зүбәйра, жалғызымды саған тапсырдым, бұрын үйден шықпаған бала, қарны ашып қалмасын, жылы киініп жүрсін», - деп маған тапсырды ғой. - Міне, шүкір Аллаға, аман-есен ер жеттің, үйлі-баранды болдың», - деп ерекше бір жылы ықыласпен еске алды.

Апай өте мейірімді жан болды, атымды атаған емес, «жаным, қалқам» деген сөздерді қосып айтатын. Сол апамның мейірімі, ықласы арқасында үйінді бір сәт ұмытқандай боласың, дегенмен, болмайды, қоржын үйімді, әке-шешенді, иттеріңнің басыңа секіріп, бұлаңдауын, қар күреу, су тасу - бәрін-бәрін сағынасың.

Айына бір-екі рет әкей келіп, ат шанамен Үлкен Саржалға, үйге әкетіп отырады. Керемет желісқой қаракер аты болды, үзбей желісін үдете түсіп, қалай жеткенімізді білмей қалатынбыз. «Желдей есетін, колхоз басқармасы қызығып, алыгі қойды. Орнына басқа ат берді» дегі әкей еске алып отыратын.

Той-домалаққа, шаруасымен келгенде, әкей шешемнің пісіріп жіберген жаңа піскен таба нанын тастап кетеді. Осы жасыма келгенше, одан асқан тәтті нәрсе көргенім жоқ.

Кәдімгі піскен дөңгелек нан, нан табаққа салып пісірілген. Шешей нанды піскеннен кейін табақтан түсіреді, сәл демін бассын деп қоя тұрады, сәлден кейін өткір иышақпен тігінен тіліп, айырылып-бөлініп кетпес үшін түбіне дейін кеспей, арасына қолмен, не болмаса қасықпен сары майды толғай жібере отырып, пышақтың қырымен жайып, қаттап жауып, шүберекпен орап, маған беріп жібереді. Майы сіңген, жып-жылы шешең беріп жіберген нанның дәмі, әй, естен кетпейді, әлі де ойласам, тілімнен су аққандай болады.

Шынында, әрі тәттілігінен, әрі үйді сағынғандықтан да болар.

Сол жылы астық мол алынды, үлкендердің айтуы бойынша, колхоз «миллионер» атаныпты, яғни мемлекетке бір миллион пұт астық өткізіпті. Негізі де бар: сол жылы қар қалың түсті, жазы ылғалды болды. Үйдің (Кәкеңнің) бір бөлмесін әкей бидайға толтырып тастады. Ол кезде жалақы ақшамен берілмейді,

«натуроплатамен» береді. Еңбекақы - трудодень. Яғни колхоз еңбекақыны бидаймен өтеді деген сөз.

Кәріғұл ағай сол жылы 26-27 жастағы кезі еді. Барлық жұрт Кәкең табынатын сияқты болып көрінетін. Кәкең «культі» болды. Кәкең - коммунист, Кәкең - математик. Кәкең шындықты ғана айтады, партия жиналысында сөйлеп, сын айтыпты. Оқушыларға сабақты керемет түсіндіреді екен, түсінбесе, үйіне алып келіп, түнімен оқытатын көрінеді. Міне осы сөздер Кәкеңнің абырой-даңқын асыра түсірді, ол кісінің беделіндей бедел колхоз төрағасынла да болған жоқ шығар.

Мақтаулар шындыққа жанасатын. Оның үстіне Кәкеңнің еңбекқорлығы — бір әңгімеге арқау болар еді. Осы қасиеттер Кәкеңді әлі жетелеуде, әрине, көзқарасында заманына байланысты өзгеріс бар.

Үйінің бір бөлмесі кітаптарға толы, әлем әдебиеті, әсіресе, қалың том-том кітаптар, кейбіреуінің сыртында бір-ақ сөз - жазу. Үлкен әріптермен жазылған, қызықтыратын іштей, бірақ, оқи алмаймын. Кейін, әріптерді танып, ежелей оқи бастағанымда, ол сөздер: Маркс-Энгельс-Ленин-Сталин деген жазулар екен.

Құлағыма коммунист, партия, көсемдер аттары жиі айтылғандықтан, олар Кәкең арқылы жүзеге асқандай болғандықтан, басында айтқандай, бірінші сыныпта құлағыма саяси сөз-терминдер, белгісіз «политизированность» буы деген дүдәмәл, түсініксіз нәрсе санамды жайлауға ұмтылды.

Сол жылы Зәбен дүниеге келді. Ағай қыздарына Лаура, Элеонора, Эльза деп ат беріп, Маркстің қыздарының атын қойды. «Адам ата анасынан гөрі, заманына көбірек ұқсайды» деп түрік мақалы айтқандай, замана талабы мен лебі әсер етпей қоймайды. Кәкеңнің бар арманы қоғамға, елге қандай үлесімді берсем екен деген оймен, қазына табам деп қара суға қойып кеткен жасақсыз сұңгуші тәрізді бар күш-жігерін аянбай, шынайы тер төкті. Қалай болса да, Кәкең - бізге үлгі. Қажырлығымен, еңбекқорлығымен, асыл ойымен, ақ пейіл көңілімен.

Кейінгі жылдардағы (2-6 сыныптар), яғни Шолақ Түлкіден жаяу келіп оқыған кездерім сол бір сарынды өтті, оқуда ерекше табыстарым болды деп айта алмаймын.

Басты міндет - сабақтан қалмай бару. Шолақ Түлкі мен Ақбауыр арасын қос төбе бөліп тұрғандықтан, тым алыс болып көрінетін.

Әбігердің үлкені қыстың күндері басталады. Аяз, боранды күндер. Оның үстіне ертеде біреуді қос төбенің маңында қасқыр жеп кетіпті, пәленше тауда бір топ қасқырды көріпті, қуыпты деген рас-өтірігі белгісіз сумаңдаған әңгімелер қорқыта түседі. Таңғы уақыт бес-алтыдан балалар бірін бірі оята бастайды. Жолға шығамыз шуылдап. Қолымызда факел. Аттың қиынан, не үлкендеу қидың кесегін шүберекке орап, ұшын сыммен бекітіп, керосинге түнге қарай батырып қоямыз. Қос төбеден өте бергенде, сіріңкені тұтатып, жарықты басымыздан жоғары көтеріп, шерумен жүргендей боламыз. Айнала қараңғылық, орталықта да жарық жоқ, ал дизельмен жарықты кешкі алты-жетіде бастап, түнгі он екі де аяқтайтын.

Мектепке жетеміз, адам баласы жоқ, бір жақсысы есігі ашық, ып-ыстық «голланд» пеші деген бар, түн ортасында жағып кеткен болу керек. Маңайында топырлап, жиналып, беті-қолымызды жылытамыз.

Нағыз қызық қайтарда басталады. Қос төбенің басына шығып, сырғанамау бір кінәлі іс секілді: сөмкелерімізді (шүберектісі бар, терлісі бар) шана ретінде пайдаланып, мәз болып, теуіп, уақыттың қалай өткенін білмей қаламыз, есесіне, жыртылған кітап-дәптерлер, төгілген сиялар. Ескерту аласың, мұғалімнен не үйден - бәрібір, қайта-қайталанады.

Көктемде су тасиды, басылғаннан кейін аяқ киімді, шұлығымызды шешіп, қолға алып жаяу өтеміз. Күз айларында ересектеу, ширақ балалардың арқасында нәпақамызды табамыз; олар өзен жағасындағы огород: теңкііп қапуста, түрлі көкөністер сәбіз, қияр, т.б. бар. Өте бере шетіне отыра қалып, тез-тез қалтасын немесе дорбасын толтырып, алып шығады, әрі қарай - «дело техники».

Арамызда ересек балалар бар, мектепке кеш барғандар, әйтеуір, жетіні бітіру керек. Сатыбалды, Сейілхан, Сансызбай, Аман, Қайролла, Нұролла, Кәрібай, Совет, Арғын, Жолдыбек, т.б.

Жазға қарай әркім өз өнерін көрсетеді жолда, тышқан қуады, ініне кіріп кетсе, суды «неше түрлі әдіспен» тауып алып, інге бағыттайды. Бірде шығады, бірде шықпайды. Күреседі, алысады, жаяу керіске дейін барады.

Өстіп жүріп, оқу да аяқталады.

Ауылдағы құрбыларым сияқты жетіжылдық мектепті Ақбауырда бітірдім.

Бастауышта, яғни 1 -4 сыныптарда балалардың саны аз болғандықтан, олар біріктіріліп, бір сынып бөлмесінде оқыды. Балалардың саны аз болды - соғыс зардабының салдары. Ауыр сабақтар (арифметика, ана тілі) болғанда, сабақ кестесі бойынша төрт сыныптың екеуі қалатындай етіп жасалынады, сондықтан, не бірінші сабаққа келіп, ерте кетуің мүмкін, не екінші-үшінші сабаққа келіп, кеш қайтасың.

Алғашқы ұстаздарымыз бастауыш сыныпта Жұпар Түсіпұлы, Ерғали Ахметұлы, Аралбай Нүркейұлы және Еркін Сембекұлы болды.

Жүпкең-келбетті, жүріс-тұрысы, киім киісі бөлек, үлкенді болсын, кішіні болсын, өзінің сөзімен, іс әрекетімен иіріп әкететін. Жұмысына тиянақты, әр нәрсені байыбымен ұқтыруға тырысатын.

Ұлы Отан соғысын соңғы кезеңдеріне қатысқан.

50-жылдардың орта кезінде, жалындап тұрған шағында, Алматыда Қазақ мемлекеттік педагогикалық институтта сырттай оқып жүрген кезі болатын, бір оқыс жағдайда қатты жарақат алды.

Бүкіл дене жансызданды деуге болады. Өзінің тіршілігі, табандылығы арқасында, қатарға қосылып, еңбекке араласты - ұстаздық қызмет етті. Аурудан толық айыға алмаса да, шәкірттерді оқытып, тәрбиелеуде табысқа жетті - «Оқу үздігі» атанды, балаларын тәрбиелеп, жоғары білім алуына жағдай жасады. Балалары әр салада жемісті еңбек етіп жүр. Жолдастары, оның ішінде биік лауазымды, ғылыми атақтары барлары көп болды. Олармен тең сөйлесіп, қандай мәселелерді болсын, өзінің ойын ашық айтып, ықпал ете білетін.

Алматы қаласында жүргенде қандай шенеулік болсын, кабинетіне еш кедергісіз өтетін, хатшы қыздардың «сіз кімсіз», «кімге, неге келдіңіз» деп айтуға шамасы келмейтін, «кіріңіз» деген сөзді ғана айтуға үлгеретін, мысы басып кететін.

Жүлпекең өте келбетті, сұсты, байсалды болатын, өзіне жарасқан денесі мен келбеті, ашық үні, салмақты сөзі кімді де болса жібітіп алатын, осыған сан куә болдым.

Ерғали мұғалім өте сауатты мұғалім болды. Сабақтары, оның ішінде, ана тілі мен родная речь (мүмкін, русское чтение) сабақтары есте қалды. Әңгімелерді оқығанды ұнататынмын. Ертегілерді оқып, мазмұнын қызулата баяндап беретін, әсіресе, орыс тілі сабағында халық ертегілерін оқи отырып, қазақшаға аударып отыратын, шыбынның ызыңы естілмейтін, құмарта тыңдаймыз; ертегі қызықты: ылғи әділеттілік жеңеді, озбырлар жеңіліс табады, мазмұны түсінікті әрі қызықты. Міне, алғашқы әдебиетке, оқуға құмарлықты оятқан сәуле осындайдан басталған шығар.

Кейін білдім: Ерекең Қарқаралы педтехникумын бітіріп келген екен, ол кезде арнайы білімі бар бастауыш сынып мұғалімдерін табу - сирек нәрсе еді.

Сол Ерекеңмен он жылдай өткен соң Аюлыда, 11 сыныпта тағы кездестім. Бір күні сыныпқа Ерекең жетіп келіп, өзін таныстырып болған соң, қасындағы плакаттарын тақтаға іліп, указкасымен (таяқшасымен) плакаттағы мәшине деталдарын түсіндіре бастады - машинатану (өндіріс негіздері) сабағы болатын.

Өз көзіме өзім сенбедім. Бір түрлі ассоциация. Қалайша кешегі бала сезімді кітапқа (мүмкін, әдебиет пе) оятқан, мұғалімім басқаша, басқа пәнді түсіндіріп тұр. Сөйлеп жатыр, түсіндіріп жатыр, ал, менің ойым басқада: өзі де, плакаты да, таяқшасы да он жылға шегініп, бала кезіме саяхат жасап, соны еске алып жатқандай, ол, қимағандығымнан, есімде құрметті ұстаз болып сақталып қалғандығынан.

Баласы Саятпен бірге колледжде бірге қызмет ету маңдайыма бұйырыпты.

Үшінші сыныпта Аралбай Нұркейұлы сабақ берді, Ұлы Отан соғысына қатысқан, мереке күндері орден, медальдарын тағып алатын, өзіне жарасып тұратын. Соғыста бір қолын берген, шынтағына дейін жоқ. Түсіндіргенде, бар күш-жігерін салатын, соғысқа қатысты материалдарды оқыған кезінде, көңіл-күйі өзгеріп салына беретін: беті қызарып, дауысы жарықшақтанып, қимылы басқа сият ала бастайтын. Лақап аты - Атеш, не себепті олай аталғанын біле алмадық.

Мінезінің ұшқырлығын ер жеткен кезде байқағандай болдым.

Соңғы бастауыш сыныбында Еркін Сембекұлы берді, жас болатын, он жылдық мектепті бітірген кезі болуы керек. Ақкөңіл адам болды. Кейде жаппай бесті, не екіні қойып шығады. Сабақ артынан алып қалып, түсіндіруге тырысатын. Ерекең кейінде Ақшоқы сегізжылдық мектебінде ұстаздық жасап, Қызылқой сегізжылдық мектебінің директоры болып қызмет атқарды.

Бесінші- жетінші сыныптарда өзімізді ересектеу санай бастадық. Бірнеше ұстаздар қатарынан бере бастады, талап басқа, сұрау басқа. Ұстаздарымның кейбіріне тоқтала кетейін қысқаша.

Жоғарыда айтылғандай, Кәрігүл Нұғманұлы мектепке ғана емес, шаруашылық бойынша, халық арасында беделі, сый-құрметі жоғары болды. Қоғамдық өмірлерге белсене араласты. Өзінің шыншылдығымен әрі адалдығымен көпшілікке жақты: үлкен де кіші де «Кәкең былай айтыпты», «Кәкең солай айтыпты» деген әртүрлі жағдаятта айтылған сөздерін мысалға келтіріп, үлгі тұтатын.

Еңбекқорлығы ерекше жан. Мектептен күні-түні шықпайды: баланы алып қалып, түсіндіруі бар не өзі бір қалаған нәрсемен шұғылдануы бар.

Сөйтіп жүріп, Кәкеңмен бірге қызметтес де болдым. Ұмытпасап, ол 1969/70 оқу жылы мектеп директоры болып тағайындалды. Бар күшін-жігерін Ақбауыр сегізжылдық мектебінің өркендеуіне салды, соның арқасында мектеп аудан бойынша оқыту-әдістемелік материалдармен жабдықтау жағынан алдыңғы қатарда тұрды десем, артық айтқандық емес.

Математика, жаратылыс пәндері бойынша кабинеттерді айтпағанның өзінде, менің тарих кабинетімде (оқытушымын-ды) қажетті техникалық құралдардың бәрі болды: кинопроектор тарихи ленталармен, магнитофон тарих тараулары жазылған дискілермен, фильмоскоп, эпидиаскоп тиісті тақырыптың тарихи деректері белгіленген түрлі-түсті бейнелеулермен. Оған плакаттарды, кестелерді қосыңыз. Шын мәніде, кабинеттік жүйе бойынша оқыту іс жүзіне асырылды. Ашық сабақтар, сыныптан тыс тәрбиелік, танымдық маңызы зор іс-шаралар жоғары деңгейде өтетін, әрі олар қатты талқыланып, терең талданылатын-ды.

Мәскеуде қуыршақтарды, сахналық киімдерді сұраныс арқылы алғызып, оқу көркемөнерпаздар үйірмесін ашқанның өзі бір -хикаят.

Кәкеңнің шәкірттері бір кезде Ақшоқы мектебінен бастап Аюлыға дейін білім ошағын басқарып отырды: Ақшоқыда-Рымтай Әбенқызы, Ақбауырда - Сайран Оразбекұлы, Талдыда - Танас Қасымұлы, Нұраталдыда - Кәкеңнің өзі, Шетте - мен. Міне, осы деректің өзі шағын Ақбауыр мектебінің әуелеті жоғары болғанын айғақтайтын дерек.

Жұмысқа қатаң талап қоятын. Сабақ жоспары, оқу, тәрбие жоспарының сапалы орындалуын жіті бақылайтын. Қатаң талаптарына шыдай алмайтын кездеріміз де болатын.

1976 жылы Кәрігүл Нұғманұлы аудандағы комплектісі (сыныптардың саны) жағынан ең үлкен мектеп - Нұраталды орта мектебіне директор болып ауысты. Бұл мектептің де өсіп, өркендеуіне, оқу-тәрбие жұмысының сапалы жүргізуіне көп үлесін қосты.

Кәкең - шығармашылықтың адамы. Том-том өлеңдері бар, жарық көргені бар. Бірнеше бөлімдерден тұратын «Тағлымдама» деген кітабы бар. Түсінген адамға оның ішінде көп дүние бар. Әттең, Кәкеңді насихаттаушы жоқ, әйтпесе, ол - аудан ақындарының көшбасшылығында тұрған адамдардың бірі.

Өлеңдеріне өмір, қоғам, адам, әділетсіздік, жалқаулық, адамшылық, туған жер туралы толғана, шерлене жырлайды.

Дін, ұят әрі ұрпақ мәселесі оны қатты толғандатады. Мына бір өлеңде:

«Бір бірін жақтаса,

Дәстүрді сақтаса.

Ұрпаққа жұқпалы,

Улы дерт шашпаса.

Сүйекке таңбадан.

Күйесін жақпаса,

Ұлтының алтынын,

Жат жерге сатпаса.

Ештен кеш жөн болар,

Сенімді ақтаса, » -деп, дүниеден өткен алыптардың ойымен үндестігін көрсетеді.

Нығман әулеті - аудан, облыс бойынша ғана емес, республика бойынша ірі педагогикалық әулеттердің (династия) бірі.

Кәкең бастатан топты бауыр- балалары Танас, Манас, Зүбән, Зәбен, Зәпура, Лаура - педагогикалық өтілдерін қоссаңыз - 300 жылдың әрі жақ бер жағында, оған келіні Жамалды, күйеу баласы Есімді, т.б. қосыңыз.

Тазалық, қарапайымдылық, адамдық осы әулеттің әнұранына жазылып, таңбаланған сияқты. Нығман әулетіне - тағзым.

Ұстаздарымыздың бірі кейін ағамыздай болып кеткен жандардың бірі - Мүбәш Рақымбекұлы болды, қазақ тілі мен әдебиеттен сабақ берді. Мінезі орнықты, сабырлы мұғалім. Қосымша әдебиеттерді оқуды талап етіп отыратын, Ол кісімен де бірге қызмет еттік. Мүбекең совхоздың «Хабаршы» деген газетінің редакторы болды. Соны шығаруға, жұмысшылар атынан мақалар жаздырып, мені осы іске тартып отыратын. Кейіннен Мүбекең Талды орта мектебінде еңбек еттіп, зейнеткерлікке шықты.

Жолдасы Кәукіш Ісләмқызы бізге зоология, биология пәнінен берді. Ақкөңіл, көпшіл кісі еді. Сабақтарын өмірмен, табиғатпен байланыстырып өткізетін.

Өсімдіктер туралы болғанда, табиғаттағы натуралды түрлерін тауып, бізге көрсетіп, ұғындырып отыратын. Экскурсиялар ұйымдастырып, тас, өсімдік түрлерін жинатқызып, оларға арналған бұрыш ұйымдастыратын.

Тарихтан Қабыкен Жадыраұлы берді. Әрі мектепті басқарды. Мәдениетті, адамдармен тіл табыса білетін, оларға қарым-қадам (подход) жасай білудің шебері болды. Мектепті ұзақ жылдар басқарды, қармағында мұғалім болып та істедім.

Қабекең басқарған жылдары балалардың саны артып, сыныптар көбейді. 67/68 оқу жылы мектепте орыс, қазақ тілді 9 сынып ашылып, саны 18-ге жетті, мектеп он жылдыққа айнарудың алдында тұрды, ол кезде соңғы сынып 10-шы болатын, кейбір сыныптарда 25-28 бала оқыды, әлі есімде бірінші сыныпта 27 бала болды, әтең, совхоз орталығы Талдыға ауысып, көптеген механизаторлар,

жүргізушілер, мамандар күрт көшіп, кетуінің салдарынан балалар саны күрт төмендеп, сегізжылдық мектеп мәртебесінде қалды. Қабыкен Жадыраұлы да Талдыға ауысты, басқа мұғалімдер де қоса кетті.

Мекенбай Аманбекұлы химиядан берді, жас мұғалім болатын. Тәжірибелер өткізіп, оқушыларды қызықтыратын.

Тағы да басқа ұстаздар болды. Олар келіп- кетіп, аз уақыт істегендіктен көпшілігінің аттары есімде қалмады.

Көп істесін, аз істесін аттары аталсын, аталмасын біздің, оқушыларының сауатын ашып, білім беріп, азамат болуымызға өлшеусіз еңбек еткен аяулы жандар - ұстаздарымызға, алғысымыз шексіз.

Ол жылдар - соғыстан кейінгі жағдайды толық қалпына келтірілмеген жылдар, колхоз құрылысының толық қалыптасып, дамымаған кезеңі, көптеген әлеуметтік жағдайлардың шешілмеген мезгілі, сондықтан, ұстаздарымыз өз қабылеттерін толық пайдаланып, оқушыларына білімдерін толық, риясыз бере алды деп айту қиын. Кейін өзіміз де мұғалім болдық, қарап отырсақ, күнделікті күйбің тіршілік, педагогикалық шеберліктің толық шыңдалмауы, әдіс-тәсілдерді меңгере алмауымыз қалай болса да, оқушыларға білім-тәрбие беруде ақсап жатқан жақтарымыз болды. Сол үшін сол кездегі шәкірттерімізден кешірім сұрағым келеді.

Қалай да болса, адал еңбек етуге тырыстық. Адалдықты, арлылықты бойымызға дартқан ұстаздарыма мәңгілік рахмет әрі тағзым етемін, олар:

Жұпар Түсіпұлы

Ерғали Ахметұлы

Аралбай Нүркейұлы

Еркін Сембекұлы

Кәріғұл Нұғманұлы

Мүбәш Рақымбекұлы

Қабыкен Жадыраұлы

Кәукіш Ісләмқызы

Мекенбай Аманбекұлы, т.б.

Ұстаздарыммен қатар сыныптастарым да есімнен шығуы мүмкін емес, жетінші сыныпты шағын ғана балалар бітірді.

Солардың бірі Есенкелді Шәріпұлы, жас күнімізден бір бірімізге жақын тұрдық. Математика сабағына мықты болды. Орта бойлы, шымыр денелі еді. Ауыл шетінде тұрған үйінен өзенге қарай беттеп, суға түсіп, балық ұстаған боламыз. Құмның үстінде ал келіп, күресеміз, жамбасқа түсірдім-ау дегеннің өзінде, қалай жығылғанымды білмей қалатынмын. Денелі (физический) жағынан мен ірі болсам да, ол шымырлығымен әрі әдісқойлығымен көбірек жеңіске жететін.

Ақбауырдан кейін оқуды Шетте жалғастырдық, 11 - сыныпта бірге бітірдік. Әскерге барып келді, жұмысқа кірісті, өкінішке орай, өмірден ерте озды.

Сыныптасым Хамит Нұрбекұлы ширақ болатын. Кейде бізді малшыларға алып барып, көмектестіретін. Ол сен ананы істейсің, мынаны істейсің деп басшылық жасағанды ұнататын. Кейін еліне, Егіндібұлаққа кетті, қырық жылдан кейін баласына колледжде сабақ бердім, сөйтіп, ол арқылы Хамитпен сырттай сырласқан болдым.

Марат Шахайұлы бірқалыпты оқыды, отбасы жағдайына байланысты оқуын жалғастыра алмады, оның есесіне, одан нағыз еңбек адамы шықты. Колхоз, совхоз механизаторы бола жүріп, мемлекеттік марапаттарға ие болды, Мәскеуде өткен ВЛКСМ-нің XV съезіне делегат болды. Еңбек даңқы әрі құрметтелу жағынан Мәкеңе тең келер ешкім болмады - сыныптастарымыздың ішінен.

Аманкелді Кәрібайұлы бізден сәл ересектеу болды, аласа бойлы, мығым денелі болды. Еңбекке ерте араласты.

Жолдыбек Разақұлы шапшаң, бір жерде отыра алмайтын, тез қимылдауды ұнататын. Жолдыбек те еңбекке ерте араласуына тура келді.

Бірінші сыныпта бірге оқып, кейіннен Алайғырға оқуға ауысқан Жақсылық Жәкенұлы мектеп бітіргеннен кейін өмірін ұстаздыққа арнады: Талды орт мектебінде, Қарағанды қаласындағы М.Жумабаев атындағы орта мектебінде жемісті еңбек етті.

Жақсылық зейнеткерлікке шыққаннан кейін әке мұрасын - ақын Жәкен Байтуұлының шығармаларын жарыққа шығару ісімен шұғылданады. 2-3 жыл өз бетімен араб графикасын меңгеріп, ақын әкесінің өлеңдерін, поэмаларын, айтыстарын кириллицаға келтірді. Сөйтіп, Жәкең әке парызын ақтап, «Көшім-Құлжан», «Саржан-Бодық» атты жинақтарды өз қаражатына шығарды әрі оны жалғастыруда.

Жәкен ақын шығармаларын оқи отырып, өткен ғасырдың орта кезіндегі ауыл өмірін, табиғаттың сұлу көрнісін көз алдымызға елестетеміз. Ақбауыр, Шолақ Түлкі (Құрама) елді мекенінде өмір сүрген Бурнаев, Тәпенов, Кәрібай, Шәріп, Бекен, Зудерман, Антон, Карнель, Шақай, Бейсембек, Береза аттары кездеседі.

Зудерман қазақ тіліне жетік, мақал- мәтелдерді қосып, қыздырып сөйлейтін кісі болған. «Зудерман құсап, зуылдамашы», - деген сөз мәтел болып кетті.

Сонымен, 1959/60 оқу жылы жетіжылдықты мына оқушылар бітірдік:

Есенкелді Шәріпұлы

Хамит Нұрбекұлы

Марат Шахайұлы

Аманкелді Кәрібайұлы

Жолдыбек Разақұлы

Роза Сапаққызы

Уақыт - керуен өтіп жатыр. Бұ дүниеде ұстаздарым да, құрбыларым да өтіп жатыр. «Жазмыштан озмыш жоқ», артының қайырын берсін, ұрпақтарың

аман болсын. Тірілері ұзақ жасап, жарық дүниеде дәмі таусылмағай, жүре тұрсын.

Балалық шағымның соңы - 1959/60 оқу жылы да келіп жетті. Жетіні бітіру керек. Мектеп жетіжылдық, сегізді басқа жерден оқу керек не үйде отыру керек. Сол жылы әкей тағы да Үлкен Саржалды қыстамақшы. Соңғы жыл: баланы жалғыз өзін кісі үйіне жатқызып қоймайық деген ой болды ма, келесі жылы аудан орталығына жіберу керек болды ма, әйтеуір, әкей шешем екеуімізді Шахман жездеміздің үйіне алып келіп, орналастырды. Қайша шешем екеуі қыстақта болмақшы.

Жаңа үй, салынғаны екі-үш ғана жыл болған. Кең жарық бөлмені шешеміз екеуімізге тиді, кейіннен кіші шешемнің тәрбиесінде болған Жолдыбек қосылды.

Қалғаны екі бөлме: бірі үлкен, бірі кішілеу, бірінен шығып, біріне кіреді. Шахман жездеміз бен жолдасы Кінәр апамыздан басқа балалары: Ботакөз, Жексен, Қорлан бар. Шахаңның шешесі - Жәмила апамыз. Жәкем келісті, ақылды адам еді.

Осыншама адаммен отырып, бізді үстіне кіргізіп, өздеріңнің қысылып отыруға көндігуі - Шахман жездеміздің кеңдігі ғой. Кең қолтық, ақ - көңіл адам еді, соғысқа қатысып, қолынан айырылып, есеп-қисап саласында еңбек етті.

Бұл жыл- есімде бір жақсы із қалдырған жыл болды, ойыма түссе,сағынышпен еске аламын.

Үйдің дәл жанында колхоз кеңсесі орналасқан, оның үлкен бір бөлмесінде кітапхана болды. Сөре толы кітаптар. Сабақтан кейін қолым бос, кітапханаға бас сұғып, кітаптарды алып, аз-аздап оқи бастадым. Келе-келе, кітаптан бас алмай оқитын жағдайға жеттім.

Оның үстіне, кітапханашы апай Рысбала кітап алып оқығаныңа риза болып, мадақтап, көтермелеп отырады, жаңа әдеби кітаптарды оқып шығуды ұсынады. Өте мейірімді адам болды, оқығаныңды сұрап отырады, сондықтан, Рысбала апайдың алдына барғанда, мұғалімге жауап беру үшін қалай дайындалсаң, солай боласың.

Әбден дәнiктiм. Сәбит Мұқанов, Ғабит Мүсірепов, орыс әдебиетінен И.С.Тургенев пен М.Горькийдің қазақша аударылған шығармаларын көп оқыдым, басқа да әдебиеттер бар.

Кейінгі өмірімде әдеби кітаптарды осындай құмартып, осындай көп оқып көргенім жоқ. Әрине, әдебиетті оқуда белгілі бір жүйелілік болды, саналы түрде таңдау болды деп айта алмаймын. Дегенмен, негіз салынды.

Кітапқа деген құштарлығымды оятқан Рысбала апайды құрметпен еске аламын әрі атын мұғалімдерді қалай ардақтасам, солай ардақтаймын.

Бір қызығы Рысбала апай тегі ретінде Лекер есімді жолдасының атын алған - Рысбала Лекерова болып.

Әрине, қанша кітапқа қызыққаныңмен, бір нәрсе басыңды билеп, ойыңды мазалап, онымен қауышсам екен, оған барсам екен деген ой, ол - ата қонысыңа, қыстағыңа барып, мауқыңды басу.

Әкей жетісіне бір рет, не екі -үш жетіде бір рет Үлкен Саржалға Жолдыбек екеуімізді демалыс күндері алып кетеді, каникул болса, сол жақта өтеді.

Қыстақта әкем Қайша шешеммен болса, көмекші шопан Меди ақсақал болды, жолдасы- Бәтес. Меди - орта бойлы, кең мандайы тыртықты, «жырық Меди», «қонаққа келген кісінің атын жарып тастаған Меди» деген лақап аттарға ие болған адам. Бірақ, ол кісі менің есімде мейірімді адам ретінде сақталып қалды.

Барғанымызға әкей де қуанады қолғабысы тиеді деп, біз де қуанамыз, оның ішінде, менің қуанышымда шек жоқ, қыстақ тіршілігін сағынасың: қар күреу, шөп артып, шашу, ағаш жарып, су тасу, қи ойып, шығару - бәрі қызықты сияқты. Бұрын қашып жүріп істесең, енді істей тұрсам екен, уақыт созыла тұрса екен деген оймен істейсің. Бәрі сағынғандықтың белгісі әрі нәтижесі.

Біз келгенде, Саржал іші қуанады. Ет асылады, бауырсақ пісіріледі, бар тәттілер үстелге қойылады. Екі үйде кезек боламыз.

Танертеңгісінде күнделікті жұмысымызға кірісеміз: қора - қопсыны тазалау, мал жайғауға көмектесу, т.б. Ұйықтап қалсақ, Роза келіп «әлі жатырсындар ма, тұрыңдар», - деп оятып жібереді. Роза - Медекеңнің қызы, бізбен шамалас, көзі қарақаттай, қара торының әдемісі, көңілді, ер балаша бізден қалмай қара жұмысты қоса атқарады. Бір-бірімізді сыйлап, үйренісіп, кеттік, біздің келуімізді асыға күтетін.

Қыста ауыр жұмыстың бірі - қи ою, қорадан тасып шығару. Ұзындығы ат шаптырымдай қой қораның қиын ойып көріңіз. Дегенмен, оған да шеберленіп аласың, төселесің. Әдіс керек. Қидың тым қалыңдап кетпей тұрғанында ойған дұрыс: оюға да, кебуге де, жағуға да қолайлы. Қалың қи ойғызбайды, екі бөліп ойсаң, астының топырағы қоса көтеріледі - қыста топырақ қорада қатпайды.

Қи оюда өз тәсілі бар: штыковый күрекпен түбіне жеткізе белгілі бір межеде із салып аламын, салынған жолдың үстінде тұрып, төрт бұрышты болып түсетіндей етіп, қиды қарсы бетке бірінің үстіне бірі дестеленіп жататындай етіп, аудара беремін.

Екінші топ қиды өгіз шанаға салып, сыртқа шығара бастайды. Қидың өзіне тән иісі болады, жағымсыз болуы мүмкін біреуге, есесіне, ол - ертең тамыздық, отын, көмір орнына жүреді. Ауданнан келіп алып кететіндер де болды.

Үлкен Саржалда тұрғанда, Сақан ағайдың арнайы келіп, көмектесетіні есімде, мүмкін, әкей көмекке шақыртуы да мүмкін.

Сақан ағай - ірі денелі адам. Қолдары тарамыс-тарамыс, шаршауды білмейтін, үнемі жымыып жүретін, бірмінезді, арамдықтан ада, қарапайым жан болатын.

Ұлы Отан соғысына қатысқан. Ол кісінің денеуи күші туралы аңызға лайықты әңгімелерді де еститінбіз. Қатты соғыс ұрыстарында, шегінуге мәжбүр болған жағдайда ауыр қаруын құшақтап алып, иығына қарулас жолдасын көтеріп алып, жүріп кете береді екен. Ол - өзінің жерлесі, туысы, сыйласы Қамекең деседі. Сөзге бай, шешен сөйлетін Қамекең соғыс жағдайын баяндап

бастағанда, Сақан ағамыз «Қами, көп мақтанба, одан да менің иығымда иә қолтығымда қалай тығылып жүргеніңді айтсайшы» деп әзілдейді екен. Қамекен, түсінгендей болып, сөзге тоқтайды екен - сыйластықтың белгісі ғой.

Сонымен, Сақан алып денесімен ұшы-қиыры жоқ мал базасының ішінде қи оюға кіріскенде - бейнебір бейбіт майдан басталғандай болады. Ілесемін, менде тырбандаймын. «Көз қорқақ, қол батыр» дегендей, шаруа бітіп, «ух» дем алып, шай-пұйымызды ішіп, әңгіме-дүкенге кіріседі үлкендер.

Күндізгі ұсақты - ірілі қолғабыс шаруалар біткеннен кейін, кешкілікті асыға күтемін. Бар қызық кешке басталады: күн тез ұясына кіреді, есесіне, түн ұзақ, шыдамым жетпей, таусыла күтетінім, ол - асық ойыны. Иә, асық ойыны - кәдімгі «жиырма бір». Бұрын сонды ойнап көрмеген ойным, үйретуші - Медекен. Ұзақ түнді қыс жағдайында, үй ішінде таптырмайтын - нағыз қызықты ойынның өзі. Әдемі ойын, сабырлықты, тәуекелге баруды, ептілікті тілейтін ойын. Қазақ шаңырағында таратуға лайықты ойын: аталары немерелерімен ойнап отырса, қандай жарастықты болар еді?

Сонымен, апыл-ғұпыл шәйді ішіп болып, қазанда бабымен ет пісіп жатқанда, жан берісіп, жан алысып жиырма бірді ойнауға кірісеміз.

Ойын қалай өрбиді? Аты айтып тұрғандай, саны жиырма бір асықты іріктеп аламыз, біркелкі болғаны ыңғайлы: қорғасын құйылған немесе күлгіш болсын деп сыммен оралған асықтарды қоспаймыз. Ішінен бір ыңғайлысын, түсі қынамен боялған асықты «хан» сайлап аламыз, яғни сол хан-асықпен ғана атамыз, ойынның аяғына дейін.

Ойыншылар санына шектеу жоқ. Саны тақ болса, жеке-жеке, яғни «қызыл шеке»; жұп болса топқа бөлініп, ойнауға болады.

«Хан» асықты күлдіру арқылы кезек анықталып, ойын басталады. Ойын алаңы - жер үстелдің беті немесе отырған жер яғни кілем-алашаның үсті. Қазіргі жағдайда линолеум беті қолайлы.

Ойыншы жиырма бір асықты қос алақанына салып, еппен жая тастайды. Ыңғай, еп, шеберлік керек: асықтар бір жерге үйіліп қалмау керек, екіншіден, бір-бірінен тым алшақ та жатпау керек.

Ойынның шарты кім асықты көп атып алса, сол жеңген болады. Ойнаушылар келісіп, белгілібір межені белгілейді: 200, 300 деген сияқты. Қалам, қағаз алынып, жазылып отырады: ойын бірнеше айналымға созылып, ұзақ ойналады деген сөз.

Сонымен, асық жайылады. Белгілі: бірі бүк, бірі шік, басқалары не алшы, тәйке түсіп жатыр. Хан болса, бүк жатыр дейік. Яғни бүк жатқан асықтарды ғана ата аламыз, қалғанын атып алу үшін, асықты ату кезінде «хан» басқа «қырына» жағына түсетіндей етіп, астынан еппен толғай, көтере серпу керек.

Бұл жерде ату деп «хан» асықты сұқ саусақтың ұшымен шертіп қалып, екінші асыққа тигізуді айтамыз. Оңай болып көрінгенмен, дағдылану керек, өзінді еркін, саусақтарыңды бос ұстауын керек.

Асықты атарда «мақтау» деген бар. Мақтау дегеніміз-бірден «пәлен» асықты кедергісіз атып ала аламын деген өз-өзіңе сеніп және іске асыра алуың.

Жоғары да айттық: «хан» бүк жатыр, маңында төрт-бес асықта осылай жатыр, қалғандары басқа қырынында. Күшінді, мүмкіндігінді есептеп, беске қауіптеніп, «үшке мақтадым» дейсің. Яғни үш асықты атып алуың міндетті, осыдан кейін мақтаған үш асығыңды алуға қақың бар. Шеберлер мақтағандарын бірден емес, ойын барысында алады, себебі бұлай істеу қолайлы: кейбір асықтар ортада кедергі болып тұруы мүмкін, сол асықты алашағы ретінде алады.

Белгілібір межелеген асығыңды ата алмасаң, қарызға қалады, кейіннен орнын толтырасың. Мақтамасаң өз еркің, онда өзіңмен өзің боласың - қарызсыз.

Әккіленіп алған ойыншылар «ханды» атқанда (керегіне қарай) басқа қырына түсетіндей қылып, илкітіріп бағындыра алады.

Хан да, аталған асық та үшінші асыққа тиіп кетпеуі керек. «Ату» асыққа тимей қалса немесе көзделмеген асыққа тиіп кетсе, тоқталады. Атушы ататын асығын көрсетіп отырады: «мынау немесе міне» деп.

Ережесін қатаң сақтау керек: асық таза атылу керек яғни сүйрете шертуге болмайды. Мына жайттарға келісіп алу керек: «баспақ жоқ» деп келісіп аламыз, бар десек, ересек ойыншы, мысалы Медекең, бармағының ұшын түкіріктейді, ханды кез-келген қашықтықта не кедергіде жатқан асықтың үстіне дәл түсіреді. Сонымен, бәрін бітірер: Асықтар, «шақ-қабат» жатады, ондай жағдайда ханды үстіне тастап жіберіп, бір-бірінен ажырап, асықтар жайғасып жата қалады.

Ойын қыза түседі, бірнеше айналым яғни бірнеше «партия» ойнаймыз. Дағдыланып, шеберленіп аласың, кейде тәуекелге барасың: бірден он шақты асықты атып аласың - мақтанып, отыра алмайсың; кейде қыза-қыза, асыра сілтеп, артықтау мақтап, межесіне жете алмай қарызданып не ұтқан асықтарды қайтарасың- өкінген боласың.

Өте қызық ойын. Түннің бір уағына дейін ойнайсың.

Жақсы көңіл-күймен ұйықтайсың. Ертеңгі күнді немесе келесі келуді күтесің, қимай-қимай Саржалдан Ақбауырға келесің. Мектепке бару керек.

Қазір сол күндерді еске алсам, үлкен кісілердің күш қайраты, мейірімі қандай кең болған. Сол кезде, Медекең, онша жаста емес шығар, күндіз - түні қара жұмыс, малмен, қармен алысу. Соған қарамай, бізбен қоса ойнап, қоса күліп, өзіне балаларды жылы жүзбен тарта білгеніне таң қаламын. Қызы Розасы қандай қылықты еді, жылдар өткеннен кейін бір кездестірsem, мүлде: «басқа Роза»; түрі де, жүзі де, сөзі де өзгерген - қимайсың, өкінішті, бұрынғы ақжарқын, бала мінезді Роза емес, бөтен адам. Өмір кімді талқысына салмай жатыр? Біреу шыдайды, біреу шыңдалады, біреу морт сынады, «бәлендеу» - қиынның қиыны.

Тағдыр - жүз тарам, бір тарамның өзі мың бұралған.

Соңғы Саржал қысы аяқталды, сағынып барып келумен, үлкендердің мейірімен, қуанышты күндерімен есімде қалды.

Сол жылдың жазында шешей екеуіміз жайлауға бармай қалдық. Әкей Ақбауыр өзенінің жағасына, Шолақ Түлкіге қараған бетінде киіз үй тігіп берді. Серік болсын деді ме, өздері келді ме, әйтеуір екі-үш үй басы қосылды.

Алда - сегізінші сынып, аудан орталығына барып оқу, әкейдің де зейнеткерлікке шығатынын уақыты таянып қалды, осы есеппен бізді жайлауға шығармаған болар.

Осымен, не керек, қайран балғын, алаңсыз патша көңілді, бақытты балалық шағым аяқталды. Ендігі қоныс бір ғана - Ақбауыр, бәрі артта қалды: қыстауым мен жайлауым да, көктеуім мен күзеуім де. Шолақ Түлкі мен Үлкен Саржал бауырына қысып, әлдилеуші еді, енді кім мені еркелетеді; Қайнар мен Қара су кең жазира даласына жүгіртіп, шаршадың-ау деп зәм-зәм суымен құмарыңды қандырушы еді, енді кім сусындатады; Айнабұлақ пен Қарақоға қайда қалдың, әсіресе түбін тартсаң майы шығатын Ащыны, қос бұлағы: Бас бұлақ пен Аяқ бұлақтың мөлдір суы, жайлы әрі созыла ағып, көп шалғынды құрайтын нулы, құрақты өзекті жері, бәрінен бұрын табиғатпен жарасымды үндесіп, үйлестік тапқан әке-шешелерімнің жылы мейірімі, ыстық ықыласы, дархан көңілі, қарапайым өмірі, шүкіршілікке толы адами келбеттері - көз алдымда, көңілімде-бәрі, бәрі қалып барады.

Енді қайта келіп, ол өмірді бастан кешіру жоқ.

Асық ойнау, балық аулау, жазда атқа мініп, қыста шаңғы тебу, «мәтке» ойнап мен «шурды» есту, табиғаттың жемісін: жуасын, түйетабанын, қымыздығын шарқ іздеп, дәмін ату, ол да қалды.

Тай-құнанға мініп алып, әкейге ілесіп, той-домалаққа барып, серуенге шығу - ұмыт болды.

Басқа бір-қызығы аз әлемге түскен күйдесің.

Десеңде, осындай қызығы мол, қасиетті жерлерді мекендеп, топырағын басып, суын ішіп, ауасын жұтып, үлкендердің мейіріміне бөленіп, бақытты балалық шағымды өткізгенім үшін ұлы Жаратушыға ырзалық.

1988 жылдың жазында Үлкен Саржалға соқтық. Қамқорда тұратын Сайлау жездеміз бен Қайша апамыздың үйіне бара жатқынбыз. Бастап бара жатқан Алдан ағай, жанында құдалары Жанқожа мен Қанқожа.

Бай бұлағынан су ауыз тиіп, Саржалға, үй-қора орнына тоқтадық. Түс ауған кез. Бәрі өзгерген: тау аласарған, кемердегі толып жатқан домалақ қара тастар-қойтастар кішірейген, бұлақ басына, сай-сайларға сайрап жатқан аң-құстар үнсіз, соқпақ іздер жоқ, үй орнында - үйінді ізі, бірақ, бір жұмабақ нәрсе, қанша уақыт өтсе де, бір-бірімізбен үнсіз сөйлесетін сияқтымыз.

Үнсіздік. Іштей сырласудамыз, күннің батып бара жатқан реңі де, аласұрған ішкі көңіл күйіміз ысып, басылуы, «тыңда оны» дегендей белгі беріп, бір ерекше тылсым дүние орын алады.

Саржал сөйлеп жатқандай болады, ол: «өткен күндерді жырлағанмен, сен түсінер ме екенсің, ол кезде сен сәби едің, бала едің. Жалаң аяқ жүріп, топырағымды бастың, таудан тауға шықтың, сайларыма кіріп кетіп, шыға алмай, мәз болдың. Алаңсыз едің, ақжарқын едің, риясыз күле алатын едің.

Қазір саған не болған: не күле алмайсың, не күнірене алмайсың, не жыламайсың, не көңілімді көтере алмайсың.

Уақыт шіркіннің жүзі ауыр ма, салмағы ауыр ма, білмеймін, шөге бастадым; ешкімде мазаламайды, шөбім азайды, суым сарқылды, керексіз болып барамын.

Тіршіліктің ұзақ ғұмыры оны пайдаланғанда ғана, ұзақ бола ма деймін Тіршілік иесі қоныстанса, байлығымды иемденсе, бағып күтсе, қайта түлер ме едім? Тұлпарды мінбесе, бәйгеге қоспаса, есек болып қалмай ма? Баланы тәрбиелеп, білім бермесе, үйлі-баранды болып, кәсіптен нәсіп іздеп, адамдығын қалыптастырмаса, туған жерін-елін ұмытса, оның құны не болмақ? Неге үндемейсің?», - деп шегелеп жатыр.

Көңілім әлем - жәлем.

Өзіме өзім келейінші деп күш жинағандай боламын, «жоқ, мен осы жерде өстім, ер жеттім, бәрі есімде» деп куәлерді іздей бастаймын.

Желден сұрайсың, ол «мен мыңдаған шақырым жерден жаңа келіп тұрмын, сенің заманыңдағы соққан жел жоқ, ұшып кетті» дейді.

Судан сұраймын, ол: «сен шомылған су жерге ағып, сіңіп, жоқ болды, немесе буланып әуеге ұшып жоқ болды, мен куә бола алмаймын», - дейді.

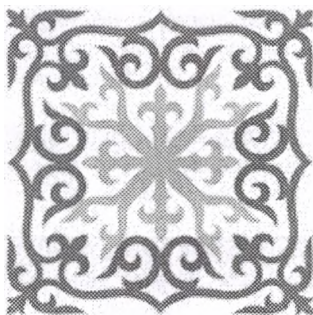
Аң-құстан сұраймын, олар да: «біз сені танымаймыз, өзіміздің әкешелеріміздің қайда жатқанын білмейміз, көмек көрсете алмаймыз» дейді.

Өсімдіктерден сұрайсың, олар: «жылда өсеміз, жылда түлейміз, тірілеміз, «қай қабатымыз сені біледі, тап басып айта алмаспыз» дейді.

Не болды, куәлар жоқ па, жоқ - бар: ол таулар аласарса да; ол - тастар, кішірейсе де; ол күн мен ай, ол су мен жел, аң-құс пен өсімдік, қанша өзгерсе де, түлесе де - түбіміз бір ғой.

Бір топырақтан жаралдық қой.

Жасай бер, жер анам, жасай бер туған жерім - ата-бабаларымның мекені. аға ұрпақтардың қонысы.

3-тарау.

Аудан орталығында - оқуда.

1960 жылдың күзі де келіп жетті. Тамыздың аяқ шені. Аудан орталығына жүруге дайындала бастадық. Әсіресе, шешемде маза жоқ, құдды, мені қан майданға шығарып салатындай, киім - кешектерді - керегін де, керексін де түйіншектеп, жол азығы деп құрт, май, бауырсақ, пісірілген етті салып, «жүдеп қалма, тамағыңды ішіп жүр» деп өбектеп, дегбірсізденуде.

Шешемнің сөзіне, әрекетіне қараймын да, ұзаққа кетіп бара жатқандай сезінемін, ауылға қайтып келе алмайтын сияқтымын. Бір жағынан, «ауданға оқуға бара жатыр» деген іштей қуаныш сезімі болса, екінші жағынан, «ауылды ұзақ уақыт көре алмаймын-ау» деген тиянақсыз ой бойымды билеп кетеді.

Бойында күш-жігері басым, үнемі ілгері болуды қалайтын әкем шешемнің анау-мынау кейінге қалдыру сылтауларына қарамай, мені ат арбаға отырғызды, «бісімллә, жол болсын» деп аттың божысын қағып жіберіп, жүрдік те кеттік.

Әскерге кетіп бара жатқан адамның күйін кештім, бәрі артта қалып барады, арбаның дөңгелегі неше айналса, сонша алыстай түседі: қос төбелі, қарақоғалы Шолақ Түлкі, сай-шілікті Үлкен Саржал, нулы да сулы Қайнар мен Қара су, қос бұлақты, топырағы майлы, ырысты Ащы - бәрі, бәрі көз алдымда тізбектеліп, ойым да, көңілім де бірінің жотасынан екіншісінің қырына, бірінің бұлағынан екіншісінің өзеніне, бірінің жазығынан екіншісінің ойпаңына түседі.

Осы қиял-ғажап ой әлемінің әсерімен Аюлыда тұратын Жұмабек нағашымның үйіне түстік, жолдасы Рахия. Үйлері қарапайым, шатырсыз, бір жақ басында Атшабаров деген кісі отбасымен тұрады, редактор.

Үйде үйелмелі-сүйемелі үш ұл: Қайыркелді (Вова), Қайыржан, Нұрбек (Тікә). Тікә кішісі болса да, шапшаң, тез қозғалады.

Үй жағдайына тез үйреніп, бауыр баса бастадым. Рахия өзінің балаларынан кем көрмей, жанашырлығын, мейірімін төкті, жас бала жас шыбық сияқты иіліп, сезеді ғой, кейінде шешемдей болып кетті.

Оның үстіне жас кезімнен нағашыларымның аттарын ғана емес, олармен әке-шешемнің жақсы қарым-қатынастары тез үйренуге көмектесті. Бөлмелері көп те емес, кең де емес. Кеншоқыдан Балмағанбет нағашымның қызы Тиішкүл қосылды, Аманбек те жиі болып тұрады. Оған қонақтарды қосыңыз. Ол кезде қонақ үй деген жоқ. Жұмекең түскі асқа алып келеді, кейде олар қона жатады.

Бірде Зейнолла Исағұловтың-хатшы болу керек: «қонақ бірінші күні-құт, екінші күні-жұт, үшінші күні -үйіңе зыт» деген әзіл сөзі есімде.

Ол кездегі адамдардың көңілі дария ғой, үйде үйелмелі-сүйелмелі балалар, оқуға келген туысқанның балалары, үздіксіз келіп жатқан қонақтар, осыған қарамай Рахия шешеміз бәрінің бабын табуға тырысатын.

Күткен оқуымыз да басталды. Мектеп үйдің жанында, қазір орны да жоқ. Әр жерде келген балалар: Ақшоқы, Ақбауыр, Нұраталды, Шет, Жарық, Ақсу-Еңбекшіл, Кеншоқыдан. Ол кезде Ы.Алтынсарин орта мектебінде М.Горький атындағы мектептің жоғарғы сынып (9-10) оқушылары да оқитын-ды.

Бір-бірімізді танымаймыз. Ақбауырдан Есенкелді екеуіміз ғана. Есенкелді - бірінші сыныптан он бірінші сыныпқа дейін бірге оқыған жалғыз жерлесім, досым.

Алғашқы сынып жетекшіміз Гүлжан Аманжолова - физика пәнінің мұғалімі болды. Ол кісіге әр жерден келген балалардың басын біріктіріп, ұжым етіп, қалыптастыру оңайға соқпағаны белгілі, оның үстіне оқушылардың жас айырмашылықтары айтарлықтай: 44, 45, 46, 47 жылдардағы туған балалар, саны отыздан асады. Ұлдар көбірек.

Келесі жылы жағдай күрт өзгерді. Гүлжан мұғаліміміз басқа жерге ауысып кетті, бізді осылай «бұзақылар тобын» (кейбір мұғалімдер ат қойып, айдар тағыпты - кейін білдік) Бағаш Елубайқызы Нашарбекова мұғалім қабылдап алды әрі қазақ тілі мен орыс тілі пәндерінен сабақ берді.

Мұғалімнің қарым-қабылеті, ұйымдастыра білу күші, балаларды өзінс тарта білуі бірден байқалады.

Иіліп, айтқанымен жүріп, мектептің әр түрлі шараларына қатысып, белсенді сынып атала бастағанымызды өзімізде сезбей қалдық: бізге оңай сияқты болғанымен, жетекшімізге оңай тимегені анық.

Бағаш Елубайқызының ішкі жан дүниесі қандай болса, тән сұлулығы сондай дәрежеде еді. Оны тілмен жеткізу - оңай шаруа емес.

Біз бұрын-сонды мұндай келбетті, сұлу мүсінді, асқан әдемі жүзді адамды, оның ішінде, әйел жынысынан көрген жоқпыз. Мөлдіреген мейірімге толы қари көздері, кең маңдайы, қою қара шашы, күлгенде - көрінетін маржан тістері, айдай аппақ ақ жүзі, иығына шәлісін жауып, тақтаға жаза бастағанда, қараумен боламыз: артына қарап қалса, басымызды түсіре қалып, жазғандай боламыз.

Атымызды атағанда мәз болып, жауап беруге құштарланатынбыз білейік, білмейік.

Сөйтсек, кейін білдік, мұғаліміміз «Мы из Семиречья» кинофилмінде Райханның рөлін сомдапты.

Ұлдардың барлығы ол кісіге ғашық болатын: ішкі әлемі үшін, сұлу бейнесі үшін - ерекше жаратылысы үшін. Осыны сыныптас қыздарымыз қазіргі отырыстарда жиі есімізге салады.

Әдемілікке, сұлулыққа, әсемдікке деген сүйіспеншілігімізді алғаш оятқан осы ұстазымыз болды.

Уақыт өте келе, біздің сынып мектеп бойынша жақсылардың қатарында танылып, оныншы, он бірінші сыныптарда барлық қоғам жұмыстарына қатыса бастады: комсомол комитетінің хатшылары, интернат кеңесінің төрағасы біздің сыныптан болды. Белсенділер ішінде Оңдасын Серіков, Жанболат Мұстафин, Кенже Жақсыбеков, Тазабеков Нұрмұқан, Бітім Ахметов, Тілеужан Есмахаев, Сәулебекова Марал, Түсіпова Майраш, Нұрбекова Қайкенм, Біләлова Жәкилә, Баданова Ләззат, Бәну Қожақметова, тағы басқалары болды. Тәрбие жоспарын талқылап, өзіміз жасайтынбыз.

Біздің өзгеруімізге, оның ішінде, дүниетанымымыздың артып, рухани әлеміміздің қалыптаса бастауына қазақ тілі мен әдебиеттің орны ерекше болды

Менің бір асыға күтетін күнім бар, ол-шығарма жазу. Шығарма жазу-бір ерекше құбылыс. Алған білімімізді, ойынды ағыл-тегіл жеткізесің.

Ұстазыңның еңбегі ғой. Бағаш мұғалім шығармаларды талдағанда, бейнебір өзі сол кейіпкермен бірге жүріп тұрғандай, сырласып отырғандай болатын.

С.Мұқановтың «Ботагөз» романы бойынша Ботакөз бейнесін суреттегенде, терезе жаққа қарап қойып, түрегеп тұрып түсіндіретін мұғаліманың бойынан сол Ботагөздің бейнесін көріп тұрғанындай, әсер алатынмын.

Шығарма жазуға бірнеше тақырып ұсынады, ішінде ерекше тақырыптар болады, жазардан бұрын барлық оқытылған шығармаларға шолу жасалынып, сараптамадан өткізіледі.

Бір сабақ бойы жазасың, ең қызығы - алда, ол шығармаларды тексеріп болғаннан кейін, жазғанға талдау жасауы: әр шығармаға тоқтайды, кемшілігін, жетістігін көрсетеді.

Бір-екі күн өткеннен кейін, ұстазымыз бір құшақ дәптер әкеледі: ол біздің шығармаларымыз. Тым-тырыс, үн жоқ, шыбынның ызыңы естілмейтін тыныштық. Мұғалімнің әдеті: тәуір шығармалар астында, үстінен бастаған дәптерлер - бағасы төмен болатын шығармалар.

Іштей тілейсің: «дәптерім соңына қарай шықса екен» деп.

Басталады талдау. Жай талдау емес, сиқырлы баян сөз. Әр оқушы шығармасынан бір жақсылық табады, кемшіліктерін айтып жеткізуінің өзі бір әпсана, бірақ баға төмен, содан баға аздап жоғарылай береді: 3/3; 3/4; 4/3; 4/4 (ол кезде екі баға қойылатын: біреуі сауаттылығы үшін, екінші шығарманың мазмұнын ашқаны үшін). Уһ, енді, екі-үш дәптер ғана қалды: кімдікі, не айтылады? Сеземіз, ең жылы сөздер, мақтау марапат осы екі-үш дәптердің иесіне арналатынын. Қандай бақытты жан олар?

Басталды шығармаға ода-таддау. Біреуде-қызғаныш, біреуде - қуанышты хабар күту - «бас айналу». Әсіресе, мұғалім шығармадан үзінді оқиды, осылай жазбайсыңдар ма деп сұрақ тастағаны айтпаса да белгілі, бағалары: 4/5 ; 5/4.

Бәрі таратылды, бәрі талданды. Үстел үстінде жалғыз шығарма «шедевр» қалды, мұғалімнің пікірінше. Кіріспе сөзбен құндылығын қысқа да нұсқа әрі әркімнің санасына сына қаққандай сыналап жеткізіп, «бұл пәленнің шығармасы, тыңдаңдар» деп оқып береді, оқығанда, ол оқушының шығармасы нәрленіп, түрленіп кеткендей болады. Болды: 5/5. Оқушы Олимп шыңына шыққандай болады. Кейде, осы шыңдарға шыққан кездерім де болды.

Кейінгі жылдары жоғары оқу орындарына емтихан кезінде шығармадан 4/5-тен кем баға алған емеспін. Ұстазымның төккен тері, риясыз еңбегі еді бұл.

Сыныптастарымның белсенді болуына мектептегі қалыптасқан ахуал да, әсер етті. Мектепшілік бір шара өткізу: мейлі жиналыс, мейлі комсомолға алу, спорттық жарыс, концерт болсын ерекше жауапкершілікпен, көпшіліктің қатысуымен өтетін және ол әркімнің есінде қалатын, бір шығармашылық бәсекеге айналатын.

Осындай мәнді де тәрбиелі істердің басы - қасында жүретін адам, ол мектеп директоры - Марс Еренбекұлы Төлеуқұлов ағамыз еді.

Мәкеңнің ұйымдастыру қабілеті ерекше еді, басты артықшылығы - адамдармен тіл табысып, оларды бір іске жұмылдыра білетіндігінде, кісіні тыңдай білетін, түсіне білетін. Оқушы ретінде, мектеп активінің бірі ретінде директордың кабинетіне тайсалмай, жүрексінбей баратынбыз, кейде өзі шақырып алып, шараларды өткізу туралы ақылдасатын, мұндай қасиет әр директордың бойынан табыла бермейтін нәрсе.

Сол Мәкеңмен кейіннен тағдырымыз өмір арнасында бірнеше рет тоғысты: аудандық партия комитетінде, Қарағанды политехникалық колледжде, сыйластыққа негізделген қарым-қатынасымыз қазірде үзілген жоқ, ол жеке әңгіме.

Марс Еренбекұлы - аудан азаматтарын қадірлеп, тәрбиелеген адамдардың бірі, оны мақтан ету - жәй сөз емес, ұстаздарды сиалау, кісілігі - кішіпейілдігі бар адамды қастерлеу.

Мұғаліміз Бағаш Елубайқызымен де шамам келгенше, хабарласып тұрамын. Кейінгі бір кездескенімде, ұзақ әңгімелестік ауыл туралы. Арасында «Марат, тұқыл деген не?» деп сұрақ қояды. Мардымсыздау болды ғой деймін жауабым, ұстазым: бір классик жазушының қазақ тілінің сөлі кетіп, тұқылы қалды деген сөзін келтіріп, ана тілі аясының, қолдануынын тарылып бара жатқанына өкінішін білдіргені еді.

Міне, осындай тамаша адамдар бізді жетеледі, тәрбиеледі, өмір додасына дайындады.

Көркем шығармаларды ынтыға оқуға бас қойдық: Абай мен Жамбыл, М.Әуезов пен Г.Мұстафин, орыс жазушылары ақыны. Л.Толстой, А.Пушкин, М.Лермонтов, М.Горький мен М.Шолоховтың, шет ел классиктері, т.б. туындыларын, «Жұлдыз» журналында жарияланған проза, поэзия- жырларын, сын мақалаларды қалт жібермей оқытынбыз. 60-шы жылдардың басында С.Сейфуллин, І.Жансүгіров, Б.Майлин шығармалары қосылды.

Сонымен бірге, осы мектепке оқып жүрген кезімде саяси әдебиеттерге әуестендім, өз бетіммен оқып, түсінуге тырыстым. Жоғарыда жаздым ғой: Ақбауырда жетінші сыныпта оқыған кітаптардың санын кейінгі кезеңде қайталай алмадым деп, сол сияқты, осы жылдардағы саяси әуестігімнің (политизированность) дәрежесіне кейінгі өмірімдегі саяси әдебиетке ден қоюшылығым астар бола алмайды. Мейлі - даттаңыз, мейлі - кінәлаңыз, мейлі мақтаңыз.

Жұмекең үйінде көркем әдебиет кітаптарымен қатар, саяси әдебиет кітаптары көп болды. Оқи бастадым - түсінейін, түсінбейін. Оқи келе, уақыт өте келе көп нәрселер бойымды билей бастады, ойым ойыса бастады.

В.И. Лениннің социализм әуелі бір елде жеңіп, әлемде салтанат табады, империализм - капитализмнің жоғарғы әрі шіріген соңғы сатысы, марксизм догма емес, дамып отырады деген ойларды көрегендік, данышпандық деп білдім.

И.В.Сталиннің тіл туралы еңбегінде, «ВКП (б)-ның қысқаша курсы» кітабында баяндамаларда, КПСС тарихында, «тіл қанаушыға, қанаулышыға да бірдей қызмет етеді», «қоғам дами келе ұлыстар бірігіп, совет халқын құрайды», коммунизм салтанат құрып «әркім қабылетіне қарай, әркім қажетіне қарай өмір сүреді», жалпы совет халқы қоғамдастығы орнайды, социализм орнаған сайын тап күресі шиеленісе түседі (кейін бұл тұжырым сыналды), тілдер тоғысып, орыс тілі байып, дамып, ортақ кеңестік тіл болып қалады (сонда, орыс тіліне қанша қазақ сөзі енер екен деп ойланатынымын) деген ой-пікірлер санамды билей бастады. Нендей ғажап болашақ бізді күтіп тұр деп, елім үшін мақтанғандай болдым. Үйдегі кітаптар аздық етіп, кітапхандан алып, біразын сатып алып, саяси ілімімді тереңдете түстім, әрине, өз халімше.

Енді, К.Маркс пен Ф.Энгельске ауыз салдым. К.Маркстің «Европаны елес кезіп жүр, ол-коммунизм елесі» деген сөзін елес орнына коммунизмнің орнайтындығына кәміл сендік.

Сол жылдары К.Маркстің басты шығармасы «Капиталдың» қазақшаға аударылған бірінші томы шықты, тамаша аударма еді. Оны оқи бастадым, толық түсіндім деу артық болар, бірақ, негізгі идеяларын аз болса да, азық еттім.

Оның үстіне Маркс пен Энгельстің достығы, бір-біріне адалдығы, қиын өмір сәттері, олардың безендіріліп, қызықты қылып шығарылған өмірбаяндары, КПСС тарихы, марксизм-ленинизм философиясы (тарихи материализм, диалектикалық материализм), саяси экономия оқулықтары - бәрі келіп, болашақта коммунист болсам, күрескер не заманына лайықты маркстік-лениндік тұрғыдан кітап жазсам деген ой-көңілде берік орын ала бастады.

Осындай арманға толы сенім жағдайында жүргенде, төбеден жай түскендей бір оқиға болды. Сталиннің табыты Мавзолейден алынады - оқыдық. Қалайша? Сталин - марксизм-ленинизм дамытушы. Алдында, әрине, «жеке басқа табынушылық» дегенді естідік, оның мәніне түсіне бермедік. Сталин мүрдесі Мавзолейде қалу керек: тарихта кесенеден, жалпы бейіттен мәйітті суырып алған жағдай болды ма екен, Сталиннің, ең құрымаса, Ұлы Отан соғысында Қолбасшылық жасап, жеңіске жеткізгенін, оппортунистерді (Троцкий, Каменев, Зиновьев, т.б.) талқандап, Ленин ілімінің тазалығын, елдің бірлігін, амандығын сақтап қалды ғой - осындай ойлар мені ғана емес, кейбір сыныптас достарымды да мазалай бастады. Оңдасын мен Нұрмұқан - басты көшбасшыларымыз. Өзімізге жиын ашып, топ құрып, листовка жаздық тарату үшін.

Толық есімде мазмұны жоқ, бірақ, ол Н.С.Хрущевке бағытталған, Сталинді жақтау туралы.

Сол листовка қалтамда жүрген болатын, бірде үйде қалтамнан түсіп қалады, оны Рахия нағашым тауып алып оқып, «Әй, шешек, бізді құртасың ғой мына қағазыңмен, бұл не нәрсе» деп ұрысқаны әлі есімде. Әрі қарай өзінен -өзі қалды. Қазір ойлаймын: осы затеяны кім бастады, толық не жазылды екен деп, әрине, мұнда тәуелсіздік, дін мәселесі көтерілмегендегі айғақ.

Міне, осылай, саяси әдебиетке, оның ішінде заманында марксизм-ленинизм классиктерін шама-шарқым келгенше оқуым, философияның жиынтығы сол ілімнің ішінде, ақыл-ойдың шыңы да, кені де маркстік философияда, яғни философ болу арманы ойыма жиі келе берді.

Бұл ілімге сенгендік, өмір сүріп отырған сол кездегі қоғамымыздың ең әділ, ең озық, болашағы жарқын деп жас кезімізде ойымызға да, бойымызға да сіңіріп алуымыз 90 жылдары тәуелсіздік таңымен келген кейбір мәселерді, айтайық, дін мәселесі, экономика мәселесі, әулеттік мәселе сияқты нәрселерді, құндылықтарды толық түсініп, бірден ілесіп, меңгеруге «занды» тосқауыл - кедергі болып қала берді.

Уақыт өтеді, өмір өз кезегімен: заманымен, қоғам атты белгілерімен жүре берер, білгенім: адам, оның ой-санасы-күрделі әлем. Оны түсініп, білу үшін көп нәрсені електен өткізіп, екшелеп, таразыға салып, адамзат ақыл-ой иелерімен ақылдасып, өзіңнің адамдығыңмен, ой толғау-шеріңменен байлам жасау керек.

Коммунистік идеямен қаруланамыз, Кеңестер Одағы- бейбітшілік тірегі, өмір сүріп отырған қоғамымыз-социализм, түпкі мақсатымыз - коммунизм, гуманистік идеялардың шыңы әлемде салтанат құру алыс емес деген ойлар мақтаныш сезімін оятушы еді.

Тіл мен әдебиет сабақтарымен қатар тарихты, оның ішінде қоғамтану пәнін қызықтап оқыдым. Осы пәндердің оқытушысы, ұстазымыз Ибраһим Мақажанұлы түсіндіруі, сөзі, сенімі «отқа май құйғандай», ой-сезімді лапылдата түсті, қыздыра берді.

Жер бетінде коммунизм салтанат құрғанда, мемлекет жойылады, тап деген болмайды, ақша пайда көзі ретінде, көрсеткіші ретінде басқа нәрсемен ауыстырылды. Әсіресе, партия өз миссиясын (мәртебесін, міндетін) орындағаннан кейін, өзін жойылды деп жария етеді деген пікір-ой-«партияның даналығы, әділеттігі, міне, осында» ғой деген идея төбеңді көкке бірақ шығарады, мен «совет адамымын» деп айғайлағың келеді.

«Озық оймен құрсауланып» жүріп оқыдық, еңбек еттік, өмір сүрдік; идеалымыз бар, мақсатымыз айқын, болашағымыз жарқын - осындай болып көрінді өмір, бірақ, мемлекетті бір партиямен басқаруға, қоғамды бір идеямен өзгертуге, тарихты бір көзқараспен бағалауға болмайды екен; бұл шыны-сыны, ақиқаты-жалғаны аралас, мың ойланып, мың толғанып ой түзу арқылы келетін нәрсе.

Коммунистік идеяның салтанат құруы үшін «жастықпен күресушілердің» ішінде Оңдасынды ерекше айтқым келеді. Ол сәл тұтығып сөйлесе де, сөзі, жүрген жүрісі, іс-әрекеті тиянақты, сенімді болатын. Ол нағыз лидер болатын.

Кейін оқу бітіргеннен кейін өндіріс саласында қызмет істегендігінен бе, жаманнан жақсыны, өтіріктен шындықты білуде, оларды бір-бірімен ажырата білу арқасында коммунистік идеядан бірте-бірте алыстаған болды.

Басқа сыныптас достарым маған қарағанда прагматик, дүниеге көз қарастары өмір тәжірбиесін көрген ересек адамдардай, онша әуестене бермей.

негізгі пәндерді игеруге күш жігерлерін жұмсады, бұл- олардың артықшылығы еді.

Математикаға (алгебра, тригонометрия, геометрия) Оңдасын, Кенже, Марал, Майрам, Есенкелді, Жанболат, Жеңістер (Ағұлов, Төлеубаев), Нұрмұхан, Бітім, Тілеужан мықты болды. Бұл жерде математика пәнінің мұғалімі Қосылбеков Мақсұт ағамыздың еңбегі зор еді. Мақаң - мектептің ғана емес, аудан бойынша бас математиктердің бірі болды.

Химия, биология пәндеріне қабылеттері жоғары Жәкилә, Бәну, Олжас, Аманкелді, тіл-тарих сабақтарына Қайкен, Ләззат, Тілеутай, ал, Сағынтай, Рымбек, Амантай оза шықпаса да, басымызды біріктіріп, достық қарым-қатынастың отын үрлеп отыратындар болды.

Ал, Нұрмұқан нағыз универсал (әмбебап) еді, барлық пәндердің білгірі еді. Сауаттылығы ерекше болатын, қазақ тілін айтпағанның өзінде, орыс тілінде жазған диктанттары, мазмұндамалары, шығармалары қатесіз жазылатын: синтаксистік, пунктуациялық әрі орфографиялық жағынан.

Кейінгі өмір сыныптастарымның сапалы білім алғандары дәлелдеді: мектеп бітіргендердің 27-і түгелдей дерлік жоғары оқу орындарына түсті - сирек құбылыс. Отбасы жағдайымен бір-екі баланың шығып кеткені болмаса, бәрі жоғары білім алды, ішінен көпшілігі: инженерлер, экономистер, математиктер, биологтар, ауыл шаруашылығының мамандары.

9-10 сыныптарда 54 күнге созылған өндірістік практикалардан өтеміз, мамыр-маусым айларына келеді. Қыздар мал төлдетуге, ұлдардың көпшілігі механизация жағына кетеді. Жіберетін жерлері - Кеншоқы мен «Орджоникидзе» совхозының бөлімшелері, мал қыстақтары.

Бір жылы Бітім екеуіміз Ақтөбе бөлімшесіне түстік. Тракторға отырып, бидай себістік, жүгері де салыстық. Иван Скорик - ферма меңгерушісі, Іргебаев Аманкелді, Шойман, Мейрамбек еңбек адамдары еді. Жездеміз Әбдіқұлдың үйінде жаттым. Бірде бір-екі ұлының уланып қалып, әбігерге түскені бар, сөйтсе, гранозон дегенмен дәріленген тұқым бидайды аузына салған, шайнаған әрі қарай жағдайы белгілі.

Ақтөбенің жері сулы да нулы болатын, сарымсақтың ондай қалын шығатын жерін көрген емеспін, әсіресе, оның күнбатыс жағындағы тау іргесінде.

Сол жылы ежәптәуір ақша - 80 сомдай таптық - ол сол кез үшін көп ақша еді.

1962 жылдың күзі келді. Ірі жер - әкімшілік өзгерістері болды. Аудан оталығы Ақтоғайға ауысты, жаңадан Ақшатау өндірістік ауданы құрылды. Мемлекеттік қызметкерлер Шетті тастап, басқа аудандарға кетуге мәжбүр болды. Соның бірі - нағашым Жұмабек Ақшатауға аудандық партия комитеті ұйымдастыру бөлімінің меңгерушісі қызметіне жіберілді. Сол жылдың қарашасында көшті, ол кезде Ақшатауға тікелей жол жоқ, Ақадыр жолына көпшілікпен шығарып салғанымыз есімде.

Сөйтіп, 9- сыныпты басқа үйде жатып, оқуға тура келді. Ол үйім-Құмжонда тұратын Медетбек ақсақалдың үйі. Мекең - Рақия тәтенің әкесі.

Келуім мұң екен, өзімнің Шолақ Түлкідегі үйіме түскендей болдым, көңіл жай, тамақ мол, еститінім «айналайын», «қарағым» деген сөздер. Үй ішіндегі әңгіме, сырттағы жұмыс, құдды, біздің- әкем мен шешемнің жағдайы: отын су проблемасы, мал жайғау, аздап керілдесіп қалуы, май шам - бәрі, бәрі таңсық емес, белгілі жәй, бара-бара ол кісілер әкем мен шешемдей болып кетті.

Үйде Пашкен (Мағия), Гүлнәзия, Адамия атты балалары бар - бәрі де жас. Мағауиясы Ақмолада ауылшаруашылық институтында оқиды. Амантайы да, Жаңылтайы да тұрмыста.

Мағауияны жазда бір-ақ көрдім. Таңертеңгілікте тұра салып, физзарядка жасайды. Қағылез, денесі жіптіктей. Сол Мәкең кейіннен Ақадыр, Шет өңірлерінде үлкен жауапты қызметтерді атқарып, абыройлы азамат атанды. Мәдениетті, өз орнын білетін әрі орынды сөйлетін азамат.

Қәден шешей - ерекше жаратылған жан еді, сүйегі асыл, бәденді болды әрі зеректігі таң қалдыратын. Басына бірнеше ормалды орап, байлап алуы тегін емес.

Осы қыстағыдай кітаптарды дауыстап оқуды еш жерде қайталамаған шығармын. Сабақтан келгеннен кейін, дайындап қойған тамағымды ішіп алып, сәл-пәл қолғабыс жасаймын: мал жайғау, қар тазалау деген сияқты.

Май шам жағылады. Ет қазанда бүлкілдеп қайнап жатады, Қәдекең жайғасып отырады, ал мен кітапты қолға алып оқи бастаймын дауыстап (күндегі әдет): Батырлар жыры, Қырық қыз, Рүстем-Дастан, «Абай» жолының барлық томдары, тағы басқалар. Күлекең болса, арасында кітаптағы, не жырдағы оқиғаға таң қалысын, не күйінішін білдіріп, әрі қарай екпіндете оқуыма пәрмен береді.

Медекең болса, жұмыстан (мектепте шаруашылық меңгерушісі) немесе мал жайғаудан келіп, ортасында тыңдаған болады, біраздан кейін қалғып та кетеді - қанша айтқаныңмен, шаршап келеді ғой.

Құмжоннан мектепке Жанболат, Қайкен, т.б. балалар бірге барамыз. Құмжон, аудан балалары деп екіге жарылып, шекісіп қалатын кездер де болып жүрді. Сондағысы, Құмжон - ауылдың бір бөлігі.

Сол жылы ауылыма екі рет келгенім есімнен кетпейді.

Қысқы каникулға келсем, нақты айтсам: Ақбауырға жетіп, көліктен түсе бергенімде Бәтима шешемнің кездесе кеткені, мені көре сала айналып: «Жеңешем (шешемді осылай атайтын) үй сатып алды» ғой деп, мені өзі бастап, алып жүрді. Аң-таңмын: іштей қуанып, қандай үй, қай жерде. Содан үйге келсем, сыртқы есік жабық, бір жіппен байлай салыпты - бір жерге әкем-шешем қонаққа кеткен болу керек.

Бәтекең жіпті шешіп, есікті ашты: ұзын қорамен жүріп келеміз, кірер бөлмені ашты: үй жып-жылы, от жылтылдап жанып жатыр, іші жап-жарық свет бар, қандай тамаша, қандай рахат - сөзбен жеткізе алмайсың. Бейнебір жаңа бір шаһарға көшіп келгендейсің. Алдында әкей қыстақта тұрып жатқан болатын.

«Жеңешемнің тығындылары қайда екен?» деп тумбочкадан нан-май, кәмпиттерді (шешем мен келеді деп жинай берген қой) алып, рахаттанып шәй іштік. Осы жағдай кеше ғана болған сияқты - бәрі де көз алдымда.

Екінші бір жағдай. 10-сыныпты бітіргенімнен кейін, Медекең мені Ақбауырға өзі әкеліп салды, біреудің мәшинесін сұрап алды-ау деймін. Кісілігі ғой, мені бір жыл болса да тәрбиелеп, әке-шешеме мені аман-есен алып келдім деп тапсырғаны ғой.

Үйге келсем, үш-төрт жасар бірі сары қыз жүгіріп жүр. «Марат-Марат» деп саңқ-саңқ етеді. Сүйкімді-ақ, түнге қарай менің жаныма келіп, «Маратын» қоймайды.

Сөйтсем, шешей мен оқуда болғанда, жалғысырамайын әрі қолғабыс болар деп алғызған сіңілісінің қызы- Зәбира екен.

Сол Зәбира, келе-келе шешеме ғана емес, бізге де серік болып, балаларды ұстап-қағуға көмектесті. Өзінің мінезімен, қылығымен туған қарындасымдай болып, отбасылық өмірімнің ажырамас бір бөлігіне айналды. Әкем, шешем, бәріміз кейін қимастықпен шешесі Мейрамкүлге қайтардық-бердік. Қазір Семейде тұрады.

Сонымен, Құмжонда тұрған кезім жүрегімде бір жылылықпен сақталды.

Медекең - Кәдекең әулетіне аманшылық тілеймін.

Медекеңе келсек, әке-шешем жақсы қарсы алып, қазан көтеріп, әңгіме-дүкен құрылып, ырза етіп қайтарды.

Жазғы каникул ауылда өтеді. Бұрынғыдай, балалық кездегі өмір жоқ, бәрі сағым болып қалды. Әкейдің айтқанымен жүремін, айтқанын істеймін. Ең үлкен жұмыс - қысқа дайындалу: отын-су дайындау. Жанды нәрсе, әкейдің басты шаруасы - үйді шөппен қамтамасыз ету. Зейнеткерлердің уақытысында шөп түсіріп алуы - сирек немесе кездейсоқ нәрсе. Ауылда сөзі өтпейтін екі топ бар: ол мұғалімдер мен зейнеткерлер. Совхоз басшылары, ферма меңгерушілері оларды адам қатарына қоса қоймайды. Мұғалімдер оқытып жатқан балаларын, «жаудың балаларымен» шатастырып алатын сияқты. Ақшасына 3-4 тонна шөп жаздырып алу үшін қаншама кеңсені жағалап, жалыну керек. Жаздырып алғанның өзінде, кезегің соңында, алғашқы қар бір жауғанда, алыс жерлерде сусоқты, қарая бастаған шөпті әкелуге мәжбүр болатын. Бар тәттісі мен ащысын шөп тасушы мен шөп артушының аузынан тосатын - қайтесін, жан керек, малға шөп керек. Жаннан бұрын малды сұраған халықпыз ғой. Қайта зейнеткерлер жақсы, айқайы болса, арыз жазғышы болса, тіпті жақсы - онда одан қаймығады: көлігін береді, айтқанын істейді. Мұғалім бейшара не ұрыссуды, не арыз жазуды білмейді.

Сөйтіп, шөпке жалданамыз, бір жағынан еңбектің қадірін, еңбекпен табылған нанның дәмін білеміз.

Таңғы 5-6-ларда тұрамыз. Механизаторларды жиып алып, обслуганың мәшинесі дейді, бірнеше ондаған шақырым қашықтықтағы шөп шабатын жерге апарып тастайды. Ол кезде барлық техника далада қалдырылады, ешқандай күзет жоқ- заманның тыныштығы.

«Беларусь» тракторының артында шалғы, сосын тетік арқылы шабылған шөп дөңгелекті коробка-будка тәріздес көлік (копнитель) ішіне түседі, екі жағында екі адам тұрады, толғанда, педальді басып қаламыз, шөп төртбұрыштанып түсе қалады - сөйтіп, даланы көпенелер басып кетеді, бейнебір кішкене төбелер тұрғызғандай, қызықты көрініс пайда болады.

Жауынды күндері, не шөп тым қалың болған жағдайда, шалғылар шөпке араласып, «қақалып» қалады, тастарға соғылып сынып та жатады. Аптаған ыстық күндері кешкі сағат 10-11-ге дейін шөп шабу оңай шару емес. Күн бата жұмыс тоқталып, көлік келіп, әр жерде істеп жатқан бригада адамдарын жинап алып кетеді. Ертеңінде осы жұмыс қайталанады. Жаз бойы.

Шын мәнінде, механизаторлар, малшылар-шаруашылықтың басты тұлғалары. Қайта механизаторлар қыста шеберханалардың ішінде жөндеу жұмыстарымен шұғылданып, жұмыс қарқыны бәсеңсиді, ал, бақташылар қысы-жазы демалысты білмейді.

Егін салу, егін жинау-басты науқан болатын. Сырттан адамдар келеді, іштен күшті жұмылдырылып, барлық күш - жігер жұмылдырылатын.

Бірде «РСМ-8» деген комбайнда көмекші болып істедім. Бас комбайнер - Фридрих деген кісі, ұзын бойлы, арықтау келген. Бірдеңе келеңсіз жағдай болса, «оппайымбайт» деп, бүгежектеп, жерге түсіп, жата қалып, жөндеуге кірісіп кететін. Нағыз еңбек адамдары еді ғой. Осылай жүріп, механизаторлардың оңайлықпен нан таппайтындығын түсіне бастадық.

Жалдану мерзімі аяқталды, ауданға кетуге дайындаласың, кешігіп те барасың.

Сонымен, 1963/64 оқу жылы да келіп жетті. Соңғы 11-сынып. Он бірінші сынып деген аты болмаса, он жылдық мектеп бағдарламасы бойынша материалдардың көбісін өтіп қойғанбыз. 62/63 оқу жылынан бастап, мектепке ауылшаруашылық өндіріс негіздері, агрономия, машинатану сияқты пәндер енгізіліп, аяқ астынан он жылдық он бір жылдыққа айналып, яғни оқу мерзіміз бір жылға ұзарды.

Оқудың соңғы екі жылында мектеп жанындағы интернатқа орналастым. Кімнің шешімі болғанын дөп басып айта алмаймын, мүмкін, соңғы сыныпты алаңсыз, оқысын деген үй ішінің шешімі ма екен, сөйтіп, соңғы сынып екі жылға созылды.

Интернат өмірі де қызықтың өмірдің бірі екен. Онда 50-60 болып тұрып жатты; ұлы бар, қызы бар. Әр бөлмеде 5- 6 баладан. Пешті өзіміз жағамыз, сондықтан, күнделікті көмірімізді, отқа тамызық ағашты күні бұрын дайындап қоямыз. Жанымызда асхана, аспазшыға күніне екі бала көмекші болып, оқудан босатылады. Кезекшілікке балалар қуана барады, бір жағынан, сабаққа дайындалу- бару машақатынан құтылады, екінші жағынан, қарны тоқ болады.

Сол жылы нан тапшылығы қатты байқалды, адамдардың тан сәріден кезекке тұрғандары болды, жалғыз наубайхана, сатуға әкелген нанды қолма-қол таратып әкететін. Астықты елде отырып, мұндай келеңсіз жағдайдың орын алуына сол кездегі мемлекет басшыларының саяси қателіктерінің бірі еді, сол үшін олар жазасын алды.

Нанды әрбір балаға мөлшерлеп, шақтап, бір-екі кесектен (кусок) беруге мәжбүр болды.

Дей тұрсақ та, интернаттағы өміріміз қызықғы болды: жауапкершілікті сезіндік, бір-бірімізді қорғап, сыйлап, өзара адами қарым-қатынасымыз нығая түсті, әр нәрсеге сын көзбен қарадық.

Қоғамдық өмірде белсенділігіміз арта түсті. Интернат, өзінше, - бір жеке мемлекет. Өз басқару органы бар — интернат кеңесі деген, мен төрағасымын, мектеп директорының есігі мен үшін ашық. Тәрбиешіміз Олжабек Құрманәліұлы бағыттап, бар жұмысты сендерге тапсырдық, сенеміз деген сөздері қанат бітіріп қояды?

Қызу, үдемелі жұмыс: апта сайын «Интернат хабаршысы» деген атпен қабырға газетін шығарамыз. Редколлегия мүшелері түнімен отырамыз: оқудағы барлық жетістіктеріміз бен кемшіліктерімізді теріп, мақала дайындаймыз, оқуда тәртібін бұзғандардың тізімін, суретіне дейін салып қоямыз - жырғып кетеді. Қайта шығарамыз, уақытымыздың көпшілігі соған кететін.

Бөлмелер арасында социалистік жарыс өткізіледі, жарыс қорытындысын шығару үшін барлық көрсеткіштер енеді: үлгерім, сабаққа қатысу тәртібі, бөлменің тазалығы әрі безендірілуі. Өзара көмек көрсету деген ұғым бар, оның мәнісі үлгерімі нашар оқушыларды қабілеттілер «мойнына» алады яғни әр пән бойынша кеңестер береді. Мұның өзі әжептәуір игі әсер ететін.

Қыздарымыз белсенді болатын, тәртіп үшін, оқу үшін күресетін, олардың ішінде Жетпісбаева Мұңлық, Адамбекова Риза, Шоқанова Гүлшәйда, Болтайбекова Бақыт, Рымкеш (фамилиясын ұмытыппын) тағы басқалар болды. Жеңіс, Есенкелді, Шекен көпке үлгі бола білді.

Өрине, сонымен қатар, аз-маз «қақтығыстар» да болып тұрды. Сол жылдары аудан орталығында «жившкола» деген болды. Ол мектепте (мүмкін, басқа ат шығар) әр елден: Молдавиядан, Прибалтика елдерінен, Ресейден, т.б. жерлерден келген балалар оқыды: тракторист, механизатор, мал шаруашылығының жұмысшылары деген сияқты кәсіп иелері болу үшін.

Жастар жүрген жерде, бірін бірі сынап көру деген бар, күш көрсетіп, «кімнің кім екенін» мойындату бар. Әрі жер иесі - жергілікті балалар ма, жоқ, сырттан келген, өздерінше, мұрындарын шүйіріп, мықтымын дегендермен міндетті түрде күш сынасу бар. Осындай себептермен, кішігірім қақтығысулар орын алып тұрады. Кісі өлімі де болды. Бір күні иштернатты, кереуетімде жатып, ұйықтай алмасым бар ма, бірдеңе батады. «Бұл не нәрсе» деп, матрасымды көтерсем, астында - темір таяқшалар.

«Мынау қайдан келді?» десем, жанымдағылар «керек болады, түнгі шабуыл болып қалса, қайдан іздеп жүреміз» деп басу айтты.

«Түнгі шабуыл» деп нені меңзеп отырғаны белгілі.

Интернат тәрбиеленушілері көркемөнерпаз, спорт үйірмелерінің жұмыстарына белсене қатысты, балалар талантты болатын. Мектепшілік, мектепаралық жарыстар жиі өтіп тұратын.

1963,1964 жылдары Ақтоғайға спорттық жарысқа екі рет бардық. Командалар аудан орталығындағы мектеп оқушыларынан жасақталды. Жарыс футбол, волейбол, жеңіл атлетика түрлерін қамтыды. Ақтоғайлықтар спорттың бірде-бір түрлерінен жұлде ала алмады. Өлі есімде, қыздар арасында жүгіруден жарыста бір қыз бала алда келе жатыр еді, сүрініп кеткені — жолы болмады.

Қызу айқас футболда болды, шын мәнінде, ойын шиеленісті өтті. Ұмытпасам, есеп 2:1 есебінен біздер, шеттіктер ұлттық. Арты жанкүйерлер балалардың тас атқылаумен аяқталды.

Бұл спартакиадада Қоржымбаев Марат, Омаров Қуаныш, т.б.көзге түсті.

Мен ядро, диск, копьеден бәйгені шаппай-ақ әкелдім - қарсылас жоқ, тәрізі, бұл снарядтар бойынша спортшылар дайындалмаған.

Мұндай жетістікке жетуімізге Зейнолла Иглікұлы, Қабжан Смағұлұлы, Атахан, Мейіржан, Қозы сияқты азаматтар үлес қосты.

Көпшілігі дене тәрбиесі бойынша мамандығы болмаса да, спорт дегенде, ішкен асын жерге қоятын, балаларды қызықтыра әрі ерте білді. Кейбіреуі мектепте жұмыс істемесе де, бізді дайындайтын.

Мектепті аяқтау мерзімі де келіп жетті. Бір ай бойы емтихан тапсыру - оқушыға да, мұғалімге де сын. Емтихан, негізінен, сәтті өтті, әттегенайы - бірен-саран сыныптастарымыз шығармадан «екілік» баға алып қалды. Облыстық оқу бөлімінің инспекторы Тойболдин Бейсенбай деген кісі өкіл ретінде емтихандарға қатысты. Өкілдің әсері болды ма, басқа жағдай ма, оның ішінде, қатаң талап қойылды ма- белгісіз, әйтеуір, он бір жыл білім алып, емтиханнан өте алмай күзге қалуы - сирек құбылыс.

Сол Бейсекеңмен он төрт жыл өткеннен кейін кездестім, бір салада қызмет еттік, жұмысты жауапкершілігімен ақтарып, ақ көңілділігімен есте қалды. Есіне салдым өткенді, ештеңе айта алмады....

Мектепті бітіруге арналған кеш ерекше салтанатымен тау етегінде орналасқан Мәдениет үйінде өтті. Бұл кешті оған қатысқандар осы уақытқа дейін жылы әрі таңдана еске алады: шын мәнінде, кеште бір шаттық леп, көтеріңкі көңіл орнан, ән-сауық кеші болып өтті.

Кешке әкем Ақбауырдан келді мақтаны: «Сенің әдемі мұғалімің мені биге шақырды ғой» деп отыратын.

Соңғы қоңырау соғылды, соңғы қоштасу кеші өтті, аттестаттар тапсырылды - тарадық, жан-жаққа кеттік, жаңа өмір басталды. Жаңа тағдыр жолдары ашылып, әркім өз халінше игеріп, алға ұмтылды. Жүрген сайын проблема: білім алу, жұмысқа тұру, үйлі-баранды болу.

Сыныптастарымың көңшілігі өмір сынақтарынан аман-есен қажырлықпен, адамшылықпен өтіп, аудан экономикасының дамуына, өзі істеген салаларына бір кісіде үлес қосқандар. Кейбіреулеріне аздап тоқталайын.

Ішімізде жарқ етіп шыққандардың бірі - Оңдасын Серіков болды. Алматы политехникалық институтын тәмамдағаннан соң, ауыр өнеркәсіп салаларының бірі - көмір өнеркәсібі саласында өмірден озғанша еңбек етті. Қызметін қатардағы инженерден бастап, Абай шахтасының директоры, «Ликвидшахта» мекемесінің басшысы міндеттерін атқарды. Ұйымдастыру қабілеті жоғары, адамдарға деген ықыласы, сый-құрмет көрсете білуі ерекше болатын. «Шахтер даңқы» белгісінің барлық дәрежесімен марапатталды. Қоғамдық жұмыстарды белсене атқарды: депутат, партия комитетінің мүшесі ретінде. №1 қалалық мешітті салып, бітіру кезінде айтарлықтай көмек көрсетті.

Достығымыз ұзаққа созылды, қалаға келгеннен кейін, араласуымыз нығая түсті. Отбасының, дастарханның береkesі бар еді, жұбайы Надяның жұмсақ мінезі, қонақтарды қабылдап күтуі, жағдай жасай білуі - бір ерекше нәрсе еді. Балаларының бәрі оқуды үздік бітірді: Зәуре, Сәуле, т.б.

Жұлдыздарымыздың бірі - Нұрмұхан Тазабеков. Жасы бәрімізден кіші, сауаттылығының ерекше болғанын жоғарыда айттым. Жоғары білімді математик, кейін халық шаруашылығы институтын экономика мамандығы бойынша бітірді.

Қарапайым, жылы жүзді, қандай жағдайда болсын: аспайтын-тасымайтын. Басты қасиеті басшы ретінде - әр нәрсенің, мәселенің шешіміне формалды қарау дегенді білмейтін, зерделеп, байыппен қарайтын. Бюрократизм, біржақтылық дегендер ол үшін жат құбылыс болатын.

Аудандық комсомол комитетінің біріншісі хатшысы болып жүргенде, бір совхозға партия комитетінің хатшылығына ұсынады. Былай қарасаңыз: табиғи нәрсе, ретімен өсу, Нұрмұхан бұл ұсынысқа рахмет айтып, мамандығы бойынша жіберуді ұсынады. Оған басшылық келісіп, «Бұрма» совхозына бас экономист болып баруды ұсынады. Бұл ұсыныстан да бас тартады, себебі: «экономиканы түсініп, меңгеру үшін қатардағы қызметтен бастағаным жөн деп білемін» деп ойын жеткізеді.

Сөйтіп, аталмыш шаруашылыққа еңбек және жалақы бойынша экономист болып барады. Одан кейін қызметтің баспалдақтарынан өте бастады: бас экономист, ауыл шаруашылығы басқармасының бас экономисі, аудандық атқару комитеті төрағасының орынбасары - жоспарлау комиссиясының төрағасы.

Қоғамдық жұмыс - аудандық партия комитеті тексеру комиссиясының төрағасы міндетін атқарды.

Облыстық партия комитетінің ауылшаруашылығы бөліміне қызметке шақырды - бас тартты. Актив жиналыстарында, пленумдарында оның сол кездегі нарықтық экономиканың алғашқы нышандары - материалдық көтермелеу және моральдық сүйемелдеу мәселелері бойынша, ауыл экономикасының дамуы туралы бойынша сөздері көпшілік арасында, мамандар арасында қызығушылық туғызатын, бұл мәселені түсінуде көпшілігінің өресі жете бермейтін.

Аудандық шаралар Нұрмұхансыз өтпейтін, аспай-саспай, байыппен істі ұйымдастыра білетін. Сөйткен Нұрмұхан гүлденіп тұрған шағында, бергенінен

берері көп кезеңде. 40 жасында дүниеден озды. Басымызды қосатын, біріктіріп жүретін Оңдасын екеуі еді. Олардың жоқтығы қазір де білініп тұрады, орны толмайтын, іздесең де таба алмайтын жандар болады екен.

Аудан бойынша жауапты қызметтерді атқарған азаматтардың бірі - досымыз Кенже Жақсыбекұлы. Мамандығы бойынша жол құрлысы саласында еңбек етіп, қоғамдық жұмысты атқаруға өндірістен шынығып келді. Аудандық партия комитеті партия комиссиясының төрағасы, Жарық тораптық станса партия комитетінің хатшысы, Ақсу-Аюлы округінің әкімі, аудан әкімдігінің бөлім меңгерушісі қызметтерін жауапкершілікпен атқарып, бай өмір тәжірибесін жинақтады, жастарға айтары бар азамат.

Жасында жарқ етіп, көзге түкендердің бірі - Бітім Ахметұлы. Олай дейтінім, Бітім оқу бітірген жылы С.М.Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің механика факультетінен түсті. Түсінген адамға бұл дегеніңіз-үлкен оқиға. Ол кезде механика факультеті - ең мәртебелі (престижный) факультет болатын. Өйткені, озық оқу бөлімі - мехфак Мәскеу, Киев сияқты қалалардың оқу орындарында болатын. Бітім - ҚАЗМУ-дің механика факультетіне түскен, алғашқы аудан балаларының бірі. Алғашқы болып, оған менің білуімше, Аманбеков Кәрібек (Тұрсынов Кәріғұл) 1960 жылы түсті.

Өкінішке орай, үй-ішінің сұрауы - талабы бойынша ауылшаруашылық институтының механика (механизация) факультетіне ауысты, мүлдем басқа бағыт, басқа білім дәрежесі. Бұл жерде Бітім табандылық көрсетуі керек еді. Әрине, айтуға оңай...

Бітім де жауапты қызметтерде болды, «Орджоникидзе» совхозында инженер, жұмысшылар комитетінің төрағасы, «Бұрма» совхозында партия комитетінің хатшысы, аудан әкімдігінде жетекші маман ретінде өзінің қабілетін, адамдармен тіл табысып істей алатындығын көрсетті.

Аудандық қызмет салаларының көрсеткіштерін реттеуде, оны тексеріп, сенімді айналымға жіберуде статистиканың рөлі ерекше. Осы салада ауданда ұзақ жыл Тілеужан Есмахайұлы мінсіз басқарды. Қырғызстанның Фрунзе қаласында арнайы жоғары білім алып келген Тілеужан бар күш-жігерін аудан экономикасына, оның көрсеткіштерінің, мәліметтерінің дұрыс жүргізілуіне жұмсады және де бұл салада қандай да болсын көзбояушылыққа қарсы болды.

Ары таза, сабырлы да салмақты, жауапкершілігі мол азамат болды. Аудан басшыларының, негізінен, статистикалық мәліметтерге сүйеніп, тиісті ұсыныстары мен қорытындыларын жасап отырды, бұл жерде Тілеужанның қызметтегі адалдығы мен әдебі үлкен рөл атқарады. Ол қоғмдық жұмыстарға да белсене қатысты.

Мамандығы бойынша жауапты салаларда қызмет істегендердің бірі - Жанболат Мұстафаұлы..

Қабылетті азамат, білімді маман еді.

Достарын бағалай білетін, шындықты айтатын. Әттең, жарынан ерте айрылды әрі денсаулығының төмендеуінен көп нәрседен: қызметтен, тығыз араласудан тыс қала бастады. Сонда да, беріктігін, сенімін сақтай білген жан.

Жоғары оқу орнын тастап, іске кіріскен досымыз Сағынтай Нұрмұқанұлы болды. Жұмысының көбісі байланыс саласында өтті. Ақкөңіл, аңқылдаған, «ауызын ашса, көмейі көрінеді» деп осындай жігіттерді айтатын болар. «Тағамның дәмін тұз келтірер» дегендей, бәріміздің әңгімеміз, әзіліміздің нәрін келтіретін Сағынтай («Сашка» деп те атаймыз), басымызды біріктіретін де, қосатын да сол.

«Ақкөңілдің аты арып, тоны тозбас» дегендей, Сәкеңнің шаңырағының есігі әрдайым ашық, ерекше ықыласпен қарсы ала біледі. Жары Тәжігүлдің де бойында адамшылық, кісіге деген сый-құрмет ерекше дамыған жан.

Шетке келгенде, көпшілігіміз осы үйге тоқтаймыз, түсеміз. Сағынтайдың әңгімесін бастан аяқ түсінбесең де, риясыз күлкісін түсінесің, ақкөңілділігіне тәнті боласың.

Ақкөңіл, аңқау. Бір мысал келтірейін. Бірде үйіне түстеніп отырғанымда, алдыма тамаша дайындалған қатық келді.

Ішіп отырып, Сәкең: «Мен бір жетіден кейін, бір шақырған тойға келемін, алдында сендерге кіріп шығып, қатықты ішіп кетемін», - дедім, ойын-әзілі аралас.

Айтқан күнде тойға келдім, айран ойымда жоқ. Бір уақытта той жүріп жатқан жерге Сашкам есіктен кіре бере, дауыстап: «Ей, Марат, айран ішіп кетемін дегенің қайда, сені келеді деп далада екі сағат күттім, тоңып қалдым», - дегені. Күліп жатырмыз. Бұл сөзді кім айтады, сені кім күтеді - осындай жүрегінде зәредей арамдығы жоқ адамдар күтер, сағынар, түсінер.

Ауыл шаруашылық саласында Аманкелді Базылов, Олжаш Ибрагимов, Жеңіс Төлеубаев өз үлестерін қосты. Шахтада Жеңіс Ағұлов еңбек етсе, ұстаздық салада Марал Сәулебекова, Жәкилә Біләлова, Бәну Қожақметова, Қайкен Нұрбекова, Тілеутай Жолшорина, ауылшаруашылық саласында Қуаныш Қалиев, Аман Әбжанов, Тілеукен Шикина, транспорт саласында Ығытаев Амантай, Рымбек Ақпановтер еңбек етті. Ішімізден ғалым атанған Марал Сәулебекова болды.

Мектеп бітіргелі біразын көрмегендіктен не олар туралы хабарым жоқ болғандықтан, аттарын, өкінішке қарай, атай алмай отырмын.

Ұстаздарымызбен қимай-қимай қоштастық. Уақыт өте келе, өмірдің қадірін терең түсіне бастайсың, ұстаздарың да басқа қырынан көріне бастайды. Оған деген ризалығың, сый-құрметің арта түседі. Ұстаз - ұлы ұғым, қастерлі ұғым. Еңбектеріңізге, оқытып, тәрбиелегендеріңізге - мың тағзым. Ұстаздарымыз:

Марс Еренбекұлы Төлеуқұлов
Бағаш Елубайқызы Нашарбекова
Нұрлығайым Ілиясова
Ыбраһим Мақажанұлы
Мақсұт Қосылбекұлы
Қанай Сәліқызы
Гүлжан Аманжолқызы

Нариман Ысқақұлы

Ерғали Ахметұлы

Күләнда Көкенова

Иген Әбітаев

Дәния Арыстанбекова

Иә, Уақыт - керуен, Уақыт - дәурен, Уақыт - бейбақ жылжып, «бізге білінбей», өтіп жатыр.

Өміріміздің бір сәтінде бізді байлап, матап; аялап, баптап, тәрбие берген, білім берген орта, жылы ұямыз мектеп болды.

Мектебіңді еске аласың, сағынасың, қатарымыздың сиреп бара жатқанына іште қиналып, өмірдің баянсыздығын сезесің.

Аяулы ұстаздарымыздың көпшілігі бүгін жоқ бұ өмірде, сыныптас достарымыздан қаншамасы қатарымызда жоқ, қуаныш - реніштерде, бас қосуларда көре алмаймыз.

«Өткенге салауат, болашаққа - аманат» деген, еліміз - жеріміз, ұрпағымыз аман болғай.

Сонымен, Ы.Алтынсарин мектебінде бірге оқыған достарыма зер салыңыз, олар: Оңдасын Серіков

Нұрмұхан Тазабеков

Есенкелді Шәріпов

Жеңіс Ағұлов

Аманкелді Базылов

Олжаш Ибрагимов

Жеңіс Төлеубев

Рымбек Ақпанов

Амантай Ығытаев

Майраш Түсіпова

Кенже Жақсыбеков

Тілеужан Есмақаев

Сағынтай Нұрмұханов

Марал Сәулебекова

Бәну Қожақметова

Жәкилә Біләлова

Тілеукен Шикина

Тиыштық...

Рәш Қошанова

Ләззат Баданова

Қайкен Нұрбекова

Қуаныш Калиев

Аман Әбжанов

Тілеутай Жолшорина

Жанболат Мұстафин

Тәкішева Әсма

4 - тарау. Қызылтау мектебінде

Он бір жылдық мектеп бітті. Қай оқуға бару керектігін іштей шешіп қойғанмын. Ол - «философ» болу. Маркстің, оның ізбасарларының идеясын толық меңгере алмасам да, бойымда билеп алған бір «нәрсе» бар. Менің ойымша, маркстік философия - өзіне дейін жасалған философия ілімдерінің жиынтығы һәм шыңы. Платон, Аристотель, Сократ, Гегель, Кант, Бэкон, Фейербах, т.б. - оның жанында төбешіктер, философия - ғылымдардың төресі, ақыл-ойдың Эфересі.

Бір жағынан, үйге қалай айтамын деп жүргенімде, ауданнан Жұмабек нағашым мен Мақсұт ағам келе қалсын. Жанашырлығы ғой, арнайы келіпті: «Менің қай оқуды қалағанымды білгілері келген. Ойымды айттым, Жұмекең Ақмолаға, сельхозинститутқа барсаң қайтеді, бір таныс адамдар бар, сөйлесіп көремін - көмек жасауы тиіс әрі ауыл шауашылық маманы қазір үлкен сұраныста деп ақылын - ұсынысын айтты. Мен өз ойымда қалдым: Мәскеуге барамын. Шешей шыр ете түсті, «онда бізге жоқсың» деп. Әкем болса, «барсын» деді. Әкем, қайран әкем, мені бір дайын тұрған ғалым не бір керемет атақ иесі болатындай көретін, мадақтап, туысқандардың кейбіреуіне: «сендердің пәленше (санын айтып) ұлдарың бір төбе - менің Маратым бір төбе», дейтін. Сол күпірлік болды ма екен, мен төбе түгілі, төбешік те бола алмадым, өкініш.

Алдында, тоғызыншы ма, оныншы сыныпта оқып жүргенімде, әкей Алматыға барып келді. Мақсаты - атақты ғалым Ақыжан Жақсыбекұлы Машановқа, нағашысына жолығу, мені оған тапсыру. Әкейді жақсы қарсы алған, Алматыны аралатқан, әңгіме арасында «Исеке, қажылыққа барасыз ба, көмектесуге мүмкіндік бар» дегенде әкей: «Рахмет, бара алмаймын. Мінезім келмейді, боқтап жіберетінім бар, барған соң қажылықты ұстап тұру керек, ұстай алмасаң - қиянат» деп ағынан жарылады. «Жарайды, өзің біл, жиен» деп, Ақаң да әңгімені қояды.

Келгеннен кейін, әңгімесін жыр қылып айтып, бір-ақ нәрсеге көңілі толмай, «профессорлығын қайтейін, алдыма бас тартпады» деп, қазақы өкпесін айтып отыратын.

Маған бір тілдей сарғыш түсті қағазды ұсынды. Қағазда «Марат, қарағым, маған келіп жолығарсың, бір керегіме, мүмкін, жарап қаларсың». Денемді тоқ ұрғандай болды, кім шақырып тұр деңіз, атына қанықпын: «Білім және еңбек» деген журналда мақалалары шығып тұратын. Тілдей қағаз зілдей ой тастады, тұмар қылып, біраз жылдар тастамай жүрдім, кейін жоғалтып алдым, бірақ, сөзі жүрегімде мөр болып, жатталып қалды. Қалайша танымайтын, білмейтұғын ауылдың «қара сирақ» баласына «жолық», «керегіме жарап қаларсың» деп жазды екен, қайран, жарықтық. Әрине, бұл - әкемнің мені төбеден асырып, көкке жеткізе, сөз жоқ, мақтағанының нәтижесі.

Әрине, бұл қағаз да, жазылған сөзі де ойымда, бірақ, баруға намысым, «жалған намысым» жібермейді. Өз күшіммен түсемін, оқимын, жазатыным жазармын, соның артынан көрермін - жолығармын деген бұлдыр мағынасыз

қияли ойлар келеді. Және де 1963-жылы бітіреміз деген оқымыз 1964-жылға ауысты.

Бұлай айту себебім, ол кезде «Социалистік Қазақстан» газетінде ірі оқу орындары туралы мәліметтер шығатын, соның бір нөмірінде М.М.Киров ағындағы (қазір Әл-Фараби атында) Қазақ мемлекеттік университеті: онда қандай факультеттер бар, қандай мамандықтар алады деген ақпарат шықты, Сонда, айтылған бір жәйт мынау: осы университеттің философия факультетіне емтихан тапсыру арқылы МГУ-дің сол аттас факультетіне түсуге болады, осы сөз ойыма май құя түсті, әйтпесе, Мәскеуге барып, қазақша тапсырып, түсіп кетем деген ой сыйымсыз еді.

Ақыры, әрі ақылдасып, бері ақылдасып, ҚазГУ-ге баратын болдым. МГУ ді қойдым, ойым: философия факультетіне түсу, өтпей қаламын-ау деген ой онша мазаламайды, өзіме - өзім сенімдімін.

Сонымен, шілденің орта кезінде Алматыға арман арқалап, жол тарттым. Ақбауырдан кукурузник самолетпен (АН-24) Қарағандыға жеттім, қолымда брондалған билет: «Ил-18» ұшағымен түн ортасында Алматының, әсем қаланың үстінде қалықтадық.

Самолет түнгі Алматыны бір айналып өткендей болды, иллюминатордан көз алмай қарап отырмын: қаланың түнгі шамдары бейнебір аспан жұлдыздары сияқты жымың қағады, нағыз шаһар деген осы екен ғой деген ой келеді.

Алғашқы алып ұшаққа мінуім, алғашқы алып шаһарды көруім, түнгі көрініс - ерекше бір естен шықпас құбылыс.

Қондық, жүгімді алып, көппен бірге вокзалға кірдім. Жыпыр-жыпыр халық, бос орын жоқ отыратын, жан жағыма қарасам, біреулер астына гезет төсеп, рақаттанып ұйықтап жатқандай, мен де қисайған болдым: ойымда шешемнің «Сақ бол, ақшаңнан, чемоданыңнан айрылып қалма» деген сөзі көзім жұмылып бара жатсам да, ойымнан кетпейді.

Ертерек тұрып, сұрастырып, автобуспен ҚазМУ-дің бас корпусына келдім. дәл жанына тоқтайды екен автобус-Үкімет үйіне таяу, Комсомольская көшесінде, тамаша жерде.

Қабылдау комиссиясына құжаттарымды тапсырдым. Акт залында абитуриенттерге арналған жиналысқа үлгердім. Жиынды қабылдлу комиссиясының хатшысы Шөпеков деген ағай жүргізді, орта бойлы, арықтау келген кісі. Жиналыс артынан ол кісіге жолығып, баратын жерім жоқтығын айтып едім, Виноградов көшесінде орналасқан жатаханаға орналасуға рұқсат қағазын берді.

Қуанып, жатаханаға бет алдым, Виноградов көшесі - дегенді білемін, бірақ, таба алсамшы, 2-3 сағат уақытым кетті, басқа көшеге түсіп кеткенім ғой. әрі ыстық-қапырық, мұндайды көрмеген басым, әңкі-тәңкі. Кейіннен сыныптасым Мараш, Алматыда күннің көзі кәрінбейді екен деп «арызданатынсың» дейтін.

Жеттім-ау, ақыры, жақсы орналастым. Іші де, сырты да у-шу. Көңілді жастар, сөйлегенде сөздері еріне еріндері жұқпайды, бірдеңе айтса, сақылдап

келіп куледі, емін-еркін. Мен болсам, бір тұйықталып қалған жіп сияқтымын: ашылып сөйлей алмаймын, журе алмаймын. Бәрі сақа балалар сияқты. Шыш мәнінде, солай еді, көпшілігі әскерден келгендер, жұмыс өтілі барлар, қала маңындағы балалар - ширақ, өмірді көріп қалғандар.

Бірте-бірте мен де үйрендім. Бас корпусқа барып тұрамын, 10-15 минуттық қана жол екен, консультациялар беріле бастады. Жатақананың артында алаң бар, волейбол ойнаймыз, футбол тебеміз, әңгіме-дүкен құрып, бір бірімізбен таныса бастадық.

Сол жердегі бір көрініс есімнен әлі кетпейді, көз алдыма келіп тұра қалады. Бірде, әдеттегідей ұлдар доп қуып, бірі жүгіріп, бірі әзілдесіп тұр еді, аяқ астынан жаңбыр жауып берсін, кәдімгі ақ жаңбыр, күн ашық, сәулесін төгіп тұр. Алаңға қарап тұрған жатақананың терезелерін қыздар ашып жіберіп, магнитофондарын қоссын, біреулері бастарын терезеден шығарып, біреулер аяқтарын салбыратып, энге қосылығы, шырқауда.

Ол эн - Ескендір Хасанғалиевтің әні. «Алматыда жаңа жауып, жаңа жауып басылған» деген жолдары бар. Дәл осы сәтке арналғандай. Ұлдар бастары су болып, қыздар балкон, терезелерден мәз болып қарап, әнмен бірге тербеліп тұрғандай. Ғажап көрініс.

Осылай жүргенде, Бітім мен Марашты кездестірдім. Жандарында ағалары Аманкелді мен Жамбыл. Бірге «пельменная» асханасынан тамақ іштік. Жэкең ол кезде аспирантурада, Масанчи көшесіндегі корпуста екен, келіп тұр деген соң, барып тұрдым. Кейін Ағұлов Жеңісті кездестірдім, ол политехникалық институтке түспекші.

Бітім - мехфакқа, Мараш - химбиологияға тапсырды.

Емтихан басталды.

Айтпақшы, құжаттарымды тарих факультетіне тапсыруға мәжбүр болдым, философия факультетіне жұмыс өтілі (2 жыл) барлар мен әскер борышын өтеп келгендер ғана алынады екен.

Тарих факультетіне 25 адам, бес ақ орын — мектеп бігірушілерден. Конкурс үлкен. Үміт те, күдік те келе бастады.

Жақсы тапсырған сияқтымын. Екі пәннен - «4», екеуінен «5». Бірақ, орыс тілінен «бестік» баға неге екені белгісіз, сынаққа кіргізілетін бағалардың есебінен алынып тасталынды — барлығымызға солай болды. («не профилирующий» деп).

Сынақ қорытындысың шығаратын уақыт та келіп жетті. Тамыз айның 20-25-і кезі. Күнде бірнеше рет келіп, ілінген тізімдерге қарап өтеміз. Бір күні тізім де ілінді-ау!

Аптығып келіп, көңілім өріпкіп, тізем дірілдеп, көңілім күпті, аласұрған көзіммен тізімді сүзіп өттім — жоқпын: бірдеңе дыз еткендей бойымды ұрды, көңілімді бұзды. Қайта қарадым, бірнеше қарадым - менің аты-жөнім жоқ. Құдай ұрды, көңіл әлем - тапырық, теңселіп, не істерімді білмей, далаға шықтым, бір кірем — бір шығам.

Сөйтіп жүргенде, Жамбылды кездестірдім, Болған жағдайды айттым. Қалайша мен тізімде жоқпын, кімге айтуға болады?

Жәкең отыра қалып, республика Жоғарғы және арнаулы білім министрiнiң атына өтiнiш-арыз жазып бердi. Шағымда менiң аттестатымда профилдi пәндерден бағаларымның жақсы екенi, алыс жерден келгенiмдi және қарапайыш шаруа отбасынан шыққаным жайында жазылды. Ол кезде қарапайым шаруа, малшы, екiншi, механизатор баласы десе, бiр құрмет сияқты болып көрiнетiн.

Жәкеңнiң ол кезде менен жас айырмашылығы 3-4 жас болар, бiрақ, маған ол үлкен салиқалы ғалым адамдай болып көрiнедi, жазып бергенi, каллиграфиясы - әлi есiмде.

Айтқандай, Министрлiкке келдiм, қабылдау бөлмесiне келiп едiм, хатшы қыз Министрдiң бiрiншi орынбасары қабылдайды дегенiне кiрдiм, орыс адамы, өтiнiштi берiп, түсiндiрген болдым. Тыңдап, екi-үш күннен кейiн келiңiз, жауабын беремiз дегенi. Келiсiлген мерзiмде келiп, орынбасарға кiрдiм. Ол «хабарластақ, қарадық, бар мәселе комиссия арқылы шешiлген, бәрi дұрыс» дегенi.

Лаж жоқ, басым салдырап одан шықтым. Не iстеу керек? Бiреу айтты ма, өзiм шештiм бе «ректорға кiрейiн, көзiн менiң оқуға түсуге артықшылығым болды» дегендi жеткiзу қажеттiгi туды.

Ректор қабылдады. Кiрсем ұзыннан созылған кабинет, дорожка - кiлем жайылып тасталған, төрде - Асқар Закарин (ректор), сол жақта ұзын үстелдi жағалай отырған маркасқалар: комиссия мүшелерi, декандар. т.б. оқытушылар болу керек. Имене кiрдiм, тiзем дiр-дiр етедi, тiлiм байланып қалғандай.

«Сөйле, жас жiгiт, тыңдап тұрмыз» дегенi ректордың. Жағдайымды айттым, Министрлiкке жазылған өтiнiште айтылған, өз ойымша, артықшылықтарымды қайталап, айтып шыққандай болдым.

Асекең тыңдап болғаннан кейiн, «жауап берiңiз» деп толық келген келбеттi жiгiттi көтердi, ол профессор Кенжебаев па дедiм, декан болатын. Декан барлық мәселенiң салыстырылып қаралғанын, б9л жiгiттiң айтқаны да дұрыс, дегенмен, түсүшiлердiң артықшылықтары басым болды, оның iшiнде өзiңiзде болдыңыз» деп, мәселеге нүкте қойды.

Ректорға жаутаңдап әрi қайраттанған болып, «менi университетке студент-кандидат етiп алыңыз» дедiм. Бiреулерден, түсе алмағандар кандидат ретiнде алынатын көрiнедi, оқиды, келесi жылы түсетiн көрiнедi» дегендi естiгенiм бар.

Осыны айтуым мүң екен, ректор күлiп: «Басың жас, әлi келесiң, өмiр — алда» деп маған қарады, болды дегендей. Атап шықтым, бар үмiтiм үзiлдi, жүгiрiп отырып, подвалға түстiм: көзiмде жас, басымда неше түрлi ой: «елге не бетiммен қайтамын, ауылға не деп барамын, құдайдай сенген әкемнiң бетiне қалай қараймын?». Оның үстiне Жеңiс алған бағаларыма қарап, «Марат оқуға түстi» деп жариялап қойған ғой. Масқара, ұят.

Қазiр сол күндi ойласам, зерделесем, ауыр болса да, бiр ризашылықпен еске аламын. Неге дейсiз ғой? Ол мыналар: бiрiншiден, менi құлатпай, әдiл

бағаларды қоюы, конкурсқа қатыстырмай-ақ, бір сабақтан «екі» қойып, ұшырып жіберуге болатын еді; екіншіден, Министрдің бірінші орынбасары (ұмытпасам Щербак) жеке қабылдап, өтінішті қарауға ықылас білдіргені - үлкен лауазымды басшының адам өтініш-шағымына жанашырлықпен қарауы емес пе; үшіншіден, университет ректорының қабылдап, тыңдағаны, жауапты тұлғаларды қатыстырып, айтқызғаны - әрбір абитуриенттің (талапкердің) көңілі-күйін жықпағаны ғой, адами түсіндіргені ғой.

Өзім де ұрынбайтын нәрсеге ұрынғандай болыппын. Факультетке қабылдайтыны - 25 адам, оның бес орны ғана мектепті жаңадан бітірушілердікі, қалған жиырма орын - жұмыс стажы барлар және әскер қатарынан келгендер үшін. Бір орынға, бірнеше ондаған, мүмкін, жүздеген жуық адам сайысқан шығармыз. Оңай шаруа емес.

Жатақанада әкімшілігіне бөлмесін, заттарын (көрпе жастықтарын, т.б.) тапсырып, билет алып, пойызға отырдым. Келе жатырмын, белгілі жәйт: ой бір теңсейді, пойыз бір теңсейді, мазасыз, бұлыңғыр бірдеңелер миыңды кеміріп, жеп келеді. Бір кезде ойым сәл бөлінгендей болды, радиоприемник қосулы: «Қайрат» футбол командасы Мәскеудің «Спартагімен» ойнауда, репортажы берілуде. Тимур Сегізбаев «Спартак» қақпасына екі гол салды. Сенсация! Ертеңінде бүкіл республика газеттері осы матч туралы жарыса, мақтана жазды.

Қарағандыға келдім, ескі аэропорттан өзіме таныс «кукурузнигіме» отырып, көк чемоданымды арқалап, бойым дел-сал, «өлмегенге қара жер» дегендей, үйіме келдім, әке-шешемді бас салдым, артынан төсекке етпетімнен түсіп, жатып алдым.

Шешем қуанатын сияқты. «Аман-есен келгеніңе шүкір, өз үйің, өз төсегіңе не жетеді» деп қояды.

«Ұйқы арсыз, тамақ арсыз» дегендей, тамақ ішемін, ұйықтаймын, ойлаймын не істеймін деп. МТМ-ге жұмысқа тұрамын, трактор жөндеуші боламын деген ойға тоқтам жасай бердім. Қалтамда мектеп бігіргенде «3-ші дәрежелі ауыл шаруашылығы мәшинесінің слесарі» деген куәлік бар, аттестатпен қоса тапсырған.

Осылай әр-сары болып жүргенде, үйге Қызылтау ауылдық кеңесінің төрағасы болып істейтін Нөгербеков Тойбек деген кісі келе қалсын, танымаймын. Үй-ішімен амандасып, әкеймен аз-маз тілдескеннен кейін, маған Ақшоқыдағы мектепке мұғалім болып тұруға болатынын айтты. Басында түсінбедім, жүрексіндім, ақыры келіскендей болдым, бірақ, қалай жүзеге асырылады - беймәлім.

Кейіннен түсіндім: Тойбек әкеме нағашы болып келеді. Әкесі Нөгербек - атақты Машан бидің баласы (біреу інісі, немере інісі дейді), ал, менің әкемнің әкесі Түсіпқажы Машанбидің Ажар деген қызына үйленген. Машанның атақты немересі - Ақжолан Жақсыбекұлы.

Тойкең ақкөңіл кісі еді, көпбалалы отбасының отағасы, жол апатынан ерте дүниеден озды. Кейіннен артында қалған жары Тиішкен балаларымен «Нұркен»

ауылына көшіп кетті. Баласы Абзал-Нұркен кентінің әкімі болып қызмет істеп жүр деп естідім.

Ақшоқыда мектеп директоры Мағаз Омарұлына жолықтым, денесі тіп-тік, әскери адамға көбірек ұқсайды екен. Келісімін алып, өтінішіме виза (рұқсатнама) қойдырып, ертеңінде Ақтоғайға Ақбауырдан ұшақпен келдім.

Аудандық оқу бөлімінің меңгерушісі Әзібай Смағұловтың қабылдануында болып, бастауыш сыныптың мұғаліміне қабылдау туралы бұйрықты алдым, бұл 1964 жылдың 8- қыркүйегі болатын. Меңгеруші Әзекең маған мейірімді адам болып көрінді, бір қызығы, қазан айының басында, ойда жоқта сабағыма бастан аяқ қатысты. Жанында Мағаз Омарұлы болды. Байқаймын: ештеңе жазып отырған жоқ. Бар күшімді салған болам. Сабақ біткеннен кейін айтқаны «Сенен жақсы мұғалім шығады» - дегені. Қазір осы жәйтті ойласам, ол кісінің келуіне арыз себеп болды ма екен, әрі жылы сөз айтуының өзі - бір сенім көрсету ғой, жастығымды жасытпай; әйтпесе, білім жағынан, әдістемелік жағынан не жетісіп тұр дейсіз, ештеңені білдіртпеді-ау, абзал аға.

Үшінші сыныпты алдым, жиырма шақты бала. Жан таласа сабаққа дайындаламын. Үйде дауыстап декламация жасап, дикция жетілдіруге тырысамын, мазмұнын алдымда оқушылар тұрғандай баяндаймын дауыстап. Ата-аналарымен танысу үшін үй - үйді аралаймын. Алғашқы маған ақылшы болған - Римма Васильевна Мокроусова деген кісі болды. Мейірімді,салмақты адам еді. Сабаққа қалай дайындалу керек, оқушылар, олардың ата-аналарымен тығыз байланыста болу керектігін, қандай педагогикалық газеттер мен журналдарды оқу керек, қалай пайдалану керек - бәрін қажымай — талмай үйрететін. Сабағына қатыстыратын, өзі де сабағыма қатысып, ақыл-кеңес беретін. Нағыз тәлімгер-ұстаз еді. Қазір қайда екенін, өмірде бар ма, жоқ па білмеймін, әйтеуір, жарқын бейнесі есімде қалды.

Мектепке келдім, велосипедпен келдім, Ақшоқы мен Ақбауыр арасы 4-5 шақырым, алғашқы келуім, аздап үйрене бастадым. Велигімді дәлізге (коридорға) қоя салғанмын, қоңыраудан кейін шықсам, дөңгелектің желі шыққан, непілін жұлып алған, қабысып жатыр. Мұны естіген Мақаң балаларды линейкаға шақырып, тізіп қойып, «кім істеді, мойындандар» дейді. Айта ма, балалар. Осыдан кейін көлігімді үйге қоятын болдым. Қыста атпен қатынадым.

Мағаз Омарұлы жұмысыма риза сияқты. Кейде үйіне шақыратын. Тойкеңдікіне де барып тұрамын. Екі үй де балалы-шағалы, у-шу болып жатады.

Мұқаң қатаң талап қоя білетін, нық та нақ сөйлейтін. Әдемі қалжыңдары да болатын. Еңбектің адамы еді.

Балалар да маған үйрене бастады, тәртібі, сабақтары жақсы болды, сабақтан қалу дегенді білмеді, Штаудингер, Гессель, Шайхина, Рақымжанова деген балалар есімде, әсіресе, Шеффер Вова деген бала ерекше қабылеті болды. Бір оқығанын жатқа айтушы еді.

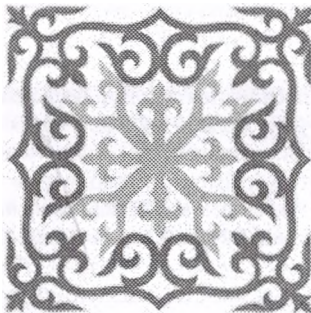
Бірте-бірте ұжымға үйрендім, бірге жүрдім, волейбол ойнаймыз, шаңғы тебеміз. Ер-мұғалімдер көп болатын: Балтабай Жаханұлы, Зекен Аманбайұлы,

Марал Әубәкірұлы, Серік Нөгербекұлы, Еркін Сембекұлы, Сатыбалды Сқақбайұлы, т.б. Волейбол ойнағанда, ерлерден екі команда құратынбыз. Сыйлас болдық, кейінгі өмір жолдарымызда қайта тоғысқан кездеріміз болды.

Ең қуанышты сәттерімнің бірі - алғашқы табыс - «маңдай ақыны» алу. Ол уақытта аванс, жалақы деп екі рет беріледі. Қыркүйектің 17-і болу керек, аванс алдым - 30 сом, маған бір бума ақша алғандай, әсердемін, жұмыс бастағаныма бір-ақ жетідей болған. үйге әкелдім, әкем-шешем мәз, «баламыз нан тапты» деп. Бір қап ұн алды, шай-жем алды - ақшаның құны бар кез.

1964 күзінде (қазан айында) Орталық Комитетінің атақты Қазан пленумы болды. Н.С.Хрущев кетті, Бірінші хатшы - Л.И.Брежнев, ҚСРО Министрлер Кеңесінің төрағасы - Н.А. Косыгин сайланды. Партия екіге бөлінген болатын: өнеркәсіптік, ауылшаруашылық. Орнына келтірілді: Басты жаңалық - 65-жылдың басында Шет ауданы қалпына келтіріліп, орталығы қайтадан Ақсу-Аюлы болды.

Оқу жылы аяқтап, келесі жылы Ақбауыр мектебіне ауыстым.

5- тарау. Ақбауырда...

1965 жыл. Ақбауырдың келбеті өзгере бастаған: халық саны көбейді, тұрғын үйлер, шаруашылық нысандары салына бастады, клуб үйі, дүкен салынды.

Шаруашылық 1927 жылдан 1960 жылға дейін Роза Люксембург атындағы колхоз болса, енді 60-жылы ол совхозға айналып, «Путь к коммунизму» болып аталды. Ақбауыр бұрын колхоз орталығы болса, енді совхоз орталығы болды. Бөлімшелері: Талды, Комсомол, Жаңа-жұрт және өз басы болып, төрт бөлімше құрылды. Мектеп те Р.Люксембург атында болды.

Яғни, овхоздың колхоздан айырмашылығы болған сияқты. Қаражат мол болып, игеріле бастады.

Сол жылы мектепке, үшінші сыныптың мұғалімі болып қабылдандым. Өзіме сабақ берген ұстаздарыммен қайта кездестім, әріптес ретінде, жас та болсам. Қабыкен Жадрин (директор), Кәрігүл Нұғыманұлы, Мүбәш Рақымбекұлы, Жұпар Түсіпұлы, Кәукіш Ісләмқызы, Аралбай (Әтеш) Нұркейұлы - бәрі таныс әрі көргенде олардан именемін.

Басқа да үлкен мұғалімдер баршылық: Қаман Ыбырайұлы, Әбдіман Құлынбайұлы, Нәдер Омарқызы, Қызғалдақ Сыздыққызы, Гүлзия Құлынбаева, өзім қатарлас Рымтай Әбенқызы, Төкіш Ыбырайқызы, тағы басқалар.

Жолдамамен келетін мұғалімдер болатын, олардың арасында Седова Нина Николаевна, Вера Сергеевна Токун.

Кейіннен Рая Әбілмәжинқызы, Танас Қасымұлы, Күлқайша Қайырбекқызы, Гүлмира Садыққызы, Торғын Қамбарқайқызы, Нина Васильевна Келлер, Зәбен Кәрігүлқызы, Қарлығаш Беркінқызы, Ғайни Секербайқызы, Люся Семеновна, Айгүл Жұпарқызы, Жәмел Ахметұлы, Кенди Шүленбайұлы, Аманбек Кәрібайұлы, Жамал Ибраһимқызы, Зейнегүл Қолауқызы, т.б. қосылды.

Мектебіміз клуб үйіне жапсарлас салынған бөлігі болды, сол жылдың (65) күзінде қазіргі мектеп үйіне көштік. Бұл үй де арнайы мектепке салынған ғимарат емес еді, ол жатаханаға арналған үй болатын, бір түсінбейтінім, сол кезде мектепке арнайы үй салу қиынының қиыны болатын. Енді, осы жерде сәл шегініс жасап, Ақбауырда бұрын да мектеп орындары болды, соның екеуінде болдым: бірі - дүкеннің алдында қоржын үй болды, ұзыннан ұзын салынған: бір жағы мектеп, екінші дүкен жағында мұғалімнің үйі. Одан кейін қарсы жағына, 40-50 метрдей жерде, мектеп үйі салынғандай болды, кейін оны босағаннан соң, мал қораға айналдырып алды.

Үлкендердің айтуы бойынша алғашқы мектеп орындары басқа жерде болған.

Мектеп Шолақ Түлкіде де болды, 46-50 жылдары. Ащыда мектеп үйі-киіз үй болған.

Мектеп - ауылдағы жалғыз білім ошағы болғандықтан, оған артылар жүк те салмақты болды. Ол - оқу және тәрбие орны, оның ішінде, идеология мекемесі ретінде қаралды.

Ұстаздар барлық күш-жігерін, білімін, өмір тәжірибесін балаларға сапалы білім беріп, жан жылуын дарытуға ұмтылды. Көпшілігі жоғарғы білімді мамандар, ал, жастар жағының біразы жоғары оқу орындарында өндірістен қол үзбей оқуда еді.

Тәлімгерлік жұмыс, өзара сабаққа қатысу, ашық сабақтар мен тәрбие сағаттарын өткізу, оларды жан-жақты талдау үздіксіз үрдіске айналды.

Сабақтарда оқытуды техникалық құралдарын, дидактикалық материалдарды пайдалану әдісіне көп мән берілді. Мазмұндама, шығарма, диктант жаздырып, математикадан бақылау-жұмыстарын алу қатаң бақылауда болатын.

Жыл сайын аудан орталығында ұйымдастырылған, үш-төрт жетілік қайта дайындау курстарынан өтіп тұрдық.

Еңбек тәртібін бұзу, яғни сабақты босату немесе оған кешігіп келу - «чп» ретінде қабылданатын.

Бұл талап Кәкеңнің тұсында тіпті күшее түсті. Бірде, мынадай жағдай орын алды: мұғалімдердің бірі (өзінің жақыны) сұранып, Қарғандыға барып, қайтпақшы болады. Қайтарында, боран соғып, аяқ астынан ауылға қайта алмайды. Ертеңінде күн ашылып, ауылға қайтады, мектепке келеді. Кәкең кешіккен себебін сұрайды, кінәлі мұғалім ауа-райының бұзылғанын, автобустың жүрмей қалғандығын түсіндіреді. Тыңдап болған Кәкең: «Осыны растайтын метеорология (ауа-райын болжайтын мекеме) қызметінен анықтама әкеліп, тапсыратын бол» - дейді. Әрине, біреу үшін бұл қаталдық болса, екінші жағынан, жақыны болса да, оған көпшілік алдында кешірім жасамаудың, әділ амалы еді. Кім біледі, «бұлт - ала, жер -шола» дегендей, ауыл ол күні ашық еді, ал, басқалар не ойлайды? «Бірдей талап жоқ» дері мүмкін ғой.

Сыныптан тыс жұмыстар үздіксіз жүргізілетін. Үйірме жұмыстары, қосымша сабақ беру, ата-аналармен жұмыс: жиналыс өткізу, үй-үйді аралау - міндет болып табылатын.

Педагогтердің озық тәжірибиесі кеңінен талқыланатын. Ұмытпасам, Липецк, Белгород ұстаздарының үндеуі, Екібастұз қаласы мектептерінің тәрбие жұмысы бойынша іс-тәжірибелері басшылыққа алынды.

«Жеке жауапкершіліктен - ұжымдық жауапкершілікке», «жеке педагогикалық шеберлік - ұжым еншісі», «Оқу мен тәрбие кілті - мектептің, ата-ананың, қоғамдастықтың бірлігінде» деген сияқты ұран-айдарлар жұмысымызға бағыт беріп, айқындап отырды.

Ұстаздар болсын, оқушылар болсын қоғамдық жұмыстарға кеңінен тартылатын. Мерекелік шаралар: Октябрь күні, 1 мамыр, 8 наурыз, Лениннің туған күні, тағы басқа тарихи күндерге арналып, концерт беріліп, шағын спектакльдер қойылып, орындалатын. Клуб іші халыққа симай кететін. Көркемөнерпаз мүшелері көрші елді - мекендер: Талды, Қызылтауға барып, ән кештерін ұйымдастыруы дәстүрлі дағдылы жәйт болып көрінетін. Сенбілік өткізу де бір мереке, Тимур командасы құрылып, қариясы бар үйлерге көмекке

жіберіп тұратын, малшы қыстақтарын да аралап, қолғабыс тигізіп әрі көңілдерін көтеріп, концерт қойып қайтатынбыз - қайнаған өмір.

Оқушыларымыздың асыға күтетін мерзімі бар: көктемде және күзде. Ол - Қотыр Қызылтауға серуенге шығу. Көктемгісі - мамырдың орта кезі, күзі-қыркүйектің орта кезі. Оқушы түгілі, мұғалімдердің өзі де осы сәтті сағына күтеді.

«Ертең экскурсияға шығамыз, сағат 9 не 10 да мектеп алдында жиналамыз» деген хабардан кейін, жанталаса дайындалу басталады. Ең бастысы - жол азығы, неше түрлі дәмді, тәтті тағамдар; ыңғайлы киім, спорттық бұйым: волейбол, футбол, скакалка, доптың үлкені, кішісі. Бірінен - бірі асқысы келеді.

Уақыт келді, ертеңінде жиналамыз. Шат-шадыман, бәрі көңілді, жүздері бұл-бұл жайнайды.

Кеттік. Майөзектен өтеміз, өзекті жер көкпен-көк болып жатады, масайрап, құлпырып: сулы болып жататын кездері болады, балалар оған қарай ма, ауыздығына ие беремеген аттар сияқты, суды не кесіп өтеді, не секіріп шалпылдатып, балақтары су-су, есесіне, мәз, түздегі киік тәріздес бірін-бірі итере-митере, жағаға шығады. Қызық көрініс — ұмытмас сәт.

Тауға таяй бастаймыз. Менмұңдалап шақырып тұр, асықтырып тұр. Шөгіп жатқан тұлғасы қандай? Бір ғаламат күш тауды әр түрлі тастармен көмкерген сияқты. Бір жерінде еш қыры жоқ билік зәулім тасты қолмен қоя салғандай, қарайсың пышақтың жүзіндей, өрмелеп шығу мүмкін емес, енді бір жерінде өрмелеу үшін жаратылғандай сатылы тастар, басқа бір жерінде бір қалпақты бір қалпаққа кигізгендей қатпарлы тастар.

Шыңында, қойнауында не жоқ дейсіз? Бал қарағай, ақ қайың, терек, тал ағаштары, аршасы, сарымсағы, жуасы, қымыздығы, қынасы мен мүгі, түрлі шөбі, арқар-қасқыры, сұңқар тектес құстары, құрлары мен шілдері, ән салған торғайлары, еріп үлгермеген қар суларының шатқалмен, жіңішкеленіп келіп, бұрала ағуы - бір әсем әлемді құрайды.

Менін ешбір жерде кездестіріп көрмеген бір өсімдігім - ол көк жуа (мүмкін, басқа атауы да болуы мүмкін), бірақ, жуаға да, сарымсаққа да, көк пиязға да ұқсамайды. Сәл түр ұқсастығы дәм ұқсастығы бар - бірақ, өзгеше. Ол етекте емес, тауға шыға бергенде өзекте яғни су жылғалары өтетін жолда өседі. Өзек көк барқыт жамылған сияқты болып көрінеді. Барқыты - шөп, аласа, тығыз шыққан, тасты көмкере өскен мүкті елестетіңіз. Мүкті, тас - барқытты жер - өзек. Зер салсаңыз, арасында жіңішке көк сабақты жіңішкеленіп келген сарымсак - өсімдікті жұлып аласыз, бір емес бірнешеуін, сулап, тазартақан бол да, жей бер - дәмі ерекше. Басқа жерде ұқсастары бар, бірақ, осы Қотыр Қызылтауда кездесетіні - бір данасы ғана шығар. Еске түседі - сағынасың.

Сонымен, балаларға келейік. Оларды тоқтатып, қауіпсіздік жағдайларын айтқың келеді, бір жағы демін бассын дейсің.

Қайдағы, бәрі далада қалады, қорада қамалып, қақпасын ашқанда, далаға лап қоятын төлдер сияқты, тоқтау жоқ, таудан-тауға, тастан тасқа өрмелеу басталады. Мұғалімдер, әсіресе, жастауымыз, сондарынан қалмаймыз, жарақат

алып қалмаса екен - ойымыз сол. Мәз-мейрам, у-шу, бірін-бірі қууы, қолдарымен ұстап, биікке шығам деп ұмтылуы, арасында аяқтары тастан тайып кетіп, сәл ауырсынып қалатындары да бар.

Жылдағы тәжірибеміз: екі-үш сағат балаларды бақылай отырып, еркіне жібермесең, басын қайтарып ала алмайсың.

Бір кезде басымыз қосылады. Жақпар тастың жалпақ басына - үстіне жайғасамыз, дастарқан жайылады, ең ләзатты сәт басталады: қоржындарынан не шығармайды дейсіз: ет, жұмыртқа, ірімшік, құрт, тәттілер, бауырсақ, палау, манти - бәрі, бәрі.

Таза ауа, самал жел, тау басы, етекте ауыл, жақсы көңіл көтеру, не керек бір ғанибет отырыс.

Үш топқа бөлінеміз: үлкен мұғалімдер бір бөлек-тасалау жерде, жас мұғалімдер - бір бөлек, бірақ, балаларға таяу; балалар -бір бөлек, сыныбына қарай, тамақтың ортақтығына қарай.

Өлең айтылады, тақпақ, әркімнің өз әңгімесі бар.

Біраздан кейін таудан түсе бастаймыз. Бағанадай емес, асау атты арба-шанаға үйреткендей, балалар да айтқаныңа көне бастайды, әрине, шаршай бастағандықтан, бізді аяғандықтан емес. Етекке түсеміз, жайлылау жер тауып алып, бабына келіп, біразы жинаған әдемі тастарын, өсімдік түрлерін (мұғалім тапсырмасы бойынша) сөмкелеріне, дорбаларына салып, өздерінің қалаған істерімен әуре болады. Тау етегіндегі жазықта волейбол, футбол, т.б. ойындар басталады.

Осындай әсем көңіл-күймен, әрине, бәріміз де шаршаңқырап қайтамыз. Қарасаң, үлкен мұғалімдеріміз де балалардан көңілдері кем емес, жеке бөлектеніп, тамақ ішуі тегін емес қой. Қайран, үлкендерім-ай, біразын барсың, көпшілігің - жоқсын.

Барарда топтанып барсаң, қайтарда бірінің артынан бірі келе жатқан керуенге ұқсаймыз, алдымыз ауылға жетсе, артымыз Майөзекке жаңа жетеміз. Ертеңінде - демалыс. Қандай тамаша уақыт еді?

Ал, таудың күзгі бейнесі - басқа тұрпатта. Сары-ала киімін киген ағаштар, жапырақтар, өсімдіктер. Қоңыр желдің өзі сары желге ауысқан сияқты. Тастың да түсі өзгеріп, таудың бейнесі басқаша тәрізді. Біздің де түріміз, киіміміз, күзге лайықталана бастаған сияқты. Көктемгідей көңілдің басында тасыса да, көп кешікпей қоңыр күйге түседі. Табиғатпен біргесін, егізсін деген осы шығар.

19-мамыр пионерлер күні болатын. Аудан орталығына, балалармен бірге екі-үш күнге баратынбыз, Аюлы тауының бойына палаткалар тігіп, мектеп оқушыларының спартакиадасына қатысатынбыз, ол да-естен кетпес шаралардың бірі еді. Балалар жаңа танысын табатын, өнерлерін көрсететін — тағлымдық жақтары көп еді.

Барлық шаралардың басы - қасында ұстаздар жүрді. Ауыл тіршілігі қызығымен қатар, ауырпалықтары да қоса жүреді. Соған қарамастан, өздерін биік ұстады, мұғалім деген атқа лайықты болуға тырысты.

Шәкірті болған ұстаздарым туралы әңгімелегенмін, енді, басқа ұстаздар, әріптестерім туралы аз-кем айтайын, үлкендерден бастайын.

Қамен Ыбырайұлы тарих, география пәндерінен сабақ берді. Денелі, ақ сары, көрнекті адам еді. Әсіресе, география сабақтарын қызықты өткізетін, сабағында сан болдым.

Еңбек адамы еді. Жаз да қолға шалғысын алып, мотоцикліне мініп алып, шөп шабуға кететін. Шөпті қатар шаптық шалғымен. Қамекеңнің шалғысы қысқалау, сабы да сондай, сондықтан, еңкеймейтін онша; бұл әдіс-белге онша күш түсірмей, шаршатпайтын.

Ал, менің шалғым болса өзі де, сабы да ұзын, көп күш жұмсауды талап ететін, әрине, есесіне, қиған шөбің жал-жал болып қалады.

Қамекең маған шаршауды білмейтін адам болып көрінетін. Айта кетейін, сөз арасында, жанымызда жүріп шалғы сермеуші - Төкіш Қойбағарұлы да Қамекеңше қимылдайтын.

Әбдіман Құлынбайұлы химия-биологиядан, жұбайы Гүлзия математикадан сабақ берді. Өте ықтиятты адамдар болды, өз еңбектерінің арқасында ауылдағы ауқатты, ақшалы адамдардың бірі болды.

Бәдер Омарқызы мен Қызғалдақ Сыздыққызы бір бірімен сыйлас болды, бірін - бірі қорғап отыратын. Бәкең аққұба жүзді, аристократичная адам еді, ойындағысын айтып салатын. Қызғалдақ мұғалім отбасына, оның бірлігіне көбірек көңіл бөлетін. Жолдасым Қарлығаш: «Қызғалдақ тәте маған бір ақыл айтты: «Шырағым, әруақытта есіне сақта, саған бірінші жанашырың - ол жан - жарың, сондықтан, онымен бірінші ақылдасып отыр», деп еске алып отыратын.

Рымтай Әбенқызы химия, биологиядан сабақ берді. Практикалық жұмыстарға көп көңіл бөлетін. Тәжірибе учаскелеріне оқушыларды тартатын. Рекең - оқу ісінің меңгерушісі, мектеп директоры қызметтерін атқарды.

Жолдамамен келетін мұғалімдер көп болатын, көбінесе, Саран педучилищесі мен Қарағанды педагогикалық институтын бітіргендер. Сараннан бітіру - сапа белгісі болатын, шын мәнінде, кәсіби деңгейлері жоғары, оларды директорлар шақырумен болатын. Мектебіміз - аралас, яғни қазақтілді әрі орыстілді оқу орны болды, сегіз қазақ сыныбы болса, сондай сегіз орыс сыныбы да болды.

Тамаша білікті мұғалімдер жұмыс істеді:

Олардың арасында Седова Нина Николаевна деген мұғалім есімде қалды, жоғары білімді филолог еді. Нық сөйлейтін, басқалардан қатаң талап ететін. Өте сауатты, бір жазған мінездемесі әлі есімде: анық, терең, ойлы, аз сөзге бәрін сыйдырғаны таң қалдырған еді.

Бір сайлау кезінде орыс тілді бір-екі мұғалімнің дауыс беруге бармағаны жадымда, себебін сұрағанда, «жағдайымыз жоқ», деген.

Қазір ойланyp қарасаң, оның негізі де бар еді, дұрыс та сияқты. Қанша бір жағдай жасалды дейсіз?

Іштерінде қалып қойғандары бар. Мысалы, Вера Сергеевна Токун. Бастауышқа сабақ берді, тамаша білім берді, ылғи балалармен бірге болатын,

уақытпен есептеспейтін. Қазаққа тұрмысқа шықты. «Комсомол» бөлімшесінде мектепте ұзақ жылдар еңбек етті, балалары да ата-ана дәстүрімен жүрді.

Оқушыларға тәрбие беріп, білімді ұялатуда Рая Әбілмәжінқызының еңбегі лайықты мақтауға тұрарлық. Балаларға тіл (орыс тілі) үйретіп, олардың білім кеңістігін байытты. Өмір бойы бір оқу мекемесінде еңбек етіп, еңбек кітапшасына бір-ақ жазу жаздырды, ол: «Ақбауыр мектебінің мұғалімі». Осы күнге дейін араласып тұрамын.

Бірде туған күнімде қоңырау шалған телефонды көтерсем: «Сізді Бәйленовтар отбасы құттықтайды. Денсаулық, бақыт, ұзақ ғұмыр тілейміз. Және Сізге арналған әнді қабыл алыңыз. «Қазақтелеком» да осы құттықтауға қосылады» деп сазды сәлем жолдайды. Бұл сыйластықтың белгісі болар.

Гүлмира Садыққызы мен Күлқайша Қайырбекқызы жұмысқа деген тиянақтылықтың үлгісі болатын. Бастауыш сыныптарда сабақ беріп, ата-аналар және мектеп басшылығы тарапынан алғыстар алып отырды.

Әрбір сабаққа, әрбір шараға аса жауапкершілікпен қарады. Екеуі де әдемі ән сала білетін, көркемөнерпаздар үйірмесінің жұмысын қыздыратын осылар болатын. Жұмыстан қол үзбей, жоғары білімді мамандар атанды.

Екеуімен кездескен сайын, өткенімізді аса бір жылылықпен еске аламыз.

Нина Васильевнаның ақ көңілділігі. Аманбек Кәрібайұлының суретшілік өнері, Кенди Шүленбайұлының еңбекқорлығы, Айгүл Жұпарқызының терең білімі - бәрі есімізде.

Мектепке Танас Қасымұлының жас маман ретінде келуі оқу-тәрбие жұмысына үлкен оң серпін берді. Физика - математика пәнінің мұғалімі болғанымен, ол барлық жұмысқа жегілді: кабинеттерді техникалық құралдармен қамтамасыз ету және ұстаздарды оны пайдалана білуге үйрету, еңбек сабақтарына арналған кабинеттерді жабдықтау. Тіптен, спорт алаңдарын: футбол, волейбол, баскетбол, секіру жерлеріне құрылғыларын жасап, тыным таппайтын.

Танас - Нығмандар ұстаз әулетінің, Кәкеңнің кейінгі ірі өкілі болды. Оның ерекшелігі - тиянақтылығында, еңбекқорлығында, терең білімінде, техника мен қолөнерді меңгере білуінде. Әрі қарапайым, таза, адал. Осы қасиеттерінің арқасында Талды орта мектебін отыз жылдай, Қарағанды мектептерін басқарғанына он шақты жыл болды. Осындай директорлық ғұмыры ұзақ адам Қазақстанда бар ма екен, әй, қайдам, жоқ сияқты, болса да, некен саяқ шығар. Жолдасы Жамал Ибраһимқызы да білімі терең, адамгершілігі мол, жанұяның тірегі болып отырған абзал ұстаз - ана. Танастың биік белеске шығуына берік басқыш әрі сенімді тыл болып отырған - осы Жамал болар.

Өмірде көзге түспейтін мамандық болады, оның адамдары болады. Теледидарда жүргізушіні көреміз, ал, оның экранға шығуына қаншама адамдар еңбек етеді: оператор, монтаж жасаушылар, т.б. Сол сияқты мектепте де аттары атала бермейтін қызметшілер бар олар техникалар. Техничка деген аты, әйтпесе, ол-еден жуушы, ол-от жағушы, ол-күзетші, ол-ағаш жарып, көмір тасушы., т.б.

Осындай біз құрметтейтін адамдарға Бибігүл шешей, Жәкітай жеңгей, Нина Старицкова, Зинаида Келлер, Орынтай жеңгейді жатқызуға болады.

Мектептегі жылылық, тазалық осындай жандардың арқасында жасалынды: түнгі (қыста) 2-3-тің кезінде келіп от жағып (пешпен жылытатын ол кезде) кету оңай шаруа емес-тін. Біз ондай адамдарды еске алып, құрметтеуіміз керек.

Енді, екі ұстазды Төкіш Ыбырайқызы мен Торғын (Шәкен) Қамбарбайқызын баяндайын, екеуін әдейі артқа қалдырып отырмын.

Төкіш пен Торғын - екі қанатым тәріздес, ауылыма ұшып келіп қонғанымда осы екі қанатқа сүйенемін, ұшарда да, осы екі қанатқа тіреле көтерілемін, күш алып аттанамын. Біреуі - апам, біреуі - қарындасым, мен үшін әрқайсысы - бір төбе.

Төкіш еңбек жолын аға пионервожатая жұмысынан бастады. Бастауыш сыныптың, кейіннен жоғары білімді алған соң, қазақ тілі мен әдебиетінен сабақ берді. Жұмысқа беріліп істейтін, шәкірттерін Отанын сүю, ұлттық құндылықтарды олардың бойына дарыту бойынша жасаған еңбектері атап өтуге лайықты. Ол кезеңде тіл, дін, діл деп ат қойып, айдар тағып айтылмайтын.

Төкіш сабақтарда, сыныптан тыс шараларда халық ауыз әдебиетінің жыр-жауһарларын, асыл ойларын кеңінен пайдаланатын.

Мен өзімнің әр жердегі педагогикалық қызметімде дәл Төкіштей қазақ әдебиетінің асыл қазыналарын, халық даналығын шебер де кеңінен пайдалана білетін адамды кездестіріп, көргенім жоқ. Ата-аналар жиналысында жасаған баяндамалары көп адамның есінде: онда тәрбиеге байланысты қазақтың мақал-мәтелдері, билер мен жыраулардың ғибратты толғаулары - бәрі негізгі баяндамасымен жарастығын тауып, тыңдармандарға қатты әсер ететін. Өзі: «түнгі үш-төртке дейін дайындаламын, күллі кітап, журналдарды қарап-парақтап, шек-қарын аршығандай отырамын» дейтін. Бұл сөзі- шындық.

Қазір де, жәй отбасындағы әңгімелерде, той-домалақтарда аузынан шыққан сөзге мән беріп тыңдасаңыз, бір ғибрат жатыр.

«Ең бақытты адам сол, басқаға бақыт тілеген адам» деп, бір ғұламаның сөзін жиі еске алады. Мұндай нұрлы ойлы, асыл сөзді айту, беріліп айту екінің бірінің қолынан келе бермейді.

Иманын сақтауға күш салады, намазын оқып, ораза айларын асыға күтеді. Өзі үшін, ұрпағының амандығы үшін Түркістанға барып, әулие Қожа Ахмет Яссауи басына зиярат етті.

Төкіш - ата-анасын күтіп, батасын алған жан. Ел қатарлы балалары, алтын асықтай немерелері бар, болашағының байламы - шөберелер де дүниеге келе бастады. Төкіш қарым-қатынасымызға, оның ішінде балаларымыз арасында жалғасын тапқан сыйластықтың алғын көпірін бар пейілімен, бар жан жылуымен салушы болып отыр, ұзағынан болсын. Қуанатыным, ұрпағым осындай адамдар арқылы туған жерін, ата-баба мекенін ұмытуға тиіс емес.

Торғын химия және биологиядан сабақ берді. Жұмысқа жауапкершілікпен қарау, білімін жетілдіріп отыру яғни өзін өзі қамшылап отыру - оның өмір жолындағы қағидаттары.

«Өзің үшін үйренсең, ашыларсың жылма-жыл» деп Ұлы Абай айтқандай, Торғынның қабылетінің ашылған шақтары оқу ісінің меңгерушісі, мектеп директоры міндеттерін атқарған кездері анық та, айқын білінді. Мектепте қырық жылдан астам еңбек етіп, оны жиырма екі жыл басқарды. Оның мектепті басқару кезеңі тәуелсіздік таңымен қоса келген қиыншылықтар: ауыл адамдарының қалаға жаппай көшуі, қоғамдық ұйымдар, әкімшілік функциялардың қызметтерінің тоқтатылуы, жекешелендіру мәселесін толық түсінбеу сияқты нәрселерге дәп келді.

Міне, осы кезде Торғынның бар қыры да, сыры да ашылды. Мәселе - мектепті ғана сақтап қалу емес, ауыл адамдарымен тығыз қарым-қатынаста болып, сыйластық әрі әріптестік негізінде бір-біріне сүйеу бола білуді болды.

Ол не деген сөз? Ол - біреудің басы ауырса, жанында болу, ең құрымаса, жылы сөз айта білу; қуанышын бөлісіп, қуана білу. Ауылда мектептің басшысы көпшілікке, жастарға сөзі өтпесе, қиынның қиыны. Жұрттың көретіні де, сүйенетіні де, үміті де - мектепте.

Осы жағынан алғанда, Торғын миссиясын абыроймен орындай білді.

Ол - ауылдың да, туыстарының да қамқоршысы бола білді. Қайнысы жолдасымен қайтыс болғаннан кейін, артында қалған шиеттей бес баланы қамқорлығына алып, ата-анасының жоқтығын білдіртпей, асырап-киндіріп, оқытып, үйлендіріп, әрқайсысын жеке отау шығарып қоюы - «айтуға оңай» демекші, әркімнің қолынан келе бермейтін ауыр міндет, тым салмақты жүк.

Торғынмен сыйластығымыздың арта түскен кезі - Алматыда өткізген кезіміз болды. 1974 жылы болуы керек, мен ҚазМУ-де 3 курста сырттай оқып жүрген кезімде, Қарлығаш пен Торғын қосылды. Екеуі де КазПИ-ге түсті.

Содан төрт жыл үшеуіміз бір жерде тұрдық, әрине, бір жер деген аты, әйтпесе, жылына (жазы, қысқы сессияда) бірнеше үйді ауыстырамыз: біреуі-тым алыс, біреуі-тым қымбат сұрайды дегендей.

Көбірек аялдап тұрғанымыз «мұсылман қорығы» деген жерде - бұрынғы ұшқыш, әйелі - дәрігер - фельдшер үйінде болды, ауасы жақсы жер еді, самал жел соғып тұратын.

Сонымен, үшеуіміз бірге тұрдық, бірге дайындаламыз, бірге қаланы аралап қызықтаймыз.

Ол күндерден езу тартып, еске алатын қызықты жәйттер де, ой салатын ғибратты істер де болды - бәрі еске түседі.

Осы жерде жанымызға жайлы бір шараны еске алмай, оны аттап өтуге болмайды. Ол 2009 жылы, 25 шілдеде өткен мерекелік шара — Ақбауыр мектебінің 80- жылдығына байланысты.

Бірде Торғын үйге келді, ақылдасты. «Мектепке 80 жыл толайын деп тұр, осыны атап өтуді қолға алғымыз келіп отыр» дегені. Қолдайтынымды, қолымнан келген ақыл — кеңесімді, сөз көмегімді беретінімді айттым. Дайындық басталды, әрине, басы-қасында, өзі жүрді, ұжымы, ауыл қолдау жасады.

Тойдың мағыналы да мәнді өтуіне мектеп бітірушілерден бастап, сырттағы жанашыр адамдар көмек қолын соза бастады.

Тоқсандағы Терлікбай ағайдың бірінші болып, қалтасынан ақшасын алып жазылғаны әлі есімде, Адалбек, Аманкелді, Серік ағайлар қолдау жасап, ақыл-кеңестерін берді. Мектеп түлектері Мейрам Түсіпов, Қайрат Әлин, Аманжол Нұрбеков, Толик (Тілеуберді) Аманкелдіұлы, т.б. жиі хабарласып, үйге келіп, басқалардың да хабардар болып, бір кісідей ат салысуларына ұйытқы болды. Алыс-жақын елдердегі (Ресей, Германия) жерлестерімізге хабар беріп, тыным таппай шырылдаған жан - Рая Әбілмәжінқызы болды.

Мейрам арнайы автобус берді, Қуантай апай алдын ала барып, айтарлықтай тарту-таралғысын жасады, Аманжол есте қалатындай ескерткіш сый жасады, Қуат Әбдірайымұлы компьютер сыйлады. «Көп түкірсе, көл» дегендей, ірі-ірі демеушілер болмаса да, көптің көмегімен бір той өткізуге мүмкіндік туды.

Бұл жерде аудан әкімі Қайыржан Кәрімұлының ықыласын, көмегін атап өткенім жөн. Оның қолдауымен Ақжалдан арнайы техника алдырып, көшенің күл-қоқыстары алынып, сыртқа шығарылды, өзі келіп тойға қатысты. Мәслихат хатшысы Мақсұтов Рахымжан да қатысып, мақтау грамотасын тапсырды.

Таң қалатыным: аудандық оқу бөлімінің сырт қалғандары, немқұрайлығы, бір қызметкері келіп көмек жасамақ түгілі қызметкерлерінің қатыспағандығы, ең құрымаса, бір жапырақ мақтау қағазын тапсырмағандығы. Меңгеруші болды, неге екенін білмеймін, сырттан қашып жүрді, бір кезде жоқ болып кетті.

Есесіне, кейін Торғынға «несіне, неменеге мақтанасың, бес-алты үй тіккеніңе» деп, талабын тұқыртпақ болыпты. Міне, оқу бөлімін қандай адамдар басқарған?! Біле білген адамға - бұл де сабақ.

Аудан азаматтары да айтарлықтай көмек жасады. Спорт бөлімінің бастығы Аманкелді Ахмедияұлы Қызылов, аудандық «Шет шұғыласы» газеті редакторының орынбасары Болат Тойшыбекұлы, мәдениет бөлімінің басшысы Аян Қапасұлы Кәрібековтердің еңбегін атап өткен жөн.

Аманкелді мен Болат мерекенің басынан аяғына дейін жүрді. Аманкелді болмаса, көкпар, аударыспақ өз мәнінде өтпеген де болар еді.

Өкінішіміз, осы азаматтар түн жамыла, шаршап қайтқанда, көңіл аудармадым — ойласам, ұяламын өз - өзімнен.

Әрине, «тас түскен жеріне ауыр» дегендей, бар ауыртпашылық, жауапкершілік ауылға, оның ішінде, мектеп ұстаздарына түсті. Ауыл адамдары әрқайсысы өз халінше көмек жасады. Сенбілік өткізілді, киіз үйлер тігілді, палаткалар әкелінді. Байбала тұрғыны Бекіш ақсақал бас болып, айтарлықтай көмегін жасады. Комиссияға қолынан іс келетін жастар таратылды. «Комиссияда Ерғалы Қанатұлының тартылғаны жақсы болды, көп шаруаны басқарып, реттеуде, мысалы, киіз үйлер мен палатканы әкеліп, той өткізу кезінде жарыс жеңімпаздарына лайықты сыйлығын дәл болып «атап, беруде оның іскерлігі көп септігін тигізді» деп Торғын жиі еске алады. Бірақ, оның шаршағандығы 100 жылдықта білініп қалды.

Мұғалімдерге келсек, олардың еңбегі ұшан-теңіз. Әрқайсысы өз кабинеттерін дайындап, той өтетін жерде мектептің өткен, бүгінгі өмірінен сыр

шертетін стенділер жасады. Мектепке кіргенінде, бір ерекше сезімге бөлінетін жағдайға жеттік.

Оның үстіне мыңдаған адамға дастарқан мәзірін жасап, дәм беруді, оны бірнеше қайталау оңай шаруа емес-ті: аспазшылық та, ыдыс жуу да, үстел жасау да - бәрі солардың мойынында болды. Ауылдағы жас келіндеріміз де көмектесті. Рахмет осындай еңбегі үшін.

Айтқан күнінде той басталды. Жұрт шат-шадыман. Ағылған адамдар жан-жақтап: қонақтар, бұрынғы ұстаздар, мектеп түлектері. Әуеде қалқып, әнмен шашу шашылуда, жерлесіміз Гүлшара Қамиқызы тойды қыздырып, ән салуда. Дидар баламыз (Жанатұлы) әсем жырмен тойды ашты - ерекше көрініс. Әкім сөйледі, ардагер ұстазымыз 83 жастағы Кәрігүл Нұғыманұлы, ауыл ақсақалдары Тұрсын Бекбергенұлы, Алтын Балғожаұлы, Исабек Спанбетов, Марат Шахайұлы тілектерін білдірді.

Арасында сазды әлем. Ізгі ниеттерін Германиядан келген Нина апай, Клара оқушымыз, медколледж директоры Аманжол Нұрбеков, Астанада келген Қуат Әлин, Қарағандыдан Шәмшия апай (Іскәндірқызы), тағы басқалар сөйледі.

Атап өтерлік бір жағдай: ұстаз әулеттерінің ұрпақтары келуі - жағымды нәрсе болды, Қабыкен Жадрин, Жұпар Түсіпов, Саламат Дахин, Кәріғұл Нұғыманов, Махмет Төпенев, т.б..

Бәрі де сахнаға көтеріліп, жылы тілектерін білдіріп, ескерткіш сыйлықтарын тапсырды.

Жұрттың жадыралы көңілін Нина апайдың қазақша жеткізген жыр жолдары, Кәкеннің терең ойы, Аманжолдың медучилищеге ауылдан жыл сайын бір балаға түсуге (бюджеттен) орын беріп, «Сестринское дело» журналын беріп отырамын» дегені бір селпіртіп тастап отырды.

Маған қатты әсер еткен бір жағдай - алғашқы мектеп директоры Михаил Илларионович Ботовтың немересі Шаймұратқызының тойға келіп, қатысуы болды. Оның сахнаға шыққанда, жан толқуын сезсеңіз, сөзінің мәнділігі, тиянақтылығы мені таң қалдырды. Дауысында шаттық та емес, жылау да емес, бір сағынышты, ықласты, сырлы әуен жатыр. Ақбауырды өмірінде көрмеген, естігені болмаса.

Мұндай асқақ та мұндылау сөздің шығуы - атасы қызмет өткен Ақбауыр жеріне, оның топырағына, халқына құрметі шығар; ұлы бабасына, оның бейнесіне бас иіп, ағартушылық қызметінің миссиясына ырза болып, жүректен шыққан жан жылуы болар. Артынан гитарасының сүйемелдеумен терең сезімге бөленіп, ән салды. Кетерінде үлкендерден атасының тұрған үйінің орнын (жобалап әрине), су ішкен бұлағының басында болып, тағзым етіп, суретке түсіріп әкетті. Не деген құрмет — бұл әрекет басқаға, оның ішінде, жас ұрпаққа - ғибрат боларлық жағдай емес пе?!

Ағыл-тегіл тілектер айтылды, ауданнан келген мәдениет үйінің әншілері әннен шашу шашты. Түскі дәм. Дастархан үстінде тілектер, айтылған әндер — бір төбе.

Түстен кейін, «Көкпар», «Аударыспақ», т.б. ұлттық ойындар басталды. Қарқаралы, Нұраталды, Шет, Талды, Қызылтаудан командалар қатысты. Көрермендер олардың әрбір сәтті қимылдарына қол шапалақтап, дауыстап қолдап отырды.

Абзал, Айдос, Думан балаларымыз мәрттік жасап, қазанға тушаны түсіргенге, аударып тастағандарға ақшалай демеушілік жасап отырды.

Күн ұясына бата, жарыс та аяқталды. Астанадан келген қонақ баламыз, жас та болса, іргелі азамат атанып жүрген Нұрлан Садықов асқақ үнді дауысымен ауылдың табиғатын, халқын, тойдың ғибратты өткенін жырмен жеткізіп, бойды шымырлатып, ұясына батып бара жатқан күннің сәулесімен ұштастырып, атар таңның шапағаты одан да бетер сәулелі болатынын жеткізіп, жырмен тойды әсерлі де адамдардың жүрегінде қалатындай, құстың қанатындай биіктетіп барып, жылы ұясына кіруге ұмтылған балапандай ерекше мейіріммен, жылы сезіммен тойды әдемілеп жапты.

Той өтті. Есте қалды. Көптен бері мұндай тойды көрмеген шағын қазақ ауылының адамдарының рухын бір көтеріп тастады.

Бір бала дүниеге келсе, не біреу дүниеден өтсе, «80 жылдық тойдың алдында, содан кейін пәлен жыл өткенде...» деген тіркестер пайда бола бастады.

Мақтанып айтамыз, мұндай шағын мектептің ғибрат аларлық тойы аудан түгілі, облыс көлемінде өтпеген сияқты. Ең бастысы, ғибрат алайық. Енді артқа қайта оралайық.

1977 жылдың күзі, сабақ басталды. Математиксіз қалдық. Танас кетті, кейін Кәрігүл Нұғыманлы, Зәбен Кәрігүлқызы кетті - бәрі математиктер. Аяқ астынан жоғары беделді маманның табыла қалғаны.

Қызылтауға бардым, аудандық оқу бөлімімен бұл пән оқытушысы туралы сөйлесейін деп. Міне қызық, Нұраталды орта мектебінде ұзақ жылдар математик-мұғалім Жәмел Ахметұлы кездесе кетсін. Амандастық, жөн сұрастық: Қызылтау мектебіне жіберілгенін, бірақ, бұл мектептің маманға мұқтаж емес екендігін, аз ғана жүктеме бергенін айтты. Қолма-қол ауданмен сөйлестім, екі жаққа да мәселе тиімді шешіліп, екеуіміз мектепке келдік.

Жәкең оқушылармен де, ата-аналармен де жақсы тіл табысып, сапалы білімін беріп, біздің көңілімізден шықты.

Артық сөзі жоқ, біртоға әрі жайдары адам. Ақкөңіл, аңғалдығы да бар, осы мінезін пайдаланған біреулер оны даулы мәселеге ұрындырып, тақыр жерге отырғызып кеткен - бұл жәйт бұрынғы қызмет орнында болған.

Аз уақыт істесе де, Жәкеңнің бейнесі жақсы жағынан көз алдымда.

Әңгіменің алдында шығып кеттік. 60-70 жылдардағы өмірімізге қайта оралайық. Бұл кез - жастық шағымыз. Көпшілігіміздің жас мөлшері жиырманың әр жақ бер жағы: ойнап-күлу керек, жүру керек. Жастар өз халінше дем ала білетін, естен кетпес әдемі кештер ұйымдастырылатын.

Әрбір ұстаздың мұғалімдік ортасымен қоса, әрқайсысының жас ерекшеліктеріне қарай өз ортасы болатын, ауылда бөлектеніп жүру - ол оқшау қалдың деген сөз.

Оқу басталысымен, бірінен соң бірі келетін екі мереке бар, асыға күтеміз, ол: бірі - қазан айының бірінші жексенбісінде келетін мұғалімдер күні, екіншісі — екінші жексенбіде келетін ауыл шаруашылығының күні.

Мол дастархан басында отырып, ішіп-жеу, ән-би кешіне айналады. Әдемі әндер айтылып, би биленіп, қазақтың ұлттық ойындары «Тұрпетек», «Көрші», «Соқыртеке» жиі ойналатын, бәрінің түп негізі - бірін біріне жақындата түсу, тапқырлық, шапшаңдық, әзілдей білу қасиеттерін үйрену. Мектеп дәлізіне мұғалімдер күні билльярд, теннис ойнайтын орындар дайындалатын. Командаға бөлініп, ұтуға күш салып, мәз болатынбыз.

Басқа мерекелер: жаңа жыл, әйелдер күні мерекелері ерекше аталып өтетін.

Жаз күндері футбол, волейбол ойнауға құмартып тұрамыз. Волейбол алаңы клуб үйінің артында болатын. Ойыншылардың көптігі сондай, ойнауға кезегің жетпей де қалатын. Спорттың бұл түрінен ауылда Адамбеков Түсіп пен Әлжанов Сәдуге ешкім тең келмейтін. Түсекеңнің соққылары, Сәкең бойы аласа болса да, серпіле ұрғандарын ешкім қайтара алмайтын, осы өнерлерінің арқасында аудандық, облыстық жарыстарға барып жүрді.

Ал, футбол ойынымыз ойыннан гөрі көбінесе күлкіден тұрған спектакльге ұқсайтын. Бұл жерде шеберлік, пас деген жоқ -«сплошное нарушение». Өзіңше, допты аяққа салып, ұмтыла бергенде, Кәріағаң (Кәрібай) үш-төрт метрден ышқырыңа қолын қалай салғанын, қалай кілт тоқтағаныңды білмей қаласың, қолы ұзын-ақ, сақылдап күліп, құлай кетеді, сен де еріксіз күлесің... бітті, гол жоқ, қиял да ғана қалады...

Озып келе жатасың тағы да, міне озуға дайынсың, Сәденді көресің, көресің де буының босайды. «Әй, Мәкіжан (мені осылай атайтын), қайда барасың, бәрібір қуып жетемін» дейді.

Қуып жете алмайды, білесің онын шамасын, бірақ, бірақ... күлкі - мысқыл оғын жібереді. Оның күлкісін ешбір ақын суреттеп жеткізе алмайды. Қарқылдап күлгенге де, шиқылдап күлгенге ұқсамайды, бір - ағыл-тегіл, атқыл күлкі.

Бір керемет сиқыр күші бар. Құлағыңа жетсе болды, әрі қарай мас адамдай, буының босап, доптан айырыласың.

Қорбаңдап допты алып Қанат бір жағына келе жатады. Әдісі де жоқ, айласы да жоқ, бірақ допты тартып ала алмайсың, өйткені ол «не по иравилам» ойнайды. Оңға тебілетін допты өзі де білмей қалып, солға жіберуі мүмкін. Өзіне ғана тән жымиысы бар, кісіге барлай қарайтын. Футбол оған жүрмейді.

Міне, осылай футбол ойыны - «смешанный бой» сияқты араласып, қоспасы бар, аяқ та, қол да жұмсалатын ойынға айналады. Есесіне, естен кетпейтін қызықты ойын.

Төртеуіміз үстелдің төрт аяғы сияқтымыз; бір аяғы сынса, қисайып, іске жарамайтын.

Ойын-сауықта біргеміз, шақыру-шақырусыз біріміздің үйіне біріміздің табылатындығы - үйреншікті әдет. Әсіресе, қыстың күндері, оның ішінде демалыс күндері, бас қосып, әзілдесіп, карта ойнап (жастарға айтарым, картамен

көп әуестенбеу керек, қазір имандылық, тарих өнер туралы көбірек әңгімелескен, сырласқан жөн болады - көкірегің ашылады), телевизор көру: клубқа барып, кино көріп, бильярд ойнау - дем алуымыздың бір ажырамас бөлігі.

Кәрібай терең ойлайтын, әр нәрсенің алды-артын бағамдай білетін. Екі иығына екі жігіт отырғандай, денелі болатын. Арақ ішпейтін, арасында, «Шипучее» деген шарапты аздап ішуді ұнататын, ал, «Шампанскоены» татпайтын. Тартатыны — «Беломор - канал» темекісі. Отбасының берекесі болды, үйіне барсаң бір жақсылықты байқайсың. Жолдасы Зекен де көпшіл, келген адамды жылы қабақпен қарсы алатын. Балалары Ерлан бір бұрышта ойнап, өзімен өзі отыратын. Ойыншық түрлері, сусындары - бәрі болатын, Кәрібағ - автокөлік жүргізуші, Қарағандыға жиі барады - балаға, үйге керек — жарақтың бәрін әкеледі.

Журналдарды көп оқитын, жақсы көретіні - «Огонек» журналы, ол - айына төрт рет әрі көркем безендірілген журнал болатын, кроссворд шешуді ұнататын.

Қанат аққұба жүзді өңді жігіт болатын, кейіннен толысып кетті. Тілді болатын, бір нәрсені мысқылдап сөйлегенде, арасына «пәлен бір би айтыпты» деп ойын тұздықтап, өткір жеткізетін.

Көңілі көлдей болатын, ренжісе аққан селдей болатын. Ақкөңіл, көпшіл еді, соның арқасында «шаршап» қалатын кездері де болатын. Ондай жағдайда, екеуіміз серуенге шығамыз: жаяу жүреміз, тауға көтерілеміз, не өзен бойын жағалаймыз, әңгіме-дүкен құрамыз. Екеуіміз де рахаттанып, үйге қайтамыз.

Шаруаның ығын білетін, адаммен тіл табысудың шебері болатын.

Сәден болса, ол көпшіліктің адамы еді. Күлкісінің өзі - бір қаралық. Отырыстың сәні еді. Ақкөңіл, қарапайым еңбек адамы, керекті жерде жүрді. Ауыр қара жұмысына қарамастан өзін, үсті-басын өте таза ұстайтын.

Сәнқойлығы да, кербездігі де бар еді. Мәнді демалғанды, жүріп кеткенді ұнататын. Футбол көріп келсем, не болмаса шашымды алғызып, бір-екі бокал сыра ішіп келейін деп Қарағандыға тартып кететін. Сол күні, не ертеңінде қайтады: ол кезде екі араға: Қарағанды - Ақбауыр — Ақтоғай маршруты бойынша самолет ұшатынын еске алу керек, автобус та қатынайды.

Шаруашылық үшін де, халық үшін де жазда шөп артып, түсіретін: қыста қар тазалайтын - осы Сәден болатын. Керек адам еді.

Мәңгі қатар жүрмек жоқ екен, өмір табудан, жоғалтудан тұрады. Үшеуі де жоқ, о дүниелік болды. Кәрібай 1979 жылы 35 жасында, Қанат 1994 жылы 49 жасында, Сәден 2013 жылы 68 жасында дүниеден озды. Мен қалдым - бір жаратушының қолында ғой, қанша өмір сүретінің, мүмкін, солардың атын атасын деп қалдырған шығар.

Ауылдың көркі ақсамайлы әкелеріміз, ақ шашты әжелерміз бен ақ жаулықты аналарымыз еді. Өмірде бір иемденген бақытымыз - аталарымыздың ақ батасы мен шешелеріміздің күн сәулелі мейірімі еді. Біз, жастар, олардың көлеңкесі сияқты, айтқанында жүріп, айдауында болдық. Үлкендердің айтқанын орындау, ризалығын көру - ерекше мархамат.

Үйге түгiлi, көшеге симай жүретiн, әрбiр сөзiн қимылын қызық көрсетемiз.

Күмiс ақ сақалды Мақан мен Қамбарбай, Шамғұл, Қызылтаудан қонақшылап келетiн Қосан (шынайы аты Ысқақ), Байтөлеу, Сәрсенбай, баяулы Бекен, Қарағандыдан сағына келетiн Ибраһим (Шағыр) мен Байбол, Алайғырдан - Шәйкен.

Терең ойлы, табан ақылды Төлеген, «ну, хорошо» деп сөйлейтiн Бекберген, әдемі әзiл иесi Байсары, тентектiгi басым Әлжан, саясаты мол Секербай, қырылдап сөйлейтiн Шәрiп, тазалықты ұнататын Балғожа, сұлу қара Қойбағар, өткiр тiлдi Айтжан, домбыраны солқылдата тартатын Жақсылық, қарапайым жандар: Бәiзбек, Мәдiжан, Дүйсенбай Пұшан, Шайқы, алып денелi Сақан, екпiндi Қами, ұшып жүретiн Сүйiндiк, қарапайым Кәрiбай, еңбек торысы Шүленбай, шолақ қол Шаһман, ордендi Жолдасбай, шайқылығы басым Жәнібек, бiр бармақсыз Қолау, пысық Бейсенбек, қазмойынды Қабылда, нық денелi Нашарбек, шорт мiнездi Әбен, ақсаң басқан Қоянбай, момын Мұқсын, темiршi-iсмер Қали, тыныш жүрiп жұмысын бiтiретiн Тияштыбай, ел аузындағы ағайынды Ермек-Рысбек әкелерiмiз, лақап аттарымен аты қалған - Төре шал, «тапқан екенсiң қайыршыдан полковниктi» сөзiнiң иесi - бәрi, бәрi жарасып жүрiп, ауылдың сәнiн келтiрушi едi. Отырған жерлерi ду, бiрде шу әйтеуiр, қайнаған өмiрдiң белгiлерi едi. Өмiрдiң бiр сыйы - адамның балалық және жастық шақтарында жылы, қайырымды ортада болуы Осы жағынан алғанда, мен құралақан қалғаным жоқ. Мәңгi есiмде қалып, «сенде адамдарға жақын тұр» деп уақыт сынына қарамай, бойымда, шамам келгенше, сақтауға тырысатын аздықтi айтарлық бiрдеңе болса, ол аяулы шешелерiм мен апаларымнан жұққан iзгi ниет жұрнағы, жұқанасы.

Өмiрiмнiң балалық шағы, бiр жағынан, табиғаттың аялаған астында өтсе, екiншi жағынан, жастық шағым, балалық шақпен қоса шешелерiмнiң, апаларымның тiлмен жеткiзуге болмайтын мейiрiм мұхитына сүңгiп, «айналайын», «жаным», «қалқам», «балам» деген жан тербете айтатын ықласты үнi әлi құлағымда - айтып тұрғандай болады.

Саржал, Шолақ Түлкi, Ақбауыр, Қайнар-Қарасу жайлаулары, Ащы күзегi еске түссе, ертеректе өткен iрi денелi еңбекқор Ұлжыкең, сыры кетсе де сыны кетпеген бейнетқорлар Нұрғайша, Жәмiш, салмақты жан Ажар, асаулығы бар Құтбала, сыпайы Зәйтунә, Мәмилә, Несiпбала, Әнеш, Күлия, мұндылығы басым Үмiш, Жаңыл, жоқтан бар жасайтын Айғайша, «обком шешей» Дәмет, ақ сәулелi Сәгүл, жымыңдап жүретiн Мәрия, шапшаң, ақкөңiл Зейнеп, құранның мақамын бiлетiн Қамила, қарапайым жан Рәтай, қам көңiлдi Бәтима, бәрiнiң

көзіндей болып қалған Шынар мен Бибігүл шешелерім ойға келеді. Қандай мейірімді еді? Ата-бабалар шаңырағын шайқалтпай, ұстап отырған, ұлағатты ұрпақ әкелген - осы шешелерім.

Жаңыл мен Үміштің мінезінде айналасына, басқаға ұқсамайтын бір нәзік сезім: мұңдылық па, сағыныш па, аса жақсы көру ме - бір тылсым дүние жататын. Іштей сезесің, түсіндіре алмайсың.

Бірде үйдің іші шешелерімізді қонаққа шақырды. Ол кезде шекеге ер адамдар жеке, әйел адамдар жеке шақырылатын. Әйтпесе, сыймайтын. Әкемнің бізден әйелдер көп, еркектер (үлкендер) екі-үш дастарханға сиятын болды деп, реніштерін білемін. Бүгін ше, үлкендері, ерлері бар, әйелдері бар бір - екі дастарқанды әзер толтырады.

Қыстың күні. Сонымен Үміш шешем қонаққа келе алмайтын болды. Маған ол шешем жоқ болса, үй толмайтындай болды. Не істеу керек? Қол шананы ала салдым да, шешеме барып, ауырыңқырап отырғанына қарамай, көрпеше салынған боқ шанаға отырғызып, дырылдата отырып, алып келдім, артынан апарып салдым.

Шешемнің ырза болғанын көрсеңіз, бүкіл жол бойы батасын беріп келеді. «Маратжан қалай жақсы, жайлы жүреді» деп қояды. Маған басқа ештеңе керегі жоқ, бастысы - ырзалығы, батасы. Осыны кездескен сайын айтып жүрді: ол - мен үшін үлкен награда.

Сәгүл шешем, үйіне амандасып кіріп келгенімде, отырған орнынан атып тұрып, қуанып: «Маратжан келді ғой, Төкіш, қазанды көтер, тамақ сал» дейтін. Мұны, осындай пейілді қалай ұмытарсың?

Қамила шешеммен бір жылы көрші тұрдым. Ашыған арылмайды, барып ішіп отырмасаң, кәдімгідей ренжиді. Күндіз жұмыстасың, кешке қарай барамын. Қазанда ет асылып жатады, үйдің іші жып-жылы. «Шешей, күнде ет асасыз, бір мезгіл кеспе көже істемейсіз бе?» деп сұраймын, сонда шешей: «Көже де ас болып па?» дейді. Міне, шешемнің бар болмысы. Қарап отырсам, Бәтима шешеміздің ерлігіне мән бермеппіз. Жиырмаға толмай, жолдасы Қалдыбай әкемізден айырылады. Қалдыбайдың шаңырағының шамын өшірмеймін деп, дүниеден озғанынша жалғыз тұрды. Исақ бауырының балалары: Төкіш, Клара, немересі Қайрат әр кез тұрып келді. Олар ер жетіп, қызмет жолымен кетіп жатты. Айта кету керек, Исақ та азаматтық жасады.

Шешеміз еңбек етті: қой қырқымының шебері еді. Алпыс жылдан астам Қалдыбайын күтумен болды, әкеміз қайтпады сұм соғыстан.

Бәтекеңнің (ел арасында «Қара Бәтима» аталды) аңғалдығы да бар еді.

Бір күні бір бауырымыз, 9 мамыр күні болуы керек, клуб үйінен соғыс туралы киноны көріп болған соң, жолдағы шешеміздің үйіне соғады. Сылтау бар: Жеңіс күні әрі Бәтекеңнің бұл күні дастарқанды жасап отыратыны жақсы біледі. Шешеміз қуанып, ырза болып, дастарқанға бәрін, барын қояды, ішінде «ащысу» да бар. Бауырымыз бір-екі стакан «ащысуды» тартып алғаннан кейін, әңгімесін бастайды, қыза-қызамен: «Клубта соғыс туралы кино көрдім. Солдаттардың ішінен Қалдыбай әкемізді көріп қалдым» демесі бар емес пе?

Мұны ести салған шешеміз жалма-жан ұшып тұрып, түрегеліп: «Жүр, клубқа барайық, Қалдыбайымды көріп қалайын», - дейді.

Сонда сабазың, бауырым, ойланбастан: «Шешей әуре болмаңыз, мен шыға бергенде, оны бір неміс атып тастады» дейді, шіміркпей.

Әрі қарай - жәй белгілі.

Сөйткен, шешем «торғай басына, тұрымтай тұсына» дегендей ауылдан жаппай көшу кезеңінде Төкіш баласының қолына қалаға кетеді. Барлық жағдай жасалды: жылы үй, жылы су, жайлы төсек, не ішемін, не жеймін демейді, барлық жағдай жасалды. Бірақ та көп ұзаған жоқ, дүниеден озды.

Ойлаймын, көз алдында алпыс-жетпіс жыл өмір сүрген қараша үйі, елі-жері, замандастары тізіліп өткен шығар деп.

Осындай жағдай шаңырағын сақтаймын деп, елден қырық қадам шыққысы келмеген шешем Қатжанның басында да болды.

Иә, осыдан кейін қара Бәтиманы қасиетті адам, ардақты шешеміз емес деп қалай айта аласың. Олардың өмірі, шаңыраққа беріктігі, адалдығы- ғибрат аларлық нәрсе: қыздарымыз бен келіндеріміз үшін.

Әкелеріміздің бәрі о дүниеге аттанды, біреуі-жоқ, шешелерімізден Шынар мен Бибігүл аналарымыз ғана - екеуі қалды. Екеуін көргенде, жүзінде бабалар тарихының ізі жатқандай, әке-шешелеріміздің қалған көзіндей болып көрінеді. Қолдарын ұстап, иіскей бергің келеді, бетіне қарап, әңгімесін ұзақ күнге тындай бергің келеді. Тоқсан мен жүздің арасында отыр екеуі.

Алланың берген жасын жасай берсін.

Қарайсың жан-жағыңа: шүкіршілік етесің. Қайратты әкелерің мен мейірімді шешелеріңнің орнын абзал ағалар мен жаны шуақты апалар, асыл жеңгелер басты.

Ағаларымның үлкені - Терлікбай, жасы тоқсаннан асты, соғыстың азабын көрді, еңбек майданында ұзақ жылдар жемісті еңбек етті, тұрмыста да қиыншылықтарды бастан кешірді: ұлы, келіні қайтыс болып, төрт немересімен қалды, кенже немересі анасынан шарана күйінде қалды. Бүгінде Әділеті, Айнашы, жоғары білім алып еңбек етуде, Айсұлуы - студент, кенжесі Жансұлу -10 сыныпта оқиды.

Соғыс зардабы бір, жасы келгені бар, ағай далаға шығудан қалды, оның үстіне көруі де, естуі де төмендеді, үй ішінде қозғалып жүруінің өзі де қиындап барады.

Телефон шалып хабарлассаң, айтатыны: «Шүкіршілік, кешегіден тәуірлеумін», - дейді. «Балаларым аянбай күтіп жатыр» - деп ризалығын білдіріп, тек жадының жоғалтып бара жатқанын айтады, сөйте тұра, 40-50 жылдардағы кісінің аттарын, оқиғаларды тізбектеп айтып шығады.

Осы отырысының өзі өзін-өзі ұстай білуі - ерлік емес пе?! Қалада тұратын Аманкелді, Жолдыбек, Серік, Нұраталдыда - Кәрігүл, аудан басында тұратын Нұролла, Болат, Төлеубек, Талдыда тұратын Аман (сары), Сәду, Нықаш, Аман (қара) ағаларымды ілтипатпен еске алып отырамын, олардың өмір жолдары да әр тарапты, өнегелі.

«Ауылдың қадірін көшкенде білесің» деген ұлағатты бабалар сөзі бар. Аңсап, сағынып барасың-мауқынды басасың. Сонда отырған ағаларың мен бауырларыңның арқасында. Олардың саған ыстықтығы мен жақындығы - ата бабаның жүздеген жыл мекен еткен жерінде өмір сүріп жатқандығында.

Олар - тарихтың күзетшісі, тағлымды дәстүрдің жалғастырушысы, әр тарапта жүрген ұрпақтардың туған жерімен қауышуының дәнекершісі, куәсі.

Нұрмұхан (Диқан), Тұрсын, Марат ағаларым, Тінәжан, Алтынмұрат, Исабек ақсақалдар-осындай жандар. Жасы кішілері - бәрі бауырларым, олардың жөні бөлек, ол жеке әңгімелеуге тұрады.

Үлкендер азаюда. Қайда баяғыда екі-үш дастарқанға симай отыратын әкелер? Жоқ болуы да, бар болуы да, өмірдің, табиғаттың заңы. Есесіне, «орны бар - оңалар» дегендей ұрпақтары бар, әр жақта, әр қалада, әр ауылда - соған шүкіршілік.

Сағынышпен, ішкі жан дүнием оған таяй бастаған сайын толқи түсетін, бетін-жүзін қалқалап тұрған Қос Төбеден аса бергенде, оң жағында ақ топырақ (шпоровка дейді) ұңғыма, сол жағында алыстан тас көпір суымен, жазығымен бұландап, көрініс беріп, қырдан аса бергенде атақонысым - Шолақ Түлкі бар болмысымен алдымнан жайраң етіп шығып келеді. Қазығым, қара орманым, өткенім әрі үмітім.

Осы қасиетті мекенде Нұрмұқан ағам бала- шағаларымен отырады. Сәлем беруге барасың - бабалар жерін иіскеп, аунау үшін барасың.

Жайраңдап, қолында таяғы, басында тақиясы мол да шымыр денелі ағам шығады, оған қосылып, сұлу да сырлы асыл жеңгем Жаңыл келіп, бала-шағамыздың шетінен беттерін сүйіп, иіскеп шығады.

Шай жасалып, қазанға тамақ салынып, әңгіме басталады. Ескі әңгіме де, жаңа өмірге байланысты ой-пікірлер айтылып, ағай өзіне ғана тән ащы да мысқылды сөздерімен әңгімені тұздықтап отырады.

Ағайдың отырған үйінің орны - әкемнің колхоз кезінде (55-60 жж) салынған үйінің орны.

Нағыз ғибратқа толы әңгіме, естен кетпес шақ, далаға шыққан соң басталады. Ағай бар, жеңгей бар, бала-немерелер бар, жаяу қыр асамыз. Таудың етегінде, өзекешелеу жерде, басы бұлаққа апаратын, бір жағы төмен жол соқпағына апаратын жерде Мөйкең (Өтетілеу) молла балаларының үйлерінің орны жатыр: Сүлеймен, Түсіп, Өмірбек.

Ортасында Түсіпқажының үйі. Ізі сақталған үй: орнына бәріміз кіреміз, ағай: «Мына бөлме - мешітке айналды, мына бөлмелері - тұруға арналған», - деп ойлы көзімен жан-жағына қарап, басқа да аталарымыздың үйлерінің орнын көрсетеді. Өткендер еске алынады.

«Ал, енді, аунаңдар қасиетті жерге», - дегі немерелерімді аунатып алады. Бәріміз де бір-бір аунап шығамыз.

Бұл- киелі жер, қастерлі үй. Осы үйде, осы жерде - кіндік қаным тамған жер. Бұл үйде 1946-1960 жылдары тұрдық. Арманым: қоршап, белгі қою, үлгермесем, ұрпақтарыма - аманат. Қоршауға алса, «Осы үйде - мешітте

Өтетілеу ұлы (Мөйкең) Түсіпқажы тұрған» деген сөз жазылып, тақтайшаға (басқа бірдеңеге) ілініп, белгі қойылса, шама келсе. Алашшы Асылбек тұрған үй жанында. Үш үйге де белгі керек.

Нұрмұқан ағай келуімді асыға күтіп отыратын. Бірде келсем, ағай: «Баяғыда ояз келе жатыр дегенде, ауылнайлар қарсы алуға естері шығып, дайындала бастайды екен. Сол айтпақшы, сені, Марат, келе жатыр деп естіген соң, бір тоқтымды алып қалдым. Сойғызасың ба, үйіңе алып кетесін бе, өзің біл. Үйден жеп кететін бір табақтық ет табылады», дегені. Осыны кім айтады? Бір қойды қасқыр да жеп кетеді. Мәселе, ағамның ағынан жарылып, айтқан көңілінде тұр ғой.

Ағай - ата-баба қонысының сақшысы, сақтаушысы, ата кәсібін дамытушы. Қайран, ағам, бүгін қатарымызда жоқ, артында Жаңыл жеңгем, бауырларым қалды - ағай негізін қалаған сыйластық қалды.

Жасы жағынан үлкен болып енді Тұрсекең ағам қалды. Ақбауырдағы үлкеніміз, барымыз да, нарымыз да. Ағайға кіріп шығып, абзал жеңгем Төкішпен әңгімелесіп, өткен-кеткенді әңгімелеудің өзі де бір құрметті іс. Бір қызығы, барған сайын, бір тәтті, тіске жұмсақ дайындалған дәмнің үстінен түсемін: голубцы, шницель сияқты тағамдарды ауылда дайындай бермейді ғой, тәрізі, келініміздің икемді қолымен жасаған тағам болу керек. Тұрсекең газет оқығанды жақсы көреді, оқығандарын айтады. Балаларға мал атамай, бір сыйлық бермей жібермейді, кейде алуға да ұяласың. Ескі әңгімені де біледі.

Марат ағайдыкіне барсам, Мәфруза жеңгемнің бал қаймақты қола-қол дайындай қоятынына таң қаласың.

Тінәжан, Исабек, Аманбек ағайлар да жылы жүзбен қарсы алып, қуанып жатады.

Бүгін өмірде жоқ ағаларымызды, бауырларымызды, құрбыларымыздың жоқтығын білдіртпей Гүлсім, Зина, Рымкеш жеңгелеріміз бен Рыскен келініміз отыр- қажырлық көрсетіп, береке кіргізіп.

Жылына екі рет: көктемде, күзде ауылға арнайы барып отырамын, арасындағы қуаныш-ренішті қоспағанда.

Бірде, 2005 жылының жаз айында ауылда бір жеті жаттым. Ауылдың ықласы бөлек, күніне шақыру, құрметтеу: алдыңда-ас, астыңда-көрпе, шынтағың-жастықта. Үйлер шағын сияқты еді, күніне екі-үш адам шақырады. Бір күні ауылдың жас балаларын жинап алып, Шолақ Түлкі тауына шықтық. Балалар секіріп ойнап, тамағын ішіп, асығын ойнап, мәз болып қалды.

Ата-қоныс, атамекен, ата-бабалар жері, кіндік қаның тамып, кіндік кескен жер - туған аулының болғаны қандай бақыт?! Күш береді, тамырың тереңде жатқанын білесің- сенімді жүресің.

Атамекенде жүріп үйлендім. Ол кезде Қарлығаш он тоғызда, мен жиырма бірдемін. Екеуімізде Ы.Алтынсарин атындағы мектепте оқыдық, мектепте бір бірімізді көріп жүрдік.

Екі бетінің ұшы алма тәрізді алауланып тұратын, ашық мінезді, ажарлы қыз болды. Қолаң шашы иығын жауып тұратыны, балғын денелі, нұр жүзді бейнесі көз алдымнан кетпейді.

Сөйтіп жүргенде, әкесі біздің ауылға сауда нүктесінің меңгерушісі болып көшіп келмесі бар емес пе! Бір-бірімізді бұрыннан білетіндіктен, жатсынбай араласа бастадық, киноға барамыз, кештерге қатысамыз, бірге қайтамыз. Жаз күндері, айлы түннің астында қыдырып та жүреміз.

Бір-біріміз тұра алмайтын жағдайға жеттік, шынайы сүйіспеншілік үйленуге әкеліп соқты. Жоғары біліміміз жоқ. Балалар дүниеге келеді-ау, ештеңені ойлауға мүмкіншілік жоқ. Ғашықтық сезім бәрінен жоғары, қалғаны өзінен өзі келетін сияқты.

Той жасалды, екі үйде қатарынан өтті: өзіміздің үйде және іргедегі Қайша шешемнің үйінде.

Балалар-дүниеге келе бастады. Әкей мәз: «ернімді жібіткен балапандарым» деп, әкей бұл кезде 67-де. Әкей-шешей көзі тірісінде төрт немересін көрді. Қыста шанаға, жазда арбаға мінгізіп, немерелерін мәз қылатын. Егер де біреу міне алмай қалса, нағыз айғай-шу (истерика), жылау басталатын. «Ата - жаман, ата-боқ» деп арттарынан дымы қалмай, сүріне-мүріне жүгіретін. Қарап тұрасың -қызығасың.

Адамның ең бақытты шағы - әке-шешесінің жанында болып, балалы-шағалы болып, төрт көзің түгел отырғанына ештеңе жетпейді екен. Ондай бақытты күндерді бастан кешірдік.

Уақыт болса өтіп жатты, бала-шағаның қасында. Ойланасың, әрі қарай не болады деп, әрине, басты жауапкершілік - әкемде.

Жазда аудан басында жыл сайын мұғалімдерді қайта дайындайтын курстардан өтеміз, ол бір жыл баланы оқытуға мүмкіндік береді, арнайы білімнің жоқ болса да.

Одан кейін үйдің қамына кірісесің. Отын-су дайындау керек. Шөпке жалданасың. Ер мұғалімдердің жазғы каникулы жалданумен өтеді.

Қол шалғыны жақсы меңгеріп алдым. Ақбауырдың батыс жағына қарай Тәсқұдық деген жерден өте бергенде, бес-алты шақырымда байланған тоған болды. Алыстан қарап тұрған адамға егіс алқабымен (қолына шалғын ұстаған кісі) жылжи түсіп, шауып келе жатқан жалғыз комбаинға ұқсайды. Тоғанның түбі, манайы шөпке тұнып тұратын. Сол жерді әкей меншігіндей ие болып қалды. Жылда шауып аламыз.

Әкей екеуіміз ат арбамен ерте тартып кетеміз. Бидонда қымыз, кесек-кесек ет маймен. Барған соң қымызды салқындау жерге қояды. Негізгі жұмысы - екі шалғыны кезек-кезек шыңдап отырады. Төсі бар, қайрағы бар. Анда -санда шалғыны алып, көмектескен болады.

Шөп қалың болып, жер тегіс болса, шалғың зырылдап, лыпылдап отырады. Көңілің толады қиылып, дестелене түскен шөптің арқасына. Шалғыны ұшынан және білігінен мықтап ұстай отырып, денеңді икемдеп, тым босатпай да, қатайтпай да, қалың өскен шөптің түбін ала оңнан солға қарай қайраттана

шалғыны сілтігеніңде, шөп қырқа- қырқа болып, дестелене түскенде, өзіңе - өзің ырза болғандай боласың. Таза шабылғандығын айтсаңызшы. Кейде, совхоздың шалғыншыларының косилкамен шапқан жерін салыстырамын. Қол шалғымен шапқан жер әлде-қайда таза-рақ, қиылмай қалған бір тал шөпті көрмейсің.

«Көз - қорқақ, қол - батыр» дегендей аумағы үлкен болып көрінген жердің апшысы қуырылып, тарыла бастайды.

Түскі тамаққа отырасың. Жас кезің таза ауа, дене қимылы - тамақты қандай тәбетпен жеп, қымызды қалай сіміре ішетіндігің белгілі.

Кешке қарай қайтамыз. Ескі үйдің қорасында отырып, күрең шайды тартасың.

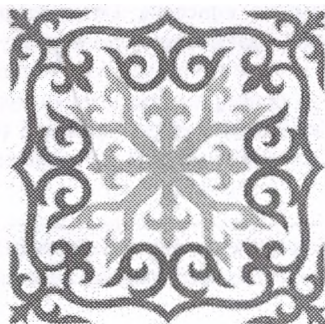
Қора деген аты, әйтпесе, отыратын жері тап - тақыр таза, әсіресе салқыңдығы қандай? Кең, таза, салқын, жайлы - рахаттанасың.

Осылайша өмір қамытына жегіліп, жоғары білімді алуды ұмытқандайсың, кешегі марксизм ілімін терең меңгеріп, философ боламын деген арман да еріп, ғайып болған сияқты.

Дегенмен, сырттай болса да, жоғары білім алу қажеттілігі туа бастады, қашанғы бастауышта жүре бересің, анда-санда үлкендерге сыймай қалған сабақтарды бересің, уақытша бересің.

Оның үстіне, басшының тарапынан да білім алу, дипломды алу мәселесі қойыла бастады,

Ойланып, үймен ақылдасып, баяғы конкурста өте алмаған оқу орнына сырттай түспекші болдым.

6-тарау.

ҚазМУ-да сырттай оқуда.

Алматыда сырттай оқысам да, оны жеке тарауға алу себебім: оның біраз қызығында, жылы сезіммен еске алатын жағдайларында.

Алғашқы барғанымнан жеті жыл уақыт өткен соң, 1971 жылдың тамыз айының соңында ұшақпен Ақбауырдан Қарағандыға келіп, әрі қарай үлкен әуе лайнеріне ауысып, Алматыға жеттім. Рейс деген көп, ұшақтар ағылып жатады, көп дегенде 20-30 минуттың ішінде билет алып, ұшып кетесің.

ҚазМУ-дің тарих факультетіне құжаттарымды тапсырдым. Онша толқу жоқ, түсіп кететініме сенімдімін, себебі еңбек өтілім бар, екі алып, құлап қалмасам болды. Ташкентская көшесінде, бір жер үйде жалдап тұрып жатырмын. Жанымда Қайролла ағай бар.

Алғашқы емтихан қазақ тілінен шығарманы бас ғимаратта жаздық, бес алдым, сенімім арта түсті.

Екі-үш күннен кейін қазақ әдебиетінен ауызша емтиханды университеттің басқа корпусында тапсырдық, ұмытпасам «Масанчи» көшесінде - филология факультеті сонда болу керек.

Билетті алып, жауапқа дайындала бастағаным сол еді, бір жігіт кіріп келді де: «Сізді Зейнолла Қабдолов аға шақырып жатыр, сөйлескісі келеді» дегені. Тегін емес екенін сезіп тұрмын. Сыртынан жақсы білемін, жазушы, ғалым. Неге шақырды деген ой шарпып өтті.

Кабинетіне келдім, сәлем бердім. Орта жастағы, дөңгелек жүзді. Өңді адам. Бейнесінде сондай бір, адамды тартып әкететін жылылық бар, қоңыр мәнерлі дауысты. Баппен сөйлейді, жөн сұрады.

«Бірдеңе жазып жүрген жоқсың ба?»,- деп сұрады. «Жоқ» деп жауап бердім.

Сәлден кейін «Мен сенің жазған шығарманды оқыдым. Батпақты жерлермен жүріп келе жатып, суы мөлдір бұлақтың көзіне тап болғандай болдым, ол-сенің жазған шығармаң», - деді. Таң қалдым, қалайша оқуға түсушілердің шығармаларын уақыт тауып оқиды екен деп.

Зекең: «Сен біздің филология факультетіне ауыс. Әрі қарай Мәскеуде М. Горький атындағы әлем әдебиеті институтына жіберемін», - деді. «Егер сөйтсең,» деген сөзді қосқан жоқ.

Мен рахмет айтып, тарихты таңдағанымды, сол факультетте қалатынымды айттым.

«Ойлан, өзгертсең, жолығарсың. Өз ақылыңмен шеш. Бірақ, саған айтарым: бірденелер жазып жүр» деді сол байсалды бейнесімен, сазды дауысымен. Кейін сыртынан жиі көріп жүрдім, барып амандасуға қашқақтаймын.

Зекеңнің сол бейнесі көз алдымда, мені таң қалдыратыны: сырттай түскендердің (күндізгі бөлім болса, әңгіме - басқаша) шығармаларын ерінбей оқып шығуы, жасымның ұлғайын қалғанына қарамай, өзінің факультетіне

ауысуға шақыруы, ғапысыз Мәскеуге барасың деуі, «егер...» деген сөзді қоспай, сеніммен айтуы маған рухани азық болып келеді. Әттегенайы, Зекеңнің «бірденені жазып жүр» деген аманатын орындай алмағаныма кейде өзімді өзім әшкерлегендей боламын, қапаланамын.

Зейнолла Қабдолов ағайдың бұл әрекеті үлкен болсын, жас болсын қаламға икемі барлардың жазғанында бір айтарлық дән бар болса, шамасы келгенше қолдап, тәрбиелеп, бағыт берейін деген асыл ойдан туған болу керек.

Үшінші пән -тарихты жақсы тапсырып, оқуға түстім. Устаночный курс болды. Жалпы, сырттай оқу мерзімі - 6 жыл, әрбір жазғы сессиясы 40 күнге созылады (қыста шақырмайды), соңғы курсы 6 ай өндірістік практика сессиясымен.

Әр жылы жаңа қоныс - тұратын жер іздейсің. Ташкент көшесінде көк базар түбінде, Медеуге барар жол бойындағы үйде тұрған кезіміз болды. Көбірек тұрақтап тұрған жеріміз туралы басында жаздым.

Ауасы жақсы, самал жел соғып тұратын - осысымен жайлы болатын, әйтпесе, Алматыда самал желдің салқынын іздеп табу - қиынның қиыны. Оның үстіне арақідік қарсы беттегі қорымды аралап, әсем салынған бейіттерді, көктасқа, мәрмәр тасқа жазылған мағыналы. сағынышты сөздерді оқып, тебіренесің. Драматург Шахмет Құсайыновқа, ақын Тоқаш Бердияровқа, Д.Қонаевтің анасы Зуһраға қойылған ескерткіш - белгілер ерекше әсер қалдыратын.

Үшінші курста Қарлығаш пен Торғын қосылды, біреуі - қазақ тілі, екіншісі - химбиология факультетіне түсті. Бірге тұрдық, бірге дайындаламыз, демалыс күндері қаланың қызықты жерлерін аралаймыз.

Оқу барысында ұстаздармен жақын таныса бастадық. Білікті мамандар дәріс оқиды, сонымен қатар, қатаң талап та қоя білетін.

Дегенмен сырттан оқудың екінші жағымды жағы бар: оқытушылар біздерді, ересек жігіт-қыздар ретінде қарап, сыйластықпен қарап, сенетіндіктерін

Бақтағар Мекішев

білдіріп, басқаға айта бермейтін ішкі сырларын айтатын кездері болады. Өздеріне жақын ұстайды, біз де өзімізді еркін ұстаймыз. Әдептен озбай, асыра сілтемей, дем алуға шақырып қоятынбыз. Қабыл алатындары болады.

Оқытушылардың ішінде маған жақыны да, қымбаттысы да Бақтағар Мекішев деген ағай болды. «Неординарная личность» деген ұғым бар. Орта бойлы, толқынды бұйралау, артқа қарай қайырған шашы, екпіндей сөйлеу мәнері бар, сыртқа қисықтау көрінетін мінезді адам.

Білімі - ағып жатқан дария. Дәрісті сәл қарлыққан дауысымен бастап, қалай сені арбап алатынын білмей қаласың. Орта ғасырлар тарихын тарих тілімен баяндай отырып, нақты деректермен

өрнектегенде, көз алдына орта ғасырлық өмір: оның рыцарлары, жыр - хиссалары, билеушілері, жасақтары, адамдары-бәрі көз алдыңнан таныс дүниедей тізбектеліп өтеді.

Бакең тыным таппайтын жан, «Қыз Жібек» деп аталған эстетикалық клубтың негізін қалаушысы әрі басшысы. Клуб бөлімшесі - университеттің бас ғимаратында орналасқан.

Мәскеуден, тағы басқа ірі қаталардан келген өнер адамдары бұл жерге соқпай кетпейді. Бақтажар Мекішұлы есебін тауып, студенттермен, клуб мүшелерімен кездестірмей қоймайды. Арасында Михаил Ульянов, Мүслім Магомаев сияқты өнер таланттары бар.

Ал, қазақстандық өнер тарландарының бұл үйге соқпағаны кемде-кем шығар. Бакеңнің арқасында ЦК-ның ғимаратында өткен ғылыми, мәдени жиындарға қатысып, сан зиялы қауым өкілдерін көрдім, театрларға барып, спектакльдер, опера және балет саңлақтарын тыңдадым.

Талабы қатаң, көбіміз шыдай алмаймыз, емтиханды бірнеше рет келіп тапсыруға мәжбүр боламыз. Ізденесің, оқисын, бірдене біліп шығасың.

Осындай ерекше қасиеттері ұнады ма, білмеймін, мен Бакең кафедрасы бойынша мамандыққа дайындалдым, яғни тарихшы-медиевист, орта ғасырлар тарихын зерттеуші деген сөз.

Негізгі ойым - жұмысшылар табының тарихын зерттеу ойымда болды, ол кезде - бұл тақырып актуальды (өзекті) болды.

Қазақстан тарихын оқып, зерттеп үлгеремін, ол алыста емес қой деген пікір де қылаң берді. Әрине, бұл қателік еді.

Топта отыз шақты жігіттер мен қыздар болды, республиканың әр түпкірінен, Ресейден де болды. Жас деңгейлеріміз әр түрлі, біріміз - жиырманың шамасында болсақ, енді, біріміз-қырыққа таяп қалғандар, басым көпшілігі - жиырма үш пен жиырма бес арасындағы жастағылар болды.

Топ ішінде өздерінің ыңғайына қарай, мінез үйлесімділігіне қарай кіші топтар пайда болып, демалыс та болып, қыдыруда болсын, емтиханға әзірлік болсын бірге тұрып, бірге жүру қалыптаса бастады.

ҚазМУ-да оқытушыдан тапқаным Бақтажар Мекішев болса, құрбыларымнан тапқаным - Әби Дүйсеманов болды.

Әби - Қызылорда облысы, Шиелі ауданының азаматы. Орта бойлы, қағылез денелі, бұйраланып тұратын шашы бар, ашық мінезді жігіт, домбыра тартады, үсті-басына кір жуытпайды, таза жүреді.

Жырымыз да, сырымыз да бір. Бірге жүреміз, қыдырамыз.

Сезімтал жан, психолог. Әрбір адамның қандай екенін тап басып айта алатын, әрі танитын.

Оқытушылардың әрқайсысына қандай қадам жасау керектігін дәл айтатын. Әрі араласып жүрген жігіттердің ойының әр жағында не жатқанын тереңінен сезіп, көп жөнсіз араласудан сақтандырып отыратын. Келе-келе айтқандарының шындық екеніне сан көзім жетті.

Бірде кезекті сессияны аяқтағаннан кейін, жігіттер жиналып, жақсылап дем алайық деген мақсатпен бір мейрамханада жиналмақшы болдық.

Бармақшы ойымды біліп, Әби: «Әй, Марат бүгінгі отырыс басқаша болатын түрі бар. Аяғы жақсы аяқталмайтын сияқты. Келіссең, өзіміз деген 3-4 жігіт бас қосып, демалайық» дегені.

Айтқанындай, жігіттердің бас қосылуының аяғы жан-жалға апарып, біразы басына бәле тілеп алып, оқудан шығып кете жаздады - бір, жұмыс істеп жүрген жерлеріне жайсыз хат жіберген - екі.

Пенде болған соң, арамызда есерсоқтау, мақтаншақтығы басым жігіттерде болды, жоғарғы аталмыш себептерге ұшыратушылар сондай жігіттер еді.

Әби тарихи - мәдени құндылықтары бар орындарды аралауды жақсы көретін, ол жайында әңгімелеп, білгірлігін көрсете білді.

Республиканың музей үйі, М.Әуезовтың мұражай үйі, А.С.Пушкин атындағы орталық кітапхана, Медеу мұз айдыны, театрларға барып, спектакльдерді тамашалау - әдетіміз болатын. Бірде атақты барлаушы Кузнецовтың өмірін зерттеп, жазған жазушымен кездестік. Әңгімесі өте қызықты, әсерлі болып әрі фильм көрсетті, ақырында, барлаушының бейнесі бейнеленген төс белгісін бізге тарту етті.

1977 жылының басында соңғы алтыншы курсты аяқтап, алты айлық педагогикалық практика басталды. Әби екеуміз Митин көшесінде орналасқан ғылым академиясының жатаханасынан екі кісілік орын алдық, оны Әби тапты. 4-5 ай тұрдық, міне, осы кез - жақсы еске алып отыратын шақ. Жатахана жайлы, тыныш, ылғи аспиранттар тұрады, біз қатарлылар. Кешке қарай көретініміз - телевизор, ойнайтынымыз - теннис. Қыдырамыз әрі диплом жұмысы мен мемлекеттік емтиханға дайындаламыз.

Өлі есімде осы жылдың көктемінде болу керек: Болгарияның Сопогь деген қаласында өтіп жатқан халықаралық эн сайысын телевизордан көрсетіп жагтық. Бәріміз тамашалап отырмыз. Бір уақытта жүргізуші: «Роза Рымбаева, Советский Союз» деп хабарлады. Қаршадай қыз шықты, 17-18 де болу керек, «Әлияны» шырқасын. Әннің құдыреті ерекше, әншінің толғана бастап, қайырмасында жігерлене, «Ә-эл-ли-ия-я» деп айтқан үні бойынды тербеп, жан дүниенді билеп әкетеді. Құйқа тамырларымыз шымырлап, міз бақгіай, тыңдап қалғанбыз, іштей қоштау, мақтаньш.

Ән қалықтап барып, көкке көтерілген қыран құстай шырқай ұшып, түз тағысын іліп алғандай, қаһарман қыздың атын шарықтата, әлемге таныта, «міне қазақтың батыр қызы Әлия осындай» деген лепті үнмен аяқталды.

Экранға қазылар алқасының бір мүшесінің алдындағы қағазға үш леп белгісін қойғанын (!!!) үлкейтіп, әкеп көрсеткені есімнен кетпейді.

Бұл - әйгілі әнші қызымыз, халқымыздың сүйікті әншісі Роза Рымбаева еді. Және осы жолы ол бас жүлдені иемдеген болатын.

Диплом жұмысына, емтиханға-«ғылыми коммунизм» пәніне қатты дайындалдық. Теориясымен бірге негізгі источниктерді білу керек, біраз тер

төктік. Бізге келіп қыздар қосылды, түннің бір уағына дейін бір - бірімізге түсіндіреміз.

Еңбегіміз еш кеткен жоқ, жақсы тапсырдық. Әбімен қарым-қатынасымыз әлі үзілген жоқ. Ол жолдасым қайтыс болғаннан кейін, жаз айында Қарағандыға келіп, бір жеті жатып, қорым басына, мешітке барып, дұғасын оқып, мінәжат етті.

Мен де 2012 жылы Шиеліге, баласының үйлену тойына барып, қайттым. Той жақсы, мәнді өтті.

Шиелі үлкен аудан екен, 80 мыңдай халқы бар. Көшесін араладық, атақты, елге еңбегі сіңген адамдарға арналған үлкен алаң бар.

Атақты күрішші Ыбырай Жахаев, Ұлбала Алтайбаева, кәріс азаматтары, ғалымдар, «атымтай жомарт» азаматтардың суреттері бейнеленген портреттер көрік беріп тұр.

Теміржол вокзалының ғимараты 1905 жылы салыныпты, бір кірпіші бүлінбеген, үлкен базар алаңы бар. Шиелі жері - әулиелер мекендеген жер. Алаштың ардагері Мұстафа Шоқайдың туған жері.

Міне, достық деген нәрсе көп мәселені біліп көруге, тануға көмектеседі. Сонымен, ҚазМУ-де жақсыларды көруіміз жалғасып жатты.

Бас корпусте жүргенімізде университет ректоры Өмірбек Жолдасбековті көріп қаламыз. Жасы 40-ың шамасында, айбатты, құрыш денелі, жүрісі нық, басқан жері ойылып кете жаздағандай әсер етеді. Атақты шопан Жазылбек Қуанышбаев оны «шойын қара» деп атайды екен, дәл айтқан.

Бірінші проректор, жерлесім Яхия Әубәкіровті де жиі көріп тұрамын: ұзын бойлы, шашын артқа қайырған, қысқа жеңді ақ көйлегі бар, тіп-тік басып, көлігіне (Волга) мінуге кетіп бара жатқанда, ерекше көзге түсетін.

Неге екені белгісіз, көп кешікпей бірінші проректорлықтан шығып, кабинеті сыртқа шыға беріс есікке қарай шығарылып тастағаны біртүрлі қолайсыз әсер етті. Анда-санда барып, сәлем беріп тұрамын, бірақ, көп сөйлемейтін, салмақты адам. Үлкендерді сұрайды.

Жоғарғы оқу орындарының ректорларының Орталық Комитет ғимаратының өткен бір жиналысында Е.Бөкетов пен Ә.Сағыновтың үзілісте әңгімелесіп тұрғанын көрсеңіз: құдды жай арқарлардан жартас шыңында бөлініп тұрған қос құлжа сияқты; мәдениетке байланысты бір жиынның алдында басқышпен түсіп келе жатқан М.Есеналиевтің Б.Төлегеноваға барып, қолын беріп ілтипатпен амандасуы; «Евгений Онегин» операсына Е.Серкебаев пен Мария Биешудің қатысуын (Е.Онегин және Татьяна рөлдері); көріп, тамашаладық.

М.Ақынжановтың докторлық диссертациясының қорғауына қатысып, профессорларды тыңдауым, оның ішінде ғалым Сүлейменовтың сөйлеушілерге «болды ғой, қолдайық» деген сыңайлы ашық пікірі - әлі есімде. Сөйтсе, М.Ақынжанов «Қазақтың шығу тегі туралы» диссертациясын заман ағымының өзгеруіне қарай, ұзақ жылдар қорғай алмай жүрген.

Ұстазым Бақтажар ағайдың өзіне ғана тән ұлық қасиетінің ықпалы болуы керек, диплом жұмысының жобасы етіп, «Академик С.Д.Сказкин — орта

Академик С.Д.Сказкин

ғасырлар тарихын зеттеуші» (Академик С.Д. Сказкин как историк-медиевист) тақырыбын алдым. Жетекшім болып Бақтажар Мекішұлы тағайындалды.

Тақырыпты таңдау, оны қалай жазу барысында Бәкең тың ой айтты: «Диплом жұмысын жазбастан бұрын, Марат, сен Мәскеуге, Ленинградқа барып кел. Мәскеуде МГУ-де, С.Д. Сказкин үйіне соқ, ол бұрын қайтыс болса да. Ленинградқа барып, Эрмитажды арала. Ортағасырлық Ренессанс (қайта ерлеу) дәуірінің өнер туындылары сонда шоғырланған. МГУ-дің профессорларына хат жазып беремін, осы сәтті пайдаланып қал, кейін кім біледі, қандай

жағдайлар орын алатынын» деп ой тастады.

Ойланып, ойын құптадым. Бәкеңнің өзі МГУ-ді бітірген, оның түлегі. Профессорлары туралы мақтанышпен айтатын, кейбіреулері үйіне шақырып, дәрісін жалғастырады екен, қанша айтқанымен, ауыл баласы ғой, бірден оқуды қиындықсыз алып кете алмаған. Артынан еңбегі жанып, терең білім алып, ҚазМУ сияқты жалғыз университетке ұстаздық етеді.

Зерттеу объектіміз болып отырған академик Сергей Данилович Сказкин - МГУ-де студент болған, қалған өмірі сол бірегей университетпен тығыз байланыста өткен. Тарихта тексеру саласы - орта ғасырлар кезеңі, оның ішінде Батыс Еуропа елдерінің экономикалық, элеуметтік даму кезеңдері. Арасында, қоғамдық негізде, Жоғары Партия Мектебінде сабақ берген, бір таң қалатыным: партия катарында болмаған.

ҚСРО Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, тарихшылар арасында тұңғыш ҚСРО-ның Еңбек Ері атағын алған ғалым. Сирек жағдай.

Сапарға шығу жолын ақылдасып, әуелі ауылға Ақбауырға барып, Қарағандыдан Ленинградқа, одан - Мәскеуге, одан - Алматыға келуді жоспарладық. Осы жоспар іске асырылды да.

Алматыдан үйге келдім. Сапар жөнінде әңгімемді айттым. Үй-іші жақсы қабылдады, әсіресе, әкем мәз болды. Ауыл халқы әкемнің мінезін жақсы біледі: жаңашыл еді, ол кісінің «жүріп тұру керек, елді танысың» деген ақылына, іс-әрекетіне ілесе алмай қалатынын. Қарапайым адам болса да, көкірегі ояу жан еді.

Әкей: «Маратым, Мәскеуге баратын болды» - деп елге жайыш әрі құдайы дәм берді. Естіп қаламыз: біреулер қуанып жатыр, біреулер «Мәскеуге барса да, істейтін қызметі - мұғалімдігі» ғой деген. Ала сөзді айтса да, жем-жемге келгенде, бірігіп кететін ауылдың асыл адамдары емес пе, құдайы дәмге үлкендердің, орта жастағылардың бәрі жиналды. Құр келген ешкім жоқ,

ойламаған жерден, еш уақытта болып көрмеген ақша қаражат жиналды. Үйден шыққаны бар, жиналғаны бар, өзімнің алашағым бар ақша мыңның әр жақ бер жағында болды, ол сол кездің өлшемімен аз ақша емес еді.

Жер шарын аралап кетуге жететін сияқты болды. Ол кезде Қарағанды — Ленинград маршруты бойынша авиабилет - 62, Қарағанды - Мәскеу - 45, Қарағанды-Алматы - 18, Ақбауыр - Қарағанды - 3 сом болатын. Қолыма 200 сомдай алдым да, қалғанын аккредитив бойынша алатын болдым.

Сонымен, көптің батасын алып, Қарлығаш екеуіміз Қарғандыға келіп, бір түн аэропорт жанындағы қонақ үйде болып, ертеңінде Ленинградқа, жолда батыс өңірдің бір қаласына соғып, ұшып келдім.

Көктемгі кез, уақыт айырмашылығы төрт сағаттай болса да, кешкілік. Қайда тоқтаймын деген оймен сұрастырып едім, «Мәскеу» гостиницасында орын табылып қалар деді. Ал Мәскеуде «Ленинград» гостиницасы бар.

Метромен айтылған гостиницаға келсем, ығы-жығы халық, орын жоқ. Атақты қаланың бейнесі, әзірше, беймәлім.

Осылай әбигерленіп, тұнжырып тұрғанымда жаныма бір орыстың үлкен жастағы адамы - кемпірі келе қалмасын ба.

- «Сіз, жас жігіт, Қазақстаннансыз ба? — деді.

- Иә

- Қонақ үйде орын бар ма екен?

- Жоқ.

- Онда, жүріңіз менімен бірге, біздің үйде тұрасың», - дегені.

Сәл-пәл ойланып, мұның артында не тұр дегендей, еркісіз артынан ердім.

Қарияның үйіне келдік. Жып-жылы, айнадай жарқыраған төрт бөлмелі пәтер. Бір бөлмесі кітапқа толы. Жатын бөлмені ұсынды, қысылма, өз үйіндей көр деп қояды. Шайды қойды, әңгімені бастасын. Қазақстанның қай қаласынан келгенімді сұрады. Тұрған жерім, одан кейін, оқып жүрген жерімді айтып, Алматыдан келдім дедім. Сол- ақ екен, Нина (атын осылай таныстырды) апай, пәлен көшедегі ана адамды білесің бе, мына көшедегі пәленшені білесің деп, не олар туралы ештеңе естімедің бе деп, сұрақтардың астына алсын. Көшелерді білетінімді, бірақ, ондай адамдарды естімегенімді, тек, атақты ленинградтық өнер адамдарының болғанын білетінімді айтып жатырмын.

Сөйтсем, Нина апай соғыс жылдары Алматыда тұрыпты. Қиыншылық кездерде қазақтардың қамқорлық жасағанын, қандай сыйластыққа болғанын ыстық ықласпен айтып жеткізе алатын емес. Эвакуация аяқталып, яғни соғыс біткеннен кейін Ленинградқа, туған қаласына қайта оралған.

«Мен сені үйге тұруға шақырғаным - Қазақстанға деген ықласым. Қанша тұрғың келсе де, тұра бер, көп алмаймын пәтер ақысы үшін, өз жағдайың білсін. Балаларым бар, қызмет етеді, жеке тұрып жатырмын, жағдайым, шүкір, жаман емес» деп көңілімді орнына түсірді.

Мәнісін айтсақ, Ұлы Отан Соғысы жылдары блокадаға (қоршауға) байланысты ленинградтықтар Алматыға көшірілген болатын. Қазақтарды жылы қабылдауының бір себебі - осы.

Ертеңінде қаланы аралауға шықтым. Әсем қала, халқы мәдениетті, олар мәскеуліктермен бәсекелес дегенді жиі еститінбіз. Бақтажар ағайдың Эрмитаждың 1400 ден аса бөлмесі бар, бір бөлмесінде бір күннен болсақ, пәлен жылың кетеді деген сөзі де есімде.

Шын мәнінде, Ленинград әсем, таза қала екен. Нева проспектісі сондай ұзын болмаса да, оның бойымен жүріп, жан-жағына қарап, әсем ғимараттарды тамашалау - бір рахат алатын нәрсе.

Эрмитажына кіргеннен бойынды бір ерекше сезім билейді. Қайта Өрлеу дәуірінің, орыс халқының ұлы суретшілерінің картиналары ерекше көрік беріп тұр. Біреулер топталып, түсіндірме алуда, біреулер өз бетімен өнер туындыларын тамашалауда, келушілер көп-ақ, бірақ, ығы-жығылық жоқ, кедергісіз, кептеліссіз, өнер қазынасын, қорын сақтаушы мұражайды ерекше бір қызығушылық сезіммен аралауда.

Қала ішінде бірнеше маршруттар бойынша экскурсиялар үздіксіз ұйымдастырылады екен. Кейбіреуі Прибалтика республикасының қалаларына (Таллин, Вильнюс, Рига, т.б.) дейін баратын сияқты.

Сондай маршруттардың бірін таңдап, қаланың ішін аралап көруге, көпшілікпен бірге автобустқа отырдық. Аралау бірнеше сағатқа созылды, гид кездескен тарихи ғимараттардың салыну, қызмет көрсету тарихын түсіндіріп отырды. Автобус гид ыңғайына қарай, керекті жылдамдықпен жүреді, қажетті жерде тоқтайды.

Аралап келеміз: Исаакиев соборы, ерекше бой түзеген, қаһарлы, сұсты, колонналары мықты көрінді. Архитекторы Манферан деген шет елдік азамат болған. Ғимарат маңдайында соғыс кезінде, бомбалаудан алған жарақаттары-жарықшығы айқын көрініп тұр. Соғыстың белгісі, ұмытпсам, қас бетінде: «Құдай, сақтай гөр» деген сөз бар.

Смольныйдың жанынан өттік. Атақты жер, Лениннің Октябрь революциясын жариялаған жері.

Бір жерден өтіп бара жатқанымызда, мына жер - «Черная мойка» өзені деп аталады. А.С.Пушкиннің Дантеспен дуэльге шығып, өлердей жарақат алған жері деп түсіндіріп жатыр.

Ерекше әсер еткен жер Пискарев кладбищесі (қабірстан) болды. Тоқтадық, араладық. Азалы музыка ойнап тұр. Әр түрлі тарихи монументтер, ескерткіштер аралап келе жатырмыз, бір уақытта алдымыздан қаршадай қыздың сөзі жазылған жеті-сегіз тас плитаға көзіміз түсті. Бұл жазбаның тарихын білетін адамның бейжай тұруы, соғыстың ауыр зардаптары адам баласы үшін, оның ішінде, ленинградтықтарға қандай жан түршігерлік ауыртпашылықтар әкелгенін сезінбей өту мүмкін емес.

Бұл - Ленинградта, блокадада қалған кішкентай Тая Саввичеваның күнделігінен алынған сөздер еді, тас плитада каллиграфиясын өзгертпей, дәл берген. Тая күнделік жүргізеді, аштықтан өлген отбасының адамдарын жазып, отырады, мысалы: «Женя умерла (күні, жылы, сағат), «Бабушка умерла..», «Леша умер ..», «Мама умерла..» ең ақырында: «Саввичевы все умерли,

осталась одна Таня». Міне, осы сөздер плитаға жазылып, адамзат баласына соғыс ауыртпалығын ескертіп, оған лағынет жаудырып тұрғандай. Блокада аяқталып, кеңес әскерлері Танияны тауып алып, құтқарады, бірақ, өкінішке орай, түбіне аштық жеткен өлімнен оны құтқара алмайды.

Міне, Ленинградтың басқа да көрікті жерін аралап, Нина апайыма рахметімді айтып, кішкене сыйлығымды беріп, электричкаға отырып, Калинин қаласы арқылы Мәскеуге жол тарттым.

Мәскеуге кешке қарай жеттім. Ленинградта да халық көп еді, бұл жерде халық нөпірі одан басым ба деймін, бір бағытта жүрмесең, тапталып қала жаздайтындай боласың. «Алматым оған қарағанда, кең сарай - боз үйім» екен.

Метромен жүруге машықтанып қалғанмын: аялдамалар схемасы жазылып қойылған әрі хабарланып тұрады. Орталық бір қонақ үйіне келіп едім, тағы да орын жоқ. Ол кезде қай қалада болмасын, орналасу- қиынның қиыны болатын. Біреулер орын болса, ВДНХ-ның қонақ үйінде болар деп кеңес берген соң, соған келдім. Келсем, мұнда да сол жағдай, байқаймын, біреулер артығымен төлеп, орналасып жатқан сияқты. Менде паспортымның ішіне он сомды артықтау салып жіберіп едім, неше күнге келдіңіз де, жатар орнымды сәтімен шешіп бергені.

Демалып, ертеңінде, түс ауа жас күнімде түсуді арман еткен Воробьев тауларындағы М.В.Ломоносов атындағы университеттің алдына келдім. Отыз екі қабатты, қоңыр түсті ғимарат, алдында осы оқу орнының негізін салушы Ломоносовтың ескерткіші. Айбынды, сиқырлы, ой толқытатын көрініс.

Тарих факультетінің он алты қабатты ғимараты жеке, бас корпусың дәл жанында орналасқан екен. Іздеп келген кафедрама келсем, ешкім жоқ, бәрі сабақта, яғни дәріс беруде екен. Ішін аралап, жан жағыма қарап қоямын, жап-жас өрімдей, әдемі қыздар, мода ма екен, сол кездегі, жаппай сапожки киген, бірақ, темекіні бұрқыратып, құштарлана тартып жатқаны бұрыш-бұрыштарда.

Кафедраға қайта келсем, екі адам отыр, көзіне көзілдірік киген ер адам, бірі - әйел адам, әдемі жүзді. Амандасып, келу себебімді түсіндіріп, жетекшім Бақтажар Мекішұлының сәлемін жеткіздім. Екеуі де өте ықылас қойып тыңдап, жылылық танытты және туындаған мәселелер бойынша көмектесетіндігін айтып жатыр. Ер адам - профееор Корсунский екен, оқулығын сан-рет пайдаланғанбыз.

Әйел адам-профессор ... Хачатрян фамилиясы армяндық болса да, орыс әйелінің бейнесіне көбірек келеді, мүмкін, жолдасының тегін алды ма екен?

Біраз әңгімелескеннен кейін акад. С.Д.Сказкиннің үйіне барып, шыққым келетінімді айттым.

... Хачатрян: «Жақсы үйімен хабарласайын, бірақ немерелері аяғын сындырып алып еді, өздері әбігерленуде әрі Сергей Даниловичтің еңбектері реттеліп, мұрағатқа дайындалуда», деп телефон арқылы біреумен сөйлесе бастады.

Сөйлескенде, анығы, мен туралы айтып жатыр: Қазақстаннан, Алматыдан бір жас жігіт келіп тұр. Диплом жұмысының тақырыбы Сергей Даниловичтің

еңбектеріне байланысты. Қалай, қабылдауға мүмкіндіктеріңіз бар ма деп, немересін, архивтеу мәселесін сұрап жатыр. Академиктің отбасымен жиі хабарласып, жақсы қарым- қатынаста екендігі көрініп тұр.

Іштей ұялып та тұрмын: кандидаттық немесе докторлық диссертация қорғайтындай, осым неменеге керек, бәрін әуреге салып деп, ойлап қоямын.

Біраз сөйлесіп болғаннан кейін... Хачатрян жымиып, жылы қабақпен: «Жолыңыз болады екен. Келсін деп жатыр. Сізді қарсы алуға дайын» дегені. Қарсы алуға дайын деп отырған С.Д.Сказкиннің жұбайы, ол кісі де тарихшы екен. Қуанып кеттім, рахметімді жаудырып жатырмын.

«Ал, жүріңіз сізді аялдамаға дейін шығарып салайын», деді, далаға шықтық. Күн батқан, шамдар ғана жарқырап тұр. Пәлен көшеде (Корлев ат. көше, пәтер ...) түссіз деп шығарып салды. Осы бір иман жүзді әйелдің бейнесі профессорлығына, лауазымына, жасы үлкендігіне қарамай, кішіпейілділік, ілтипат көрсеткендігін қалай ұмытарсыз?! Жақсы адам әр жерде бар ғой.

Іздеп келген үйіме келіп, есігін қағып, ішке кірдім. Орыстың шүйкедей кемпірі қарсы алып, ықыласпен қолымды алып, баурына қысқандай болып, бәйек болып жүр. Бұл - академик Сказкиннің жұбайы еді. Қағылез, арықша келген, жасы жетпістен асқан адам сияқты. Әр жағынан келіп, жасы қырықтар шамасында офицер киіміндегі жас жігіт келіп амандасып, бөлмесіне кетті, баласы болар.

«Киіміңізді шешіңіз, сәл тыныстап, дем алып алыңыз, алыстан келдіңіз, шаршаған шығарсыз» деп үй иесі асты-үстіме түсіп жатыр. «Қажетсінсеңіз» деп әжетхана жақты нұсқады, әдеппен ишара жасап. Біраздан кейін кірсем, қабырғаларына сөре жасалған: кітаптарға лық толы.

Шешініп, аз-маз сөйлесіп, С.Д.Сказкиннің жұмыс бөлмесіне кірдік. Қабырға толы кітаптар. Жұмыс үстелінде буылған, нөмірлене бастаған папкалар. Әуелде айтқанымдай, ғылыми еңбектері мұрағатқа тапсыруға дайындала бастаған. Үстел үстінде академиктің француз тілінде таяуда шыққан оқулығы (еңбегі) жатыр.

Үлкен портретіне көзім түсті. Осы жерде: «Сергей Даниловичті үнсіздікпен бір минут еске алуға рұқсат етіңіз» деген сөзді қалай шығып кеткенін білмей қалдым. Рәсімін жасадым.

«Қалғанымен артынан асықпай танысарсыз, шәй ішейік, сіздің халық шайды жақсы көретінін білемін» деп әзілдеді үй иесі.

Шайға отырдық. Сергей Данилович Украинада дүниеге келген екен. Бүкіл өмірі: студент кезінен бастап, ғылым жолындағы жылдары Мәскеу мемлекеттік университетімен байланысты болған.

Отбасымды сұрады, қаражат жағынан көмекке қалай қарайсың, осы дипломдық тақырыбыңды әрі қарай кандидаттық қорғап, жалғастыру ойың бар ма, біз көмекке даярмыз» деп ағынан жарылып жатыр. Мен рахметімді айтып жатырмын.

Шай ішіп болғаннан кейін, академиктің жұмыс кабинетіне барып, біраз еңбектерімен таныстым, кейбір еңбектерді жазылу тарихын түсіндірді жұбайы

әрі біраз брошюраларды алуға рұқсатын берді және ғалымның бір фотосын алдым.

Ойлаған ойым іске асқандықтан, жақсы көңілмен қонақ үйіме келдім. Ертеңінде Корсунский мен Хачатрянға келіп, рахметімді айтып, біраз кеңестерін тыңдадым. Олар менің алып отырған тақырыбым жалпылама екендігін, академик Сказкиннің еңбегінің сан қырлы екенін әрі ол терең зерттеуді қажет ететіндігін айтты. А.С.Сказкин мәселесі - кандидаттық, докторлық диссертацияға арқау болатын ғылыми деректер көзі, талай тарихи зерттеулерге әлі алдағы уақытта арқау бола беретіндігін білдірді. Түсінген болып, бірдеңені айтып, қосқан боламын, олар іліп әкетіп, тереңдетеді. Бұл сөзден, пікірден кейін бүркіттің тырнағына түскен қояндай дірілдеп, үнсіз тыңдап отырмын. Менің дипломдық жұмысым өзіме басында таудай болып көрінсе, аяғында тарыдай кішкентай елеусіз нәрсе болып көрінеді. Іштей мұңаямын: таласуға шама жоқ, білім жетпейді, екінші жағынан, шегінер жол жоқ, тақырып таңдап алынды: бітті, қорғайсын. «Болмасаң да, ұқсап бақ» дегендей.

Атақты ғалымның үйінде болдым, жұмыс орнын көрдім, шәкірттерін тыңдадым, атақты оқу орында көрдім.

Тарих факультетіндегі жұмысымды бітіргеннен кейінгі ойым: МГУ-дің отыз екі қабатты бас ғимаратына кіріп, ішін аралап шығу. Оған кірмейінше, өмір бойы бір нәрсе жетіспейтіндей болып, тұратыны анық. Неменеге келдім, оған кірмесе?

Осы оймен бас корпуске келдім. Басты есігінен ішіне кіре беріп едім, ішінен тағы бір есік бар екен, күзетші ме, біреу тұр. «Кіргізбейді-ау» деген ой қылаң беріп, айналмалы шыршықты есіктен кіре бергенімде, әлгі адам: «Конференцияға келдіңіз бе?» - дегені.

- Иә, дедім

- Якутиядансыз ба?

- Иә

- Коференция пәленше қабатта, актовый залда өтеді, дегені.

Түсіндім: яғни ғылыми конференция өткізілмекші, мені келушілермен шатастырып тұр, түрім Сібір халқына ұқсас болғандықтан.

Ішіне кіріп, сырт киімімді тапсырдым, көзім үйренсін деп астыңғы қабатында біраз жүрдім: даладай кең, почта, буфет, басқа қызмет түрлері бар сияқты, көңілді жастар.

Лифтімен айтқан қабатқа көтерілдім. Актовый залдың артқы есігінен келдім. Ашық тұр. Бірен-саран адамдар жүр, негізінен бос тұр. Қарсы бетте, президиум үстелі, есіктен төрге дейін қызыл түсті кілем жайылған. Екі жағында орындық қатарлары. Төбесі биік, сәулетті. Қабырғада әлемдік ғұламалардың мозаика кейпінде жасалған шынылы бейнелері. Ішінде, Орта Азиядан, Ибн Сина (Авинценна) болды-ау деймін.

Шығып, аздап басқа жерін аралаған соң, бір жағы адасып кетермін деп, астына қайта түстім. Сәл аялдап, бір аралап өтіп, сыртқа шықтым. Жеңілденіп қалдым.

Көңілденіп, нөміріме келдім. Башкириядан бір жігіт болып еді, сонымен ой бөлістім. Ашық, көп нәрсені біледі, түйгені бар. Мәскеуге келгенде, қонақ үйлерден орынды теуіп алатын қаруы, ол - башқұрт балы екен (башкуртский мед). Чемоданында бес-алты бал толтырылған құтысы бар, біреуін маған сыйлады.

Ертеңінде бір күнімді қаланы аралауға арнадым. Біраз жаяу жүріп араладым. Үлкенді - кішілі дүкендеріне кіремін, таң қалғаным: азық-түлік дүкендері жаңа көкеністерге лық толы, фруктілер де мол, киім ассортименттері де әр түрлі.

Мәскеуге келген екенсің, Қызыл Алаңды көру - міндет. Кинода, теледидарда көріп, оқығаның бір бөлек, көргенің басқа бір нәрсе екен. Қарапайым тас төселген, біраз ғимараттар, тарихи ескерткіштер айнала қоршай орналасып, ортасы арнайы алаңға айналған сияқты.

Василий Блаженный соборы. ГУМ- ұшы- қиыры шексіз дүкен, Революция музейі, бәрі - таяу орналасқан. Мұражай үлкен аумақты алып жатыр, ішінде көп жәдігерлер жинақталған, әсіресе, Октябрь революциясына байланысты. Лениннің оқ тескен пальтосы, конькиі, шалаштың макеті, Сталинге қатысты дүниелер, т.б. көптеген заттай белгілер жинақталған.

Қызыл алаңда жүрдім, сондай ығы-жығы халық көрмедім, топ-топ болып біраз туристер жүрді гидтің бастауымен, Лениннің Мавзолейінің маңы тыныш. Жөндеу жұмысы жүріп жатты ма екен, әлде кіру мерзімі тоқтатылды ма, маңында кісілер көрінбейді.

Сақшылар тұр. Ауысқанын көрдім. Ерекше бір ширақ нық қимылмен ауысып, орындарында кірпік қақпай тұрғанын көргеніңізде, бейнебір жансыз мүсіндер тәрізді.

Кремль қабырғасында жерленген революция көсемдерінің, мемлекет қайраткерлерінің портреттері.

Қарт Кремльдің басынан не өтпеді - әрбір тасын басқан сайын тарихтан сыр шертетін сияқты.

Жоспарлаған жұмыстарымды іске асырғандай болғандықтан, жақсы көңілмен, мәскеуден Алматыға «ИЛ» әуелайнерімен жол тарттым.

Міне, Алматыда көрінді. Кешкі уақыт. Ақбасты Алатау мен жарқылдаған шам жұлдыздары астындағы қаланы бір айнала келіп, ұшақ әуежайға жайлап қонды. Сыртқа шықтық: сағынғандықтан болар, Алматы туған ауылымдай болып көрінді: жайлы да жылы, сондай шу да, әбігерлену де жоқ сияқты.

Митин көшесіндегі жатаханама келсем, Әби осында екен. Ал, түнімен әңгімелесіп, арқа-жарқа болайық. Дамыл-дамыл шәй қойып, әңгімеге ауысамыз. Шәй құмармыз. Ыдыстарды жуып, қайта қойғандай боламын. Мен жуған ыдысты қайту жуу - Әбидің әдеті. Ішім жақтыртпайды: «немене, менің жуғаным ұнамай тұр ма?» деймін, іштей.

Ғасыр тойдың көңілді сәттері «Ақбауыр 2015»

Қарлығаш - Марат

Қарлығаш

Ерлан досымен

Әби – Қамар балаларымен

Айтолқын, Аружан, Алуа

Шешелерім: Қайша,
Дәмет, Айғайша

Рысқұл – Марат балаларымен

Думан мен Дулат

Серік – Катя балаларымен

Демалыста

Нұрмұхан Тазабеков

Курстастар

Шеттің 80 - жылдығы

Бағаш Елубайқызымен

Кәдір қажымен

Ондасынмен Зәйімкеде

КПТК 75 - жылдығы

«Ақбауыр - 100» қонақтары

1-ші хатшы М. Абақанов, Ақшоқы совхозының партконференция делегаттарымен

Кенес қызметкерлері

Партконференция

Тойда

Ж. Күлейменов кызметтестерімен

Жалпы бөлім меңгерушілері

Әлиар мен Асылжан

Зәбира отбасымен

Жас ұстаздар облыстық Слеты (Балқаш қаласы)

Ауыл шаруашылық мерекесі

Политехникалық колледжде

№ 36 мектепте

Нәби - Рыскүл

Тілектес Әбдінабиұлымен

Сағынтайдың 70 – жылдық мерейтойында

Дулаттың үйлену тойында

Сайлау Ыбырайұлымен

Ақбауыр, Қызылтау бөктерінде

Келіндерім мен немерелерім

Қайрат пен Рамазан

М Горький атындағы мектептің ұжымы

Мұхамедқали ағай екеуіміз

С.Мұстафин, Мұхамедқали ағай

Оның үстіне күліп тұрып жуатынын қайтесің, сені мазақтағандай. Бұл қылығын «әлі ұмыта алмай жүрмін». Әби, шын мәнінде, шаруаға ыңғайлы, не нәрсе істесе де, қолы пиалаға жұқпайтынның өзі. Бірде көшеде екеуіміз келе жатырмыз. Аяғымда жаңа туфли, сатып алғанмын.

Тарлау болып, сапасы нашар болда ма, жоқ, оқыс қимылдан, бірдеңеге ұрып алдым ба, үстінгі жағының терісі сөгіліп кетіпті. Сөгілгені көзге ұрып тұр, бұл халімде жүру ыңғайсыз. Не істеу керек? Әби сөмкесінен қолма-қол қара жіппен инені ала салып, сабақтап, торлап тіге бастасын. Тігіп жатып: «Шіркін, әйел болып тумадым-ау, күйеудің де, баланың да бабын тауып, үйде отыратын едім-ау. Көшеде қаңғып, оқу іздеп әрі біреудің бәтеңкесінің жыртығын тігіп жатқан түрім мынау» деп сық-сық күліп қояды. Ағылған көліктер, кісілер- оған қарар емес.

Әбидің шаруақор екендігін Шиеліге барғанда көзім жетті: жайнаған бау-бақша (жүзім, өрік, алма т.б.), құстар (тауық, индюк) - бәрі бар.

Сонымен ертесінде университетке келдім. Жетекшім Бақтажар ағайды тауып алып, құшақтасып амандасып, көрген - білгенімді - бәрін баян еттім. Ағай ырза: Эрмитажға барғанымды, МГУ-ге барып, профессорлармен кездесіп, әсіресе, академик С.Д. Сказкиннің үйіне барғанымды, оның ішінде, «ғалымды еске алу ойыңа қалай келген» деп мақтанып, ризашылығын білдіріп жатыр.

Бұл әңгімені өзінің әріптестері, шәкірттеріне жайып, күндізгі бөлім студенттерімен кездестіріп, әңгімемді тыңдатқызды. Мен үшін күтпеген мақтау болды. Сондай ұстазыма үлкен сыйлық та әкеп бере алмадым, тек Ленинградтан бір-екі килә тәтті кәмпиттер жібердім поштамен, барар да «Марат Ленинградтың кәмпиті дәмді болады, әр түрінен бес жүз-алты жүз граммдай жіберерсің» деген болатын.

Енді Диплом жұмысын жазуға кірістім. Барлық уақытымыз А.С.Пушкин атындағы орталық кітапханада өтеді. Қызмет көрсету сапасы өте жақсы, оқырмандарға арналған арнайы зал бар, тапсырыс бер де, оқи бер, жаза бер. Буфеті, конференц залы бар. Бірде кітапханада ақын Қадыр Мырзалиевтің шығармашылық кеші өтті, теледидардан көрсеткен, ауылда үйдің іші көріп, мәз болыпты. Мұндай кездесулер жиі болатын.

Диплом жұмысының жобасы бір айдай жазып, жетекшімнің құптауын алғаннан кейін бастыруға бердім.

Ара-арасында театрларға барып, спектакльдер тамашалаймыз, концерттерге барамыз. Осындай күндердің біріңде 22 сәуір күні В.И.Ленин туралы фильмді көрмек болып, бұрынға ТЮЗ-ге (жас өспірім театрына) бардым. Партия мүшелігіне кандидатпын, ол туралы киноны көруді өзіме міндет деп санадым. Барсам, бір адам жоқ, жалғыз отырдым. Оған қарамай, фильм көрсету басталды. Жан жағыма қараймын, ешкім жоқ, бір уақытта заддың ішінде ербеңдеп, әрі-бері бір жастау арық келген жігіт қатарларды аралап жүрді. Тәрізі, психологиялық ауруға шалдыққан адам болар. Ішттей секем алдым. Әрі қорланғандай, әрі ренжігендей болдым: бұл не? Көсемнің қадірі азайып бара ма,

әлде, оны сөз жүзінде жақсы көріп, іс жүзінде басқаша көре ма? Сол көрініс есімде ұзақ сақталып қалды.

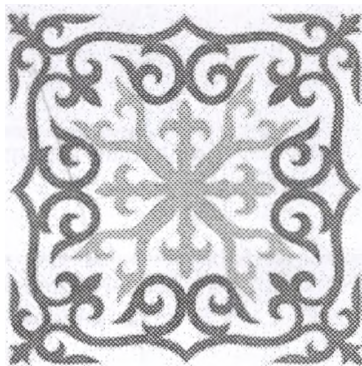
Сонымен, диплом жұмысын қорғайтын кез-келіп жетті, сәтті қорғадым: үздік деген баға алдым. Ғылыми коммунизм пәнінен мемлекеттік емтихан тапсырып, жақсы деген баға алдым. Әби де, басқа да жолдастарымыз жақсы тапсырып, дипломдарын алды. Бірен-саран адам денсаулығы, отбасылық жағдайына байланысты келе алмағандықтан, қорғауы келесі жылға қалдырылды.

Университетті бітіруге арналған кешіміз «Жетісу» мейрамхнасында өтті. Оқытушылар, мемкомиссияның төрағасы Манаш Қозыбаев қатысты. Кешке Қарлығашта келіп, ішінде болды, ол: «Мені профессор Манаш Қозыбаев ағай биге шақырды, биледік» деп мақтанышпен айтып отыратын. Манаш Қозыбаев орта бойлы, қызыл шырайлы, келісті адам еді.

Міне, С.М.Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінде сырттай оқыған жылдарымда жақсы адамдармен кездесіп, жақсы жерлерде болуы маңдайыма жазылған екен, сондықтан, осы туралы жеке баян еттім.

Әсем шаһар Алматы артта қалды: көше қиылысында ориаласқан әрбір үйі, Медеу мұз айдыны, Көк Төбе, «Аққу» кафесі - әдемі жерде ораналасқан, қос аққу сылаң қағып жүзіп жүретін, театрлар мен мұражайлар, ақ басты Алатау қол былған тұрғандай.

Аз уақыт болса да, ұмытылмас кезең.

7- тарау.

Аудандық оқу бөлімінде - түсініктік әрі түсініксіздік.

1978 жылы, маусымның соңы ма екен, шілде айының бас кезі ме екен, «аудандық партия комитетіне шұғыл жетсін» деген хабарды алған соң, ертеңінде сонда келдім.

Алдында, бір жыл бұрын болу керек, аудандық партия комитетінің саяси ағарту кабинетіне, меңгерушілікке шақыртқаны бар тын. Бірақ, артынан бұл мәселе маған белгісіз, кейінге қалдырылды.

Үгіт-насихат бөлімінің меңгерушісі Нина Леонидовна Саламатова хабарласып: «Сіз ол жаққа (мектепке дегені) да керек екенсіз, кейін басқа бір варианты болар» дегенді меңзеген болатын. Оған онша мән бермедім, бірақ, әкеме ол жөнінде айтқан болатынмын, қанша дегенмен, жалғызымын, сүйеншімін, әрі пікірін білейін деген мақсатпен. Әкей баяғы позитивті сипатынан таймай, «шақырса, баратын бол, ел-ішіндеміз ғой, бізге алаңдама» деген болатын.

Бұл жерде бір айтарым: әкем намаз оқыды, ораза ұстады, құрбан айттарда құрбандық («айт шаламыз» дейтін) шалмай, қалған жылы жоқ.

Мен болсам, партияға өттім, партиялық қызмет түбінде бұйыратын сияқты болып көрінетін.

Әкей бұл әрекетіме ешқандай қарсылық көрсеткен емес, мен болсам, әкеме құлшылықты неге жасайсың демек түгілі, ойыма да келген емес. Жалпы, ауылымыздың үлкендерінің көпшілігі имандылық жолында болды. Айт күндері, өлік жөнелту - бәрі шарифат аясында жүзеге асырылды. Адамдардың бір-біріне сыйластығы ерекше болатын, төзімділік таныта білу деп осындай жағдайды айтатын шығар, бірақ, ол сөз де жеткіліксіз.

Сонымен, аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы Кәмәли Жұматайұлы Дүйсенбековтың қабылдауына кірдім. Ойым: аппаратқа шақыратын болар: қандай жұмысқа?

Кәмәли Жұматайұлы - өмір тәжірибесі мол адам, Ұлы Отан соғысына қатысушы, ауданды 1965 жылдан үзбей басқарып келеді, Мол денелі, қоңыр жүзді, жай байыппен сөйлейтін адам. Әр мәселені пәлен ойланып - толғанып, шешімін табатын, әр сөзінде терең мәнділік, аппарат қызметкерлері оның сөзінің түбінде не мағына жатқанын түсіне бермейтін. Нағыз ақыл иесі.

60-70 жылдары мектептерді оңтайландыру мақсатында көптеген шағын мектептерді жабу мәселесі қатты қарқынмен жүргізілді. Мектеп интернаттары жабылып, балаларды тасып оқыту деген сәнге айналды.

Басты ұйымдастырушы - Оқу министрлігі, оның облыстық аудандық бөлімдері, партия - кеңес органдарының салалық хатшылары болды. Бұл іс, бір жағынан оқудың сапасын арттыру мақсатында жасалған жұмыс, екінші жағынан, бұның әр жағында - ауыл халқының көшуіне әкеп соқтыратын әрі қазақ даласын адамсыз тастаудың жолы еді. Ақбауыр мектебінде бала санының жеткіліктілігіне қарамастан, жабу мәселесі күн тәртібінде бір кезде тұрды.

Кәмекеңнің тікелей араласуымен мектеп жабылмай қалды, біраз жерде бастауыштарды сақтап қалды. Әрине, хатшы халықтың жай-күйін ойлайды.

1978 жылы Қармыс сегізжылдық мектебінің ашылуына да бірінші хатшының қолдауы себеп болды. «Мектептің ашылуы туралы шешім жобасына неге виза қойдың?» деген кінәлауды жоғары жақтан сан естідім.

Ауданның басты саласы - ауыл шаруышылығы өнімдерін өндіру болғандықтан, совхоздар мен асыл тұқымды маз зауыттарының бірегей территориялық тиімді жүйесін жасай отырып, облыс бойынша ет, сүт, көкөніс өндіріп, мемлекетке тапсыруда ауданның үлес салмағы айтарлықтай болды. Жерді суландырып, жоғары өнім алуға жол арттыру - ол кісінің ғаперінен шыққан емес.

Орталықтан басталған, орындалуын сөзсіз талап ететін «жағымсыз жарлықтардың» (халықтың малын азайту, т.б.) шамасы келгенше, күшін бәсеңдетіп, қарапайым адамға - қара халыққа жайсыз тимеу жағын ойлайтын, көрмеген болатын, егер еңбекқор отбасын асырағи, сақтау мақсатында ар ғық мал ұстаса, мемлекег көліктерін пайдалынып жатса, тағы да сол сияқты ірілі-ұсақты мәселелерге орынсыз араласпайтын.

Әпербақандығы, әсіре «жасанды» белсенділігі жоқ, салиқалы басшы болды.

Сөз реті келген соң, айтып жатырмын, енді, хатшының қабылдау бөлмесіндегі әңгімеге келейін.

Амандасып, хал-жағдайды, мектепті сұрағаннан кейін бірінші хатшы: «Сені аудандық оқу бөлімінің меңгерушілігіне ұсынып отырмыз. Қалай қарайсың?» - дегені.

Тап бұл ұсынысты, осы қызметті ұсынады деп күткен жоқ едім. Мен рахметімді айтып, басшылық қызметте тәжірибемнің аздығын айттым, бірден бас тартамын дегенде жоқпын.

Хатшымыз: «Жассың, істейтін кезің, үйренесің, көмектесеміз» деп, облысқа, Жезқазғанға баратынымды ескертті.

Түс ауа, ұсыныс хат салынған пакетті алып, облыстық оқу бөліміне бару үшін, Жарық стансасына келіп, Жезқазған бағытындағы пойызға отырып, жолға шықтым, пойыз әр жерге бір тоқтайды, қайта жылжиды. Қазақтың сар даласы. Терезеден телміріп қарайсың: ұшы-қиырсыз жазықтық, кей жерде ұшып бара жатқан сағымға ұқсас киіктер толқыны тербеліп, секіре атылып бара жатқан сияқты - әдемі көрініс.

«Облыс мені бекітер ме екен? Бірінші хатшының таңдау маған неге түсті? Қаншама мүйізі қарағайдай , өмір тәжірибесі бар ірі орта мектептердің директорлары бар? Неше ме білімі - мұғалім, педагогикалық және басқару тәжірибелері бар партия - кеңес қызметкерлері бар? Бірінші болып, мен жөніндегі кім ұсыныс айтты екен? Беки қалсам, жұмысты неден бастауым керек? Үй мәселесі қалай болар екен?» Осы ойлар мазалап, біразға дейін ояу жаттым.

Алдыға жүгіріп айтайын: таңдаудың маған түсуі - біраз лауазымды адамдардың менің ұсынысым еленбеді деген пендешілік қызғанышын туғызып, келе-келе әжептәуір жайсыз жағдайға апарып тіреді, ең бастысы, қалыпты жұмыс істеуге кедергі жасады.

Осы уақытқа дейін бірде-бір адам «менен ұсыныс болды» деп айтқан емес. Он-он бес жыл өткеннен кейін, бір кездесуде Кәмекең: «мен сенің сөзіңді екі-үш жерде естідім, ісің туралы сұрадым. Сөзің де, ісің де дұрыс сияқты болып көрінді», дегені ағынан жарылып.

Түсінікті: кім ұсынды, кім қолдады деген сұрақтарыма анық жауап алдым. Биік жартасқа шығарды, бірақ, сол жартастың артында тасадан тас атқылап, құлатуға дайын тұрған адамдардың аянбай «ерлік» жасайтынын білді ме екен, Кәмекең.

Оның үстіне кімнің орнына тұрмақпын? Әбілдин Көшкінбайдың. Оқу бөлімін он үш-он төрт жылдай басқарып, бүкіл мектептерді, басшылары мен мұғалімдерін ашса аузына, жұмса - қолына ұстап келген адам. Іскерлігі, білімі, қабілеттілігі жағынан алғанда, аудан зиялы азаматтарының алдыңғы қатарында. Әрі жақсы қарым-қатынасымыз қалыптасқан еді, ағалы-інідей болдық, нағашымның үйінде жатып мектепте оқып жүргенде, көрші болды. Жиі араласып тұрдық, үлкендер арасында ерекше бір сыйластық болатын. Ауылға келіп жүргенде, әкеме соғып, келіп, ілтипатын білдіріп жүретін. Ол кісі қалай шықты, неге кетті, қандай жұмысқа бармақшы - бәрі маған беймәлім.

Жезқазғанға түсе сала, облыстық оқу бөліміне келдім. Басшысына келдім. Төрде кең маңдайлы, ақсұр жүзді, бет жүзіңе барлай қарайтын, орта жастар шамасында айбынды адам отыр. Бұл - облыстық оқу бөлімінің бастығы Қабден Шынғысұлы еді.

Амандасып, қолымдағы пакетімді бердім, ол ашып, үнсіз оқып шықты. Біраз сұрақтар, мектебімнің оқу-материалдық базасы туралы, тағы басқа мәселелер бойынша.

Әңгіме арасында: «Бұрынғы оқу бөлімінің бастығы - жолдас Әбілдин білімі жағынан менен артық болмаса, кем емес еді. Облыстық оқу бөлімінен барып жүретін қызметкерлермен тіл табыс, керек жерінде, сыйлай сал. Әрине, сені бұл қызметке бекіту үшін облыстық партия комитеті мақұлдауы керек» деді.

Бұл сөзден Көшкенді бағаланына іштей ырза болдым, екінші жағынан, араларында келіспеушілік болған-ау деген ой жылт етті.

Аз-кем сөйлескеннен кейін, мәшинесіне отырғызып, облыстық партия комитетіне алып келді. Маңдайшасында «Ж.Аралбаев» деген жазуы бар кабинетке кіріп кетті, мен кідіріп, сәлден кейін кірдім. Креслода шалқайып, зерттей қарап, обком хатшысы Жықаң- Жылқыбай Аралбаев отыр, Сәлем бердік. Қабекеңнің сұрақтарын қайталады, жауап бердім. Әр сөзінің түйіні бар, өзіне тән ой ерекшелігі бар адам болып көрінді.

Нақты шешім қабылданған жоқ, қайттым, мәселені бюро шешеді дегенді ұқтым.

Келгеніме екі-үш апта өтті, ешқандай хабар - ошар жоқ, ойлап қоямын: «ұят болды-ау, елді дүркіретіп, мәселені көтермегені дұрыс болатын еді» деп.

Не керек, ақыры шақырды. 31 шілдеде облыстық партия комитетінің бюросында бекіту мәселесі қаралды. Бюро мүшелері үстелдің екі жағына бөлініп, қаз-қатар отыр.

Бірінші хатшы Константин Семенович Лосев салмақты, сабырлы адам болып көрінді, ол іспен танысқандай болып, «басқарғаныңыз сегізжылдық мектеп қой» деп, бір нәрсенің басын қылт еткізді. Сезіп тұрмын, көңілі онша толмай отырғанын. Бюро мүшелері де бір-біріне қарап, ұсыныс жасау жауапкершілігін мойындарына алғысы келмейді. Тізем дірілдей бастады.

«Кімде қандай ұсыныс бар?» деп бюро мүшелеріне тағы да қарады. Осы кезде бір бюро мүшесі, ауыл шаруашылығы саласына жетекшілік жасайтын облыстық атқару комитеті төрғасының бірінші орынбасары Валерий Иванович Рогов орынан тұрып: «Мен бұл мектепте болғанмын, жақсы мектеп, аралас мектеп, оқу-материалдық базасы мықты» дегені.

Осы сөз қамшы болды ма, айтыс-талассыз бекітілдім де кеттім. Оқу Саласына тікелей қатысы жоқ, осы кісінің қашан мектеп келгені есімде жоқ, бірақ, бюрода айтқан сөзі - әлі есімде.

Тиісті бұйрықты алып, жұмысқа кірістім. Алда мұғалімдердің тамыз мәслихаты, жаңа оқу жылына дайындық, мектептерді жаңа педагогикалық кадрлармен толықтыру.

Жаңа жұмыс - жаңа құлшыныс. Сенім артылған соң, жауапкершілігінің де арта түседі. Жаңа орта - үлкен орта. Бірден мектептерді аралаудан бастадым: ұжыммен әрі мектептің жағдайын өз көзіммен тезірек көріп, қаныққым келді.

Аудан басындағы екі мектепті аралаудан бастап, Шет-Бұрма-Просторный - Нұраталды - Талды - Ақшоқы - Кеншоқы бағытындағы орналасқан барлық орта, сегізжылдық, бастауыш мектептерді аралап шықтым. Көңілді қуантады: бірен-саран кемшіліктер болмаса, бәрі жаңа оқу жылына сақадай сай, мұғалім кадрлер, негізінен, жеткілікті.

Аралау, танысу барсында Ы.Алтынсарин атындағы мектепте қазақ тілі, физика кабинеттері (мұғалімдері Манап Әбдірахманова, Батима), М.Горький мектебінде бастауыш сынып кабинеттері (апалы-сіңілі Томастар) Шет орта мектебінде математика, тарих кабинеттері (Руслан Асайынов, Рымқұл Телпекбаев,) бастауыш (меңгерушісі Шәмшия Искәндірқызы Түсіпова) жақсы әсер қалдырды. Әсіресе, Просторный мектебінде еңбек тәрбиешісінің мұғалімінің кабинеті, істеген жұмыстары айтарлықтай екен, арнайы білімі жоқ болса да, қол өнерге балаларды баулуда еңбегі жемісті.

Бұрма, Красная Поляна, Нұраталды, Талды мектептері жаңа оқу жылына дайындықты аяқтау үстінде екен. Ауданда қалыптасқан мектеп басшыларының корпусы, оқу-тәрбие жұмысын талап дәрежесінде іске асыра алатын педогогикалық ұжымдар қатары баршылық еді.

Ыбырай Алтынсарин орта мектебінде директор - Жұмабек Күлейменов Бай педагогикалық және басқару тәжірибесі бар, ұжымның басын біріктіріп өзара сыйластық негізінде бағыттап отырудың хас шебері еді.

М.Горький атындағы орта мектептің директоры Александра Федоровна Суворова кісілігі бар, мектептің оқу - материалдарық базасын нығайтуда еңбегі үлкен еді.

Саулебек Жүнісұлы - Шет орта мектебінің директоры, педагогикалық этиканы қатаң ұстайтын, білгір басшы болды. Саукең зейнеткерлікке шыққаннан кейінде, өзінің ұрпақ үшін ұлағатты істерін жалғастырды: тағылымды естелік кітап жазды, «Жақсы Жәкеңнін» (Жанқұтты би) атын, мұрасын насихаттап, есте қалдыруда біраз шаруалар атқарды. Сыйластығымыз жылдар бойы жалғасты.

Бұрма орта мектебінің директоры Тамара Александровна Прокопенко басқарудың қыр - сырын жетік білген, мектеп базасын арттыруда нақты істер атқара білді.

...Злоедова - Просторный орта мектебінің директоры, маған шаршауды білмейтін адамдай болып көрнетін, зыр жүгіріп жүреді, мәселелерді шұғыл шешуді ұнататын.

Красная Поляна орта мектебін бүкілодақтық мұғалімдер съезінің делегаты байсалды адам - Лидия Ильинина Титова, кейіннен сондай салмақтылықпен мектепті Антонина Семеновна Тимонина басқарды. Красная Поляна мектебінің ұжымы менің есімде бір жылы ұя ретінде қалды.

Сынып саны ең көп мектеп - Нұрталды орта мектебі болатын. Директоры Кәрігүл Нұғыманұлы, өзіміз ұстазым әрі ағам, бар күш - жігерін ұжымның оқу-тәрбие жұмысын ойдағыдай атқаруына күш салды.

Талдыда орта мектепті жаста болса, басшылық қызметте ысылып қалған Танас Қасымұлы жетекшілік етіп, мектепті алдыңғы қатарға шығара білді. Кейінгі педагогикалық қызметтері де жемісті болды.

Ақшоқы орта мектебін тәжірибесі мол Сәкен Шөменбайұлы басқарып жаңа мектеп ғимаратын салғызуға ықпал етті.

Мүкәрәм Жексенбайұлы, Елеу Рашидұлы сияқты мектеп директорлары да тәжірибе жинақтаған, оқу ісін ұйымдастыруда өз үлестерін қосқан азаматтар еді. Кейіннен кешікпей, бұл мектептер Ағадыр, Ақтоғай ауданының иелігіне өтті.

Сегізжылдық мектептің директорлары Адақов (Мұқтар бөлшесі), Еркін Сембеков (Қызылқой бөлімшесі), Прудникова (Пикет бөлімшесі), Қолдасбеков (Қарғалы бөлімшесі) сияқты азаматтар басқарып отырған білім ошақтарын сол аудандардың мәдениет әрі тәрбие ісін насихаттаушы орнына айналдыруда тынбай еңбек етті.

Шағын ауылдардағы шағын комплекті мектептегі бастауыш мектептердің де жас өспірім балаларға тәрбие беріп, ауылдың сақтап қалуына үлкен үлес қосқанын атап өткен жөн болар.

Жұмыстарымен танысу барысында Ақтөбе, Қайрақты, Еңбекшіл, Тұмсық Ақсу, Қайрақты, Ақсу (Нұрталды) бастауыш мектептерінің мұғалімдері

Гүлбаршын Ахмедиева, Адамкүл Мұқаш, Төлеутай, Бөкебаев, Құлшыков, т.б. ұстаздық қызметтері ауыл халқы үшін қандай маңызды болғанын әркім түсінер.

Оқу үрдісін ұйымдастыруда оқу ісінің меңгерушілерінің еңбектерін ерекше атап өтуге болады, ішкі жұмысты ұйымдастыру солардың қолында болды. Сол кездегі белгілі кейбір оқу ісінің меңгерушілеріне аз-кем тоқталайын.

Б.Алтынсарин орта мектебінде Райза Жотабаева оқу ісінің меңгерушісі болып ісгеді. Кейінен мектеп директоры міндетін ұзақ жылдар атқарып, елеулі еңбегі үшін ұстазға катысты марапаттардың көпшілігіне ие болды. Соның ішінде бүкілодақтық награда - Н.Крупская атындағы сыйлық, Қаз.ССР-ның оқу үздігі деген атақтар бар.

Райзекең - беделді, ықпалды басшы бола білді. Жинақылық, нақты тапсырма беріп, оның орындауына қатаң талап қоя білу әрі іске асыруын қамтамасыз ету - басты ерекшелігі болатын.

Кәмел Жүнісов- М.Горький атындағы орта мектептің оқу ісінің меңгерушісі болды. Өзінің салмақты мінезімен көпшілікпен тіл табыса отырып, мектептің алдыңғы қатарда болуына үлес қосты. Біз білмейді екенбіз: Қамекең шығармашылық жұмысты қоса атқырып жүріпті. Мезгіліне, заманының саясатына қарай қарай шықпаған еңбектері еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін бірінен соң бірі шыға бастады. Ұлы бабаларымыз: жыршы, күйші, билер және тағы басқалар туралы жазғандары - ел шежіресіне айналды. Тарихи тақырыптарға барып, есіміз елімізге белгілі болып отыр.

Мәуен Хамзин - Кеншоқы орта мектебінің оқу ісінің меңгерушісі ретінде ұстаздар арасында танымал болды. Сол мектепке барғанымда, жүйелі әрі озық педагогиканың негізінде жүргізіп отырған оқу-әдістемелік жұмысына көзім жетті. Бірде, Мәкенді оқу бөлімінің әдістемелік кабинетінің меңгерушісі болуына ұсыныс жасадым. Рахметін айтып, әдеппен бас тартты.

Қазір ойласам: бас тартқаны дұрыс болған, келсе, арғы перспективасы - оқу бөлімінің меңгерушісі болар, ал, бізге ғылымға- әдебиетке үлес қосқан ғалымды кім берер еді?

Сол кезде көкейінде ғылымды қуу мақсатына жету ойында болды.

Жезқазған, Қарағанды мемлекеттік, Еуразия ұлттық, «Болашақ» университеттерінде дәріс оқып, еңбек жазып, мыңдаған шәкірттеріне рухани азық беріп, ғылыми шәкірттерін дайындау - әркімнің қолынан келе бермейтін іс.

Мәуенді тыңдап, әңгімесінің желісіне қарасаңыз Кеңес одағы кезінде атақты әңгімеші Ираклий Андронников деген әдебиетшіні еске түсіреді. Сол Мәкеннің әңгімесінде де кейіпкері қатар жүріп, шынайы баяндағанда, тыңдап отырудың өзі бір - ғанибет.

Шет орта мектебінің оқу ісінің меңгерушісі Қуаныш Жәмиев - парасатылығымен көзге түскен адамдардың бірі. Көп жылдық табысты еңбегі үшін 1980 жылы Құрмет белгісі орденімен марапатталды. Бұл ұстаз үшін үлкен баға еді.

Красная Поляна орта мектебінде меңгеруші болып Хасенов Абай деген азамат істеді. Білімі - аяқталмаған жоғары болатын. Бірақ, өзінің бай

педагогикалық тәжірибесі және сабырлылық, біліктілік қасиеттері арқасымди өз міндетін абыроймен атқара біледі.

Дастарханынан сан дәм таттым. Жолдасы да сондай бір салмақты, қарапайым, мейірімді жан еді. Сол өңірде баратын үйім де, түсетін үйім де - сол ағайдың үйі еді. Қуанып қарсы алатын. Бірде ауданға бүкілодақтық «Учительская газетаның» тілшісі Бобылев (аты-жөнін ұмыттым) келді. Бүкіл аудан мектебін аралады, жанында обыстық оқу бөлімінің орынбасары Василий Григорьевич Помогалов және мен Жарық станция бағытындағы мемлекеттерді аралатып, сол Әбекеңнің үйіне әкелдім. Ескертпей келсек те, барлық жағдайды жасады. Дастархан да өз рөлін ойнайтыны белгілі, қонағымыздың жақсы оймен кетуіне әсер етті.

Красная Поляна десе, осы ағай, оның отбасы бір жылылықпен есіме түседі.

Қонақтарымыз аудан мектептерінің оқу жылына (шілде айы болатын) дайындықтарына риза болды, тек бір шеткілеу орналасқан өзіміздің бір азамат (атын айтпай-ақ қояйын) басқарған мектепке келгенде, қонақтарымыздың көңіл-күйі өзгеріп сала берсін: мектеп іші тас-талқан, шашылып жатқан дүниелер, бояу еш жерге тие қоймаған, мәселенің мән-жайын түсіндірудің орына мектеп басшысы кінәні анаған бір, мынаған бір артады.

Осы оқиға тілшінің «Бояуы әр түрлі мектептер» («Школы с резким контрастом») деген тақырыпта «Учительская газетада» мақала жазды. Жалпы, жағымды жақсы жақтарымызбен қатар, жаңағы бір жауапсыз көріністі қоса жазыпты.

Осы кезеңде ауданымызда озат мұғалімдердің қатары көп болды. Олар шоқ жұлдыздай әріптестерінің оқу-әдістемелік жұмыстарының жетілуіне, жалпы алғанда, оқу-тәрбие жұмыстарының сапалы жүруіне әсер ете бастады.

Олардың қатарында физик-математикадан Мақсұт Қасылбеков, Әмірзақ Алтайбаев, хим-биолог Жүнісова (Бұрма), тіл маманы Жібек Әмірханова, бастауыш сыныптың мұғалімі Адамқұл Мұқаш (Тұмсық бөлімшесі), хим-биолог Тілеукен Шахина (М.Горький атындағы ОМ) болды.

Өткен ғасырдың 70-80 жылдары білік тарапынан (партия - кеңес органдары) мектептердің оқу - материалдық базасын нығайтуға нақты шаралар қабылданып, іске аса бастады. Көптеген мектептер жанынан еңбек және дене тәрбиесі бойынша қосымша ғимарат құрылыстары салынды: шеберханалар ашылып, шағын спортзалдары пайдалануға берілді,

Осы жылдары Бұрма савхозында, Красная Поляна племзауытында, Талды шауашылығында типтік орта мектептер ғимараттары салынды. 1978 жылы Қармыс сегізжылдық мектебі ашылды.

Оқушылардың «Жас қыран» атты еңбек және дем алу лагері (Қайрақты бөлісшесінің жанында), «Солнышко» атты сол бағыттағы лагерь (Мұқтар бөлімшесінде) жұмыс істеп тұрды.

Жергілікті партия - кеңес органдары олардың қалыпты жұмыс істеп тұруы үшін айтарлықтай ұйымдастыру жұмысын жүргізетін.

Осы еңбек және дем алу орындарында болған балалардың есінде көп қызықты жағдайлар қалатын: бірін - бірі білуі, әдемі дем ала білетіндері, би, ән, түрлі спорттық шаралар, мөлшерлі еңбек ету - бәрі балалардың мінез құлқына оң әсер етіп, жақсы оқып, тәрбиелі азамат болып, өсуіне жақсы ықпал ететін.

Оқу бөлімінің ақпараттыңда, негізінен, жас мамандар қызмет етті.

Әдістемелік кабинеттің меңгерушісі міндетін Шара атқарды. Ұйымдастыру қабілеті зор, іскер, білікті болды. Бұрын да, оның инспекторлық тексеру топтарын басқарып, мектептерді фронтальды тексеру кезінде байқағаным бар: мәселені түбегейлі тексеріп, сындарлы баға беруді талап ететін. Өкінішке орай, аудандық партия комитетінің кейбір қызметкерлері жөнсіз араласуымен, басқа жаққа кетуге мәжбүр болды, педагогикалық әрі ұйымдастырушылық әулеттің пайдалана алмады.

Инспектор Төлен Балықұлы Мусин жалпы оқу заңының жүзеге асыруын бақылауында ұстады әрі облыстық оқу бөліміне жаңа оқу жылы басындағы берілген мәліметтерді жинақтап, талдау жасап, тапсыруда негізгі рөл атқарды.

Инспектор - әдіскерлер Төлеу Оспанқызы, Есенжол Сәулебекұлы, Ерденбек Қаратайұлы, Роза Арыстанбекқызы, Серік ... сияқты жас жігіттер мен қыздар аудан көлемінде білім беру ісін талаптарға сай жүргізуде үлкен оқыту - әдістемелік жұмыстар жүргізді. Кадр бөлімінің инспекторы Роза Шелбаева педкадрлердің, оның ішінде, жас мұғалімдердің қажеттілігіне қарай орналасуына септігін тигізді.

Бас бухгалтер Нұрғайша Қаратаева бастаған материалдық, есеп - айырысу есепшілері - барлығы мұғалімдердің еңбек ақысын дұрыс есептеп, уақытында берілуінен бастап, бөлінген қомақты бюджеттің тиісті статьяларына сәйкес жұмсалуды қатаң қадағалады.

Шаруашылық меңгерушісі Кенжебаев Егінбай өзіне тапсырылған шаруаларды орындауда тынақтылық көрсете білді.

Мектептердің оқыту, техникалық, әдістемелік-дидактикалық материалдары Балқаш және Жезқазған базистік дүкендерінен алынатын.

Аудан орталығында Пионер үйі, жас натуралистер стансасы, жас техниктер стансасы, Спорт мектебі, саз мектебі, сырттай оқу мектебі қызмет етіп жатты. Олар оқушыларды табиғатты аялауға, техникалық қызығушылығын арттырып, денесі шынығып, ой-өрісі, эстетикалық талғамы жоғары ұрпақты тәрбиеулеге аянбай еңбек етті. Ондай жандардың қатарына Игіліков Зейнолла, Бақытбек-Дарига, Қайырбекова Гүлзира, Боранбаева Роза, Мұстафин Қайрат, Рыспекова Рымбала, Жақыпова, т.б. жатқызуға болады.

Педагогтық ұжымдарының оқыту - тәрбие саласындағы жұмыстары ішін аралық бақылау, облыстық оқу бөлімінің талапынан жүргізілген тексерістерде жақсы бағасын алып отырды.

1979/1980 оқу жылы Қазақ ССР Оқу министрлігі тарапынан аудан мектептеріндегі физика пәнінің оқытылу сапасы тексеріліп, қорытындысы пән оқытушыларымен қатар, қоғамдық ұйымдардың өкілдері қатыстырылып, аудандық партия комитетінің акт залында жиын өткізілді.

70-80 жылдары білім саласының барлық буындары жергілікті партия-кеңес органдарының шешімдеріне сүйене отырып, еңбекке тәрбиелеп, оқытуда айтарлықтай табыстарға жетті. Әрбір орта мектептің ауыл шаруашылық техникасы, автомобиль ісі, тәжірибе участогі болды, шеберханалары материалдық жағынан нығая түсті. Үлкен бетбұрыс жылдары болды.

Оқушылардан нақты еңбек дағдыларын меңгеру ісі дұрыс жолға қойылды. Әр түрлі шаралар өткізілді.

Сондай шаралардың бірі - еңбек бірлестіктерінің тұңғыш аудандық слеті (бұрын-соңды болды ма, білмеймін) өткізілді.

Слеттің өткізілетін жері болып, “Бұрма” совхозы таңдап алынды. Алдынала дайындық, ұйымдастыру жұмыстары аса жауаптылықпен жүргізілді. Жарыс бірнеше номинация бойынша: картоп өсіру, қияр өсіру, қызанақ өсіру, қырыққабат өсіру, жер жырту, автомобиль жүргізу, тағы да басқа түрлері бойынша өткізілмекші. Әрбір қатысушы, айталық, өсімдікті әрі теориялық жағынан сипаттап, әрі практикалық жағын: қалай отырғызу керек, қалай баптау керектігін қазылар алқасы мүшелеріне дәлелдеуі керек.

Арнайы жер, техника, көкініс бөлінді. Тапсырушылардың жатын орындары, тамағы - басқада мәселелер оң шешімін тапты. Бұндай үлкен ұйымдастыруда совхоздың директоры Вячеслав Петрович Прокопенко түсіністік танытып, айтарлықтай көмек жасады.

Жарысты өткізіп, бағалау үшін арнайы жұмыс комиссиясы құрылып, оның құрамына совхоздың бас және орта буынды мамандары, кәсіби жұмыс адамдары кірді. Комиссияны совхоздың бас агрономы Злоедов басқарды.

Слетті ұйымдастыру және өткізу барысында бұл адамның тек білікті маман ғана емес, адамдармен, оқушылармен қарым - қатынаста тек педагогқа тән жағымды, жұмсақ әрі талап қойғыш мінез - құлықтарын көрсете білді.

Осы жерде ерекше айта кету керек: бұл маңызы зор болған шараның “Әу” деп басталғанынан аяғына дейін болып, оның сәтті өткізілуіне үлкен үлес қосқан азамат - Есенжол Сәулебекұлы болды. Ол - оқу бөлімінің еңбекті оқыту және тәрбиелеу бойынша инспекторы болатын. Ұйымдастыру барысында әр шараның өз қиыншылықтары болатыны белгілі. Есенжол күрмеулі мәселелердің шешімін табуда табандылық, іскерлік көрсете білді: бір жағынан, совхозға жиі барып, дайындықты қадағалайды, екінші жағынан, мектептермен байланыс жасап қатысушылардың білім, білікті - сапасына қарап, барлық іс - шараның үйлестірушісі болды. Есенжол Сәулебекұлы - тілді, іскер, ашық мінезді, адамдармен жақсы қарым - қатынасты орната білетін азамат еді.

Слет ойдағыдай өтті, бұл шара - алдымыздағы үлкен сайысқа биікке шығуымыздың алғышарты болды.

Бір-екі айдан кейін Жезқазғанда бір ауыл шаруашылығының егістік жерінде оқушылар еңбек бірлестіктерінің тұңғыш облыстық слеті өтті.

Слетке барлық аудандардан, қалалардан қатысты, оған білім саласының қызметкерлері ғана емес, қоғамдық ұйымдардың өкілдері қатысып, қызықтады.

Біз слетке сақадай сай, үлкен дайындықпен бардық; аудандық слетке жеңімпаз атанған оқушылар, кейбір мектеп басшылары мен оқу бөлімінің қызметкерлері (Есенжол және Ерденбек).

Жарыс басталды салтанатты ашу рәсімінен кейін. Сайысқа енетін түрлер белгілі: көкөністің жеке - жеке түрі, жер жырту, автомобиль жүргізу, тағы басқалар - жалпы алғанда, 12-14 номинация бойынша.

Жарыс номинациялары бойынша бір мезгілде, әр жерде өтіп жатыр. Біресе ана жерге, біресе мына жерге жүгіреміз: балалардың жауабын, ісін көру үшін. Ауданда өткен жарысқа оқушыларымызға сын көзбен қарасақ, енді, тақымын қысқан аға-аналар тәрізді жанкүйер - тілеуқорға айналдық.

Алғашқы қуанышты хабарлар естіле бастады. Сайыстың пәлен түрі бойынша бірінші орынды иеленген - Шет ауданы деген хабарлар жиілей бастады.

Бір-бірімізден сүйіншілеп, мәз болудамыз. Оқушыларымыз алдына жан салар емес.

Шет орта метебінің оқушысы - қаршадай Охобин тракторға отырып, от алдырып, соқасын түсіріп, түрен салып, жерді қопсыта жыртып, шегіне жеткенде-соқаны көтеріп алып, бұрып, қайта түсіріп, терең жыртып, тілінген жолдармен бұйралаған жерді көргенде, ерекше бір сезімге бөленесің.

Еш кінәрат жоқ, комиссия сапасын тексеріп, уақытты белгілеп жатыр. Бірінші орын! М.Горький орта мектептің оқушысы Назира Балтабайқызы Қапасова өзіне түскен көкөністің сипаттамасын, қалай отырғызғаны, өсіріп, баптау керектігін айтты, қойылған сұрақтарға толыққанды жауап беруге жанталасқанын көреміз. Ырза болдық, Назира да бірінші орынды иемденді.

Басқа оқушыларымыз да, Бұрмадан, Просторное, Красная Поляна, тағы да басқа жерлерден келгендер, жүлделі орындарға ие болды, әрине, аттарын ұмытып қалдым.

Сонымен, оқушыларымыз сайыстың жеті түрінен бірінші орынды иемденіп, басқа да жүлделері бар, командалық есепте бас жүлде яғни бірінші орынға ие болдық. Автомобиль жүргізушілерге үлкен үміт артып едім, олар үшінші орынды қанағат тұтты.

Осылай, мектеп ұжымдарының еңбек тәрбиесі мен оқуына үлкен мән бергендіктерінің арқасында облыс көлемінде өзімізді көрсете білдік. Осы бір тамаша сәттер ұмытылмай есімде қалды.

Аудан мектептерінің жағдайына қанып, жетістіктері мен кемшіліктерін саралайтын хәлге жете бастадым. Бір жерде мектептің оқу - материалдық базасы мықты болғанымен, мұғалімдердің әуелетін пайдалану да олқылықтар орын алды, ал кейбір білім ошақтарында ұжымдық жауапкершілік, қалыпты еңбек ете білу тәртібі жақсы, қалыптасқан еді.

Мектеп директорлары жоғарыда оң бағасын бергенімдей, өз саласының командирлері болды. Олардың ойлау, сөйлеу мәнерінен, істі ұйымдастыра білу қабілеттерінен көп нәрсе үйрендім.

Сонымен қатар, олар да адам баласы ғой, бала мінезділері болды, 2 мысал келтіре кетейін.

Оқу жылының басында Қарғалы сегіз жылдық мектебі мұғалімдерінің педагогикалық жүктемесін бекіту үшін танысып отырғанмын. Ол кезде оқу бөлімінің меңгерушісі педнағрузканы бекітетін. Қарсы алдымда - мектеп директоры Қолдасбаев Қарап отырсам, бір мұғалімнің жүктемесі бір жарым ставкадан жоғарылау (тәртіп:1,5 ставкадан аспау керек).

Директордан себебін сұрадым: бұл кісіге неге көп нагрузка бергенсіз деп.

Ол сәл ойланып:

-Менің әйелім еді — деді.

Тексерушілер директордың үйіне түседі, мүмкін, отбасы үлкен шығар, ондай болады деген оймен:

-Ә, жарайды, бұл кісі - әйеліңіз екен ғой-дедім.

-Иә, почти әйелім, - демесі бар емес пе.

-Немене, почти емес әйеліңіз де бар ма?-деп күліп, мәз болдық.

Осы әңгімеден кейін, біраз жылдар өткен соң, 85 жылы Ақшатауда ол кісіні кездестіріп, амандасып “почти әйеліңіздің” халі қалай деп сұрасам, “әлі ұмытпағансыз ба?” деп күліп жатыр. Ақкөңіл адам еді.

Бірде оқу бөлімінің мәжілісі өтіп жатты. Күн тәртібіндегі мәселелердің бірі - еңбек ету және дем алу пионер лагерлерінің жұмыс қорытындысы туралы.

Әр мектептің үлесі қаралып, бағасы беріліп жатты. Кестеге қарасам, Қызылқой мектебінен жаз бойы бір бала пионер лагеріне жіберілмеген. Басшысы Еркін Сембекұлынан:

- Жаз бойы, ең құрымаса, бір маусымға мектептен бір оқушыны жібере алмағаныңыз қалай?

Ата - аналарымен, оқушылармен неге жұмыс жасамадыңыз? - деп сұрадым.

Сонда Ерекеңнің:

-Марат (атымды ғана атады, мұғалімім болған адам) мен елдің баласын қалай жіберемін, өз баламды көндіре алмадым, - дегені.

Күлерімді де, ұрсарымды да білмедім. Аңқау еді Ерекең.

Аудан мектептерімен қарым-қатынас қалай нығаю бастаса, облыстық оқу білімімен де байланысымыз қалыпты негізде дами бастады. Басшысы Қабден Шыңғысов білім беру ісінің ұңғы-шұңғылын жетік білетін. Қатаң талап қоятын. Біліктілігі, білімі, әрі адами қасиеттерінің арасында облыс активі арасында зор беделге ие болған. Облыстық активтерде: жиналыстарда, сессияларда қасқая тұрып, шешімдерін күтетін мәселелерді төтесінен қоятын: сөзі дәлелді әрі нық шығатын.

Талап қоюымен бірге, сенім де арта білетін.

Бірде облыс орталығына Қазақ ССР Білім министрі Қажохмет Балахметов келді. Кабекең аудандық оқу бөлім басшыларын жинап алып, Министрдің қатысуымен кеңес өткізілетінін, оған облыстық партия комитетінің хатшылары, облаткомның басшылары қатысатынын ескертіп: «Біздің оқу бөлімдерінің

атынан екі адам сөйлейтін болады. Қалалық мектептер атынан Балқаш қалалық білім бөлімінің меңгерушісі (Мошковская), ал селолық мектептердің атынан Шет оқу бөлімінің меңгерушісі Марат Түсіпов сөйлейді» деп, ұысынысты қойып қалды.

Күтпеген ұсыныс. Бірер сағаттан кейін жиын басталады. Менен басқа көпті көрген қаншама бөлім басшылары отыр: Ақадыр оқу бөлімінен- Кенжебай Жанпейісов, Приозерныйдан - Бекен Төлеуов, Жаңарқадан - Әлжаппаров, тағы сол сияқты Ұлытау, Жезді, Ақтоғай аудандарына да баршылық. Ең жасы- мен. Дегенмен, осы ұсыныстан ол кісінің маған сенім артқанын білдім. Сонымен, мен сол жиында сөйлеп, жетістіктерімізді баяндап, проблемаларымызды шамамыз келгенше, қоя білдік. Қ.Шыңғысовпен сыйластығым кейінде жалғасты.

Осылай жұмыс бірқалыпты, ың-шыңсыз жүріп жатты десек артық айтқандық болар.

Қызмет барысында сүйенетінің де, ақылдасатын да, бағыт- бағдар беретін де, ол - жергілікті партия және кеңес органдары. Заманның тәртібі солай- бірлесіп, ақылдасып шешілген мәселе, айқындалған бағыт адамға сенімділік береді.

Өкінішке қарай, алғашқы бұйрық алғаннан бастап, сені түсінбейтін, түсінгісі келмейтін, қалыпты жағдайды ұшықтыра түскісі келетін ортаға түстім.

Күнделікті жұмысында, қызмет бабында білім саласына қатысы әрі құзыры барлар- аудандық партия комитетінің идеология жөнінде хатшысы, үгіт-насихат бөлімінің меңгерушісі және нұсқаушысы және аудандық атқару комитетінің төрағасы, әсіресе оның орынбасары.

Міне, осы жерге келгенде, күтпеген жағдай алдымнан шықты. Орынсыз талап, ұрыс-керіс. (Олардың кабинетінен шығып бара жатқанымда, сол маңайда тұрған қызметкерден, не бір бөгде адам көрсем, ұялып жерге кіріп кете жаздайсың: басшылардың ұрысын естіп қоймады ма екен деп).

Аудандық партия комитетінің хатшысы Шәкен Тұрабайқызы Маясарова, атқару комитеті төрағасының орынбасары Ермек Қасымқызы Хайруллина- басқару саласында тәжірибе жинақтаған, ұйымдастыру қабілеттері бар азаматшалар еді. Беделдері де жаман емес еді.

Үгіт-насихат бөлімінің меңгерушісі Нина Леонидовна Саламатова - қарапайым, әрі іске жаны аши қаратын әрі сауатты адам болды. Күллі баяндамалар, лекциялар осы кісінің елегінен өтетін, оларды қалай құрастыруды, логикалық байланыстарын сақтауды осы кісіден үйренуге болатын. Бір кем дүниесі- өзіндік пікірі жоқ, табаны тайғақтау, айдап салғанның құлы бола кететін.

Ауатком төрағасы Владимир Михайлович Кондраков қабілетті болып көрінгенімен, дөрекілеу, не жақсы не жаманды айыра алмайтын басшы болған сияқты.

Міне, осындай өмір әрі басқару тәжірибесі бар адамдармен тіл табыса алмай өткеніме әлі өкінемін әрі іштей жауап іздеймін: неге солай болды. Үш жылға жуық уақыт ішінде бір жылы сөзге келе алмадық, кім кінәлі - белгісіз...

Басқан топырағын, ішкен суын, тәрбиелеген ортам таза еді. Олардың киелі қасиеттері аздап болса да, сабырлықты, адамға жылы қарауды, әдептілік сақтай білуді үйренген сияқты едім. Біреуге жаманшылық жасауды, сөз қоздыруды, іс-әрекетімде болмауын, шамам келгенше, сақтауды мақсат еткендей едім.

Жергілікті басшылардың теріс көз қарасы облыстық партия комитетінде, атқару комитетінде біліне бастады. Облыс хатшысы Жылқыбай Аралбаевтың, облатком төрағасының орынбасары Айып Асанұлы Рақымжановтардың қабылдауында болғанда, бұны сезіндім.

Бірде мектеп директорлары Нұғманов Кәрігүл мен Жексенбаев Мүкәрамды жұмыстан шығару туралы ұсыныс алдым. Келе сапа, мәселенің анық - қанығына жетпей, қалай шығарамын, мен өз тарапымнан, әзірше, шығара алмайтынымды айттым.

Біраз күн өткеннен кейін облыстық партия комитетінің ғылым және оқу орындарының меңгерушісі Қайыржан Рақымжанұлы Мәдиев телефон шалсын. Ол бас жоқ, көз жоқ: «Кеншоқы мектебінің директоры Мүкәрам Жексенбаев неге жұмысынан шығарылмай отыр? - демесі бар емес пе. Өзімнің ол туралы ойымды тағы қайталадым. Айтқанымды аяғына дейін тыңдамай: «ертең маған телефон шал шығарғаның туралы бұйрықтың нөмірін, күнін айт» деп телефонды қоя салды.

Әрине, әркімнің кемшілігі болатыны рас, кемшіліксіз адам баласы жоқ, бірақ, өктемдік адамды, істі белден басу жақсылыққа апармайды. Бұйрық шығарылған жоқ, екі-үш жетіден кейін тағы да телефон шалып, партия органдарының айтқанын орындамаудың неге әкеліп соғатынын ескертті.

Оның, Қайрекеңнің айтқан ескертуі кейіннен алдымнан шықты.

1982 жылдың аяғында облыстық партия комитетінің бюросына жалпы бөлім меңгерушілігіне бекуге бардым.

Бюро мәжілісін басқарушы бірінші хатшы Николай Григорьевич Давыдов кадр мәселесі бойынша бекіту кезегі маған келгенде: «Кімде қандай пікір - ұсыныс бар дегенде, Қ.Мәдиев орнынан тұрып: «тов.Тусупов в бытность работы заведующим отделом образования проигнорировал мнение райкома партии и отдела обкома партии» демесі бар емес пе.

Н.Давыдов қолма-қол: «оны бағана неге айтпадың, ол қабылдауға келгенде, сен алдымда отырдың ғой?» - деді.

Ол кездегі тәртіп бойынша бюрода тағайындалатын адамдар бюро мүшелерінің қабылдауында жеке-жеке болып кіріп шығады. Обкомның ұйымдастыру бөлімінің меңгерушісі Белоусов барлық бюро мүшелерін аралатып, соңында-бірінші хатшыға кірген болатынын. Кірсем, ол кісінің алдында Қ.Мәдиев отыр екен. «Бағана неге айтпадың» дегеннің мәнісі осында болып тұр.

Қабылдау кезінде обкомның екінші хатшысы Нұртаза Ибраев бұрын аудандық партия комитетімен тіл табыса алмаған, обком бөлімдерімен жұмыс істеудің қалай болар екен деген сияқты бір көмескі ойдың ұшығын білдірген болатын.

Ойым екіге бөлінді. Алдында Н.Ибраевтың бірдеңені қоздатқаны бар. Бәрі үнсіз. Сәл тыныштықтан кейін, обком бюросының мүшесі, облыстық халық бақылау комитетінің төрағасы Виктор Романович Кардашин орнынан асықпай тұрып, нықтап: «Я проверял некоторые факты, касающиеся к его деятельности. К нему, действительно, были предвзятые отношения со стороны некоторых секретарей райкома партии и других» дегені.

Күтпеген жағдай, күтпеген сөз. Жауаптың көкесі бюро мүшелеріне де әсер еткен болу керек, бір- біріне қарап, үнсіз бір қозғалыс басталғандай болды.

Осы кезде Н.Давыдов: «у меня в молодые годы тоже были сложности с высокопоставленными «чиновниками»-деп, «басқа қандай ұсыныс бар?» - дегеніне, орындарынан «бекітілсін» деген ұсыныстар естілді. Бекітілдім.

Міне оқу бөлімінің меңгерушілігіне бекіткен кезде В.Роговтың, енді В.Кардашиннің «бекітуді ұсынамын» деген бір ауыз сөздері қолдау болды. Егер олар ондай пікірді айтпаса, жұмысқа тағайындалуым екі талай еді, екеуі де орыс адамы, ойлайсың, «қазақ азаматы осындай пікірді айта алар ма еді» деп

В.Р.Кардашиннің бұлай айтуына не себеп болды? Есіме түсті: оның обл атқару комитеті ұйымдастыру бөлімінің меңгерушісі Сағадат Дүйсебековпен бірге келіп, менен түсінік алғандарын, яғни түскен арыз болған болу керек. Әрине, арыз бірінші хатшыға бағытталған, оның ішінде ішінара мені жамандаған жайттар да болғаны күмәнсіз әрі тиісті хатшылардың, атқару комитетінің жауапты қызметкерлері де бұл қаралау ісінде аянбай қалғаны белгілі болып тұр. Бұл маған мәлім емес-ті. Бірақ Н.Ибраев, Қ.Мәдиевтің сөздерінің төркіні соны айғақтап тұр.

Мәселеге қайта оралайын. Бір жездемнің «осы қоюланғаны-қоюланғаны» деген сияқты мәселе ширығып, ұшыға түсті. Орны болсын, болмасын кейбір мәжілісінің жиып теріп, жон-жосықсыз бюроның қарауына тықпалады.

Бірде бастамашыл топтық пәрменімен үгіт насихат бөлімі бюроны бір мәжілісінің қарауына үш мәселені ұсынды. Үшеуі де жеке-жеке қаралды, олар: Ы.Алтынсарин мектебіндегі оқу-тәрбие жұмысындағы өрескел кемшіліктер (мектеп директоры К.Күлейменов); Сырттай оқыту мектебіндегі кемшіліктер (меңгерушісі Г.Қапасова); Жас натуралистер орын алған қаржылық кемшілік

Мәселелерді қарау өте бір ауыр жағдайда өтті. Жай сабырмен сынау емес, жұмысты жақсарту үшін, орын алған кемшіліктерді жою емес, мін тағу, аяқ астынан кір іздеу басты орын алған сияқты.

Кәмекең кейбір қаулының шикілігін айтқандай болып еді, «бастамашыл топ» онан сайын оршелене түсті.

Үш мәселе бойынша сөйлейтіндер бір ыңғайланған топ: бірі - бастайды, бірі — жандандырады, үшіншісі - қорытады.

Бірінші мәселенің қаралу себебі: бір қыз бала аяғы ауыр болып қалады, екінші мәселенің қаралу себебі белгілі: ол сырттай оқыту мектебінің дәрежесінің төмендігі, оны түзеу оңай шаруа емес, үшінші мәселенің қаралау себебі: жас натуралистер стансасында «үйірме жетекшісінің орнына «әдіскер» деген сөз жазылған, еңбек ақы төлеуде айырмашылық жоқ.

Үш мәселе бойынша да маған сөгіс берілді, есеп карточкасына қайсысы жазылды-есімде жоқ.

Әділдікті айту керек, әрине, оқушы қыз баланың жүкті болып қалуына, ол кезде қатты мән беріліп, мектеп басшысы қатаң жаза алатын, мені бұл жерде таңқалдыратыны - кейбір лауазымды адамдардың әдептен шексіз шығып кетуі.

Жүкті болып қалған баланың өмірін қолдау мақсатында, мүмкін, мектеп ата-анасымен келіскен болу керек, оқушы қызды Қарағандының бір мектебіне жібереді. Түсінікті жағдай: ауылда болса, таныстар, туыстар не демейді, бала оның бәрін көтере ала ма?

Сорақысы, басшысының тапсырмасындағы үгіт-насихат бөлімінің меңгерушісі Қарағандыға, баланың оқып жүрген мектебіне барып, оны мектептен шығаруды талап етеді, біраз шу көтереді. Мұны көзі көріп, естігендер жағасын ұстады. Не әдепсіздік, не қылық? Ұят нәрсе.

Мәселе, қаралған мәселелердің шикілігінде емес, сөгіс беруде емес, дұрыс та, бұрыс та еместігінде емес, бар мәселе мынада екен: біріншіден, бірінші хатшыға тиісу. Бір ауданды ұзақ жыл басқаруда оңай шаруа емес, біреуді орнынан алса, арызшыларға қосылады; екіншіні көтермелесе, басқаның қызғанышын тудырады. Жұмыс болған соң, кемшіліктер де болады, әсіресе, тиісті жауапты лауазымды адамдардың кемшілігін оған апарып телиді.

Екіншіден, Түсіпов біздің ұсынған, қолдаған кандидатурамыз емес, өзің ұсындың ба, енді көр кемшіліктерін дегендей.

Үшіншіден, біздің күшіміз бар, қаншама бюро мүшелері «бір жеңнен -қол, бір ауыздан сөз» шығарып отырмыз, есептес дегендей.

Өкінішке орай, осылардың ішінде сол кезде ауданда қаулаған арыз-шағымдардың өршуіне себепші болғандар, деректер бергендер болды-ау деген ой да жылт ете түседі.

Шын мәнісіне келгенде, көптеген жауапты партия - кеңес қызметкерлері де ұзақ отырғандықтан ба, беттерінен қақпағандықтан ба, партиялық этикадан, адами әдептен алыстай бастағанына көзім жетті.

Мұның бәрі, әрине, қуғындауға, біреудің көзін жоюға жатпайды, бұл- адам баласының осал жақтарының белгісі - «пенделіктен» туған жайттар. Пендеуи нәрселерден сыз қалады, сыйластық дүниесінде өшпейтін із қалады екен.

Бәрі де өтті, кетті. Уақыт өте, көпшілігіміз басқа жұмысқа орналастық. Амандығымыз, сәлеміміз дұрыс болып жүргендей болды. Ешқайсымыз өткенді еске алып, менікі дұрыс не ағаттық кетті - ау деген сияқты пікір айтқан емеспіз. Тек қана, бірде Жаңарқадан бірге келе жатқанда, «көңілді» шыққан В.Кондраков: «Марат, кешір, қайтейін: күні-түні құлағыма тәтелерің-ағаларың сыбырлайды» дегені бар еді. Орыс адамы ғой- шындықты айта алатын.

Естеліктің осы тарапындағы кейбір жолдарын жазу ауыр тиді. Жазуы ауыр емес, айтуы- ауыр. Қажет пе? Ер адамға лайықты ма, сылап-сипап айта салсам, қайтеді?

Жас кезінде онша мән бермегенде, өтері өтіп, бояуы сіңіп кеткенде, керегі не? Сыз қалады екен, із қалады екен, не десін, о десін сыртқа шығарған жеңіл болар.

Мынадай бір тәмсіл бар, «баланың жағымсыз қылығын көріп жүрген әкесі оны шақырып алып: «балам, міне тақтайша, шеге және балғаны ал, мынаған келісейік: аузыңнан шыққан әрбір жағымсыз сөз-бір шеге болып есептелсін, тақтайшаға қағып отырамын» - дейді.

Баласы жаман сөз айтқан сайын, әкесі шегені қаға түседі.

Күндер өтеді, тақтайшаның бетін шегелер толық жабады, шегеге орын жоқ.

Баласы тақтайшаны көріп: «мына шегелер-жаман сөздердің бәрін айтқан мен бе? Ұят екен-түсіндім. Бұдан былай жаман сөз айтпауға, әке, уәде беремін», - дейді.

Әкесі ойланып, әрі тілегінің қабыл болғанына Аллаға разылығын білдіріп, шегелерді тақтайшадан бір-бірлеп суыра бастайды.

Шегелер алынып біткен соң, әкесі баласына сынай қарап: «Балам, барлық шегелер алынды, қарашы, бірақ, іздері қалып қойды», - деген екен.

- Сол айтқандай, қу іздер қалып қойып, пендешілігіңді білдіріп алады екенсің, кешірім сұрағандай боласың, бірақ, әлсіздік көрсетесің. Бұл мәселенің екінші жағымды жағы да болады екен.

Осыған байланысты тағы бір ғибратты сөз еске түсіп отыр:

Ерте кезде Асан, Үсен атты ағайынды екі жігіт бірде әлденеге ренжісіп қалады.

Арада біраз уақыт өткенде, Үсен ағасына бір адамды жібереді.

-Ағам келіп, менен кешірім сұрасын, - дейді.

Ағасы Асан одан әрі ашуланып, жіберген адамына ұрсып, қайтарып жібереді.

Сонда інісі Үсен:

-Өтеген-ай! Мен ағамның сауапты көбірек алып, жаннатқа баруын тілеп ем. Өкпелескен адамның қайсысы бірінші кешірім сұраса, сауап соған көбірек берілетін еді ғой, - деп қатты өкінген екен.

Иә, кемшіліксіз адам баласы жоқ, қателіктеріміз болған шығар. Өкпені іште жатқан-білдіргенім, жоғарыда айтылған тәмсіл бойынша, кінәні өзіме артып, сауапты басқаның алсын дегенім. Анық - қанығы, әрине, бір Аллаға ғана белгілі.

Күндер өтіп жатты, оқиғалар өз бетімен өрбіп жатты, басқа жұмысқа ауыстым.

8 -тарау

Аудандық атқару және партия комитеттерінде

Ауданға Мейрам Абақановтың бірінші хатшы болып, істеп жатқан кезі. 1981 жылдың ақпан айының ортасында аудандық атқару комитетіне, ұйымдастыру бөлімінің меңгерушісі болып орналастым.

Байқаймын, жұмыс атмосферасы өзгерген, бұрынғы айқай-шу жоқ. Жаңадан сайланған атқару комитетінің төрағасы Николай Владимирович Суворов мінезі жұмсақ, биязы адам болып шықты. Орынбасарлары болып, Амангелді Сұлтанов, Ермек Хайруллина, Нұрмұхан Тазабеков сияқты азаматтар қызмет атқарып жатыр. Кейіннен Хайруллинаның орнына мінезі байыпты, тіл табыса білетін Тиыштық Медиева келді.

Қызметімнің бағытына қарай, көп араласатын адамым - атқару комитеттің хатшысы Зекен Ізбасаров. Құжаттарды рәсімдеу барысында жалпы бөлімнің меңгерушісі Тома Бимаганбетовамен бірлесіп, атқаратын жұмыстарымыз да болады.

Аудандық атқару комитетінің жұмысы - көп салалы жұмыс. Барлық әлеуметтік, экономикалық, шаруашылық мәселелердің қаржылық жағынан шешіліп, дамуына жауап береді, бірақ, кадр мәселелері бойынша ұсыныс жасай алғанның өзінде, оның шешімі оның пайдасына бола бермейді. Партия комитеті - кадр мәселесі бойынша басты тұлға.

Ұйымдастыру бөлімінде екі нұсқаушы болды: Серік Сағындықұлы Сегізбаев және Алтын Айбекова. Серік сауатты азамат еді, бірақ, денсаулығына байланысты басқа жұмысқа ауысып, орнына Гүлбала Айтжанова келді.

Алтын да, Гүлбала да айтқан шаруаларға, өз міндеттеріне жауапкершілікпен қарады. Бұл бөлімде жұмыс істеу аса ауырлықты туғызбады, себебі, жұмыс бір нақты бағытта, ол: - бұқаралық жұмысты ұйымдастыру: аудандық сессия материалдарын дайындау, өткізу, депутат корпусын оқыту, жергілікті ауылдық және поселкелік кеңестеріне аталған бағыт бойынша көмек көрсету.

Кейде түсінбегендіктен болу керек, кейбір орынбасарлардың тарапынан бөлім қызмекерлеріне, оның міндетіне жатпайтын, айталық, құрылыс, қаржы салалары бойынша шешім жобасын, не сессияға баяндама жасау орынсыз талап етілді.

Ақпарат жиналысында хатшы Зекен Аманбайұлы бастап, біз қоштап, өз бағытымызды сақтап қалдық.

Басты көпшілік ұйымдастыру жұмыстары жергілікті ауылдық жерлерде еді.

Ауылдық (селолық, поселкелік) кеңес - ауыл халқына жақын тұрған орган болатын. Адамдар өздерінің түйткіл мәселелерін: үй шаруасы болсын, отбасына байланысты болсын, осында келіп бөлісетін, жәрдем сұрайтын.

Кеңес халық сайлаған 20-25 депутаттардың қоғамдық қызметіне сүйенетін. Сессияларында ауыл өміріне қатысты білім, денсаулық, мәдениет

және басқа мәселелер қаралып, пікір алысып, шешімдер қабылданатын. Тиісті тұрақты комиссиялары құрылып, көше комитеттері жұмыс істейтін.

Осындай қым-қуат жұмыстарды үйлестіруші селолық, поселкелік Кеңестердің басы - қасында онын басшылары тұрды:

Ақсу-Аюлыда - Төлеубай Әбдіғалиев (төраға) және Мұхтар Алтынбеков (хатшы);

Жарықта - Орынбасар Дулатбеков,

Бұрмада - Заремба Екатерина Степановна

Красная Полянада - Балмағанбет Алтығаринов

Нұраталдыда - Қайырбек Күлейменов, Дәрімбек Рақышев

РСХО-да - Қабжан Смағұлов

Ақшоқыда - Марат Шәйке

Просторное - Миллер Иоган Данилович

Дарияда - Ақымбеков...

1981 жылдың көктемінде Батық селолық Кеңесі құрылды, төрағасы болып Виктор Касперович Мильбаер, хатшысы болып Мәжит Өміртайұлы Рақымжанов сайланды. Батықта бір жетідей болып, сайлау өткізудің басы - қасында болдым, бұл істе Просторное селолық кеңестік төрағасы Миллер И.Д. квп көмек жасады, өйткені, Батық селолық кеңесі әкімшілік жағынан Просторное әкімшілік — аумағынан бөлініп шығып еді.

Аудан орталығында ғана емес, жергілікті ауылдық жерлерде тәжірибелік семинарлар тұрақты өткізіп тұру дағдыға айналған болатын. Мұндай семинарларға атқару комитеті бөлімдерінің басшылары, жетекші мамандары шақырылып, өзекті мәселелер талқыланып, пікір алмасатын. Мұндай кездесудің екі жаққа да (атқару комитетіне әрі ауылдық кеңеске) берері көп еді.

Семинар өткізуші - ауылдық, селолық Кеңес жауапкершілікпен дайындалып, жұмысының озық жақтарын көрсетуге ұмтылатын.

Осындай семинарлар 1981 жылы Бұрма селолық кеңесінде, Нұраталды селолық кеңесі базасында өткізілді, аталмыш Кеңестің төрағалары мен хатшылары айтарлықтай үлес қосты.

Сол жылдың жазында Ақадыр кентінде ұйымдастыру- бұқаралық жұмыс бойынша облыстық семинар өткізілді. Облыстық атқару комитетінен, оның хатшысы Лариса Бутина, ұйымдастыру бөлімінің меңгерушісі Жақан Қозыұлы Қошанов, тағы басқа жауапты қызметкерлер келді.

Семинарды осындай жоғары деңгейде өткізуде Ақадыр аудандық атқару комитетінің төрағасы Қасымбек Медиев және оның хатшысы Сапар Әбдіғалиев, бөлім меңгерушісі Командир Абақовтардың еңбегі көрініп тұрды.

Осындай қызықты жұмыстардың ортасына енді ғана ене бергенімде, аудандық партия комитетіне, жаңа қызметке ауыстым.

Аудандық партия комитетінде он жылға жуық қызметім басталды: әуелі, шамалы уақыт нұсқаушы және ұйымдастыру бөлім меңгерушісінің міндетін атқарушы болып, одан кейін 91-дің жазына дейін жалпы бөлімнің меңгерушісі қызметін атқардым.

Партия саласында қызмет ету үлкен абырой болып саналатын. Жауапкершілікті, адамдармен қарым-қатынас жасай білуді, біліктілікті талап етеді.

Партия комитеті өз аумағында барлық шаруаларға басшылық жасап, тиісті салалық органдар арқылы бақылауын жүзеге асырып, пәрмен беруші - ұйымдастырушы орган болды. Оның күші — кадр мәселесінде шешуші рөлге ие болуында. Кадрлерді іріктеу, тәрбиелеу, орналастыру, қалыптастыру - басты міндеттердің бірі болды.

Үлкен жауапкершілік жүгі, әрине аудандық партия комитетінің бірінші хатшыларына түседі. Бірінші хатшы - өмірде бай тәжірибесі бар, ерекше басқару қабілеті, адами қасиеттері бар, бір мәселені шешуде жүз толғанып, жүз ойланып, дұрыс кесіп, нұсқасын табатын адамдар. Ішкі сыры да, сыртқы кыры да үйлесім тауып, халықты ісімен де, сөзімен де ұйыта білетін жандар. Олардың өмірі, қызметі жатқан бір сыр да, бір жыр. Ащысы мен тұщысы аралас: сый — құрметке бөленеді, тоқмейілсімейді; таяқ жейді, мойымайды.

Менің партиялық органда қызмет еткен жылдарымда бірінші хатшы болып Мейрам Абақанов пен Сағымбай Мұқатайұлы Медеубаев қызмет атқарды.

Екінші хатшылар: Гурий Иванович Шахворостов, Корбан Василий Алексеевич, Старченко, Жанат Жұқанов болды.

Хатшылар: Нина Леонидовна Саламатова, Галина Попова, Людмила Русиновалар ... болды.

Бірінші хатшымыз Мейрам Абақанов аққұба жүзді, көздері алақандай, мығым денелі, орта бойлы, шашы қайратгы, келбетті кісі болды. Жылдар бойы қызметтің әсері болу керек, өзіне тән күмбірлей шығатын қоңыр дауыс ырғағы бар болатын. Елудің шамасында. Бай өмір және партиялық - кеңестерін істерде мол тәжірибесі болды.

Партиялық - ұйымдастыру жұмысын жетік білетін және оған ерекше көңіл бөлетін.

Аудан аумағындағы іссапарларында өндірістік мәселелерімен қатар, партия комитеттерінің, бастауыш партия ұйымдарының жұмыстарына зер салатын. Цехтың бастауыш ұйымдарының, тіптен, партиялық топтың дәптерлерін де қарап шығатын, пікір алысатын. Осыдан алған әсерлерін аппарат жиналыстарында айтып отыратын.

Біраз жылы орындарында отырып қалғандарды, не болмаса жұмыстарын ақсатып, көптің көңілінен шықпаған басшыларды ауыстырып, жаңа талапқа сай қызмет ететіндермен ауыстырды. Партиялық кеңес, шаруашылық салаларында моральдық ахуал біршама жақсара бастады.

Қаншама бюро мәжілістері өтті: ауыр - ауыр кадр мәселелері қаралды, ісін жүргізе алмаушылар, халықтың арыз — шағымдарын көбейтуге себепші басшылар тиісті бағасын алып жатты.

Тек қана, бір бюроның қараған мәселесі және қабылданбақ шешімі әлі күнге дейін маған түсініксіздеу. Бірде мәжілісте аудандық халықтық бақылау комитетінің төрағасы Егінбай Смайыловтың қызметі қаралды.

Қаулы жобасының шешімі қатаң. Арнайы дайындалған анықтама оқылып, талқылана бастағанда, Егең: “Жолдас Абақанов, бұл қызметке мені бекіткен сен емессің, босататын да сен емессің”, - деп есікті сарт еткізіп, шықты да кетті.

Әрине, бюроның шешімін я дұрыс, не бұрыс деу менің құзырымдағы шаруа емес, дегенмен, ойлаймын: Егінбай Смайылов - саяси сауаты мықты адам, Отан Соғысының ардагері, жұмысын да біледі, не себеп болды?

Бірінші - адам баласы, орта деген бар, сыбырлап - жыбырлап отыратындар бар, сөнген қоламтаны түртіп, қоздатқысы келетіндер бар. Өмірде сондай алдамыш қақпанға түсіп кетушілер кездеспеді ме?

Мекең - аққөңіл адам болатын, ойындағысын іркілмей, бетің - жүзің бар демей, айтып та салатын кездері болатын. Естігенін, көргенін бөлісіп отыратын. Айтқандарын күліп қабылдап, басымызды изейтінбіз, қарап отырсақ, оның да тәрбиелік мәні бар екен.

Бір - екісін келтіре кетейін.

«Обком партия ғимаратының дәлізінде хатшылар келе жаттық. Бір ауатком төрағасы бірінші хатшысын баса - көктеп алдына түспесі бар емес пе? Осыны байқап қалған обком хатшысы Закирьянов оны тоқтатып: «Жолдас төраға..., есінде болсын: райисполком төрағасы райкомның бірінші хатшысынан екі шаг артында жүріп отыру керек», - деп бізге қарады аппарат жиналысында. Иә, біріншіні сыйлау керек - іштей түсініп тұрмыз.

Бірде, бірқатар адам отырған жиында, ауыл шаруашылығы өнімдерінің мәліметтері келтірілді. Әлгі мәліметтерді айға келіп Мекең: “Бұл мәліметтерің күмән туғызып отыр. Есмақаев маған Жумкинге сенбе” деген. Түсінбеген адамға, мағынасына бармағандарға бұл сөз күлкілі әрі бұлдыр еді. Мәнісі мынада: Есмақаев деп отырғаны - аудандық статистикалық бөлімнің бастығы, Жумкин - ауыл шаруашылық басқармасының бастығы. Стат мәліметтер — бекітілген, расталған, ал, управлениенің мәліметтері, белгілі, алда өндірілетін көрсеткішті азды - көпті қосатыны бар. Облысқа қай мәліметпен шығайық деген де, айтып отырған Есмақаев статмәліметтеріне жүгініңіз деп тілек білдірген болу керек. Артықтау айтуға тұсау салып отырған райстатқа көрсеткен ашуының белгісі еді, әйтпесе, мінезі жібектей, адал қызмет иесі Тілеужан Есмақаев білгір де қабілетті басшы Боранбай Исатайұлы Жумкинге “Сенбеңіз деп” әсте айтпас еді.

Адам болғасын, біріміз қызмет сұраймыз не басқа жұмыс сұраймыз. Айттым десең, күтіп отыр: ол тілегің көпке жария болып кетеді. Істері жүрмей жатқандарға “Әй, менен директорлықты (не басқаны) сұрағанша, жұмысыңды қалыпқа келтірсеңші” дейтін. Бұдан кейін алдына келіп, майпаңдап қызмет өсулерін сұрайтындар тез тиылады. Бірақ, өмірдің аты — өмір, беделді ағалары,

жақындары - жағалары, бауырлары - барлаушылары арқылы адамдар есебін тауып жатады. Осылай болып келді, бола беретін де сияқты.

Қызмет бабына байланысты біріншіге күніне бірнеше кіресің, ең болмағанда, құжаттарды апарасың - қарауына, аласың - орындаушыларға таратуға, сондай бір кіргенімде, Мекең (ызбарланып отыр екен): “Марат, ағасы жұмсақ болса, інісі - тентек болар ” деген қазақта сөз бар. Анау - мынау хатшыны, басқаны айтамыз, аппаратқа ие сенсің (мені ширатып отырғаны), сенің қызметің бірінші хатшының көмекшісі деп аталады (бұрын солай аталғаны рас), қызметтік міндетің - дұрыс ақпарат беру, өсек - аяң бер демеймін, оны сенсіз де білемін. Мен жоқта әркім әр жаққа кететін көрінеді, оны мен білмеймін деп ренішін білдірді, бір жағы ақылы еді. Қызметімде жұмсақтық көрсететінім рас. Ондай фактілердің жоқ екендігін түсіндірдім. Шын мәнінде, аппаратта шыңдалған, жауапкершілігі мол азаматтар еді. Бәріміз де, басқадан тұрмыста ешқандай артықшылықтарымыз жоқ еді, ортақ проблема: қызмет ету, бала - шағаны асырау, онын үстіне отын - су мәселесін шешу дегендер бар. Тұрмыстық мәселелерді шешуде шаруашылық адамдары әлдеқайда икемді болды. Кеңес кезіндегі ең бір ауыр еске түсетіні: бір тұтынатын затқа кіріптар болып, жалынышты болып қалуың, осы бір үлкен кемістік еді, қалғаны бірте-бірте келетін шаруалар.

Мейрам Абақанұлының осындай мінездерін, ойсалмаларын қазір сағынасың, еске аласың, осындай сөздерді кім айтады, кім тыңдайды, кім дұрыс түсінеді.

Екінші хатшыларымыздың біразы өндірістен тікелей келгендер болатын, оларға партия жұмысын алып кету оңайға соқпады. Менің білгенім: екінші хатшылық - аралық қызмет, басқа қызметке секіру үшін жасалған лауазым әрі билігі жоқ қызметкер болып көрінетін, басты себептердің бірі - оның сүйеніп жұмыс істейтін бөлімі жоқ, нұсқаушыларының жоқтығы, қарақан басы қайда жетсін. Сүйенетін ауыл шаруашылық бөлімі кеш ашылды әрі ғұмыры ұзаққа да бармады.

Хатшылардың ішінде екінші болған Гурий Иванович Шахворостов мінезі сабырлы, сауатты адам болды. Адамгершілігі мол, адамдардың ойын түсіне білетін.

80-жылдардың аяғында балама негізінде өткен сайлаудың нәтижесінде Жанат Шәукейұлы Жұқанов екінші хатшы болып бекіді.

Жанат Шәукейұлының партия саласында бай тәжірибесі бар, адамдармен қарым-қатынаста болсын, қызмет бабында болсын, өзінің ұстанымдылығы және біліктілігінен айырылмаған азамат еді.

Ұлағатты отбасынан шыққан, өскен ортасының да әсері болу керек, ол әрқашанда биіктен көріне білді, аудан кадрлерін тәрбиелеуде еңбегі үлкен болды. Екінші жағынан, қызмет ішінде жүремін деп, Жанат Шәукейұлы өмірдегі берген таланты- суретшілік өнерін жоғалтып алды — ау деп ойлаймын.

Идеология хатшысы Нина Леонидовна Саламатова жөнінде жоғарыда айтып өттім

Осы бір «алды бар, арты жоқ» адамды орнынан ауыстырып, Жезқазған кітап ісі жөніндегі басқармаға жіберіп, орнына хатшы болып Галина Потапованың келуі - қателік болды, бұл жағдай кейбір шаруаның шиеленісуіне әкеліп соқты, бұл шешім облыстық партия комитетінің шешімі еді.

Галина Потапова бар жұмысты қамтып, бірден істей сала қалғысы келетін, айғайлап істетенді жақсы көретін; білсін, білмесін кірісіп кететін. Бәрі де дұрыс шығар жаңа хатшыға, бірақ, оның жұмыс тәжірибесінің жоқтығы, істің мәнін білмейтіндегі күлкілі, ыңғайсыз жағдайға апаратын.

Кейіннен оның орнына келген Людмила Русинова тәжірибесі бар, салмақты адам болды. Дегенмен, оның жергілікті халықтың тілін білмеуі, отбасының жағдайы (жас нәрестесі болған) ашылып істеуге мүмкіндік бермеді. Соңғы партконференцияда сайланбай қалды. Сайланбай қалу фактісі - оның кемшілігінен емес, жаңа көрініп келе жатқан демократияның көрінісінен еді.

Ауданың партия комитетінде бірінші хатшының, хатшылардың бағыттаушылық рөлі қандай болса, оның бөлімдерінің істі ұйымдастырып, атқаруда рөлі сондай үлкен болды.

Олар: ұйымдастыру бөлімі, үгіт-насихат (кейін идеология) бөлімі, ауылшаруашылық бөлімі, жалпы бөлім және партиялық комиссия болды.

Ұйымдастыру бөлімін Марс Еренбекұлы Төлеуқұлов, Жанат Жұқанов, Есенбай Бейсенбайұлы Қасымовтар басқарды.

Марс Еренбекұлы туралы бастапқы тарауда да жаздым. Мәкеңнің істі ұйымдастыра білу қабилеті, қандай жағдайда болмасын ауыр деген жағдаяттан шыға білетіндігі сияқты қасиеттері басқалардан ерекшелендіріп тұрады. Бюро мәжілісінде ойын ашық айта алатын.

Аудан бойынша кадрлер корпусын дайындап, оның шындауына үлес қосқан аға буын өкілдерін айтсақ, осы Мәкеңнің аты ардақталып айтылуға тиіс. Менің білетінім, Жұмабек Күлейменұлы, Марс Еренбекұлы, Жанат Шәукейұлы, Есенбай Бейсенбайұлы сияқты азаматтар - мемлекеттік қызметкерлердің ұстаздары болды.

Бірде ардақты ұстазым Бағаш Елубайқызымен көшеде ұшырасып, біраз әңгімелестік. Әңгіме тіл туралы, әрі қарай ауданынан көшіп келген азаматтар жайында болғанда, ұстазым; «Марс неге көшіп келеген, ол - Шеттің құты еді ғой», - дегені. Осы жалғыз ауыз сөзден артық баға жоқ шығар.

Ұйымдастыру бөлімі — партия комитетінің жетекші бөлімі болды. Партиялық жұмыстың негізгі жоспарын әзірлеп, партконференция өткізіп, пленум, актив, бюро мәжілістернің күн тәртіптерін басқа бөлімдермен ақылдаса отырып, оны өткізуге ұйымдастыру жағынан қамтамасыз етіп отырады.

Сонымен бірге, кадр мәселесінде оның құрамы, сапасына көңіл бөліп, партия қатарының сан жағынан әрі сапа жағынан реттеліп отырылуына жауап береді.

Кейінде ұйымдастыру бөлімінің меңгерушісі болған Есенбай Бейсенбайұлы - жаны таза, тәжірибесі мол азаматтардың бірі болды. Онын әділ

сыни сөздері, адамға деген құрметі, аспай-саспай әр істің бабына бара білетіндігі - сирек кездесетін жағдай. Оның басынан қызмет бабында соңына түсушілікті де, басқа қиындықтарды да көрді - төзе білді және жеңе білді. Осы азаматтың толық әлеуетін аудан басшылары пайдалана алмаған кездері де болды. Мысалы, «Дәрия» совхозында директорлық міндеттен босатылуы - өктем әрекеттің нәтижесі.

Ұйымдастыру бөлімінде әр жылдары тәжірибелі Тезекбай Әубәкіров, Қайрат Құрманәлин, Мейірхан Аманбеков, Өмірзақ Ниханбайұлы Алтайбаев, Талғат Рысқұлұлы Жонкин, Серік Ысқақов, Сәуле Егінбайқызы Смаилова, Марат Қуандықов, Сәулебай Медетбекұлы Сәдібеков, Қайырберлі Төребеков, Қабатай Жазыбаев сияқты азаматтар нұсқаушы болып, қызмет атқарды.

Нұсқаушылар үнемі іссапарда, бюро мәжілістеріне мәселені дайындап, арыз-шағымдар тексеріп, жергілікті бастауыш ұйымдарға көмек көрсететін. Барлық шешімдерде, құжаттарда нұсқаушы қаламының ізі жататын.

Бірде телефоннан түспей хабарламада отырса, бірде автобуска мініп, совхоздарды аралауға кететін- тыным жоқ, есесіне жұмыс істеуді үйреніп ысылады. Бұл үрдіс барлық бөлімдерге, оның нұсқаушыларына тән нәрсе еді.

Нұсқаушылық- көп отырып қалатын жұмыс емес, екі үш жыл жұмыс үйренгеннен кейін, әр салаға кетеді.

Ұйымдастыру бөлімінің нұсқаушылары да өсу жолында болды. Мейірхан Аманбеков сектор меңгерушісі, «Нұраталды» совхозы партия ұйымының хатшысы, Қайрат Құрманәлин РСХО-ға бас маман, Алтайбаев Талды орта мектебінің директорлығына тағайындалды.

Талғат Жонкин кейін КИМЭП-қа айналған жоғарғы партия мектебін бітіріп, Қарағанды облысында ірі мекемелерді басқарды.

Партия комитетінде ұзақ жыл партиялық есеп секторының меңгерушісі болып Қапас Кәрібекұлы қызмет етті. Секторда- партия қызметкерлерінің есеп карточкалары сақталды. Алған алғыстар мен жазалардың есебі де осында болды партбилеттер толтырылды. Қапкеңнің ұқыптылығы әрі жазуының мөрдей басылып, түсуі де өз рөлін атқарды.

Қызметте өте қарапайым еді. Қызметтік іс сапарда берген көліктен бас тартатын.

«Тыныш қана автобуспен кетіп қалайыншы» -, дейтін, ол бір жылдары парткомиссияның төрағасы болып та істеді.

Сектор бөлімінде әр жылдары Рысты Тәлмекеева, Гульвира Жазықбекова, Нұрилә Жақанова, ... Рысбековалар қызмет жасап, партиялық-есеп құжаттарының сақталуына, рәсімдеуіне өз үлестерін қосты.

Үгіт-насихат бөлімінің жұмыс аясы кең, әлеуметтік салалардың жұмысына басшылық жасап, оның қызметкерлері аудан бойынша өтетін мәдени шаралардың басы - қасында болатын.

Әр айдың соңғы жұмасында «Лениндік пятницаны» ұйымдастырып, тиісті дәрістер дайындап, актив мүшелерінің еңбек ұжымдарында болуын идеология жағынан қамтамасыз ететін. Өз саласы бойынша пленум, актив,

бюро мәжілістеріне мәселелерді дайындап, бөлім құзырындағы мәселелерді дайындап, еңбекшілерден түскен өтініш -тілектерді қаран отырды.

Бөлім басшылары болып Алпыс Мұқашев, Гүлнәзия Баймағанбетқызы Мамраева қызмет істеді.

Алпыс Мұқашұлы қоғамдық жұмыстарда ысылған, тәжірибе жинақтаған азамат еді, бюро, басшылық тарапынан берілген шешімдердің шұғыл орындалуына бөлімнің қызметін бағыттап білді, тапсырмаларды артығынан орындамаса, кем орындауға жол бермейтін.

Гүлнәзия Баймағанбетқызы әр істі сабырлықпен, мәнін түсіне білетін сауатты қызметкер болды. Адамдармен жұмыс істей білу қабілеті ерекше еді. Ауыр ахуал жағдайда жайдары да тапқыр әзілімен де түйіндеп тастап, шиеленісті жағдаяттан сәтімен шығып кететін.

Бөлімде әр жылдары Төлеутай Жұманов, Қадыкен Бижанов, Жабай Әбдіқұлұлы Құрманбеков, Серік Қамзеұлы Мұстафин, Қайыржан Кәрімұлы Тілеубергенов, Төлеутай Софин, Рашидден Сағынайұлы Сағынтаев, Тиес Жұмабеков, Гүлнәр Еденқызы Кенжина, Нәсіпжан Есмақайқызы қызмет етті.

Саяси ағарту үйінде (меңгерушілері: Т.Жұманов, Қ.Бижанов, Г. Мамраева, Ж. Құрманбеков; кітапханашылары: Хадиша, Бота) идеологиялық жұмысты пәрменді жүргізуде маңызды рөл атқарды.

«Білім» қоғамында Нұрғайша Қуандыкова, Дулат Мағауияұлы Тишмағанбетов, Кәмел Жүністегі сияқты азаматтар қызмет етті.

Уақыт өте келе, нұсқаушылар арасынан да басқа салаларға ауысып, біразы басшылық қызметтерді атқарды.

Қадыкен Бижанов бөлім меңгерушісінің орынбасары, аудандық «Ильич туы» (қазіргі - «Шет шұғыласы») газетінің редакторы болып істеді. Жұмыста адал, принципті азамат еді.

Жабай Әбдіқұлұлы кейін білім саласына ауысып, соңынан мемлекеттік қызметшілерді қайта дайындау мектебінде оқытушылық етті. Сабырлы да сауатты еді.

Серік Мұстафин аппарат жұмысына келгенде, жоғары білімі жоқ еді, бұл - сирек жағдай еді. Партия (жоғары) мектебін бітіріп, кеңес жұмысында, ағарту саласында, мемлекеттік қызметкерлерді дайындау жұмысында айтарлықтай еңбек етіп жүр. Іскер, талапты азамат.

Қайыржан Кәрімұлы партиялық жұмысқа комсомолдан келді. Өте сауатты, ойлау логикасы мықты болатын, шындықты айтуды жақсы көретін. Партия және тәуелсіздік жылдары әкімдік салада бай тәжірибе жинақтап, Шет, Ақтоғай аудандарының әкімі болды, қазір облыстық мекемеде қызмет етуде. Принципті азамат, кейде оның турашылдығын көпшілік түсіне де бермейді.

Типография ісінің басшысы болған Төлеутай Софин қарапайымдылығымен ерекшеленді, жалпы бөлімнің соңғы меңгерушісі ретінде аудандық партия комитетінің қызметінің тоқталғанын көріп, барлық құжаттарды қаттап, жоғару жаққа тапсыру міндетін мойнына алған қызметкер болды.

Рашидпен Сағынтайұлының мамандығы дәрігер-санэпидстанция саласының маманы еді.

Партиялық қызметті алғырлығының арқасында алып кетті, халыққа тұрмыстық қызмет көрсету мекемесін, «Бұрма» селолық кеңесін басқарды. Рашидпен Сағынтайұлының басқадан ерекшелігі- өмірдің ағынын түсіне білетін прагматик болды, бойында нарыққа тән ұйымдастырушылық қабылеттері ерте білінді. Қазір мамандығы бойынша жемісті еңбек етіп жүр.

Гүлнар Еденқызы, Нәсіпжан Есмақайқызы да тиянақты жұмыстарымен көзге түсе білді.

80-жылдардың бас кезінде аупарткомда ауыл шаруашылығы құрылып, соңына қарай қысқартылды. Ауданның негізгі саласы ауыл шаруашылығы екенін ескерсек, бұл бөлімнің кеш құрылып, тез тарауы, менің ойымша, онша ақылға сыймайтын нәрсе.

Керегі-ауыл шаруашылық саласын терең түсініп, дамытуға мүдделі бөлім осы бөлім еді.

Ауыл шаруашылық бөлімін Қайдан Нестайұлы Әйешев, Аманқұл Қасымов басқарды. Екеуі де бөлімнің жанды жұмыс істеп, аудан экономикасының дамуына үлес қосқан азаматтар.

Қайдан Нестайұлы, мамандығы инженер, қабылеті мол, әр істің байыбына барып, пікір айтуды ұнататын. Өзінің еңбегінің арқасында облыстық ауыл шаруашылығы қызметкерлерінің кәсіподағының төрағасына дейін көтерілді. Кейінгі қызметі Талды шаруашылығымен тікелей байланысты болды: партком хатшысы, селолық кеңестің төрағасы, әкімі болып ұзақ жылдар қызмет атқарды. Қазақстан Орталық Комитетінің мүшесі болды.

Аманқұл Қасымұлы болса, бұл қызметке қайнаған өмір ортасынан келді. Шаруашылықтарда, ауыл шаруашылық басқармасында бас зоотехник міндеттерін абыроймен атқарып, бөлім басшылығына ұсынылуы заңды нәтиже еді. Искерлігі, адамдармен қарым-қатынасы, біліктілігі арқасында аудан активі арасында беделді өсті. Бюро мәжілісіне ауыр-ауыр мәселелерді дайындап, кемшіліктердің бетін ашқаны үшін біреулердің өкпесіне қалып та жүрді. Жалпы алғанда, партия қызметкерлері сыни анықтамалары үшін, қатаң да әділ қаулысының жобасы үшін рахмет ала бермейтін.

Аманқұл Қасымұлы кейіннен аудандық агро-өнеркәсіптік одағының төрағасы, экология бойынша аудандық мекеменің басшысы міндеттерін атқарып, шыңдала түсті әрі қызмет қабілетін көрсете білді.

Бөлімнің нұсқаушылары Қайрат Құрманалин, Серік Мұсағұлов сияқты азаматтар білікті маман ретінде партия жұмысына оң әсер ете білді. Серік құрлысшы болатын, сөзі, ісі, әзілі жарасқан жан еді.

Партияға өтушілердің де, партияға өтіп, толыққанды коммунист атанған азаматтардың тағдырының жазуымен оған соқпай кетпейтін орған болды, ол партиялық комиссия еді.

Бір жағынан, партияға қабылдау ісімен айналысса, екінші жағынан, партия принциптерін бұзған басшы коммунистерге жеке бас ісін қарап, бюро мәжілісінің қарауына ұсынады.

Парткомиссияның басшылары болып, әр жылдары Күлқайша Мұсатаева, Марат Шайкин, Кенже Жақсыбеков, Қапас Кәрібеков, Алпыс Мұқашев сияқты азаматтар атқарды.

Марат Шайхин кеңестік жұмыста үлкен тәжірибе жинақтап, облыстық партия комитетінде қызмет етті. Кейінде «Просторное» шаруашылығында директор, кеңес төрағасы, әкім қызметтерін атқарды. Тілді, шығармашылықтың адамы.

Парткомиссия штат кестесі бойынша төрағадан ғана тұрады, комиссия жұмысында қоғамдық негізде құрылған мүшелеріне сүйенді.

Аудандық партия комитетінің жалпы бөліміне келсек, ол бөлімнің жұмысының ұшы мен қиыры жоқ, беймаза жұмыстарды атқаратын бөлім. Жалпы бөлім деп аталғанымен жалғыз меңгерушіден - жауапты қызметкерден тұратын бөлім.

Меңгерушісі бірінші хатшыдан бастап, басқа хатшылары, бөлім меңгерушілері, жауапты қызметкерлері бар, аяғында күзетші, от жағушымен (кочегар) жұмыс істеуге мәжбүр яғни міндеті. Жұмысының басым көпшілігі техникалық жұмыстар, уақыттың көбі соған кетеді.

Негізгі міндеттері: құжаттар қозғалысын ұйымдастыруға басшылық жасау: басты құжатымыз - Орталық Комитеттің құпия құжаттары және басқа құжаттармен жұмыс жүргізу нұсқаулықтары.

Осы құжаттар негізінде барлық бөлімдерінің құжаттармен жұмысына өз құзыры негізінде бақылау функциясын жүзеге асыру, олар:

- Орталық комитеттен, облыстық партия комитетінен түскен құжаттардың орындалуын;

- Конференция, пленум, актив, бюро мәжілістеріне дайындалған мәселелерді хаттау, қабылданған шешімдердің орындалуын басқа бөлімдермен біріге отырып бақылауға алу әрі белгілі бір мерзімнен кейін бақылаудан шығару;

- СОКП, Қазақстан Компартияны Орталық Комитеттерінен келген арнайы құжаттармен (информационные бюллетени) аупартком мүшелері әрі қызметкерлерін таныстыру;

- Басқа жоғарғы ұйымдар мен жергілікті ұйымдардан түскен құжаттармен жұмысты ұйымдастыру;

- Еңбекші (қазір азамат дейді) хаттарды, өтініш-тілектер мен бірінші хатшының жеке мәселе бойынша қабылдауға болған адамдардың талап-тілектерін, арыз-шағымдарын тіркеп, оны қарастыруда ұйымдастыру, орындалғаннан кейін бақылаудан алу;

- Облыстың партархивке (мұрағат) тиіс құжаттарды әзірлеу, апарып тапсыру.

Сонымен бірге, бөлім меңгерушісі өз саласы бойынша бюро мәжілісіне мәселелер қойып, қаралуына ықпал етеді; жылына екі рет облыстық партия комитетіне құжаттармен жұмыстың жайы туралы ақпарат әзірлейді.

Тіркеу, тарату, таныстыру, жинап алу, қайтадан жоғары жаққа жіберу немесе оны жою туралы акт жасау (кейінде рұқсат берілді); бюро мәжілісінің әрбір қаулысымен, обкомның әрбір құжатын, еңбекшінің әрбір хаттарын тіркеу, бақылауға алу, орындалуын қадағалау, бақылаудап алу- бір бітпейтін шаруалар, кейде мезі боласың.

Құжаттармен әрі еңбекші хаттармен жұмыстың нәтижесі апта сайын бірінші хатшыда өткен ақпарат жиналысында баяндалып отырылады, айта кету керек: хатшылар, бөлім басшылары, нұсқаушылар бұл мәселеге өте жауапкершілікпен қарайтын, басым көпшілігі дер кезінде және сапалы орындалатын.

Айта кету керек, еңбекші адамдардың хаттарына, өтініш- тілектеріне байланысты мәселе бірнеше бюро мәжілістерінде қаралып, жан-жақты толқыланып, тиісті шешімдер қабылданды.

Қарамурын ХПП-сы (астық қабылдау пункті), СПТУ (селолық кәсіби-техникалық училище), аудан орман шаруашылығының, «Ақшоқы» совхозының, «Нұраталды» совхозы кәсіподақ басшылықтарының арыз-шағымға байланысты жұмыстары бюро тарапынан бағасын алып жатты. Мұндай мәселелер көп болды, сонымен қатар, арыз жазушылардың тарапынан да, дәлелсіз қисынсыз, «тисе-терекке, тимесе- бұтаққа» деген сияқты сарынмен жазылған дүниелер аз емес еді.

Ол кезде арыз-шағымдардың біразы, әсіресе, жоғары жаққа жіберілген арыздар, домалақ, «без подписей» яғни арыз иесінің қолы қойылмаған. Бірақ, қарала береді - уақыт алады. Өтініштердің басым бөлігі тұрмыстық жағдайлар болатын, басшылардың сәл көңіл бөліп, түсіндіріп, мәселенің кейін шешілетіндігін айтса, арыз тасқыны азаяр еді.

Олардың (арыз жазушылардың) ішінде ақсақал да бар, қара сақалда яғни қарапайым адамдар да бар. Ауданымыздың бір белгілі ақсақалы шағым жазса, атын қойып тұрып жазатын, дәлелденбесе де істі пайдасына шешетін: Соның арқасында отын-суын жалындыртпай, түсіріп алатын - «тамаша тәсіл».

Бұрмадан бір арыз иесінің: «Прокопенко смотрит на меня, как Ленин смотрит на буржуа» деп жазғаны, Нұраталды совхозының директоры И.С.Морозовтың арыз иесінің хатының бұрышына: «Коке, ради бога кончи его» деп бұрыштама соғуы еріксіз езу тартқызады. Тәрізі, өтініш иесі бір нәрсені сұрай берген болу керек, осы пәленің аузын жауып, айтқанын істеші деген мағынаны берсе керек. Коке деп отырғаны-прорабы.

Иван Селиверстович Морозов ауданға, совхозға еңбегі ерен сіңген азамат. Ленин ордені иегері. Арнайы орта білімі жоқ болса да, шаруашылықты аяққа құйған астай жүргізді, совхозды өркендетіп, кадрлерді дайындауы, ол кадрлері бүкіл аудан шаруашылықтарына басшы болып кетуі көп нәрседен ақпар берер. Бірақ, білімді басшының аты- білімді ғой. Ертеректе оның ауылдық

кеңестің төрағасына өзінің бұйрығымен сөгіс беруі көп жайды аңғартса керек. «Бұл сөгіс-кеңес өкіметіне берілген сөгіс» деп бағаланып, Қарағанды облысполком төрағасының қатаң шара қабылдауға бел буғандығы, соңы бір себептермен аяқталмай қалмағанда, директордың тағдыры басқаша шешілетін еді.

Арыз-шағымның артында адам тағдыры тұрды, ол онымен жұмыс-құжаттармен жұмыс жүргізудің бір бөлігі болды.

Осыншама құжаттарды: пленум, бюро мәжілістердің материалдарын, хаттар мен жауап хаттар - бәрі машбюро деп атапатын жерде дайындалды. Машбюромыз екі адамнан яғни екі хатшы машинисткадан тұрады, құралы-басып жазатын (пишущая) машинка.

Қызметкерлер (техникалық деп аталады) Мария Бишке мен Күләш... күні бойы тыным таппайды, қолдары сарт-сұрт қағаз басудан бір босамайды. Құжатты көбейтіп басқың келсе, жеті данадан аспау керек, оның өзін копировка қойып басады, соңғы даналары жөнді көрінбейді. Бюро мүшесі 9 адам болса, қаулы жазылып тоғызға жеткізу үшін, бөліп-бөліп, екі рет басып шығады.

Тез-тез бітіру керек деген желеумен асығыс жазылған қолжазбаларды, оның иесінің өзі танымай қалатын кездері болады, ал, машинисткалар сондай, шимай жазуларды ажыратып, танып, басы артық, не қате жазылған сөздерді түзетіп жазатын- кәнігі кәсіби қызметкерлер.

Қиыны-қағаздарды көбейту. «Ленинская пятница» өткізуге байланысты анықтамалық материалды отыз-қырық шақты дайындау керек. Не істеу керек, мәтінді фоскопка дегенге, басып, сыртын майлап, ротатор деген аппараттан өткіземіз, үнемі таза түсе бермейді шыққан қағаздар. Кейіннен Кадиша қосылды.

Уақыт өте келе, Күлекең мен Хадишаның жүздеріне қарасам, көздері кішірейіп, сығырайып бара жатқанын аңғарамын: таңертеннен кешке дейін, мәшинкеге қадалып, қағаз басу оңай ма, олардың еңбегі зор еді, көзге көрінбейтін еңбек.

Жалпы бөлімнің бақылауында ақпараттық қаржылық-шаруашылық жұмыстар да болды.

Бухгалтерлер Евстафий Тимофеевич Сафонов пен Мәкітай Есімбекова бөлінген қаржының орын орнына жұмсалып, орындалуы туралы есептерді тап-тұяқтай жүргізіп отырды.

Евстафий Тимофеевич - Ұлы Отан соғысының ардагері, ұзақ жылдар аудандық партия комитеті бірінші хатшысының көмекшісі (яғни жалпы бөлімнің меңгерушісінің міндеттері) болып, бай өмір, қызмет істеу тәжірибесін жинақтаған адам еді. Қызметіне адал, әсіресе, оның жергілікті халықпен сіңісіп кеткені сондай, таза қазақ тілінде сөйлеп, қазақы тағамдарды жақсы көріп, соғымына тек қана жылқы соятын. Қазақ тілі қоғамының төрағасы болды. Ескең: «Бір кезде орыстар өз тілін ұмытып, француздарға еліктеді, бірінші Петр патша зорлап, орыс тілінде сөйлеуге мәжбүрледі, сол сияқты орыс тіліне

еліктеген қазақтарды да өз тілін мойындау үшін мәжбүрлеу керек» деп отыратын. Қазақтың біз естімеген мақал-мәтелдерін, ұтқыр сөздерін қолданатын. Мұрағатқа дайындалған құжаттарды реттеуде маған көмекке келіп: «е-ей, ноқай (кейде «қоқай» дейді) неме, былай тұр» деп, дрелін қолына алып, қатталған қағаздарды тесіп, тіге бастайтын.

Қолы өнерлі, үйінің маңы ажарлы болушы еді: құдығы, неше түрлі көкеністер, жеміс-жидектер, тағы басқалар жайқалып өсіп тұратын. Қонаққа шақырып тұратын.

Қызмет көрсету жұмыскерлері комендант Нәсіпжан, оның қарауындағы Альбина Аспенляйдер, күзетшілер Жұмабай Әрінов, Орынбасар жанымызды сақтайтын, жылылық беретін, «басы бір күн-сау, бір күн-ауру» от жағушылар Бияновтардың еңбектерін атап өтуге тұрарлық.

Егер күзетке Жұмабай аксақал кіріссе, аздап «қышқылдағаны» болса, маған түнімен маза жоқ деп есептей беріңіз. Үйдің телефонын алады да «Марат» деп бастайды, кімнің есігі жартылай ашық қалған, не обогреватель, радио нүктесінен ажыратылмай қалса, оның қандай қауіп-қатерге апаратынын тізбелеп, өсіріп, өлтіріп жеткізеді, бүкіл қара түнегін үйіп төгеді. Басында мән беретінмін, келе-келе трубканы алып, ашық қоя саламын, содан сөйлей-сөйлей жылығып, өзі қояды. Қарапайым, адал адамдар, пенде болған соң ермектері болады ғой.

Жүргізушілеріміз Берік Таңатаров, Елубай Шағыров, Боранбай Әубәкіров, Бейсендердің еңбектері де айтарлықтай. Қысы-жазы көліктерін сақадай сай дайындап, басшыларымыздың, жалпы қызметкерлерімізді қажетті жеріне аман - есен жеткізуінде аса үлкен жауапкершілік бар еді. Шет пен облыс орталығы Жезқазғанның арасы 400-500 км шамасындай болса, күнбе - күн барып қайту - оңай іс емес. Осы жігіттердің көпшілігі кейіннен кәсіпкерлік саланы басқарып, табысты еңбек етіп жүр.

Ауданның шаруашылық көрсеткіштері жақсара түсті. Осындай жетістіктері үшін ауданға, оның жекеленген шаруашылықтарына Бүкілодақтық, республикалық деңгейлерде жоғары баға беріліп, Орталық Комитетінің және Министрлер кеңесінің ауыспалы Тулары берілді, бұл- ауыл еңбеккерлерінің еңбегінің жемісі еді, партия-кеңес ұйымдарына сүйене отырып, шаруашылық басшыларының мамандарының өздеріне тапсырылған саланы басқара білу қабылетінде болды. Аудан облыс бойынша алдыңғы қатарлы аудандардың бірі болды. Ет, сүт тапсыруда облыс бойынша 20-30 пайызды құраса, көкініс бойынша 60-70 пайызды құрады.

Барлық мәселені кадр шешеді десек, кадрларды дайындауда, орналастыруда, қалыптастыруда партияның саясаты өз жемісін берді.

Кездейсоқ басшы болу жоқтың қасы еді. Қарапайым екі мысалды алайық. Совхоз директорының жолы: маман-бас маман, директордың орынбасары, партия-кеңес қызметкері сияқты негізгі сатылардан тұратын.

Аудандық партия комитетінің бірінші хатшының көп жағдайда: әртүрлі сатыдағы қызметтер-облыстық партия комитетінің қызметкері (нұсқаушы,

бөлім басшысының орынбасары, т.с.с) - екінші хатшы- ауатком төрағасы қызметкері сатыларынан тұратын.

Әрине, ауытқулар болады, басқа жолдармен, бірақ қызмет тауқыметін тартып, шыңдалып кететін. Берік, жүйелі кадр саясаты- тұрақтылықтың негізі болды.

80-жылдары осындай саясаттың нәтижелері болар, ауданда партия-кеңестік жұмыстың майталмандары, өндіріс-шаруашылық командирлері, әулеттік салалардың іскер басшылары, білікті мамандардың шоғырлары шығып, қандай дәрежедегі қызметке қойса да, алып кететін сайдың тасындай, «сен тұр, мен атайын» деген азаматтар кәсіби жағынан да, білімі жағынан да дайын тұрды.

Мұндай кадрлер шоғыры енді болар ма екен?

Қайдам, болуға жазсын.

Партия-кеңес аппаратында он жылдан аса уақытқа созылған қызметтік кезімде, ең бастысы, аудан активін жақсы біліп, танып, адами қызметтерін көрдім.

Жүзден аса бюро мәжілістерінде, ондаған пленум, актив жиңалыстарында олардың сөзінен және ойынан шаруашылықтың жайын ғана емес, адамдардың хал жағдайын жақсы білгендігіне көзім жетіп жүрді. Әрине, бәрі бірдей жақсы болды деу артық болар,бірақ жауапкершілікті сезетін.

Шаруашылықтарда саяси-ұйымдастыру жұмыстарының басы-қасында партия ұйымының хатшылары жүрді. Штат бойынша жалғыз өзі болғанымен, партком мүшелеріне, коммунистерге сүйене отырып, партия саясатын жүзеге асыру үшін күш-жігерін жұмсады.

Жарық тораптық партия комитетінде Кенже Жақсыбеков, Нұраталдыда - Жақсылық Қуандықов, Ақшоқыда- Серік Сапуанов, РСХО-да-Марат Кеңшілікұлы Ахметов, Красная Полянада-Төлепберген Әбеуов, Дәрияда-Жасұлан Есмағанбетов, Батықта-Нескен Қасымқызы Сырымбетова, Бұрмада-Бітім Ахметов, Просторныйда- Бораш Майтанов, Орджонокидзеде - Медет Байтанасов, Шет совхозында - Амантай Туғанбеков басшылық жасап, еңбек етті.

Кейіннен олардың қатарына, Есенбай Сазанбаев, Марат Қуандықов, Мейірхан Аманбеков, Надежда Николаевна Шумская, Мағауия Қанафин, Күнтуған Әбеуов, Бекен Смағұлов, Сәкен Оспанов, Есенбай Қасымов, Қайырберлі Төребеков, Владимир Кондраков, Марс Еренбекұлы, Қайдан Әйешов, Богатов Иван сияқты азаматтар қосылды.

Осы аталған азаматтардың біразы шаруашылық басшылығына тағайындалса, біразы әр саланы басқарып, еңбек етіп, тәуелсіздік жылдарында да басшылық қызметте бола білді.

Кәсіпорын, мекеме, шаруашылық ішінде құрылған бастауыш партия ұйымдарының хатшылары да идеологиялық жұмысты пәрменді жүргізуде айтарлықтай белсенділік көрсетіп отырды, мысалы: Якубиева Ольга (Жарық ст.), Мешелова Сарқыт (Ақтөбе бөлімшесі), Оспанов Дәрімбек (ауд. байланыс),

Жақыпов Әлдубай (ауд. ауыл шаруашылық басқармасы), Айман (казсельхозтехника), Әдіков Сапар (сельхозтехника), Әбшекерова Сағынай (Талды орта мектебі), Рымтай Түсіпбекова (Қызылтау ауылы), т.б..

Олардың білімі, тәжірибесі,біліктілігі керек еді.

Кеңес жұмысына тәжірибелі әрі жас жігіттердің келуі жаңа серпін берді, олар: Зекен Аманбайұлы, Тілеубай Кәріпбаев, Тиыштық Медиева, Өмірбек Жампозов, Аман Садуақасов.

Зекен - ауатком төрағасының орынбасары ретінде білім, мәдениет және денсаулық, құрлыс пен байланыс, сауда мен адморгандар жұмыстарына алма - кезек бағыттаушы (куратор) орынбасар ретінде ауданның экономикалық және әлеуметтік дамуына айтарлықтай үлесін қосқан азаматтардың бірі.

Тілеубай Кәріпбаев аласапыран жылдары халық мүддесі үшін қыруар жұмыс атқарды. Қаржы-несие мекемесінің басшысы ретінде жұртқа жеңілдетілген кредит, яғни қаржы берігі, дағдарыстан біршама қатты соққысыз шығуына мүмкіндік берді. Бірақ, ол да, жұрт та - алаңдаулы, күпті еді - берілген несие дер кезінде қайтарыла ма? Сомның теңгеге ауысуы - несие алушылар үшін қолайлы болып, қарыздарынан құтылды. Кейбір ауыртпашылықтың арты қайырлы болады деген сөз осындай жағдайға байланысты айтылған болар.

Шаруашылықтың басты фигурасы, әрине,оның басшысы яғни директор болды. Олардың жоғары номенклатурада болуы оларға сенімділік берді.

Бірде бір жиында ауданның бір жастау келген басшысы совхоз директоры Құндақбай Керімовты орынсыз сынап, жұлмалақ болғанда, ол: «Әй, қалқам, мен бұл орынға (директорлыққа) «тісім сарғайып, шашым ағарғанда» келіп отырдым, сондықтан, мұрты тебіндемей жатып, креслоға жайғасқандардың арзан ақылын, жөнсіз сынын қабылдай алмаймын» деп айтып еді.

Сол айтқандай, өмір соқпақтарын көріп, шындалған азаматтар, білікті мамандар шаруашылық басшылары болып отырды, айтарлықтай еңбек етті.

Ондай адамдардың қатарына сол кездегі савхоз директорлары Құндақбай Керімов (Ақшоқы), Иван Селиверстович Морозов (Нұраталды), Дулат Мұхаметжанұлы Смайылов (РСХО), Евгений Михайлович Гусак (Просторное), Николай Данилович Дворук (Красная Поляна), Вячеслав Петрович Прокопенко (Бұрма), Қуаныштай Сейілбеков (Орджоникидзе), Виталий Жылкыбаев (Батық), Балтабай Қапасов (Шет), Әбілқасым Көпеев (Дария) терді жатқызуға болады.

Директорлық корпусты кейіннен Аман Түсіпханов, Айтуған Әбеуов, Мағауия Қанафин, Жақсылық Қуандықов, Марат Ахметов, Бекежан Хамзин, Есенқұл Түсіпов, Олжас Қазанғапов, Шәкір-Бәкірұлы Қасымов, Біләл Доскеев, Есенбай Қасымов, Николай Станин, Бекен Габдуллин, Төлепберген Әбеуов, Жағыпар Әлімханов, Ермек Тілегенов сияқты азаматтар толықтырып, шаруашылықтың жетістіктерін арттыра түсті.

Дулат Мұқаметжанұлы басқарып тұрған кезде Талды (РСХО) шаруашылығы ерекше қарқынмен дамып, көрсеткіштері артып, облысқа ғана емес, республикаға белгілі болды. Бір ғана мысал.

Шаруашылық негізінде қоғамдық - азықты (шөп-жемді) дайындау бойынша облыстық тәжірибелік семинар өткізіп, іс жүзінде көрсетіп, жиналған өкілдері таң қалдырған еді. Мәселенің мәні оны өткізуде емес, оны қалай өткізуінде еді; айтуға оңай болғанымен, жем-шөп дайындау кешенді жұмыс еді: ол шабу, жинау, арту, тасу, маялау, техникалық қызмет көрсетулер тізбегінен тұратын істер жиынтығы. СОКП Орталық комитетінің қызметкері (ұмытпасам, Козлов) қатысып, таңданысын білдірген, кейінде ол Дулатпен хабарласып отырған.

Жылда қырық - елу маядан тұратын шөп қалашығы- үлкен еңбектің жемісі еді.

Еңбеккерлердің табысы арта түсті, құрылыс қарқынды жүргізіліп, жаңа типтегі үйлер салына бастады, әлеуметтік нысандар салынды: жаңа типті мектеп, мәдениет үйі, кафе үйі, демалу орны-парк, көшеге асфальттар салынып, біраз үйлерге орталық жылу берілді. Талды өзенінен оту бір қиындық туғыздырушы еді, оның үстіне салынған көпір қазір де қызмет етіп, жақсы істің ескерткішіндей болып тұр.

Дулат Мұқаметжанұлы - тілі өткір, отжалынды, іскер азамат еді. Әрине, пенде болған соң, үнемі тынымсыз іс-әрекет барысында кемшіліктер жіберіп алған сәттері болды.

Шәкір Бәкірұлы - шаруашылық басшыларының ішінде тәжірибесі мол, қабілетті де іскер басшылардың бірі болды.

«Казсельхозтехника» бірлестігін басқарып тұрған кезінде үлкен жауапкершілікпен оның жұмысын дұрыс жолға қоя білді. Бірлестік- аудан басында (орталығында) орналасқан әрі бюджетке пайда түсіретін мекеменің бірі еді. Оның үлесін жоғары жақта бағалады. 1980 жылы КСРО Жоғарғы Кеңесіне депутаттыққа кандидат- облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы Константин Семенович Лосевпен аудандық Мәдениет үйінде сайлаушылардың кездесуі болды. Сонда, бірінші хатшы өз сөзінде «Жолдас Шәкір Бәкірұлы Қасымов басқарып отырған бірлестік - облыстағы бірлестіктердің ішіндегі ең озықтарының бірі» деп айтқаны есімізде.

«Шетское объединение «Казсельхозтехника», возглавляемое Шакиром Бакировичем Касымовым,- одно из лучших объединений в области» дегені кеше ғана айтқандай, есімде. Бұл сөз- үлкен баға еді.

Шәкір Бәкірұлы кейіннен «Дәрия», «Ақшоқы» савхоздарын басқарып, іскерлік көрсетіп, оның ішінде құрылыс жұмыстарын жүргізуге ерекше көңіл бөлді. Мәселен, 20-25 жыл бойы бір шаршы метр құрылыс нысаны салынбаған Ақбауырға бірнеше үйлер салып, жұрттың ризылығына бөленді.

Шәкір Бәкірұлы - кісілігі мол, жақсы мен жаманды айыра білетін азамат. «Сельхозтехниканы» басқарған Төкен Сейілбеков, Құрманғазы Әшімов - қабілетті азаматтар болды.

Балтабай Қапасұлы- шаруашылықтың қыр-сырын жетік білетін, әсіресе, адамдармен қарым-қатынасты жасай білетін басшы еді. Оның іскерлігін, планеркалар (жиын) өткізгенде, мәселелерді талдап, қорытынды шығаратыны, көп сөзге салынбай, нақты тапсырмалар беретіндігі - әлі оны көзі көргендердің таусылмас әңгімесі.

Аман Түсіпханұлы- экономиканы бақай-шағына дейін талдай алатын басшы болса, Мағауия Қанапияұлы өзінің бір стандарттық емес ойларымен қызықты болса, Айтуған Әбеуұлы мәдениетімен және қарапайымдылығымен жұртты тәнті ететін.

Қарапайым, елгезек «әркімді бауырым», үлкендерді «ағалап» тұратын азаматтардың бірі - Марат Кеңшілікұлы еді. Үлкен басшылық қызметтерде болды, Шеттің тумасы болмаса да, оны «туған жерім, туған елім» деп кетті. Аяулы, абзал жан еді.

Ойлап қарап, зерделеп отырсаң: талай-талай жақсы азаматтар басшылық қызметтер атқарған екен. Олардың жанында білікті мамандары жүрді. Кейбір шаруашылықтың басшыларын атағың келсе, жанындағы азаматтар ойға келеді.

«Тандем» деген ұғым бар. Ол ұғым бірнеше лауазымды адамдардың не ғалымдардың жұптасып, бірлесіп, бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарып жұмыс істей білу қасиеті. Сол кездегі аудан жағдайына келсек, мысалы, «Красная Полянада» Дворук- Чернышев - Аксенов; «Просторноеда»: Гусак- Капитулла - Володин: «Бұрма» совхозында: «Прокopenko - Вихляев - Злоедов»: «Шет» совхозында: Қапасов - Бәкенов - Қасымов - Асайынов сияқты басшылар, мамандар бірлесіп істеудің үлгісін көрсетті

Сондай, қаймағы бұзылмай, теп-теңдікті, бірлесіп істеуді үйреткен ұжымның бірі - Орджонокидзе совхозы, оның төрттігі: Сейілбеков — Байтанасов - Әйешев - Рамазанов.

Директор Қуаныштай Сейілбекұлы басшылық жұмыста адами қарым-қатынастардың бірінші кезекке қойып, жақсы ахуалдың орнығуына аса үлкен көңіл бөлген азамат.

Негізінде, «Орджонокидзе» - басқаруы қиын шаруашылық. Неге десеніңіз, ол аудан орталығымен жапсарлас, бітісіп-қайнасып кеткендіктен, таламасы көп болатын. Аудан басының адамдары совхоздың салған үйінен бастап, отын-суына дейін, көлігіне шейін жармасатын, көмек сұрайтын.

Осындай жағдайда, өмір жолын қатардағы жұмыскерден бастап, совхоз басшысының дәрежесіне жеткен Қуаныштай Сейілбекұлы өзінің серіктестері бас бухгалтер Нестай Әйешев, бас маман Шәкен Рамазанов, оның ішінде партком хатшысы Медет Байтанасұлымен бірлесе отырып, шаруашылықты шайқалтпай, халқын жүдетпей, бәрінің есебін тауып, басқарғандығы- мақтауға лайықты нәрсе.

Қазір ол- аудан ақсақалдар алқасының төрағасы ретінде салиқалы ой, келелі сөздер айтып, кемел ақсақал екендігін көрсетуде.

Жұмысты ұйымдастыра білу қабілеттерімен ферма менгерушілері Олжас Қазанғапов (Қызылқой бөлімшесі), Жолан Мусин (Ақбауыр бөлімшесі),

Аманкелді Уәлиев (Мұхтар бөлімшесі), Диажан (Ақсу бөлімшесі) көзге түсіп, аянбай еңбек етті.

Әрине, ауыл шаруашылығында басты тұлғалар- ауыл еңбеккерлері еді. Бригадирлер, механизаторлар, малшылар - ауылдың тірегі осылар еді.

Нұраталдыдан - Ынтық Бәстенова (сауыншы), Орджонокидзеден - Сәмбет Төлеуқенов, Сайлау Мұхтаров (механизатор), Бақыт Қасымова (сауыншы), Шет совхозынан- Әдісбекова (сауыншы), РСХО-дан: -Бәйленов Аман, Тікішев Көпей (токарь), Құсайынов Рақымжан (жүргізуші), Ақшоқы, Ақбауырдан:-Бекбергенов Тұрсын, Шахаев Марат, Төлеу Әлина, Марағ Тілегенов (механизаторлар), Бекіш (малшы), Бұрмадан — Александр Горбан (бригадир), Красная Полянадан - Радеевич сияқты қарапайым адамдар еңбекте үлгі бола болды. Олардың көпшілігі аудан, облыстық Кеңестердің депутаттары, партком-ауатком мүшелері болып, жоғары марапат - «Ленин», «Еңбек Қызыл Ту», «Құрмет белгісі», тағы басқа ордендер мен медальдардың иегерлері болды. Жоғарғы Кеңестің депутаттары да болды.

Тек таң қалатыным,осындай әлді ауданның озық еңбек адамдарының ішінен Еңбек Ерлерінің шықпауы,тәрізі, бұл істе кемшілігіміз болған сияқты. Бұл құбылыстың Жезқазған облысына тән болғанын мойындау керек.

Ауыл шаруашылығының мамандары қай деңгейде істемесін, басты буын болды, барлық ұйымдастыру салмағы соларға түсті. Осыған орай, аудан ауыл шаруашылығы басқармасы басшысының тізгінін - Егінбай Сембиннен кейін (1978ж) қолына алған Боранбай Исатайұлы Жумкиннің еңбегін атап өту жөн болар. Ұзақ жылдар басқарып, ауданның экономикасын дамытуда айтарлықтай үлес қосып, оның ыстығы мен суығын басынан кешірген азамат. «Құрмет белгісі» орденімен марапатталуы - оның еңбегіне берілген лайықты баға.

Басқарманы әр жылдары Аманқұл Қасымұлы, Қайролла Сәрсембеков сияқты білікті мамандар басқарып, оның жұмыс тәсілін жандандыра түсті.

Аманқұл Қасымұлымен бірге қызмет етіп әрі араласа жүріп байқағаным, түйгенім, оның кірімділігі, әр істе икемділік көрсете білетіндігі, кейіннен ауыр операцияларды басынан кешіре отырып, өмірге құлшыныспен қарап, оптимистік көзқараста өмір сүріп жатқандығы эркімнің қолынан келе бермейтін шаруа.

Осы басқармада көп жылдар құрылысшы инженер болып істеген Әділ Смағұлов аудан әкімінің орынбасары қызметінде болып, аудандық маслихаттың хатшысы сияқты жауапты жұмысты атқаруда. Қарапайым халыққа жақын тұрады. Ауылшаруашылық басқармасында Қалкен Смағұлов, Оңайбек Толқынбаев, Есен Қазкенов, Қазбике, Әлі Сағындықов, Тілеу Бөлкенбаев, Тұрсын, т.б. азаматтар тамаша еңбек үлгісін көрсете білді.

Ауыл шаруашылығының сан салалы құрылымдары болды. Олардың қызметінсіз өнімдерді тасымалдау, өткізу, сақтау мүмкін емес еді. Әрі көптеген әлеуметтік мәселелерді шешуде аудан жұртшылығы солардың қызметтеріне арқа сүйейтін.

Сондай қуатты мекемелер Жарық (қазір Сәкен) поселкесінің басында шоғырланды. Жергілікті тораптың партия комитеті мен поселкелік Кеңес жұмыс істеді.

Партия комитетін: Прилепин Александр, Жақсыбеков Кенже, Сазанбаев Есенбай, Туғанбаев Әсіман; поссоветті: Әдіков Сапар, Дулатбеков Орынбасар, Махабаев Түркен, Шідербекова Нұрбала, соңы әкімдікте (Ә.Туғанбаев) ұласты; ПМК-ны (передвижная механизированная колонна): Тапалов, Гармс, Жамиев Болат; Сельхозтехниканы: Қасымов Шәкен, Сейілбеков Төкен, Мұстафин Төлеуғазы, Ахметов Қуат; ХПП-ны (хлебоприемный пункт): Шешенов Нақыпбек, Абрамов, Доскеев Біләл, Кішкентаев Қайыр, Маханов Орынбасар: (Қарамұрын ХПП-сын: Оңғар Түсіпбеков); АТП-ны (автомобильно — транспортное предприятие): Жанаманов Көміртас, Бердалин Болат, Баев Петр, Мулахов Абзалбек, Шонов Есенбек, Көшенов Аскар; ДЭУ-ді (дорожно - эксплуатационный участок): Тетерятников Алексей, Туғанбаев Әсіман, Абақасов Сағындық; Сельхозхимияны: Жиенбаев Мұрат, Сатов Михаил, Шәкішев Тәңірберген; Молзаводты (сүтзауыты): Кривенцов Алексей, Мәжікен, Штриттер, Омаров Ораз, Әбеуов Төлепберген; Нефтебазаны: Шәріпов Рақымжан, Сәкенов Болат, Жүнісов Жорғатай; Топбазаны (отын): Бейсенбеков Аманай секілді ауданымызға белгілі азаматтар басқарды.

Әлеуеті зор мекеме - 1936 жылы салынған Жарық стансасы болды, жүк әрі жолаушылар тасымалдап, республикамыздың дамуына қомақты үлесін қосты. Стансаны: Гунченко Ефим Лаврентьевич, Момбаев Сәкен, Глубоких Владимир Кирилович, Филипповский Николай Петрович сияқты ісіне берілген аптал азаматтар басшылық жасады. Олардың ісін отыз жылдай сенімді түрде білікті, іскер басшы Үмбетов Тілектес Әбдінәбұлы абыроймен жалғастырып келеді.

Жарық стансасының қуатты құрамдас бөлімі - ПМС (путевая машинная станция) болды. Бұл мекеме 1963 жылы Қарабаста құрылып, 1976 жылы Жарық жол бойынша келіп орналасты, оны басқарғандар: Кобелев Ким Сергеевич, Сазанбаев Есенбай Саменұлы және Мейірманов Төлеухан Уызбайұлы. Кейінгі құрылымдық өзгерістерге байланысты, бұл мекеме дербестік алып, жұмыс ауқымын арттыра түсті.

Т.Мейірманов басқарған мекеме темір жолдарды салып, төсеуде республикалық жобаларға қатысты: Қызылорда, Жезқазған, Арқалық өңірлері үшін маңызды жол салуға қатысты, оның ішінде, Арқалық - Шұбаркөл (215 км); Сексеуіл - Жезқазған (517 км) темір жолдары бар.

Білім саласында, жол бойы мектебінің басшылары Қошанов Байділдә Тарпанұлы, Шідербекова Нұрбала, Баяндинов Аманжан; денсаулық ісінде темір жол аурухана - сынып бас дәрігерлері Меделханов Нұрмұхан, Кернейбеков Мұқатбек секілді азаматтар басқарған ұжымдар ағарту және денсаулық жұмыстарында қосқан үлестері ауыз толтырып, айтарлықтай болды.

Теміржол стансасы Целиноград темір жол басқармасына қараса, қалған өндірістік мекемелердің облыс орталығына тікелей басшылық жасайтын

басқармалары тұрды. Аталмыш мекемелердің аудан экономикасының дамуына айтарлықтай үлес қосқанын айта келіп, олардың әлеует-күші толық пайдаланылды деуден аулақпын. Аудан орталығынан оқшаулау орналасуы, кейбір алыс орналасқан совхоздардың тиімді әрі кезінде көмек ала алмады, біраз олардың шаруашылық - әлеуметтік мәселерін шешуіне кешенді көмек жасай алмады. Жарықтың әлеуетін (потенциалын) өңірді дамыту үшін сарқа пайдалана алмағанымыз әрі оларды сақтай алмай қалғанымыз басшыларға сын да, оларға қояр мін де сияқты. Азаматтары, әрине, есімізде. Жұмыс бағытын дамытып, сақтап қалған Абақасов Сағындық мақтауға лайықты адам.

Қос Болат (Жәмиев пен Сәкенов) үкіметтің де халықтың да тілін таба білетін әрі қолынан жақсылық істеу келетін азаматтар еді. «Развал» кезінде станса бастығы Тілектес Үмбетов объектілердің біразын сақтап қалуға ықпал жасаған, ауылдастарына тірек бола білді.

Ермек Байжанов - еңбектің ақтангері болды, ұзақ жылдар жұмыстың ауыр учаскесін басқарып, қарауындағы маман-жұмыскерлерінен тіл табыса біліп әрі оларды біліктілігіне қарай дұрыс жұмсап, дұрыс пайдалана білді. Кісілігі мол адам, бүгін ауданымыздың беделді, сыйлы әрі батагой ақсақалдарының бірі болып отыр.

Ауыл шаруашылығына тікелей қатысы бар мекемелерді, яғни орта буынды ұйымдарды басқарған Тәңірберген Шәкішев, Сансызбай Нұрпейісов, Тұяқбай Жосалбаев, Сияз Әлібаев, Хамит Хантурин (ХРСУ) берілген тапсырмаларды орындауда сондай бір шапшаңдық көрсететін, істі тез әрі сапалы орындай білу қабілеттеріне ие азаматтар еді, бір сөзбен айтқанда, кердеңге салынбай, мүлтіксіз атқарушылардың нағыз өздері еді.

Аудан тарихында, оның экономикасы даму үшін адамдардың күшін біріктіріп, ұжымдық жауапкершілұлы Төлеуқұлов, Бекежан Хамзин, Бекен Исабеков; халықтық бақылау комитетінің төрағалары Егінбай Смайылов, Болат Омашев; аудандық комсомол комитетінің хатшылары, Есенбай Қасымов, Зейнелғабиден, Сәкен Оспанов, Нұрсұлтан Төкішев, Дулат Әлин, Гүлмира Ахметжановалар үлкен үлес қосты.

Нұрсұлтан Қияшұлы- ауылымыздан (Ақбауыр) шыққан облыстық партия

комитетінде істеген алғашқы адам болды. Сәкен Оспанов ширақ еді, бірде жаңа жылда тамаша балалар алаңын жасады, өкінішке қарай, ауыл жасөспірімдері сындырып тастады.

Марс Еренбекұлының еңбегін бірнеше мәрте айтқан болатынымын, бұл

жерде айтарым: ол кісі басқарған ұйым, жер жердегі кәсіподақ ұйымдар тынымсыз әрекет үстінде болды - социалистік жарысты ұйымдастыру, ынталандыру, еңбеккерлердің демалысын ұйымдастыру - бәрі солардың еншісінде болды. Рабочкомдар Сәкен Шөменбаев (Нұраталды), Зекен Дәрімбаев (Ақшоқы), Юнак Галина (Красная поляна) осы салаларды терең меңгергендер.

Марс Еренбекұлы өткізген кәсіподақ комитетінің пленумдары, конференциялары ұйымдастыру жағынан, әсері жағынан партконференциялардан кем түспейтін. Істі ұйымдастыра білу - ол кісінің жеке бас қабілетінің ерекшелігі.

Қоғамдық ұйымдардың басқарушы әрі бағыттаушы рөлі жоғары болғандығын мойындай отырып, «тас түскен жеріне ауыр» дегендей, әр саланың ұйымдастырудың халық алдында, үкімет алдында жауапкершіліктері зор болды. Оларға, әсіресе, әлеуметтік салалар: денсаулық сақтау, білім беру, мәдени қызмет көрсету, тағы басқалар жатты.

Ауданда денсаулық ісін ұзақ жылдар Сайлау Ыбырайұлы Ғабдуллин басқарды, кейіннен ол тізгінді Қайыржан Нұрғалиұлы Мәбиев алды.

Сайлау Ыбырайұлы жас маман ретінде келіп, өзінің іскерлігі мен қабілетінің арасында жауапты міндетті мойнына алып, денсаулық ісін дұрыс жолға қойып, барлық ауылдық жерлердегі (дәрігерлік) денсаулық ошақтарының тынымсыз жұмыс істеуіне ықпал ете білді.

Қоғамдық жұмыстары да атқарып, жасы келген кездің өзінде сүйікті ісіне қайта оралып, біліктілікті қайта дайындау курстарынан өтіп, өмірінің соңына дейін ақ халатын тастамай, денсаулық ісіне қызмет етіп кетті.

Ауданда білікті дәрігерлер көп болатын, бастысы, халық олардың ем-домдарына сенетін, көрініп, кеңестер алуға асығатын. Тәжірибелі де білікті дәрігерлер Төлеубек Сейдуәліұлы Тоқберген, Шөмен Бөлтекеев, Рақымбек Рысбеков, Амантай Базылов, Алмаш Сырымбетова, Меруерт Әбішева, Хауарира Әбітаева, Еркін Шалова, Райымбек Жүнісов, Сәлімбаев Әсембай, Кернейбеков Мұқатбек, Жеңіс Қашкеев, Сүлейменов Айтжан, Шашубай Сакенов, Дүйсен сияқты азаматтардың еңбектері жұрттың есінде. Қаншама перзенттердің дүниеге келуіне куә болып, «кіндік шеше» аталған дәрігер Дина, Нәркештің еңбегі қандай еді. Аптека меңгерушілер Ләйла, Кенжештердің де еңбегі зор болды.

Мәдениет саласында әр жылдар Зәрубай Сүйіндіков, Төлеубай Әбдіғалиев, Рымқұл Телпекбаев, Қайырберлі Күлейменов, Гүлшара Ахметовалар басқарды мәдени қызмет көрсетіп, халық арасында жиі болып, эстетикалық тәрбие беруде еңбектері айтарлықтай болды. Алыс сапарлар, репертуарларды жаңартып отыру, қабілеті бар адамдарды өнерге тарту, баулу-күнделікті жұмыстары болатын.

Бұл бөлімді көп жылдар басқарған Сүйіндік Зәрубайұлы кейіннен білім саласында ұзақ жылдар қызмет істеп, оны басқарып, ауданның білім, мәдениет саласына қосқан үлесі ерекше. Ол өзіне тән сабырлық, істің мәнін білетіндік сипаттарымен ерекшеленіп, шығармашылық жұмыстарда да табысқа жетіп, ауданымыздың бір айтулы азаматы атанып отыр.

Бұл саланы басқарған Қайыркелді Жұмабекұлы оның жақсы жақтарын сақтап келсе, Гүлшара Қамиқызы - оны кеңінен дамытып, қабілеті, әсіресе, тәуелсіздік жылдары жарқырай түсті. Нағыз кәсіби дәрежеде жүргізіп, еңбегіне лайықты марапаттар алды.

Мәдениет саласында Мұхаметқали Әбдуовтың еңбек еткенін айтып өтуіміз керек. Мұқаң «ақырын жүріп, анық басып», қажымай-талмай еткен еңбегінің арқасында, білім шыңына өрледі, бүгін де беделді оқу орнымыз - ҚарМУ-дің деканы, ғылым докторы.

Міне, біздің мақтаныштарымыз профессорлар, ғалымдар Мәуен Хамзин, Мұхаметқали Әбдуов, Ғазиз Ештанаев сияқты азаматтар өмір жолын ауылдан, қарапайым жұмыстан бастағандарын ұмытпайық, «Іздесең-табасың» деген осы.

Мәдени сала жұмысын айтқанда, көз алдымызға Сайран Түсіпбеков, Саябек Айнатаев, Амантай Рашидов, Марал Медеуова, Ыбыжан Төлегенов, Мұстафин Қайрат, Әсемкүл Ахметжанова, тағы басқалардың салған әндері, бейнелеген образдары келеді, олар жадымызда қалды. Осы жерде киномеханик әрі жүргізуші Мұғаз Омаровты айналып өтуге болмайды. Мындаған шақырым, ұшы-қиыры жоқ киноленталар, мындаған көрермендер - осы қарапайым кісінің еңбегінің куәлары.

Аудан халқының жадында бас кітапханашы Татьяна Павловна Төлегенованың бейнесі жүруі тиіс. Ерлі-зайыпты жұп: Ыбыжан-Татьянаның шығармашылық әрі жұбайлық өмірі әркімді, ойлап отырсаң, тебіrentетін нәрсе.

Спорт саласында Тұрар Төлепбеков, Серік Демесінов, Амангелді Қызылов, Ақжыанов Жәкен, Түсіпханов Қожабек, Қаратаев Ерденбектердің үлестері зор болды. Амангелді - спорт десе ішкен асын жерге қоятын, аудан спортын дамытудың басы - қасында әрдайым бола білді. Бір кезде М.Горький мектебінің жертолесін спорт алаңына айналдырам ба деген ойы да болды, ол тамаша идея еді.

Білім бөлімдерін Төлен Балықұлы Мусин, Рақима Тәбәрікова, Зәрубай Сүйіндіковтер басқарды. Әрқайсысы білім саласының талаптарына сай болып, мектеп ұжымдарының істерін болашақ ұрпақтарға сапалы білім және саналы тәрбие беруге жұмылдырды.

Бұл салада да, өз істерінің білгірлері, білікті әрі білімді мамандары: инспекторлары мен әдіскерлері еңбек етті, оқу ісінде іздерін қалдырды. Тезекбай Амандықов, Ойрат Асылбеков, Нәзира Мустафина, Сайлауқұл, Ербол Рақымбеков, аудандық оқу бөлімінде әрқайсысы 30-35 жыл қызмет жасап, мектептерді, ұстаздарды оқу әдістемелік жағынан қамтамасыз етіп, ырғақты оқу жүйесінің, үрдісінің сақталуына үлкен үлес қосқандарына баға беруіміз керек.

Селолық кәсіптік - техникалық училищенің директорлары Дүйсенбай Бөкенаев пен Санақ Нүсіпов (ұзақ жыл басқарды) аудан шаруашылықтарына механизатор кадрлер дайындау ісінде зор қабілеттерін көрсете білді. Материалдық базасы мықты болды, жатаханасы, қосалқы шаруашылығы, жері болды.

Байланыс қызмет көрсету - аса жауапты салалардың бірі болды. Үлкен шаралар өткізіліп, байланыстың қажеттілігі туған кезде, әсіресе, сайлау науқандары кезінде олардан маза кететін: басшылары таяқты да жеп бағады, таяқтан құтылып кетіп те жатады. Бұл мекемені ұзақ жылдар басқарған

Мейрамбек Көбентайұлы Балтиннің еңбегі айтарлықтай. Сол кездегі байланыс техникасы мен оның технологиясын есепке алсақ, ауыр жағдайларда елді мекендермен кедергісіз тұрақты байланысты қамтамасыз ету-ерлік еді. Осы саланың майталмандары инженер, телефонистер Үмітжан Мұқсынқызы Смағұлова, Гүлсара істері де, дауыстары да есімізде қалды.

Пошта саласында Дәрімбек Оспанов, Рахима Жақыпованың еңбектері айтарлықтай болды.

Халыққа тұрмыстық қызмет көрсету орталығында Алтын Айбекова, Еден Әйділдаұлы Кенжин, Дәнібеков, Рашидден Сағынайұлы Сағытаев сияқты азаматтар басқарды. Дәнібеков бірбеткей азамат болатын. 1986 жылы Желтоқсан оқиғасына байланысты Орталық Комитеттің шешімін мақұлдау мақсатында ұжымдарда жиналыстар өткізілді. Біздер, аппарат қызметкерлері, сондай жиналыстарға қатыстық. Мен быткомбинат қызметкерлерінің жиналысына қатыстым, жиында ол қасқайып тұрып: «Орталық комитеттің шешімі дұрыс емес. Бірінші хатшылыққа бір қазақ азаматы табылмады ма, Колбинді әкелуі - қате. Жастардың ісін айыптауға болмайды» дегені. Мұндай өжет пікірді айтуға біздің шамамыз жетпеді, әрине, әркімнің іштей өз пікірі бола тұрса да. Халыққа қызмет көрсету саласында Қызылкүл, Бәтима апайларымыз, шаштаразшы Ақшабақ ұзақ жылдар еңбек етіп, жұрт көңілінен шыға білді.

Сауда саласын әр жылдары Пак, Омаров, Серкеев, Рақымжан Мақсұтов, Қабатай Жазыбаевтар басқарды. Сауда саласының ардагерлері Секер, Амантай Медетбекқызы, Тамара, Жәпелдес Жолданова, Рысбике, сауда жасаудың бүгешігесіне дейін білетін, өз істерінің менеджерлері еді.

Банкирлер Тілеужан, Қарлығаш, Зекен, Ғази́за собес қаржы ардагерлері Сабыр Зәкірбеков, Бекет Жолданов, Рысқұл Жонкин, Болат Хасенов, Роза Орымбекова, Аманжан Құлшықов, Байғазы біліктіліктерімен көптің құрметіне бөленген жандар.

Заңдылықтың орын алып, қоғамдық тәртіптің сақталуына құқық қорғау органдарының өкілдерінің есімдерін айтпай өтуге болмайды: Манат Мұщанов, Есен, Әбікен Исин, Бағдат Әдепбеков, Аманжан Ахметов, Досжан Бекенов, Мәлғаждар Даданбаев, Серікбай Адамбеков, Сағынған Кенжебеков, Бейсентай Ілиясов, Андреев, Рымтай Айтжанов, Әшім Әміров, Жұмал Балықов, Шайкен Әлғожин, Қайыпбай Мәтібеков, Исақ Жолғұттин, Марат Есмағанбетов, Оркен Бөкебаев, Амантай Балтабаев - әр қайсысының бір өзіндік орны бар азаматтар болды. Шәкеңмен (Әлғожин) сыйластығымыз кәзір де бір кеміген жоқ. Ол кісінің ой кемелділігі, сөзге шешендігі, батагөйлігі күннен күнге ашылып, дами түсетін сияқты.

Үкіметтің саясатын түсіндіруде, халықтың жақсы ісін жариялауда баспасөздің орны ерекше болды. Аудандық «Ильич туы» (қазіргі «Шет шұғыласы») редакциясын әр жылдары Лұқпанов Хамит, Қасым Орынбетов, Бағдат Мекеев, Қадкен Бижанов, Кәмел Жүністегі, Әбдібеков Серғазы, Қызғалдақ Айтжанова, Тойшыбеков Болат сияқты азаматтар басқарды.

Заманына қарай баспа бағыты да өзгеріп отырды. Радиокomiteетте ұзақ жылдар Жамантай Темірбеков қызмет етті. Ол кісінің өмірлік бай тәжірибесі бар, үлкен қызметтер атқарған (аупарткомның екінші хатшысы болған), Ұлы Отан Соғысына қатысқан адам еді.

Редакция жұмысының жандануына журналистер Рымтай Зауытбаев, Қамаш Сейталиа, Саябек Айнатаев,... Қазанғапова сияқты сөз шеберлері оң ықпалын тигізді. Кейіннен бұл іске жастар қосылды.

Қанша қызмет істесек те, бәрімізге әсер ететін мүмкін бағыт-бағдар беретін бір орта бар. Ол орта-үлкен адамдардың ортасы еді. Олардың ол кезде үлкен лауазымы да, шені де, асып-төгіліп жатқан байлығы да жоқ болатын. Байлығы-пікірі, ақыл-кеңесі болатын, не болмаса, үйінде отырып ақ, осылай қартаю керек деген ұтымды айтпаса да, білдіретін еді.

Өз басым сондай ақсақалдың қатарына Мұқаш Күзгібеков, Исатай Омаров, Сабыр Зәкірбеков, Ынтықбек Исқақов, Қапас Жанасылов, Бекет Жолданов, Бақи Мақажанов, Әшім Әміров, Еден Кенжин, Дәрімбек Оспанов, Сәулебек Сыздықов, Төлеубай Жексембин, Нестай Әйешев, Смағұл, Төкім Ысқақов, Төкен Жұмабаев, Жамантай Темірбеков сияқты марқұм болған ақсақалдарды жатқызамын және қазір көзі барлардан Ермек Байжанов, Шәукей Жұқанов, Жұматай Құтжанов, Ақажан Мұқажанов, Шәйкен Әлғожин, Қуаныштай Сейілбеков, Өкен Жуасбаев, Социал Жақсыбеков, Медет Байтанасов, Шәкір Бәкірұлы ағаларымызды қадір тұтып, үлкенділік жасын көрсетудегі қаракеттеріне риза болып жүрміз.

Өмірде жоғары аталған адамдармен кездесіп, бірімен-бірге қызмет істесіп, біреулерімен сұхбаттасып не жүздесіп жүргеніміздің өзі маңдайымызға жазылған нығметтердің бірі екен. Әрине, біреуін атағанымызбен, олардан кем еместері де бар. Бәрін бірдей атап өту мүмкін емес. Бірақ, аталса да, аталмаса да, ол адамдарға құрметпен қараймын. Есесіне, аталмаған адамдар-ағаларымыз, таныстарымыз, жақындарымыз, олар бізді білмесе де, біз оларды білеміз. Қарапайым су тасушы - шопырлар, газовик, Өмірғали, комхоз жігіттері - аудан басындағы керекті адамдар осылар еді.

Уақыт жүріп жатты. Ауданның экономикалық, әлеуметтік даму көрсеткіштері бір қалыпты даму үстінде болды. Дей тұрсақta, аудан болсын, облыс болсын, оның бейнесін халыққа, келген қонақтарға болсын, көрсетіп ұсынатыны - оның орталықтары болды. Осы жағынан келгенде, аудан орталығы - Ақсу-Аюлының дамып өркендеуінде біршама тоқтап қалушылықтар орын алды: құрылыс қарқыны төмен жүргізілді, су мәселесі қиындап кетті, шешілмеді.

Кейбір айтулы савхоздар мен племзауыттарымыздың орталықтары көш ілгері болды, олардың тұрмыс деңгейі дабыстары жоғары еді. Ондай шаруашылықтардан партия-кеңес, аудандық ауыл шаруашылық басқармасына, басқасын айтпағанда, қызметке шақырылған жағдайда келмейтін.

Бір мысал. Бірде «Просторное» асыл тұқымды мал зауытының директоры Евгений Михайлович Гусак аупартком екінші хатшылығына ма, ауатком төрағасы ма екен - қызметке шақырылды, бірақ, ол бұл ұсыныстан бас тартты. Ол осы қылығы үшін партиялық тәртіпті сақтамады делініп, бюрода сөгіс берілді.

Әрине, олардың ойында, ішінде не жатқанын дәл басып айта алмасақ та, көпшілігінің аудан басының шаң-тозаңын жұтып, жауапкершілік жүгін арқалағанша, өздерінің күнделікті табыс әкелетін жұмыстарын қимайтын.

Отын-су, азық-түлік мәселелерінің, оның ішіндегі әлеуметтік мәселелер: клуб үйі, қонақ үйі, типті мектеп, тағы басқа нысандардың болуы елді мекендерге көрік беріп тұрушы еді. Бір сөзбен айтсақ, аудан орталығы мен шаруашылық орталықтары арасында айырмашылықтар көзге ұрып тұрды.

Осындай жағдайда жүріп жатқанда, кадрде ауыс-түйіс болды. Ауапарткомның идеология жөніндегі хатшысы Нина Леонидовна Саламатова босағанына ырза болмай, «бір қап» өсекті арқалап, облыс орталығына кетті. Оның орнына от алып, әбігершілік әкелген Галина Потапова келді.

Нина Саламатованың алған қызметі - облыстық шағын бір мекеменің басшылығы еді (кітап саудасы), ол қызмет - оның отбасы жағдайын есептесеңіз, нағыз қолы еді. Бірақ, бұны жасаған Мейрам Абақанұлы деп өкпесін ала кетті. Ол ауыстыру - облыстық партия комитетінің ұсынысы еді.

Галина Потапованың кім болғанын көпшілік біледі.

Бұл жерде екі әйелге тоқтап жатудың өзі біреуге түсініксіздеу болар, мен үшін де артықтау сияқты - олардың есімдерін еске алып, бөліп алып, жамандаған болып.

Мәселе- жоғарыдаға айтылған ауыс-түйіс облыстық партия комитеті, оның бірінші хатшысының Мейрам Абақановке деген көзқарастары біртіндеп жаман жағына қарай өзгере бастауында еді.

Біріншіден, Нина Саламатова обком бірінші хатшысының қабылдауында болып, бір - екі сағат бойына жинаған «өкпе-кірлерін» шығарып, ауданның бірінші хатшы — ұлтшыл (кадрлердің бәрі қазақтан деген мағынада), жұмыс істеуге мүмкіндік бермейді, өз кадрлерін ғана керекті жерлерге қояды деген шаруаларды айтып, облыс басшысын бұл қалай деген ойға қалдырып, күдікпен қарауға себеп туғызды. Оны көргендер де, естігендер де болды, сол негізде айтып отырмын. Әрине, Абақановты айыптау сілемдері алыстан-сырттан да басталып жатыр еді. Ол сілемдер - қаралаушы шоқыларға айналып, әлдекімнің айыптаушы құралына айналады.

Екіншіден, Галина Потапова келгеннен кейін, біраз уақыт өткен соң «партбилет оқиғасы» басталды. Істің мәнісі былай: идеолог-хатшымыз партия билетін жоғалтады, ол қай жерде жоғалды: осы қызметке келмей тұрып, облыста жоғалды ма? Жоқ, Шетке келгеннен кейін жоғалды ма? Оны бір өзі ғана біледі- шындықты айтуға қорқады. Облыста жоғалттым десе, «қызметке келерде неге айтпадың» деп партиядан шығарылады. «Келгеннен кейін жоғалттым десе», «қырағылық танытпадың» деп тағы жаза күтіп тұр. Не керек

«зұлымдық» ойға барып, «партбилетімді ұрлады, ұрлағандар ішінде аппарат қызметкерлері болуы мүмкін» деген ойын облыстық партия комитетіне жеткізеді, сендіреді. Обком бірінші хатшысына дейін бұл хабар жетеді. Бағанағы Нина Саламатованың айтқаны «дәл келеді», расталды емес пе? Дерек тексеріс басталды. Обком партияның нұсқаушысы Ақылбек Шайхин бұл мәселені арнайы тексеріп, бәрімізден де түсінік алды. Қорытынды справкада не жазғанын білмеймін, білетінім осыдан кейін нұсқаушы басқа жұмысқа ауысып кетті. Іс партбилет иесіне тек сөгіс берумен аяқталды.

Галина Потапованың таза адам емес екендігіне бір дерек келтіре кетейін. Қызмет бабымен кеш қайтасың, қыстың күні болатын, қайтайын деп келе жатсам,оның кабинетінің есігі жол ауызында болатын, жартылай ашық тұр, өзі жұмыста жоқ, Жезқазғанда болатын. Неге ашық қалған деп, ішіне кірсем, сейфі ашық жатыр, информациялық бюлетендерді көріп қалдым. Ол кезде олар-құпия құжаттар санатына жатқызылып, сенімді орында (сейфте, темір жәшікте) сақталуы керек. Ойыма түсе кетті: алдында бізге бәле салды, жігіттерге күйе жақты, ертен түгелдеу кезінде құжаттардың бірі жоқ болса, бәлені маған аудару салуы оған түк емес қой. Сондықтан, сейфті ашық қалып, ішіндегі бар құжаттарға акт жасап қою мақсатымен, үйінде отырған екінші хатшы Гурий Иванович Шахворостовқа жағдайды түсіндіріп, келуін сұрадым. Ол кісі келді, акт жасадық.

Бірінші хатшы Мейрам Абақанов Алматы да Орталық Комитеттің съезд жұмысына қатысуда болатын.

Кейіннен «неге сейфті ашық тастап кеттіңіз» дегенде, ол «әдейі қызметкерлерді тексеру үшін ашып тастадым» деуіне не айтасыз? Кімді тексермек, кімнен көрмек, егер ол құжаттар жоғалып кетсе? Құпия құжатты жоғалтқаны үшін обком партия қызметкерлерінің жұмыстан шығып қалғанын білемін.

Бірақ, бұл мәселе де ізсіз қалған жоқ, шиеленісті қарым-қатынастардың, екі біріншінің арасындағы салқындық бұлтын қоюлана түсті.

Ақыры келіп, аудандық мамандырылған шаруашылық бірлестігінде (Талдыда) қоғамдық малдың ірі көлемде жоқ болғандығы тура фактілер өрши түсіп, бір беймәлім жағдай аудан басшыларын күтіп тұрғандай еді. Бұл жәйт те облыс басшыларының Мейрам Абақановқа соңғы «соққы» беруіне біршама негіз болды.

Әрине, менің ірі партия басшыларының арасындағы орын алған қайшылықтарға толық баға беруге шамам жетпейтіні белгілі, оның басқа да көптеген факторлары болуы мүмкін де, болады да, тек мен аппарат ішінде жүріп,кейбір көзім көріп, естіп, байқағанымдарды баяндап отырмын.

Тек айтарым, екі бірінші басшылардың қарым-қатынастары бас кезінде жақсы сипатта болды әрі дамыды. Біріншіден, екеуі бірін-бірі бұрыннан жақсы білді: Қарағанды облысында Николай Давыдов Теміртау қаласының партия комитетінің бірінші хатшысы, Мейрам Абақанов Қарқаралы аудандық атқару

комитетінің төрағасы, басқа қызметтерде де болған кезінде жақсы білді, жас мөлшерлері де шамалас еді.

Обком бірінші хатшысының ауданға алғашқы сапарлары сәтті болды: аудан шаруашылық көрсеткіштері жоғары, бір қалыпты моральдық климат қалыптасқан кез еді, оның біздің басшымыздың үйіне барып, дәм татып, өткен-кеткен күндерін еске алуы- түсінген адамға жәй нәрсе емес еді. Үлкен адам әркімнің үйіне бара бермейді, егер шалғайдағы ауылдық мекендер болса, бір сәрі: басшының үйі болсын, шопанның үйі болсын-баратын. Біреуінің шақыруы, екіншісінің қабылдауы - сыйластықтан туған жайт еді. Ол кезде партия қызметкерлері біліктілікті арттыру курстарына жиі барып тұратын, сондай бір кездесуде, Николай Давыдовтың облыс аудандарындағы саяси-ұйымдастыру жайында айта келіп, Шет аудандық партия комитетінің ұйымдастыру партиялық жұмыстардағы жетістіктерін атап өтіп, оны тәжірибелі білікті басшы Мейрам Абақанов жетекшілік етіп отырғанын үлкен ризашылықпен айтқанын жақсы білемін.

Әр басшының өз ортасы, өз айналасы (окружение) болады. Ол ортасынын ішінде кім жоқ: әр нәрсеге дұрыс баға беретін, біреуге зиянын тигізбей, шындықты айтатындар бар: көрсін-көрмесін, білсін-білмесін, ақ-қарасын жіктемей, «тисе- терекке, тимесе-бұтаққа, арам ой жүзеге асса болды дейтіндер; жоқтан сенсация жасап, «түймені түйедей» көрсетіп («жаренные факты» дейтін) көрініп қалуды қалайтын жағымпаз мансапқұмарлар да бар болды.

Оның үстіне, бір шаруашылығымыздан ірі көлемде қоғамдық малдың жоқ болып кетуі, әрине, үлкен әңгіменің болатындығына әкеле жатты. Ол факт-бірнеше жылдардағы жиналған жайттардан тұратындықтан, «ә сен қайда қарадың?» деп қадала айтатын кезең сәтін күтіп тұрды.

Алып-қоспа сөз көбейді. Обком бірінші хатшысы барлық деректерге қанық болып, қаруланып отырды. Негізінде, жиншалыстарда байқағаным: Николай Давыдов нық сөйлейтін, сөзін, ойын шашыратпай дәл жеткізе алатын, тәжірибелі басшы болып көрінді. Денелі, сұсты адам еді. Сонымен қатар, оның басынан кішкентай партия қызметкері болсам да, тәкәппарлығы, жергілікті басшыларға сенімсіздігі бар сияқты болып көрінді, оған дәлелімді артынан айтармын.

Сонымен бірге, ерлігі де болатын, оның Қарағанды облысында жұмыс істеп жүргенде обкомның пленумына бір басшы - қазақ жігітін (су шаруашылығы болу керек) партиядан шығартпай қорғап қалғандығын, артынан өзінің қуғынға ұшырағаны, сол пленумға қатысқан не аңыз естіп білген Мәдениет Сәтеков майын тамызып, айтып еді. Ол да бір айтарлық жәйт.

1986 жыл, мамыр айының соңғы күндерінің бірі (29-ы болуы керек), түстен кейінгі уақыт. Жұмыс кабинетінде отырғанмын, тікелей (прямой) телефон шыр ете түсті. Мейрам Абақанұлының «Марат, кіріп кетші» деген сәл қобалжи шыққан даусын естідім. Кабинетіне кірсем, креслосында шалқалай түсіңкіреп, мұрнының үстіне қол орамалын қойып, отыр екен, орамалдан қанды

көріп қалдым. Дереву бас дәрігерді Сайлау Габдуллинді шақырдым. Ол келіп, қысымын өлшеп, тыныштық керегін айтып, түсіндіріп жатты.

Кішкене уақыттан кейін, маған облысқа жолсапар жүретінін айтып, іссапар куәлігі және жүргізушілерді дайындауды тапсырды.

Белгілі болды: «атақты» бюроға келу жөнінде обком партиядан қоңырау шалынған, ұзақ жылдар басқару қызметінде болып, өмірдің ыстық-суығын көрген адамның алдында не күтіп тұрғанын сезбеу мүмкін емес еді, оның үстіне қан қысымы жоғары адамның жанағы айтқан жәйтке тап болуы кездейсоқ нәрсе емес еді.

Сонымен, бірінші хатшымыз басын тәуекелге байлап, жүрді де кетті. Бас дәрігердің денсаулығына байланысты, жол жүруден бас тартуы ұсынысын елемеді. Алаңдаулы болдық, аяғы немен тынар деп әртүрлі ойдың жетегінде жүрдік. Бірер күннен кейін, таңертеңгілікте, сағат жеті-жеті жарым кезінде, үйде телефон шыр ете түсті.

Телефонды көтеріп едім: «Марат Исабекович, мен Медеубаевпын, жұмысқа ертерек келерсіз, шаруалар бар» деген дауыс естілді. Бір хабар әкелгені белгілі. Апыл-ғұпыл шәйімді ішіп, бірақ, алаңды оймен жұмысқа келдім. Сағынбай Мұқатайұлымен амандасып болғаннан кейін, «азаматтарымыз аман ба?» деп жалпылама сұрап едім «жұмыстарынан босатылды, бюро мүшелерін шақырыңыз, ұйымдастыру пленумы өткенше мен облыстық партия комитетінің тарапынан өкілмін және барлық шаруаларда менімен ақылдасып отырыңыздар», деді. Ойымда бірінші басшымыз: басқалары жұмыстарынан босатылса, сөгіспен келген шығар деген ой қылаң берді. Сәлден кейін ол: «Мейрам Абақанович ауырыңқырап келді, барып хал-жағдайын біліп тұрыңыз, керек болса, көліктің біреуін беріп қойыңыз» дегені. Сөзіне қарап, «бұл азаматтың адамға деген жанашырлығы бар екен ғой деген жағымды ой» жылт ете түсті.

Бұл жерде Сағымбай Мұқатайұлының бір айдан кейін бірінші басшы болып келеді-ау деген ой ешкімнің басында болмағаны анық.

Бюро мүшелері (бары) идеолог хатшының кабинетіне жиналды. Өкіл обком бюросының қабылдаған қаулысының бір данасын ала келген екен, жиналғандарға оның толық мәтінін оқып берді.

Оқыған сайын төбе шашымыз тік тұрды. Іштей тындап, үнсіздік жайлады жаза қатаң: ...(осындай, осындай) кемшіліктері үшін аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы Мейрам Абақанов қызметінен босатылып, партия қатарынан шығарылсын;

...Аудандық атқару комитетінің төрағасы Николай Владимирович Суворов қызметінен босатылсын;

...Аудандық партия комитетінің екінші хатшысы Гурий Иванович Шахворостов қызметінен босатылсын;

...Аудандық ауылшаруашылық басқармасының бастығы Боранбай Исатайұлы Жумкин қызметінен босатылып, партия қатарынан шығарылсын;

...РСХО директоры Дулат Мұқаметжанұлы қызметінен босатылып, партия қатарынан шығарылсын және істері қылмыстық жауапқа тарту үшін сотқа жіберілсін;

...РСХО партком хатшысы Жасұлан Шәйкенұлы Есмағанбетов қызметінен босатылсын;

Бәрін, т.с.с. оқып болғаннан кейін, Сағымбай Мұқатайұлы өзінің өкіл болып келгенін тағы бір мәрте айтып, әр басшының жұмыс орындарында болып, көктемгі науқан кампаниясына көңіл бөлуді сұрады.

Ауыр үнсіздік, бәріміздің ойымыздағы, «жұмыстан шығарса да, партиядан шығару аса қатал үкім болғандығы. Партиядан шығару-жазаның ауыры: атаққа да, арға да, намысқа да - қатты соққы. Оны көтере білу оңай емес.

Аудан басшылықсыз қалды: бірінші, екінші хатшылар жоқ; ауатком төрағасы мен ауылшаруашылық басқармасының бастығы жоқ - төрт бірдей басшы, бюро мүшелері. Біраз азаматтар демалыста болатын, аппарат жұмысы әлсізденгендей болды. Хатшыдан Галина Потапова, Инструкция бойынша оның қолы жоғарғы ұйымдарға жүрмейтін, еріксіз, оның қолы қойылған құжаттар кетіп жатты. Қызықты, күлкілі жағдайлар орын ала бастады, көктемгі дала жұмыстарының жүріп жатқан кезі, совхоз басшылары көмек сұрап хатшыға шығады. Шаруашылықтың жайын, істің мәнін білмегендіктен, шырпыр етіп облысқа шыққан болады: не айтатынын жеткізе де алмайды, ұсақ-түйек шаруаларды да қойып қалып, ыңғайсыз жағдайға қалады.

Жиыннан кейін халін білмекші болып, Мейрам Абақанұлының үйіне барып шықтым: төсекте шалқасынан, мандайына сулық қойып, тыныстап жатыр екен. Амандастым, не айтасың, ақылси қоятын жөнің жоқ, жасың кіші. Ауыр ойда жатқаны белгілі. Жас кезінен басшы болып (25 жасымда райсполком председателі болдым деп айтып отыратын), Ұлытау ауданын он жыл басқарып, Шет ауданын алты жылдай басқарып, зейнеткерлігіне төрт-бес жыл қалғанда, қызметінің осындай жағдаймен аяқталуы, әрине, ауыр нәрсе еді.

Амандасқаннан кейін «Марат, жағдай осылай болды» деді де қойды. «Отбасына қатысты шаруалар болса, көлік керек болса, айтыңыз» деп, көп отырмай, шығып кеттім.

Сонымен, Мейрам Абақанұлының қызметінен осындай қатал босатылуын әркім әр түрлі қабылдады. «Жалпы жаманшылығы жоқ адам еді» десе, бірі «осыншама ауыр фактіні (РСХО-дағы малдың жоғалуы) орын алдырып алғаны -кінәсі» деп топшылады. Әр пікірдің өз шындығы бар еді.

Кейіннен «Давыдов Абақановтың соңына шырақ алып түсті» деген пайым басымдық алды. Сол ойдың бірін ұстамасақ та, неге тым қатал жаза берілді? Жазасы алған әділ ме, жоқ па?

Ойлай кетсең, ести жүріп, шыққан материалдарды оқи жүріп, обком партия бірінші хатшысының ілік іздегені байқалады.

«Қанды» бюро мәжілісінің үстінде оның Мейрам Абақановқа жоғалған партбилет мәселесін көтеріп, кінә тағуы (ол жөнінде жоғарыда жаздым) оның

бойында теріс ақпараттардың жиналып, малдың жоғалуы- сыныққа сылтау болды. Бұрынғы орын алған сыйластық өсекшілердің қоламанты үрлеп жаққан отының ұшқынына айналды.

Оның үстіне, менің пайымдауымша, ол Оңтүстік облыста (Шымкент) екінші хатшы болып тұрғанда, қазақы ортаны терең түсінбеушілігі бірте-бірте оны сыйламауға апарған сияқты - өз басына өзгешілік беріп, ақылдасып бірлесіп істеу қабілетінен айырған тәрізді.

Оған дәлелім - Орталық Комитетте ұзақ жылдар парткомиссияның төрағасы болған Аманжол Қалықов өз естелігінде Дінмұхамед Қонаевтың оны Жезқазғанға іссапармен барып келуін тапсырып, соңғы кезде Николай Давыдовтың үстінен шағымдар түсе бастағанын айтады.

Ісспардан келген соң А.Қалықов Н.Г.Давыдовтың жұмыс стилінде өрескел қателіктер орын алып отырғанын айтқанда, ол: «Апыр-ай, оны осы қызметке ұсынар кезде, мақтауын жеткізіп еді ғой», дейді таңданып.

Әрине, оны мақтаған кісі, менің ойымша белгілі адам, мүмкін, құтылудың бір амалы болған шығар. Жоғарылатып жіберу ол кезде - жайсыз адамнан құтылу жолы болатын.

Менің ойыма бір кездесудегі әңгіме үзігі түсіп отыр. Облыстық партия комитетінде өткен жалпы бөлім меңгерушілерінің семинар-кеңесіне Н.Г.Давыдов қатысты, семинар жұмысын қорытындылай келіп, өзінің оңтүстік өңірде жұмыс істеп, аудандарды жиі аралағанда, аппарат қызметкерлердің бірінші хатшының қолына су құюмен көп шұғылданатынын айтып, күлгенсіп еді. Мұның әр жағында не тұр?

Осыдан кейін ойыма «біріншіге» не деп баға беруге болады, әрине, менің білетінім де шамалы шектеулі, дегенмен айтқандарымның шындығы бар.

Өз басым, Давыдов қабылетті басшы болды, бірақ, әртүрлі факторлар оны астамшылыққа әкелді деп ойлаймын.

Ең жамандығы, Николай Давыдовтың ықпалымен «Правда» бүкілодақтық газетте оның тілшісі Дилдияевтің «О старых связях», «Еще раз о старых связях» деген мақалалардың шығуы Мейрам Абақанұлына қатты соққы болып тиді. «Правданың» сынына ілігу деген сөз-ауданның бірінші хатшысы түгіл, Одақтың министр болсын, бірінші хатшы болсын, ақ мылтық еді.

Партиядан шығарылып, қайтадан партия қатарына қабылдап, орнына келтіруі, аталған мақаладан кейін партиядан екінші шығарылуы әрбір жанға адам ретінде, коммунист ретінде көтеріп жүру мүмкін емес жүк еді. Ол кездегі принцип: «Қызметімді алса да, партия қатарынан шығармасын» болатын.

Обком бірінші хатшысы, басқа арам пиғылды, мүдделі адамдар оны соттатып, түрмеге салғысы келді.

Қарқаралы да салып қойған үйлері, мүліктері бар екен деп, арнайы тексеру жұмыстарын жүргізеді. Ол кезде Қарқаралы ауданының «Восток» совхозының бір бөлімшесінде жәй қызмет атқарып жүрген. Жұпыны өмір кешіп жатты. Көз алдыңызға елестетіп көріңіз: жиырма жылдай Қарқаралы, Ұлытау, Шет аудандарында басшылық қызметте болған, денсаулығынан

айырылып, абыройын төккізген күштерге өкпе наласы ішінде жүріп, аядай бірекі бөлмелі үйде отырып, үш адамның басы сыймайтын бөлмеде жұмыс жасап отыруын. Осы жағдайды тексеруге барған прокурор көмекшісі Аманжан Ахметов ол кісімен кездесіп, амандасып болғаннан кейін сұрағаны: «Ел аман ба? Халық мен туралы не дейді?» болыпты. Жоғарыдағы фактілер анықталмаған, бірақ осының бәрі оның жалған дүниедегі ғұмырын қысқартуға ықпал еткені айғақ.

Осындай жағдайда жүріп жатқанымызда, обкомның өкілі маусымның соңғы күндерінде Жезқазғанға кетті. Бір жеті-сегіз күннен кейін, 4 шілдеде аудандық партия комитетінің ұйымдастыру пленумы болады: бірінші хатшы сайланады, ол - Сағымбай Мұқатайұлы Медеубаев деген хабар бәрімізге тарады.

Расында да солай болды, ұйымдастыру пленумына дайындала бастадық, айтқандай 4 шілдеде бірінші хатшы болып Сағымбай Медеубаев, екінші хатшы болып Василий Алексеевич Корбан сайланды. Исполком төрағасы Костин Александр Михайлович, ауылшаруашылық басқармасына Марат Ахметов тағайындалды.

Басқа мекемелерде де ауыс-түйіс, оның ішінде адморганда (прокуратура) жаңа басшы Әбікен Исин, сот төрағасы Бағдат Әдепбеков болды.

Сонымен ауданға жаңа басшы келді, жасы отыз үшке толмаған жас жігіт отырды, оның кім екендігі белгілі.

Уақыттың сол кезеңдегі қайта құру үрдісінен әрі басшылыққа жас буын өкілінің келуі кадрларды, оның ішінде аппарат қызметкерлерін ауыстыруға келіп тірелетінен белгілі.

Оның үстіне «қайран қазағым» өртке май құйғандай, арыз-шағымдарын борандатты: аппарат қызметкерлерінің бәрі жазылды. Бірі-ондай, бірі-мұндай, бұрынға бірінші хатшының сыбайластары немесе туыс-жақындары» деген сияқты.

Бірінші хатшы болса, әр арыз-шағымның жөнсіз талабына жығылмай, әр іске байыппен қарады. Жұмыстағы жеңіл-желпі кемшіліктерді пықсытпай, баса білді әрі әрбір қызметкерді қорғап қалды. Қорғап қалғандардың ішінде аудандық, мекеме, шаруашылық басшылары да бар еді.

Бұл жәйт бізді таң қалдырды әрі сенімділігімізді арттыра түсті. Уақыт келе, Сағымбай Мұқатайұлының тектілік қасиеті бар, «формализм» ауруынан жұрдай, әрбір істің мәнін терең түсіне білетін, алдына үлкен мақсаттар қоя білетін әрі оны шеше алатын салиқалы азамат екендігіне көзіміз жетті. Сауатты еді: аппарат қызметкерлері дайындап берген баяндамаларды, жауап-хаттарды қарап, түзетіп қайта жазып шығатын.

Адамға жақын тұрды, оны тыңдай білетін әрі тыңдата алатын өзінің салмақты да жайдары сөзімен. Ауыл адамдарының арыз-шағымдарының көбі тұрғын мәселесі болатын: үй беру немесе үй жайын кеңейту. Жұмыстан кейін лашық немесе тар үйде отырмыз дегендердің тұрмыс жағдайымен танысу үшін «Марат Исабекович, кеттік үйлерді аралауға» деп көлікпен, кейде жаяу аралап

кететінбіз. Қолынан келгенше, көмек жасауға асығатын. Заманның ағымына қарай, кадр мәселелеріне назар аударып, жас мамандарды аудандық буындағы қызметтерге тарта бастады. Пленум, актив, бюро мәжілістері жаңа сипат алды. Ашық пікірлер, тың ойлар естілді. Бас дәрігер Қайыржан Мәбиев, партком хатшысы Есенбай Қасымов, РСХО жұмысшылар комитетінің төрағасы Тілеуқор Мусин, тағы басқа жігіттердің сөздері жанды, бір жағымды қозғалыс туғызды.

Ауырлау болса да, Т.Мусиннің «мафия» деген сөзіне сыртымыз күліп, іштен «осының сөзінің де жаны бар-ау» деген ойға келіп жүрдік.

Балама негізде партком хатшылары, совхоз басшылары, аудандық мекемелер мен ұйымдардың жетекшілері сайлана бастады.

Сондай, ірі сайлаулардың бірі - ауданда алғашқы рет өткізілген, аудандық партия комитетінің екінші хатшысын балама негізде сайлау болды.

Екінші хатшының орны бос болатын. Бұл шара облыстық партия комитетімен келісілген болу керек, пленумға дайындала бастадық. Әр жерден түсетін үміткерлердің аттары да белгілі бола бастады.

Біздер, аппарат қызметкерлеріне де ой келе бастады: әріптестеріміздің біреуін ұсынып көрейік деген.

Бұл ой, қарап отырсаңыз, қисынды әрі орынды еді. Неге десеңіз, аупарткомда бөлім меңгерушілері болып, қозғалыссыз отырып қалған жігіттер баршылық еді.

Мысалы, Қапас Кәрібеков, сектор меңгерушісі, 20 жылдай отыр, бірақ жасы келіп қалды. Алпыс Мұқашев, 10 жылдай бөлім меңгерушісі, мамандығы-мұғалім. Мен 10 жылдай бөлім меңгерушісімін, мұғаліммін. Яғни мамандығы мұғалім адамның екінші хатшылыққа өтпейтіні белгілі. Арамызда 10 жылдан астам бөлім меңгерушісі Жанат Жұқанов отыр, мамандығы мұғалім әрі инженер-құрылысшы деген дипломы бар. Яғни, батыл ұсынуға болатын азаматымыз - осы кісіміз болмақ, бұл жөнінде жігіттермен келісіп алдық.

Межеленген күні, сағатында акт залында Пленум басталды. Күн тәртібінде бір мәселе: аудандық партия комитетінің екінші хатшысын сайлау.

Төрде президиумда Сағымбай Медеубаев - бірінші хатшы және Қасымхан Ахметов - обком партиясы ұйымдастыру бөлімінің меңгерушісі, обком бюро мүшесі.

Күн тәртібі жарияланып, кімде қандай ұсыныс бар деген айтылды.

Мінбеге, келісім бойынша, бірінші болып көтерілдім. Сөзімді бастап, аппарат бастауыш ұйымының атынан (хатшысы болатынмын) аудандық партия комитетінің екінші хатшылық қызметіне оның ұйымдастыру бөлімінің меңгерушісі Жұқанов Жанат Шәукейұлын ұсынамын деуім мұң екен, обком партия өкілінің (ол мінбе-трибуна жаққа таяу отырған): «Он уже выбил нас из колеи» деген сөзі құлағыма анық естілді.

Белгілі болды: яғни біздің үміткеріміз олардың ойындағы адам емес. Бұл сөз атқа оқыс тиген қамшы сияқты сезілді, дауыстай түсіп, көтеріле әлі дәлелді сөйлеуге түрткі болды.

Басқа да кандидатуралар ұсынылды, арасында Тілеубай Тасболатұлы Кәріпбаев- аудандық атқару қызметі төрағасының орынбасары; Төлепберген Әбеуов - «Шет» совхозының директоры. Әрине, ол азаматтар да кем емес еді, өмір әрі басқару тәжірибесі бар, әсіресе, аудан экономикасын жақсы білегін азаматтар еді.

Үміткерлер талқыға түсті. Жанат Шәукейұлын жақтаушылар басым болды, әсіресе, ардагер-қызметкер Евстафий Тимофеевич, «Красная Поляна» племзауыттың директоры Николай Станин, «Ақшоқы» совхозының парткомының хатшысы Марс Еренбекұлы Төлеуқұлов сияқты азаматтардың сөздерінен кейін, пленум мүшелерінің көңіл-күйі мүлде өзгерді деуге болады.

Пленум жүріп жатқанда «Орджоникидзе» совхозының директоры, облыс партия комитетінің мүшесі Есенқұл Түсіпов: «Выступление Тусупова (мені айтып отыр) - это выступление Сагимбая Медеубаева» демесі бар емес пе?

Бұл реплика - сөз менің сөзім бірінші хатшымен келісілді деген пікір білдіреді.

Анық айтайын: пленумға дейін де, одан кейін де бірінші хатшымыз: «Сіз, Марат Исабекович, осы мәселе жөнінде бізбен неге келіспедіңіз немесе сіздің ұсынысыңыз дұрыс болды, не бұрыс болды деген сияқты» бір ауыз сөз айтқан емес, білдірген емес. Мәселе - оның азаматтығында болу керек.

Қайта осы мәселе облыстық партия Комитеті өз кандидатурасын өткізе алмағандықтан, себебін біздің біріншіден көріп, олардың салқын қарауына себеп болды ма деп те ойлайсың, оған негізде бар сияқты.

Сол кезде бастауыш партия ұйымдарының облыстық Кеңес құрыла бастаған кез еді. Оған менің кандидатурам ұсынылған екен, бірақ, обком хатшысы фамилиямды оқымай-ақ, бір-ақ сызып тастапты, мүмкін, мәселе - менің олардың кандидатурасын өткізуде кедергі жасағандықтан болар.

Сөйтіп, Жанат Жұқанов екінші хатшы болып сайланды, өтпей қалған жігіттер өз орындарында, ең бастысы, араларына ешқандай сына түскен жоқ, өзара сыйластық жағдайда қалды. Барлық жерде мұндай жағдай орын ала бермейді.

Әлеуметтік мәселелерді шешу басты назарда болды: аудан басының халқы алғаш рет теледидардан түрлі-түсті экранды көре бастады, тау басына биік телемұнара қойылды.

Жаңа типтегі аурухана салынып, дәрігерлер үшін совхоздардың әлеуетін пайдаланып, кең де жайлы үйлер, бір сөзбен айтқанда, дәрігерлер қалашығын салу- бірінші басшының қажырлы еңбегінің жемісі еді. Мұрағат, мұражай, ЗАГС үйлерін салу да оң іс болды, су мәселесін шешуге ұмтылыс жасалды.

Ауданда алғашқы наурыз мерекелерінің сән-салтанатты өтуі көптің есінде.

Шет ауданының 60 - жылдық мерекесін өткізу шарасы- халықтың рухын көтерген іс болды. Мәдени шаралар жоғарғы деңгейде өтті. Жазушылар Сәкен Жүнісов пен Мұхтар Мағауин, әртістер Ермек Серкебаев пен Әлібек Дінішев және басқа белгілі адамдардың қатысуы мерекеге көрік берді.

Далада ұлттық ойындар: ат бәйгесі, күрес, айтыстың өткізілуі тойды қыздыра түсті.

Серік Негимов, Мәдина Ералиева, Бауыржан Ибрагим, Ерік Асқаровтарды көпшілік әлі де ұмыта қойған жоқ.

Ауданның экономикалық және әлеуметтік дамуы қарқын алып, шешуін одан әрі қарай жетілдіріп, жұмыстың жаңа көкжиегі көріне бастады; оны түсіне білді және шешуге бел буып еді. Бірақ, ол 1992 жылы биліктен сәл болса да, шектелді, неге екені белгісіз: әкім болып тағайындалмады. Көңіл ауласының қандай болғаны, әрине, бізге белгісіз.

Жасы қырыққа толмаған жас жігіттің, бірақ, өмір әрі басқару тәжірибесі мол азаматты облыстық деңгейдегі қызметке кетіп, қарым қабылетін, еңбегін халыққа көрсетсін деген мақсатпен бір топ облыстық Кеңестің депутаттары болып, оны бос орынға ұсынуға бел байлады.

1992 жылдың жазында өткен облыстық кеңестің сессия мәжілісінде ұйымдастыру мәселесі қаралды, ол - облыстық Кеңес төрағасын сайлау. Мен Шет депутаттары корпусы атынан Сағымбай Мұқатайұлын ұсынып, оның ауданға, оның экономикалық және әлеуметтік салаларын дамытуға қосқан үлесін, оған қоса адами қасиеттерін атай отырып, дауыс беруін яғни қолдауын сұрадым.

Басқа да ұсыныстар түсіп, ұзаққа созылған төраға сайлау науқаны басталды. Бұл мәселе бір сессия жұмысында бітпеді, арасына үзіліс жасай отырып, төраға сайлау мәселесі үш сессия бойы жалғасын тапты. Жағдай шинелісті, депутаттар екі топқа бөлініп алды. Барлық өткен сессияларды біздің ұсынысымыз бір-ақ кандидатураға тіркелді, ол - С.М. Медеубаев.

Жезқазған өңірінен Қасымхан Ахметов, Әлихан Бәйменов, Мұқанбет Көпеев, Иван Андреевич Колбасин, Гренц, тағы басқа белгілі азаматтар түсті.

Біздің үміткеріміз жасырын сайлауға 11 рет түсті, түсініңіз: бұған қаншама төзімділік керек.

Ең соңында, үміткерлердің қатарлары сиреп, Сағымбай Медеубаев пен ... Қалиақпаров қалды. Тағы да шешілмеді-қажетті дауыс жетпей қалды. Оның ішінде, кейбір сәттерде бір - екі дауыстың жетпей қалған кездері болды.

Нағыз тартыс. Нағыз текетірес, осындай бір сәтте облыс әкімі Г.Юрченкоға: «Сессияны осылай соза береміз бе? Сіз ұсыныс жасаңыз» деп едім. Ол: «Бұл болмайды, менің араласуға құқыым жоқ» деп шыр-пыр етті. Оған бәрі-бір сияқты, әйтпесе, көріп жүрміз: облыс әкімі беделді депутаттармен, болмаса, комиссия төрағаларымен ақылдасып, мәселені ушықтыра бермей, нүкте қойып жүргендігін.

Зерделеп қарасам, қатар жүрген, дос-жаран, сыйлас азаматтардың бірінен соң бірін бірі тықпалап, өлермендік жасауы азаматтыққа жатты ма екен деген де ой қылаң ете түседі.

Оның үстіне бір беделді ағамыз -жерлесіміздің (депутат емес) іс-әрекеттері көзімізге ерсілеу көрінді: мәжіліс жүріп жатқанда, бүкшеңдеп, қарсыластарымыздың жанына барып, айналшықтап, сыбырлап жатқаны; дауыс

беру кезінде депутат болмаса да, оппоненттердің арасында жабысып, қыстырылысып, ауыз жаласып тұрғандығы, ақырында «ауылымның азаматтары ғой, шіркін, жаман-жақсы болса да» деп жанымызға келіп, бір ауыз жылы сөз айтпағаны мені осы уақытқа дейін таң қалдырады.

Әрине, кімнің болса да, қандай болмасын іс-әрекетке бармағына құқылы, шектеу жоқ, дегенмен, артымда халқым бар ғой, артымнан еретін сөз бар ғой, өкпенің орнын сыйластық басады-ау, ынтымақ үшін не істемедік деген жауап беретін кезең келеді-ау деп ойласақ, көп нәрсенің адамшылық залалынан құтылар едік.

Сонымен, үшінші сессияда төраға сайлау мәселесі шешілді. Оған нүкте қойған Сағымбай Мұқатайұлының өзі болды. Ол депутаттарға қолдағаны үшін алғысын білдіре отырып, төрағалыққа басқаны ұсынды. Шаршап, жалыққан депутаттар бұл ұсынысты қолдап, талдауға салмай-ақ, көпшілік дауыспен, сайлап тастады.

Менің ойымша, Сағымбай Медеубаевтің зор әлеуетін облыс басшылығы пайдалана алмады, мүмкін, өз тарапынан қызығушылық жоқ па-бұл да бір мәселе.

Партиялық органдардың кадрлері туралы бір екі ауыз сөз. Бұл мәселе ерекше көңіл бөлінді. Аудандық буын өкілдерінің саяси білімін, іскерлігі мен біліктілігін арттыру ісі жіті қадағалауда болды.

Аппарат қызметкерлері, бастауыш партия ұйымының хатшылары екі жылда бір рет біліктілікті арттыру және қайта дайындау курстарынан өтіп отырды. Ол курстар облыстық партия комитетінің жанындағы Саяси ағарту үйінде өткізіліп жүрді. Оны әзілдеп, «Молдыбаев академиясы» деп атауымыз, жетекшінің атымен.

Курстарда облыстық партия комитетінің хатшылары, облыстық басқарма мен мекеме басшылары әрі аудандық партия комитеттерінің бірінші хатшылары, дәріс оқитын. Кәсіби жұмыс ғана емес, басқа нәрселерден көп мағлұмат алатынсың. Мысалы, Ақтоғай, Жаңарқа, Ұлытау аудандық партия комитеттерінің бірінші хатшылары Саят Тохметов, ... Шәкенов, Сағадат Дүйсебековтың мазмұнды дәрістері есімізде.

С.Дүйсебеков ауданның экономикалық, шаруашылық жағдайларымен таныстырып, Орталық Комитеттің идеология жөніндегі хатшысы Өзбекәлі Жәнібековтің Ұлытау ауданындағы сапарын баяндап, оның Жошы хан, Алаша хан мазарларын көріп, айтқан тағлымды сөздерін әсерлі жеткізді.

Аудан басшылары өз сөздерінде аудан тарихына байланысты қызықты деректермен толықтырып отыратын.

Арасында обком партия бөлімінде практикалық семинарлар өткізіліп, өндіріс орындарына барып, партия, қоғамдық, шаруашылық ұйымдарының жұмысымен танысу әрі үйрену көп нәрсе беретін. Курс жұмысын обком партияның бірінші хатшысы қорытындылап отырды.

Оған қосымша екі үш жылда бір рет тек партия органдарының қызметкерлерінің (бөлім меңгерушілері, нұсқаушылары) облыстық семинар

кеңесі өткізіліп тұрды. Партиялық жұмыс жан-жақты талқыланып, пікірлер алмасу, құнды ойлар айтылатын, мұның бәрі партия кадрлерінің жауапкершілігін арттыруға оң ықпалын тигізетін.

Жоғары органдардың қызметкерлері жергілікті жерлерге келіп, практикалық көмек жасап, жаңаша жұмыс жасаудың тәсілін үйретеді. Осының бәрі аппарат қызметкерлерінің біліктілігін арттыру мақсатында жасалынатын.

Сонымен бірге, жалпы білім меңгерушілерінің жұмысына, олардың біліктілігін жетілдіріп, жауапкершілігін арттыру бағытында облыстық партия комитеті аса көп мән берді. Басқа бөлім меңгерушілері бұл пікірімен таласа қоймас, ұнамаса да. Мұның мәні құжаттар мен еңбекшілердің хаттарымен жұмыста жатқан болу керек. Облыстық партия комитеті тарапынан біздерді тексеріске тартып, біліктілігімізді арттыруға ықпал етіп отырды. Мысалы, 1985 жылы облыстық партия комитеті бюро мәжілісіне «Ақшатау кен комбинаты партия комитетінің еңбекші хаттарымен жұмысы туралы» мәселені дайындауға қатысып, Ақшатауда бір жетідей болдық.

Жоғарыда айтылған шараларға қатысуымызбен қатар, біздер жалпы бөлім меңгерушілері үшін облыстық партия комитетінде жылына екі рет арнайы семинар-кеңес өткізіліп отырылды. Обкомның жалпы бөлімі бірнеше секторларға бөлінеді: әрбір сектор өз талабын қойып, емтихан алғандай, жауаптарымызды тыңдайтын, сонымен бірге, аупарткомнан келіп түскен құжаттардың (хаттамалар, жауап-хаттар, ақпараттық хаттар, т.б.) сапасына, орындалу мерзіміне талдау жасайды.

Бөлім меңгерушісі Сазоненко Надежда Федоровна, нұсқаушылар Давыденко, Ақылбек Шайхин, Болат Дүйсенбаев, Кузнецова ..., Мереке кемшіліктерімізді анық көрсетіп, ақыл-кеңес беретін. Облыста бөлім меңгерушілері болып Сони́на ..., Тиышбек Тяжиндер істеді.

Н.Ф.Сазоненко-байсалды, істі ұйымдастыра білетін адам еді. Жезқазған, Қаражал қалалары мен Жезді, Жаңарқа аудандарында өткен семинар-кеңестер жоғары дәрежеде өтіп, біз неге солай жасамасқа деген ой туғызатын.

Оның үстіне, жергілікті жерге арнайы келіп, практикалық көмек көрсету-жоғары партия органдары қызметкерлерінің міндеті болатын.

Орталық комитет өзінің нұсқамалық хаттары, тексерістерінен басқа, жалпы бөлімнің жұмысын жандандыруға үнемі назар салып, іс жүзінде көрсете білді. Екі мысал:

80-жылдардың орта кезі болу керек, Ақмола қаласында қалалық-аудандық партия комитеттері жалпы бөлім меңгерушілерінің өңірлік (региональный) семинар кеңесі болып өтті.

Оған Солтүстік Қазақстан, Қостанай, Ақмола, Көкшетау, Шығыс Қазақстан, Семей, Қарағанды, Жезқазған облыстарынан қалалық және аудандық партия комитеттерінің жалпы бөлім меңгерушілері қатысты.

Семинар жұмысына СОКП және Қазақстан Орталық комитетінен жауапты қызметкерлері қатысты. Пленарлық жиналыстан кейін облыстық

партия комитетінің оның жалпы бөлімінің жұмыстарымен кеңінен таныстық, пікір алмастық.

Ертеңінде Алексеев ауданына аттанып, жергілікті жердің жұмысымен танысып, көп мағлұмат алдық.

Семинар-кеңес жұмысының басынан аяғына дейін Целиноград обкомының екінші хатшысы Тәуекенов жүрді.

Есте қаларлық жиын 1983 жылы болды. Сол жылдың 30-мамыры -2 маусымы аралығында Алматы қаласында, Орталық Комитеттің Фараби кешесіндегі, қазіргі Тәуелсіздік алаңында орналасқан ғимаратында өткен қала — аудан партия комитеттері жалпы бөлім меңгерушілерінің республикалық семинар-кеңесі өтті.

Шараны өткізуге үлкен мән берілгені көрініп тұрды: келген қатысушыларды Орталық комитеттің кезекші жеңіл көліктерімен қарсы алып, шығарып салды.

«Алматы» қонақ үйінде орналастық. Төкен Ахметбеков (Ақтоғайлық) екеуімізге бір бөлме тиді. Төкен - ширақ азамат қой, Алматыға келерден біраз күн бұрын, Ақтоғайдан телефон шалып: «Мәке, Алматыға барамыз ғой, құр қол бармайық, мен ет жағына, сіз басқа жағына ие болыңыз. Делегация мүшелеріне барған соң, бір дәм беруді ұйымдастырайық» деді. Құп алдым.

Айтқанындай, келген күні үстел қойып, дастархан жасадық: түтінделіп, қақталған мейіздей барлық мүшелері бар қойдың еті, қазы-қартасы, басқа да дастарқан мәзірі бар, жақсы бір отырыс болды. Қатысқандар ішінде облысымыздан барған жеті аудан, төрт қаланың бөлім меңгерушілері және бізді бастап апарған облыстық партия комитетінің жалпы бөлім және қаржы бөлімінің меңгерушілері болды.

Ертеңіне Орталық комитеттің ғимаратына қарай ағылдық. Тіркеліп, акт залына жайғастық. Зал төбесі шаңырақ тәріздес, күннің ыстығына қарамастан, ауасы кең, тыныс аларлық, акустикасы тамаша.

Дәл сағат 10 болды-ау дегенде, СОКП Орталық Комитетінің бюро мүшесі, Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы Димаш Ахметұлы Қонаев бастаған ОК-тің бюро мүшелері, СОКП ОК-нен келген жауапты қызметкерлер келе жатты. Орнымыздан тұрып, сәлем жолдағандай болдық.

Семинар-кеңесті кіріспе сөзбен Димаш Қонаев ашты. Ұзын бойлы, алып денелі, еңселі, келбетті, жылы жүзді. Екінші рет көруім, сөйлегенде, жорға аттай ағылып кетеді, «р»-ді бір түрлі айтады, «картавить» ететін сияқты аздап, көзіміз сол кісіде.

Баяндама жасау үшін сөзді Орталық Комитеттің хатшысы (өнеркәсіп бойынша) Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевқа - болашақ президентімізге берді. Орта бойлы, мығым денелі, сөзі анық, бір жарым сағаттай сөйледі.

Баяндамадан кейін жарыссөз басталды. Біздің облыстан Балқаш қалалық партия комитетінің бөлім меңгерушісі Петрова ... сөйледі. Орталық комитет өкілі, басқа да лауазымды адамдар сөйледі.

Солардың ішінде, Ұлттық Қауіпсіздік комитетінің төрағасы, генерал-лейтенант Закаш Камалиденовтың бір сөзі есімде қалыпты. Ол өз сөзінде құжаттармен жұмыста қырағылықты күшейтуге тоқтала келіп, қағаздарды (яғни құжаттарды) жою үшін өртеген кезде, оны күлін шашып жібермей, орнында қалдыратын болсақ, барлау қызметі тиісті құрылғылары арқылы күл болып жатқан қағазды түймедей ұшынан бастап, қайта қалпына келтіре алады яғни онда не жазылды-оқуға болады дегенді айтты.

Осы сөзді естігенде, дір ете түстік.

Нақты айтсақ, көптеген құжаттардың сондай айтарлықтай, құпиялылығы жоқ еді.

Пленарлық мәжілістен кейін Орталық Комитет жалпы бөлімнің, оның секторларының жұмыстармен таныстық. Құжаттарынан толтыру рәсімдерінің сапалығы, ақпарат берудің сауаттылығы, жалпы алғанда, іс жүргізу мәдениеті көзге ұрып тұрды. Қызметкерлерінің біліктілігі, оргтехникалық мүмкіндіктері, жұмыстың салаларға бөлініп, әркімнің бір бағытқа ғана жауап беруі, оның сапасын қамтамасыз етті.

Үзілісті пайдаланып, ғимараттың ішін араламақ болып, екінші қабат болса керек, күзет адамынан бірінші хатшы қай жағында отырып, жұмыс істейді деп сұрағанымда, ол «Г» әріп тәрізді орналасқан қабаттың терістік жағын көрсетіп, мына крылода (тұтас бір кабинеттер дәлізі) - Димаш Ахметұлы, екінші крылода - екінші хатшы (Мирошхин болу керек) жұмыс жасайды деді. Басқа да сұрақтарыма жауап берді, жүріп тұруыма ескерту жасалмады. Бұл да бір - сол уақытқа тән кеңшілік еді. Кешкісінде театрға бару ұйымдастырылды.

Ертеңінде семинар-кеңеске қатысушылардың топ-топқа бөліп, маңайындағы қала-аудандарға жіберді, мақсаты-жергілікті жердің жұмыстарымен танысу.

Мен Жамбыл ауданына баратын топтың арасына түстім, орталығы — Ұзынағаш. Бізді орта жастағы, келбетті келген азамат-аудандық партия комитетінің біріншісі хатшысы қабылдап, аудан өмірінен мағлұмат берді. Партия комитетінің жұмысымен танысып болғаннан кейін, алып ақынымыз Жамбылдың мұражайына апарды: әдемі салынған ғимарат, алдында үкіметтің ақынға сый етіп берген жеңіл көлігі «ЗИМ» машинесі. Баласы Тезекбаймен кездесіп, әңгімесін тыңдадық, кішігірім сувенир алдық.

Ауданмен танысуымыздың арты биресми кездесуге айналып, әңгіме-дүкен құрылып, көңілді отырысқа айналды.

Одан кейін Орталық Комитетке қайта жиналып, секциялар мен практикалық жұмыстардағы көрген-білген, ескертпелер жинақталып, бұл жұмысқа жауап беруші адамдар сөз сөйледі.

Қорытынды мәжіліс ұзаққа созылған жоқ, тиісті ұсыныстар айтылып, жұмысын аяқтады. Қатысушылар - бөлім меңгерушілері, бұл семинар кеңестен, үлкен әсер алып, жауапкершілік жүгін арқалап қайтты.

Жалпы бөлім меңгерушісі, сонымен қатар, обком партияның қаржы шаруашылық бөлімінен тығыз байланыста жұмыс істедік. Оның меңгерушісі Тоқтамыс Жүсіпұлы Асанов өз ісіне аса жауапкершілікпен қарайтын азамат еді.

Қаржы мәселесі, көлік, ғимаратты жөндеу, жұмысқа қажетті құралдар, қызметкерлердің демалысын ұйымдастыру - бәрі осы азамат арқылы өтіп, шешімін тауып отырды.

Уақыт өтіп жатты. 80-жылдардың соңы, 90-жылдардың басы. Дүние бір өзгерістің алдында тұрған сияқты, не өзгеріс күтіп тұр, өз басым аз уақыттың ішінде кеңес үкіметі құлап, коммунистік партия биліктен айырылады - ау деген ой қаперімде жоқ.

Өзгеріс боларын сеземіз, бірақ, ол өзгеріс түп-тамырымен жою емес, басқа сапаға, басқарудың жаңа түріне ауысу арқылы жүзеге асатындай болып көрінеді.

Тыныштық. Жұмыста бұрынғы қарқын жоқ, күні-түні ақпарат сұрайтып облыстық партия комитеті қызметкерлерінің тарапынан мазалау сирей бастады.

Айлық жүріп жатыр, бірақ, істеген жұмысыңа көңілің толмайды. Бұрын бітпейтін шаруадан жалықсаң, енді сұрауы жоқ шаруаны істегің келмейді, бос мағынасыз өмір кеңістігі құрала бастады.

Ой түсті: біраз қызмет жасадым, рахмет, енді мамандығыма кетейін, ешқандай лауазымның қажеті жоқ. Жалпы бөлімнің меңгерушісі қызметі бір күнде тастап, кетіп қалатын жұмыс емес, оның алық-берік нәрселері көп: қаптаған құжаттардан бастап, мөр мен сейф, ондаған штампқа дейін. Ең бастысы- облыстық мұрағатқа тапсыратын құжаттарды дайындап кету.

Осы жәйттерді саралап, аяқ астында айтқан болмайын деп, 91-жылдың бас кезінде (ұмытпасам -7 наурыз) маған маусым айында еңбек демалысын беріп, одан әрі қарай жұмыстан босатылды деп есептесін деп шешім қабылдау жөнінде өтінішімді бердім.

Сағымбай Мұқатайұлы өтінішімді алып, ауызша айтқанымды тыңдағаннан кейін, бірнеше қызмет ұсынды. Рахметімді айтып, мамандығым бойынша оқытушылыққа жіберуін сұрадым, ақырында, түсінді, келісті.

Сонымен, алық-берік құжаттарымды дайындап, өтінішіме қарай демалысқа шықтым, жұмыстан босадым, істерді Төлеутай Софинге тапсырдым. Одан кейінгі оқиға белгілі- ГКЧП, саяси оқиғалар, өзгерістер.

Демалыста (тамыздың соңы болу керек) ұжымым шақырып алып, сый-құрметтерін жасады. Әріптестерім әзілдеп: «Жалпы бөлімге келген құпия құжаттарды (өкіметтің құлайтыны жөнінде) тығып тастап, кетіп қалдың ғой, бізге - қеткенімізде сый-құрметті кім жасайды» дегендеріне күліп жатырмыз.

Иә, күлкінің аты күлкі, әзілдің артында үлкен алаңдаушылық бар еді: заман қандай болатын, пәлен жылын, өмірін қызметке арнап, ертеңгі күн қалай қабылдар екен деген сияқты ой, өзгеріс оңай шаруа емес екен. Орта буынды қызметте жүріп, көптеген адамдармен кездестім, жүздестім. Аудан басшы қызметкерлерінен басқа, облыстың барлық басшыларын көрдік, сөзін

тыңдадық-сабақ алдық, адамдармен қалай қарым-қатынас жасау керектігін үйрендік.

Қай заманда болсын, сынға ілікпей қалған басшылар болған емес. Солай десек те, сол кездегі басшылардың ерекшелігі-олардың қарапайымдылығында, халыққа жақын тұрғандығында.

Облыстың басшылары, оның ішінде, облыстың бірінші хатшысы мен облисполком төрағаларының үсті - басы шаң - тозаң болып, бармайтын қыrmаны, қыстағы, мектебі қалмайтын.

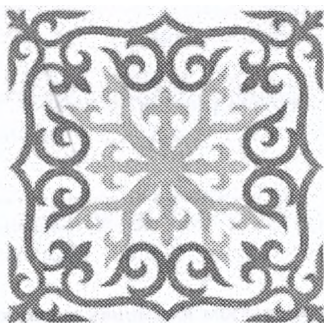
Мысалы, аудан мұғалімдерінің тамыз конфернециясының жұмысына обком бірінші хатшысы Константин Семенович Лосеевтің қатысқанын көрдім.

Олардың қызметіне, ісіне тас лақтыру оңай, мәнін түсіну қиын.

Еске алдым біраз азаматтарды: бірімен сырлас болдық, бірге қызмет атқардық, түсініспей қалған кездеріміз де болды, бірақ, қызметімізде бірлесіп, атқаруға күш жұмсадық, қарсы пікірлер де айтылды, бірақ, сыйластық қалды. «Бес саусақ бірдей емес» дегендей, әркімнің өз ойы, іс-әрекеті, мінез-құлқы болды: біреуге жағады, біреуге жақпайды.

Қандай жағдай болса да, қолымыздан келгенше, адамдық қалпымызды сақтауға, ауызбіршіліктің болуына, қоғамға қызмет еттік. Қоғамға сын көп, ол сын бізді де айналып өтпейді.

Десекте, ол да бір - өмірдің бізге берген аздаған сынағы, тағдырымыз еді.

9 -тарау

М. Горький атындағы мектепте

91-жылдың тамыз айының бас кезі. Тиісті бұйрығымды алып, мектепке барып жүрдім.

Сабақ та басталды. Педагогикалық кеңесте мұғалімдердің жүктемесі бөлінгенде, маған тарих пәнінен 6-8 сағат жүктеме тиді. Мұны түсінуге болады: тарих пәнінің сағаты көп емес, оның үстіне, бұл пәнді бұрыннан оқытып келе жатқан байырғы мұғалімдер бар, олардың да отбасы бар дегендей.

Не істеу керек? Бұл жүктеме жеткіліксіз, отбасыңа не апарасың? Осы жағдайымды түсініп, ескерген болу керек, оқу бөлімі әдістемелік кабинетінің меңгерушісі міндетін қоса атқаруды ұсынды- қабыл алдым. Тиесілі бағытым бойынша жұмыс істей бастадым. Арасында Қаражал қаласында өткен меңгерушілердің семинар жұмысына қатысып, барып келдік.

Ауыл жағдайында, әрі сабақ беріп, әрі оқу бөлімінде жұмыс істеуді екі жаққа да зияны тимейтіндей етіп атқару - оңай шаруа емес. Қала жағдайында бұл шаруа жеңілірек, өйткені, жұмыс шеңбері қаланың ішінде. Негізінде, әдіскер болсын, нұсқаушы болсын, сабақ жүргізгені - дұрыс нәрсе, теория мен практиканы ұйымдастырудың тамаша тәсілі.

Қазан айының басында мектебіміздің директоры Айман Жәкенқызы жолдасы Әбікен Исиннің Жаңарқаға прокурор болып ауысуына байланысты, жұмысын тапсырды. Айман Жәкенқызы - тәжірибиелі басшы болды, мектеп ұжымының күш-жігерін, білім сапасының артып, тәрбие жұмысының жандануына үлкен ықпал етті.

Орнына ұсынылған адамдар бас тартқан болу керек, таңдау маған түсті. Басында бас тартуымның басты себебі: ұжым- аудандағы ірі педұжымдардың бірі, екінші - жылдар бойы мектептің жылу жүйесі қалыпқа келтірмей қойылды.

Ғимарат болса үлкен, жылудың қалыпты болмауы-оқу-тәрбие жұмысын жүзеге асыруда көп кедергі жасайды. Тоңып отырған мұғалім қалай сабақ берсін, тәрбиелік іс шараларды қалай жүзеге асырсын; бала сабақты қалай тыңдайды.

Аудан басшысы, аудандық кеңестің төрағасы Сағымбай Мұқатайұлы шақырып алып: «Марат Исабекович, М.Горький мектебіне басшылыққа барыңыз, тәжірибеңіз бар» деп ұсыныс жасады.

Бір жағынан, екі жұмыстың басында жүре бергенім де дұрыс емес шығар деп, екінші жағынан, мектептің проблемасынан да қорқыңқырап, ойымды мектепке жылу жүйесін жөнге келтірмей, оқу-тәрбие жұмысын талапқа сай жүргізіп, жандандыру мүмкін еместігін алға тарттым.

Аудан басшысы бар көмегін аямайтынын білдірді, мен болсам, ұсынысты қабылдадым. Жұмысқа кірістім. Кадрлер жағынан тапшылық жоқ. Сақадай сай: тәжірибесі мол ұстаздар мен жас мұғалімдер де баршылық.

Оқушылар контингенті жеткілікті. Ең бастысы- қалыптасқан, ойы да ісі де бір арнаға тоғысқан; өзара байланыстығы жарасақан, бір-біріне көмекке келуге дайын тұрған педагогикалық ұжымның келбетін бірден сезіндім десем артық болмас, әрине, бұрыннан да оларды білетінмін.

Бәрі жақсы-ау, бірақ шаруашылық жағынан шешімін күтіп тұрған жәйттар алдымнан шықты, ол: жылу жүйесін қалпына келтіру, мұғалім, балалардың жүріп тұруларына мұң болған ауқымды сазды-батпақты жерге тас қиыршығын төгу, мектеп ғимаратының терезелерін бүтіндеу, сыртына рең беру.

Жалпы, мен өзім сөзге «жақындау» болғаныммен, шаруашылық жұмыстарға келгенде, мықты емеспін, бірақ, аталған жұмыстардың бәрі де өз шамасында орындалды.

Адамның ісі адаммен дегендей, көз көрген азаматтардың көмегі және аудан басшымыздың уәдесінде тұрып, қолдауының арқасында іске асқан шаруалар.

Әрине, жылу жүйесін дайындау ісі менен де бұрын басталған екен, бірақ, ол көңілді көншітпеді: құр тазалап, сыртын сылап-сипаумен шектелген, жаңа «универсам» қазандықтар құру қажеттілігі туды. Осы шаруаны жүзеге асыруға сол кездегі райкомхоздың басшысы Қуаныш Исатайұлы Омаров бел шешіп кірісті. Оның әр жермен байланысы мықты жігіт еді, жоқтың бәрін іздеп, жөндеушілерді тауып, іске жұмылдырды.

Жұмыс қатты қарқын алып жатқанда, ол басқа жұмысқа ауысып кетті. Орнына тәжірибелі басшы Шәкір Бәкірұлы Қасымов келді. Мамандығы инженер болған Шәкір Бәкірұлы ойланып-толғанбай жатып, жөндеу жұмысын ақсатпай, бітіріп өзі қатаң қадағалады.

Бірге жүрдік. Түннің бір уағына дейін жүреміз. Ақыры, толық жөндеу жұмысы аяқталып, іске қосылды.

Әурешілдік енді басталды. Біресе төбесінен, біресе мектеп ішінде, бір жағында қысым жоқ, бір жер жарылды, бір жерде жылу жоқ.

Тағы да екі-үш күн әуре-сарсаң.

Қолымды да жаралап алдым, тыюковой сымның ұшына тиіп кетіп, «заражение» болып, ісіп кетіп, операция жасаттым. Тыртық қалды ескерткіш болып.

Ақыры жылу ісі аяқталды: кештеу қосылды, жылу барлық бөлмелерге, дәліздерге бір қалыпты кетті. Бұл-жақсылықтың бастамасы болды.

Осыны айтқанда, Қуаныш Исатайұлы мен Шәкір Бәкірұлының еңбектері еске түседі. Кейіннен комхоз бастығы болған Әділ Смағұлұлы да көп көмек көрсетті.

Мектептен біраз уаыт қол үзіп қалғанның орнын толтыру үшін мұғалімдердің, кабинет меңгерушілерінің жұмыстарымен танысу көп мағлұмат берді. Танысу барысында қалыптасқан жұмыстың стилі бар екеніне көзім жетті әрі қуантты.

Биология (Гүлжан Молдақметова), орыс тілі (Любовь Ивановна Стицун, Клара Ділдәшқызы), шет тілі (Алла Васильевна Ободовская, Мейрамкүл Кәрсембайқызы Медиева), қазақ тілі (Қарлығаш Әбенқызы, Ләззат Баданқызы, Бақыт Арыстанбекова), тарих (Қайкен Нұрбекқызы, Тәжібаева), математика (Нұрқайша Ағзұмқызы, Айман), химия (Тілеукен Шақықызы), (компьютер) Қайрат Мағрамов, кабинеттерін жабдықтауда, дидактикалық материалдар дайындауға мұғалімдердің ұзақ жылдар тынымсыз еңбек еткені көрініп тұр. География (Елизавета Мақсұтқызы) кабинетіндегі оқыту материалдарының көптігі, тақырыптарға қарай жіктеліп, топтастырылуы айтарлықтай жолға қойылған. Кітап қорын да жетекшілікті - Рымкеш Нұртазина жетекшілік етті.

Сонымен қатар, Жексембина Зылиқа (география), Елена Витальевна Сафонова (орыс тілі), Раиса Әлиакпарқызы (орыс тілі), Галя Маясарова (география), Ляззат Бигожина (математика), Гаухар Тұрсынқызы (орыс тілі), Жанна Васильевна (физика), Бәли Аханова (физика), Венера Отыншина (биология), Нұрлан Құлынбаев (автодело), ... Тәжібаева (тарих), т.б. оқушыларды заман талабына сай оқытты, тәрбиелеуде үлкен еңбек сіңірген ұстаздар.

Кейін талапқа сай сурет кабинеті (Талғат, Мұрат, Ербол) жасақталды. Дене шынықтыру сабағы, спортзал (Марал Момышұлы, Серік Кәрсембайұлы, Тәңірберген Айтжанов) қызықты іс-шаралар өткізу алаңына айналды. Кәсіби деңгейі жоғары ұстаздар көп еді. Тоғызқұмалақ ойынының дамып өрістеуіне Құрал Әміровтың қосқан үлесі мол.

Сабақтарына, әдістемелік кеңестеріне қатысу арқылы көп нәрсені үйрендім, неге көңіл бөлу керектігін бағамдадым.

Мектеп базасында бірнеше рет аудандық семинар өткізілді. Қазақ тілі, биология пәндері бойынша өткізілген шаралар жоғары деңгейде өткізілді.

Қазақ тілі кабинеті қайта жасақталып, биологи пәні ұстазының бұлбұл құстай сайрап, көтеріңкі көңіл күйде аудан ұстаздары үшін өткізген ашық сабақтары есте қалды.

Аудан мектеп директорларының сайысында олар сабақ берді. Бір езу тартқызатын сәт есімде: Мұқтар мектебінің директоры Қуат Қайырбеков қазақ тілінен ашық сабақ жүргізіп жатыр. Директоры, қонақтар қатысуда. Материалға байланысты мұғалім оқушыларға жұмбақтарды ұсынып, шешуді сұрады. Бірінде ол: «Есікті ашсаң, төрге шығатын, ол не нәрсе?» дегенде, Төлегенұлы (5-ші сынып оқушысы болу керек) орнынан атып тұрып, «Ол-қонақ» деді.

Бәріміз күліп жатырмыз, сөйтсек шешімі «жел» екен. Баланыкі де дұрыс-нағыз қазақы жауап. Жалпы, мектебіміздің балалары ашық, өзін-өзі емін-еркін ұстады, талантты болды, ол бір- жеке әңгіме.

Жылудың жыры біткенімен, басқа әндер басталды. Әр заманның бір дерті, жаман әдеті болады екен, балалар ма, басқалар ма, сондай бір жаман қылықтардың бірі-терезе сындыру болды. Өтіп бара жатып, не дискотекамен қайтып бара жатып, тас лақтыра салады- әрі қарай белгілі.

Күн болса, суыта бастады. Терезелерді бүтіндеуде «Просторное» мен «Ақшоқы» шаруашылықтарының басшылары жәрдемдесті, арнайы ағаш қорапқа салынып, бекітілген шыныларды жіберіп бақты; жұқалары жолда үгіліп, қалықтары аман-есен жетіп жатты. Бүтіндеуге балаларды да қатыстырдық, бірте-бірте бұл жаман істен арылды.

Күзде жер лайсаң. Әсіресе, мектептің әжетхана, спорт алаңына және жылу қазандығына барып келу-қиынның қиыны. Бір жиында мұғалімдер: «балалар әжетханаға (мектептен біраз жерде болатын) жете алмай, батпаққа түсіп кетуде, каникулда (күзгі) шлактар, ұсақ тастар төгіп, олар жүре алатын бірізді жол (дорожка) төсейікші, соны ұйымдастырыңызшы», деп ұсыныс жасады.

Ойланарлық шаруа. Қолмен тасығанмен бітпейді, бір жаңағы аталған нысандарға баратын батпақты жерлерге бірдеңе төксең, бекіту керек. Кейбір жұмыстың сәті болады. Сағымбай Мұқатайұлына жағдайымызды айтуым мұң екен, орынбасары Өмірбек Жампозовты (құрылыс бөлімі) шақырып, пәлен жердегі карьерде жүрген көліктерді пайдаланып, айтылған алаңға қиыршық тастарды төктіріңіз деді. Сәтін салды, мұндай тез орындаған жұмысты сирек көруім: ертеңінде «Камаздар» ағылып-келіп, аулаға қиыршық тастарды үздіксіз тиеп, әкеліп, жүз шақты рейс жасаған шығар, артынан бәрін жайып, таптақызды.

Келесі жылы асфальттатамыз деп те уәде берді, одан кейін әкімдік органы келді, асфальт түгіл, жүргізушілердің еңбек ақысы жырланып, әзер берілді. Дегенмен, жайылған ұсақ қиыршық тастар келе-келе тапталып, асфальттан кем болмай, қызмет етіп келеді. Бұл шаруа ұсақ көрінгенімен, азаматтардың ықласы мектепке түзу болғандығын айтқым келеді.

Қамқорлықтың үлгісін біздің шептік мекемеміз. «Казсельхозтехника», оның басшысы Құрманғазы Әшімұлы Әміров көрсете білді. Бұл азамат айтқан, сұраған тілегімнің біреуін жерге тастамады. Ол кезде бояу (еден, есік-терезе сырлайтын) деген бір қат дүние болатын. Құрманғазы Әшімұлы облыстық «Сельхозтехника» арқылы сұраған бояу түрлерінің бәрін алғызды. Ақадырдан шышка алдырып, жаз айында мектептің терезелері сырланды. Оқу бөлімінің өзі де бояуларды біз арқылы ала бастады. Оның үстіне, отын-суға байланысты көмек сұрағанымызда, «Сельхозтехника» басшылығы қолымызды қақпады. Қарапайым азамат болды: жүктерді өзі қоса жүгіріп, артысатын, түсірісетін. Бұл жәйтті ерекше ризашылықпен айтқым келеді.

Бастауыш сыныптарда кіл мықты ұстаздар отырды. Балаларымыздың еркін де білімдерінің сапалы болуы - олардың бастауышта алған тәрбиесі мен білімнің нәтижесі еді.

Өзім де еңбек жолымды бастауыш сыныптан бастағандықтан ба, олар жаныма жақын болып көрінеді. Сабақтарына, барлық сабақтан тыс шараларына қатысуға тырысамын, бірге тамашалаймыз, бірге талдаймыз.

Бұл жерде бастауыш сыныптардың ұстаздары Светлана Қыбышқызы, апалы-сіңілі Томастар, Зинаида Анатольевна еңбегін ерекше атап өтуге болады.

Олар шәкірттерге тәрбие мен білім берудің нағыз үлгісін, үлкен жауапкершілікті көрсете білді. Сабақтары жанды өтуші еді, балалар бейнебір спектакль қоюға қатысып, білім сайысын өткізіп жатқандай болатын. Балалар бәсекеге түсіп, бірінен бірі немесе бір тобы бір тобынан озуға күш салатын.

Бірде сабаққа қатысып отырғанымда: мұғалім (Лиза Томас) балаларды екі топқа бөлді. Тақтаға есепті тең жазып, екі жағына бөліп, топтарға жарыса шығаруды тапсырды. Бір жолды шығарады, орнына отырады, келесі бала шығады. Жанталас. Бір уақытта бір топтың баласы есепті шығаруда кібіртіктеп, тоқтап қалды. Мұны көріп отырған Костя Ободовский орнынан ұшып тұрып, терлеп-тепшіп, алаулап, маңдайындағы терісін жеңімен сүртіп жатып; «Бітті, біз жеңілетін болдық қой» деп отыра кетті, қапаланып.

Осы көрініс есімнен кетпейді. Кең маңдайлы, келбетті, төгілген шашы бар, мейірімді жүзі жадында қалды, өкінішке орай, оны осыдан кейін көруге тағдыр маған жазбапты.

Қазақ бастауыш сыныптары да ашыла бастады. Оның мұғалімдері Жанар, Нағима, Нұргүл, Сәулен. Қазақ бастауыш сыныптарында да оқушылардың сапалы білім ала алатынын дәлелдеді, әсіресе, ұлттық тәрбиенің негізі қазақ мектебінде екенін ата-аналар ұғына бастады. Бастауышта, кейіннен ұзартылған топта Тиыштық Нұрбекқызы жемісті еңбек етті.

Жанар оқыту шеберлігі жоғары еді, кабинетті жасақтауы, ұлттық дүниелер (киіз үй макеті, т.б.) мүйісін ашып қоюы ерекше көзге түсетін, сабақты өткізу шеберлігі: тәсілі, балалармен қарым-қатынасы, дауысы, өлеңі - бәрі жиналып, болашағынан үлкен үміт күттіретін ұстаз болып, қалыптасып келе жатты.

Бастауыш блогында (бірінші қабат) өмір қызып, қайнап жататын. Үзіліс кезінде де неше түрлі ойындар ұйымдастырылып, ән салып, би билеп жатқан балаларымызды көргенде, қоса жүріп, қол ұстасып, бірге ән салып, билегің келеді, солай да істейтінбіз.

Сыныптан тыс шаралар қалай өтеді дейсіз?! Мазмұны әр түрлі, әрі қызықты шараларды өткізуде Светлана Қыбышқызы, Зинаида Атанольевна, Жанар жалығуды білмейтін. Шара өтетін жері мектепке кіре берістегі оң жақ қуыс (дәліз): кең, әрі қолайлы, өзімізге әйтеуір, осылай көрінді. Орындықтар қойылады, сахна безендіріледі, басталады, шарықтау шағына жетеді-ғажап әсер алып, балаларыңның мәз болып, күліп қатысқанына, өнеріне біліміне риза боламыз.

1969 жылы Ақшатау поселкесінде бір жетілік оқыту-практикалық семинарда болып, оның мектептерінде, әсіресе, орыс бастауыштарындағы оқу, тәрбие жұмысын көріп, таң қалғаным бар еді.

Сол көргенімді біздің бастауыш сыныптың ұстаздары іс жүзінде қайталағандай болды, мұндай нәрсені көре білу керек, түсіне білу керек.

Осындай, ісіне адал да берілген ұстаздардың арқасында тәрбие жұмысы да жандана түскендей болды.

Алғашқы шаралардың бірі-«Қыз сыны» байқауы болды. Ұйымдастырушылар: Қарлығаш Әбенқызы, Бақыт Арыстанбекова, Ләззат Баданова. Шара өте әсерлі өтті: қатысушылардың ұлттық нақышта сөйлеуі, жүріс-тұрысы, өлеңі мен биі, түрлі тапсырмаларды орындауы, ең аяғы ұлттық киімі жарасып, сахнаға шығып, көпшілік алдында өнер көрсетуі ұмытылмастай әсер қалдырды, жақсы бастамалардың тууына себеп болды. Ару қыздар атанған балаларымыз Айнұр Түсіпова, Айгүл Мақсұтқызы, Қасымова - қазір әр қайсысы әр салада қызмет етіп, абыройлы жүруде.

Сыныптан тыс шаралар бірінен соң бірі қызықты өте бастады. Ондай шаралардың басы қасында Дина Искәндірқызы (тәрбие ісі жөнідегі орынбасар) жүрді. Ол-талантты, ұйымдастыру қабілеті зор, бастамашыл еді. Тың идеялар айтатын. Өзі де өнерлі, домбыраның құлағында ойнайтын: күй тартқанда, оның әсерлі әуенімен жарасты қиған қалың шашы қоса бір үйлесім тапқандай, тербеле жоғары қарай, толқын көтерілгендей, кең маңдайы ашылып, бір ғаламат бейне көз алдыға келетін еді. Оның басшылығымен мектеп ұжымы аудан жұртшылығының алдында Мәдениет үйінде шығармашылық есеп беріп, жиналғандарға ән мен биден, түрлі көріністерден-қойылымдардан шашы шашты.

Аса жауапты шара - оқушылардың өзін-өзі басқару, яғни мектепті басқару күні өткізілді. Ұжым ұзақ дайындалды, мектеп бір күн бойы оқушылардың қарауына берілмекші. Директор, оның орынбасарлары, сынып жетекшілері, пән мұғалімдері- бәрі өздерінен - оқушылардан.

Мерзімі (қыс болатын) келді, сабақ басталды, білік қолдарына тиді. Мектепте бір ғажап өзгеріс: оқушыларды танымай қалдық. Әсіресе, «мұғалімдері», аяғына, үстіне кигендерін көрсеңіз: тап-таза, әсіресе, қыздардың жүрісі, табандарының тықылы, қолтықтарында папка, журнал, сабақ жоспары, жүздері салтанатты. Ұлдарымыз да қалыспаған: ақ көйлек, қара костюм, галстук таққан, «жігіт» дерсің. Біз, мұғалімдер «оқушы» ретінде қатысып жүрміз, кейде, сабақтан қашып кеткен боламыз, сабағына аздап кедергі де жасаймыз қасақана, мақсатымыз - олар да сабақта өзін дұрыс ұстай алмаудың не екендігін білсін дегендік.

Бұл шара ың-шыңсыз өтті. Аяғы өздерінің ұйымдастыруымен дискотекаға ұласты. Оқушылардың есінде қалды, бір сәт болса да, жауапкершілікті сезінді.

Бірде, Дина Искәндірқызы оқушылар арасында ережесі жоқ футбол жарысын өткізуді ұсынды. Ол қандай футбол, несімен қызықты деп сұрап едім, тәптіштеп түсіндірді. Көз адыңызға елестетіңіз: балалар кәдімгідей екі командаға бөлінеді, бірақ, ешқандай ережеге бағынбайды, үстіне не кигісі келсе, соны киеді, яғни әлем-жәлем, допты аяғымен тебеді ме, әлде қолымен алып жүре ме, тіспен алып жүре ме - бәрібір. Әйтеуір, гол соқса болды. Өлең де, би де неше түрлі импровизация араласып кетуі мүмкін. Нағыз шоу-бағдарлама, ойын-күлкі, тамашаны тамашалаудың бір қайталанбас түрі еді.

Сол кезде мектебімізде практикадан өтуге келген болашақ ұстаз Кәрсембайқызы аз уақыт ішінде, мектептің жұмысына белсене араласып, тамаша шаралар өткізді. Үлкен дәлізде жиналыс, оқушыларымыз жаңа бір стильдегі, өзге жұрт элементтері бар, ұлттық сипатты сақтай отырып, көрсетілген қойылымдарды тамашалайтын.

Спорттық шаралар ауқымды өте бастады, әсіресе, спортшы қыздарымыз, волейболдан ешкімге дес бермейтін, ойын барысында көрсеткен шеберліктері таң қалдыратын.

Бұрыннан жүргізіп келе жатқан ұлттық ойын - «Тоғызқұмалақты» әрі қарай дамыту үшін аудандық оқу бөлімі арқылы бір ставка бөлгізіп, жетекшісі Құрал Әмірұлының толыққанды жұмыс жүргізуіне жағдай жасалды.

Орынбасарларым: оқу ісі бойынша - Нина Ағзұмқызы, тәрбие ісі бойынша - Секер Мұқтарқызының еңбектері ерекше болды. Барлық жұмыста екеуіне сүйендім. Қызметтерін адал атқарды. Өтірік айтпайтын, тапсырманы қалтқысыз орындауға тырысатын, жиі ақылдасып, шешімді бірге қабылдайтынбыз. Екеуі де - мақтауға лайықты жандар.

Өз арамызда ақылдаса отырып, ұстаздардың біліктілік санатын арттыруға көңіл бөлдік. Бұл мәселені ол кезде мектеп ұжымының өз құзырында болғанын пайдалана отырып, ұзақ жылдар еңбек еткен және озық ойлы, іскер мұғалімдердің категориясын дер кезінде көтеріп алды. 1991 жылы мектепте жоғары санатты - үш қана мұғалім болса, енді ұстаздардың басым көпшілігі жоғары немесе бірінші санат дәрежесін алды.

Бұл шара сенімділік әрі белсенді әрекет туғызды. Мектеп ұжымы барлық аудандық шараларға (оқу- тәрбие саласын есептемегенде) белсенді ат салысты.

Сенбіліктер, Наурыз тойын өткізу, Шортанбай жыраудың мерейтойын өткізу (суретші - ұстаз Талғат Базылұлы үлкен полотноға салған ақынның бейнесі тау шыңына ілініп, менмұндалап тұрды емес пе) сияқты шараларға өз үлестерін қосты, әкімдік ортақ жұмысқа тартып отыратын.

Аудан әкімі Қасымбек Медиевтің жұмыс стилінің бір ерекшелігі - барлық аудан мекемелерін - ірілі, кішілі болсын - бастарын қосып, бір іске жұмылдыра білетін әрі оның қиын-қыстау кезде ауданды теңселтпей, шашыратпай ұстай білгендігін де бағалай білгеніміз жөн.

Көрші мектебіміздің қазандығы жарылып қалып, екі мектептің балаларын сиғызып, бір айдай ың-шыңсыз оқытқанымыз, облыс бойынша азаматтық қорғаныс жаттығуларын (оқуын) мектебімізде өткізілуі ұжымының бірлігін көрсетті.

Азаматтық қорғаныс өтті деп айту оңай, әрине, бірақ, қыс ішінде, ат шаптырым мектептің жертөлесінен пәленбай жыл қатып қалған известь, цемент, сынған парталар, төбе-төбе қоқыстардан шығарып, тазартып, ішін сылау оңай шаруа емес еді.

Телефон жүргізу байланыс мекемесінің жұмысы болды. Қалғаны ұжымның еңбегі еді. Сәтті өтті, алғыс алдық.

Көбінесе, балаларымыздың қолғабысына жүгіндік. Белсенділерін шақырып, ақылдасамыз, қолдайды, тілектерінде орындаймыз. Тілектерінің көбі «біткен соң, дискотека жасайықшы» дейтін.

Жалпы алғанда, сол кезде тәрбие жұмысының жаңаша тұрпат алып, жаңғыруына Тәуелсіздік алғашқы жылдарында ұсынылған ұлттық тәрбие жүргізудің бағдарламасы аса маңызды рөл атқарды. Бұл бағдарламада патриоттық тәрбие, әсемдік пен әдепке тәрбиелеу, дене тәрбиесі — барлық мәселер қамтылған құжат еді. Қазір осы бағдарламаға қанша көңіл бөлініп, басшылыққа алынып жүргені туралы мағлұмат жоқ; оны басшылыққа алып отыру жемісін беретіні сөзсіз.

Мектебіміз, негізінен, орыс тілді болса да, басым көпшілігі өзіміздің қаракөздеріміз болғандықтан әрі заманның өзгеруіне қарай балаларымыз ұлттық салт-дәстүрлерді білу, тану бойынша өткізілген аудандық шараларға қатысып, қалыптасқан жүйесі бар қазақ мектебінің балаларынан кем қалмауға тырысып, білгендерін көрсете алып жүрді.

Бірде Қайрақты ауылы мен өзенінің маңына мектебіміз киіз үй тігіп, басқа мектептер сияқты ұлттық ойындар өткізуге қатысуға келдік. Мамырдың ортасы. Бір күн бұрын қоныстандық. Түніменен ұйықтамадық: әңгіме, жаттығулар, өлең, әзіл-күлкі.

Ділдәшев, Орынбеков сияқты оқушылар отырыстың түнгі көркін қыздырды, әзіл - оспақтар айтып.

Ертеңінде ұлттық ойындар басталды. Жарыстың біреуінде - қазақ ертегісінен көрініс көрсетпек болды. Балаларымыздың арнайы дайындалған, көрсетпекші көрінісі (сценка) болатын.

Көрсету кезегі артынан келгендіктен, балаларымыздың арнайы дайындалып, көрсетпек көрінісін бір мектептің оқушылары көрсетіп қойғаны.

Не істеу керек? Оны қайталаса, қызықсыз әрі қазылар алқасын сендіре алмайсың, көргенін қайталады деп бағалайтыны анық.

Қарап, бағамдап тұрмын. Бір уақытта балалар жиналды да, әп-сәпте тарқасып кетті. Сөйтсем, сүйек іздеген. Сонымен, қу сүйекті тауып алып, соған байланысты белгілі ертегі желісі бойынша көрсетілім қойып, тапқырлық танытты. Ешкім де бұл тапқырлықты білген де жоқ, оның негізінде - шәкірттеріміздің ұлттық ойындар арқылы ойлай да, сөйлей де алатынын паш етті.

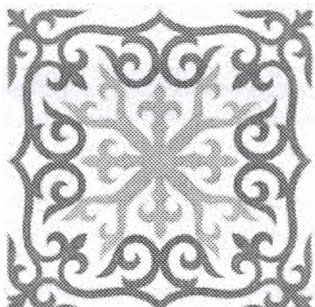
Осындай қызықты да жауапты күндер өтіп жатты. Ой келді: жұмысты тапсыру керек. Басқа жаққа көшу керек болды.

Ойымды оқу бөлімінен, аудан әкімімен бөлістім. Түсінгендей болды. Орныңа кімді ұсынасың дегенде: «Қайрат Ерболатұлы Биғожинды ұсынамын» дедім.

Әкім де, оқу бөлімінің меңгерушісі де «Оның мұғалімдік тәжірибесі жоқ қой» дегеніне: мектепті ұстап тұру үшін шаруашылық жағдайын білетін де адам керек, оның есесіне, орынбасарлары (завуч пен организатор) тәжірибелі

адамдар, қалғаны бірте-бірге келеді деп ойымды айттым. Ол - өндірістік оқыту мекемесінде жұмыс істейтін.

Ақыры, кейіннен осы ұсыныстың қабылданғанына көзім жетті. Қайрат Ерболатұлы, міне, жиырма жыл бойы мектепті теңселтпей-шайқалтпай басқарып, оның биіктен көрінуіне бір кісідей еңбек етіп келеді.

10 - тарау Жаңа жұртта...

Адам өмірі тағдырлы, тағдыры талқыланбалы. Ғұмырынды дос-жарандар да, туысқандар да, басқалар да талдап отырады. Әрине, оның бәрі өз ішкі талдауыңа жете бермейді.

Менің ғұмырымда көп түрлі талдауға түскен жайттардың бірі, ол - Жаңажұртқа кетуім. Ұрпағым да кейіннен қарап: бұл қалай дейтін болар. Әлі де айтылар, талқыланар.

Бұл істі (көшуімді) біреулер мұқалтпақ үшін «үлкен қателік болды» деп кінә тағады. Біреулер, «баю үшін кеттін- байлығың екі таудың арасында қалды ма» деп мысқылдап, әжуә қылғысы да келеді.

«Бізге соғымдыққа бір малынды берсеңші» деп замандастарым қылжақтаса, бір ағайындар «тәжірибен бар екен, бізге малшы болып келсеңші» деп қытығыма тигізе айтады.

Кетерде «жолың болсын, ендеше» дегеннің орнына, баюға кетіп барасың - ба ий бар деп қызметтес ағалардың тілегі де қылпетпелі болды.

Бір жеңгем: «Жігіт ғұмырында үш ақ, үш қара үй тігеді» деген. Сол қара үйдің бірі шығар» деп жұбатпақ боады.

Бәрінің сөзінің, негізінде, олардың көзқарасымен байлам жасасаң, қисық емес. Негіз бар.

Енді көпке жақпаған, қарым-қабылетіме де сәйкес келмейтін, ыңғайым жоқ шаруаға неге бардым.? Сол кезде нешедемін? Қызметім не? Жоқшылық па? Басқа ма?

Айтсам, өзімнен бір шаршағандықты, бір жалығуды сездім. Өмірден бе, қызметтен бе, басқада ба?

Жасым қырық сегізде. Өзімді алпыс-жетпістегі адамдай сезінемін. Жалпы, адамдар маған ылғи он жас артық беріп отыратын: жиырмада-отыздағы, отызда-қырықтағы, қырықта-елудегі адам сияқтысың дегенге құлағым әбден үйренген. Артта үздіксіз істеген отыз жылдық қызмет қалды, 18-48 жас аралығы.

Отбасын құру, балалы-шағалы болу, күйбің тірлік. Сырттай оқу.

Мұндай тірлік, әрине, кімнің басынан өтпей жатыр, мен болсам, шаршап-шалдығып, жалығып қалдым.

Тәуелсіздік келді, бабалар күткен, даналар айтқан - құлпыра түсудің керек сияқты.

Жоқ, өмірде өзгеріс жоқ, бәрі онан сайын тарылып бара жатқан сияқты: қоғамдық өмірде де, билікте де: әкімдігі болсын, білім саласы болсын- ескі стиль, оның өзін дұрыстап, қажетіне қарай пайдалана алмай жатқанын көзің көреді.

Жоқ, мен түсінбеймін бе, ауылдан шыққан, кеңестік тәрбиелік құшағында өскендіктен бе, жаңа прогресті жетістіктерді толық сезінбей отырмын ба?

Қызмет жасадым, ел қатарлы, мектеп басшысы, кеше ғана облыстық кеңестің депутаты, бұрынғы партия қызметкері- бәрі қалды, қалады да. Өзгеріс керек, мүлдем басқа бағыт, күзетші болсын, малшы болсын. Орын ауыстыру керек, қыстақ болсын, мейлі жайлау болсын.

Жоқтық көрдім деп те айта алмаймын, он шақты ірі қара малым, жиырма шақты ұсақ мал бар- жетерлік. Жолдасым- жұмыста, еңбекақы, айлық бар.

Осындай ой үстінде жүргенде, кету отына тамызық табылды: ақылдасқан болдым, ол-Талды ауылы, оның Жаңажұрт бөлімшесі. Басшылары да, адамдары да таныс, сыйласпыз. Пікірлесіп көріп ем, «келсеңіз тезірек жетіңіз, дәл қазір үй жағдайы да, жұмыс жағдайы шешіліп тұр» дегені.

Оның үстіне, жекешелендіру үрдісі жүріп жатқан кез. Сондықтан, қара жұмыс болса да орналасып, мақсатым, жер алып, мал алып, балаларымның бірін осында тұрақтандырып, әрі қарай, өзім басқа бір түтікілікті ойымды қалада ма, басқа жерде ме іске асырып, мүлде басқаша кәсіппен (серуен бе, жазу ма, бос жүріс пе- әйтеуір бірдеңе) шұғылдану еді.

Қарап отырсаң, осы ойдың келуі де, әрекет жасауында - тәуелсіздіктің, арқасы еді, яғни егемен көктемнің келуі де бір жағынан, «ой» туғызып, қынабындағы ой семсерді қайда жұмсасам деген дүдәмал іске итермеледі.

Ойланып-толғанып, шақырған жігіттермен ақылдасып, шештім; аз уақыт болса да, ата-кәсіптің құйрығын ұстау керек, ол-мал шаруашылығы. Жекешелендіру ісінің қарқын алған кезі, әр жағын уақыт көрсетеді дегендей... . Балалардың біреуі көріп, мүмкін, тұрақтанып қалар деген ой басым болды.

Сонымен, Жаңажұрттан үй дайындалып, оған жүгімді кіргізіп, жайластырып «Наршөккен» бауайында орналасқан жайлауға қоныс тебу.

«К-700» пен көшіп келдік. К-700 толған малдарым, мәшине-үй жүктерім. Тоқтадық, жүктерді үйге кіргіздік. Меңгеруші әрі досым Бірліктің үйінен тамағымызды ішіп, киіз үй жабдықтарын салып алдық, қайдасың жайлау деп тартып кеттік. Бір-екі әйелді қосып берді, үй тігуге көмектесу үшін.

Тәуекел. Жел қайығы тәуекел емес, желсіз қайық сияқты: өтерсің, өтпесең не күтіп тұр, арты қандай болмақшы- ойлайсың. Бір болашағы бұлыңғыр шаруаның басталғаны рас. Көмекші, бақташым алдын ала орналасқан екен. Жас жігіт.

Үйді тіктік. Орналасқан жеріміз - табиғаты бай қоныстың бірі. Белгілі ақын Жәкен Батуовтың «Наршөккен» поэмасында жырланған қоныс. Киіз үйден 20-30 метрдей жерде бұлақ, бұлақтан әі қарай қайың, терек, тал ағаштары аралас өскен ұзын да, терең сай кетеді. Есік алдынан бастап, көк майса барқытты да балдырлы шөп, қалыңдап, қаулап пісіп келе жатқан бүлдірген. Аз уақыттан кейін Дидар (бес жаста болатын) есік алдынан бүлдіргенді теріп, бұлаққа, әрі қарай сайға енген сайын қалың болып шыққан бүлдіргенге кездесіп, Қарлығаш екеуі әрі жеп, әрі теріп, әрі варенье дайындаумен әлек.

Әрине, мұны айтуға да оңай, көріп-сезінуге болады. Сені басқа бүлдіргенді ой мазалайды. Не істедім, ол ісім қалай өрбиді, немен аяқталады?!

Атқа отырдым, жұмысқа кірістім. Біраздан кейін көмекшім кетіп қалды, жалғыз қалдым. Мал жоғалып, ұрланып кететін сияқты.

Бақташылардың еңбегін түсінбей келген екенбіз: ұйқы-күлкі жоқ, демалыс күннің не екенін білмейсің, күні-түні бақылауда, не бағымда болу керек. Бала кездегі көргенің бір бөлек, есейген кездегі бағамың басқаша.

Көрші қоныста - бөлімше малшылары Вова мен Коля Құрмановтар отырды. Шешелері - орыс, әкелері - өзбек, Құрман ақсақал. Коляның жұбайы - орыс, Вованыкі - молдавандық Лилия есімді келіншек. Молдавиядан кәсіптік техникалық оқуға келіп, оқып жүргенде Вовкамен танысып, тұрмыс құрады. Ширақ, бар үй шаруашылығы мойнында: ас әзірлеу, бие сауып, қымыз жасау, сиырларды сауып, май-ірімшік-құрт дайындау; ала жаздай табиғаттың бергені бүлдіргеннен - варенье, сарымсақты тұздап, консервілеу - бір тыным жоқ. Қолы ашық, дастарқаны үнемі жаюлы, келген адамдарды қуана қарсы алып, бабын табады.

Ағайындылар тату-тәтті тұрды, бірінің сөзін бірі жерге тастамайды. Қызыға қараймын. Бінтымағы бар жерде ұры да, қара да жоламайды. Араластық, сыйластық. Тәжірибесі мол Вовка мені ептеп, өз пайданды да біл дегенге тәрбиелей бастағанын білмей де қалдым. Аз күнде бузау-тайыншаларым ірі-ірі өгіздерге айналып кетпесі бар ма. Артында мұның қайтарымын жасау керек екен. Сонымен, «секірту» деген ғылымның мәнін түсіндім, «Секірту» саясатының арқасында бұзау-тайыншаларың өгіз не сиырға айналып, үлкен оборотқа түсіп, тауар айналымы тоқтаусыз жүреді. Осыдан кейін шаруашылықта мал саны қалай көбейсін, сапасы қалай артсын.

Басқа шаруашылықтың адамдары да ағылады екен: көмек сұрайды, не сұрайтыны белгілі, орындамаса жауланады. Таяқ тастам жерде-Бесоба савхозының Қызылту бөлімшесі. Қызылтулықтар туралы неше түрлі алып-қашпа хикаялар естисің; ұрылар да, қарылары да сонда, әне кетті, міне әкетті деген. Атағы «жер жарған» ұрлықшылардың аты аталып, баяғыдағы барымташылардан артық суреттеледі- қорқасың, сескенесің.

Оның үстіне, түнгілікте малдың шарбақты қоршауы болмағандықтан бір жерге иіріп отыру да қиын екен: бірі жыбырлап, жайылған болып, басқаларын ертіп әкетеді, не шілік арасына кіріп, үркіп тыныш жатқандарға кесірін тигізеді. «Қорыққанға қос көрінеді» дегендей, мазасызданасың, ұйқы көрмейсің. Суғанақтың, ұрлық жасауға талпындағандар да болмай қалған жоқ. Қаншама дегенмен, үйрене бастайсың.

Кең далада малыңды шашып жіберіп, төбенің басына шығып, атыңды тұсап, не ұзын арқанмен жайыла алатындай байлап қойып, жан-жағына қарап, табиғатты: оның таулы жоталарын мен бөктеріне, қалың шыққан әр түрлі шөптеріне, көк аспанның тазалығына не бұлттылығына қарай отырып, ойға шомыласың.

Алдыңнан тізбектеліп таныс адамдарың, өткен күндерің, тіптен, сан елдерді тізбектеп өткізіп, сипаттамасын еске аласың.

Күзге қарай ауыл шетіне, өзен жағасына орналастық. Алғашқы қар жауғанда, бөлімше басына келіп, екі бөлмелі үйді жөндеткізіп, кірген болдық. Қыс басталды, Қарлығаш бастауыш мектепке орналасты. Бірақ, қызметі көпке созылмады. Қолымызға Айтолқын немеремізді алдық, екі айға жетер-жетпес, жұмысын тастап, баланы күтумен үйде отырды.

Қысқы өмір басталды. Село, ферма мамандарымен тығыз байланысқа шыға бастадық. Бәрі таныс, әрі туыстықтары бар.

Басшы-Мағауия Қанафияұлы. Ол өзіне ғана тән бір басқару стилі бар азамат, біреуге мінезі тік көрінгенімен, адамды түсіне білетін. Еңбек еткен адамға, көмегін аямайтын жан еді, әр нәрсенің шындығын тап басып айталатын адам.

Әрине, шаруашылықтың басты қожасы - Сәдуақасов Мақсұт болды. Түйінді мәселелердің күрмеуін шешуге тырысты, жан-жақмен байланыс жасады. Талды ауылының тым шашырап кетпей отырғанына осы азаматтың да үлесі болғанын айту керек, осындай бай өмір және қызмет тәжірибесі бар адамнан ауылдың күткені де көп еді.

Бірлік-көршім, мал дәрігері-Серік ағай, зоотехник-Сағат Ильясов-ол да жақын. Бәрімен сыйлас болдық, дегенмен, әр қайсысының өз жұмыс стилі, талабы бар. Бірлік негізі кең адам, аңқаулығы да бар, шаруашылықта тәжірибесі көп болсада, басқару тәжірибесі аздау.

Серік пен Сағат - тіс қаққандар, өз ісінің майталмандары, бірін-бірі тыңдамай кететіндіктері де бар. Әрқайсысының өз ойы, өз мақсаты бар болғанымен, қоғам малының сақталып, өсуіне үлес қосқан жандар, өз жағдайларын да ұмытпайды.

Ауыл адамдары бауырмал келетіні белгілі: бәрі малын сойып, басын тартып, сыйлап жатыр. Ерлі зайыпты: Бірлік - Рысбала, Рымбек - Қымбат, Жақып, Сағат, Арғын, Берік, Серік, Бейсен, мұғалімдер ұжымы - бәрінің дастархандары жаюлы, көңілдері кең адамдар болды. Мергенбай, Антаков, Асхат сияқты жігіттер нағыз еңбектің торлары еді.

Жана жыл, наурыз мерекелерін мектепке жиналып, барынша салтанатымен өткізуге машықтанып алған. Шағын ғана ауыл, бірақ, өмір қайнап тұрғандай: әркім құр, бос отырмайды. Шөбін шабады, мал асырайды, қаламен байланыстары жақсы. Біреудің туысы, не баласы - қалада, тамақпен қамтамасыз етеді.

Бір жаманы, ет-арзан. Баласына бір тәуір киім әперу үшін бірнеше қара малды салады. Малдарын оңтүстік өңірлерден келіп, алып сатарлар аздаған қолма-қол ақшаға не айырбасқа беріп, арзанға алып кетіп жатады.

Бұл кезде «тірі» ақшаны көру де қиынға түскен кез. Жанармай жағы қиындап, көлікпен жүру де қиынға соға бастады. Осыған қарамастан, ауыл адамдары тіршіліктің уақытына, қиындықтарына мойымай, әрекетті іс қыла берді.

Қыста көмекшім Арғын деген жас жігіт болды. Ұзын бойлы, тарамыс, денелі жігіт. Қарулы, істің мәнін біледі. Әділдікті жақсы көреді. Бір жайсыз

жағдайда күйіп-піседі, сын пікірлерін ортаға салады. «Бәрі орнына келеді» деп басу айтамын, «Әй, қайдам» деп тісін ақситып күлгенде, бәрі ұмыт болғандай болады. Әр маманға іс-әрекетіне қарай - ат қойғыш.

Малшыға қыс оңай емес екен, боранды-аязды күндер жем-шөп беріп, суару оңайға түспеді. Бәрінен де сиыр бұзаулайтын кез абырой әпермейтін жайт, өлім-жетім көп, оларды сақтауға нақты жағдай жоқ. Қыс айларын өткіздік, жайлауға шықтық.

Былтырғыдай емес, аздап болса да сайланып, қаруланып, аттарды іріктеп, киіз үйді бүтіндеп, біршама әзірленіп барғандаймын. Ойым, жазды өткізіп, елу дегенді ауылда өткізіп, қора-қопсыларымды, үйді жөндеп, баламның біреуіне жиналған мүлікті тапсырып, әрі қарай болжаусыздау да бұлыңғыр «бірдеңе» атты нәрсемен шұғылдану.

Жаз басталды. Күнделікті тірлік. Апақ-сапақ кез. Кездейсоқ, оқыс жағдай: көзден ауыр жарақат алдым, жатырмын қансырап. Көрші жайлаудан Вовка мәшинесімен Талдыға дейін, одан әрі Мағауия көлігін (Волгасын) беріп, баласы Майқұдықтағы көз аурулар емханасына түн ішінде жеткізді. Ертеңінде операция. Диагноз: «Контузия глазного яблока тяжелой степени».

Міне, осылайша, көпке жақпаған іс Аллаға да жақпады ма, әйтеуір, көзіме де, өзіме де, өміріме де соққы болып тиді.

Бір айдай емделдім, әйтеуір, бір көз жанарым аман қалды. Сол қалғаннан мол қалдым, күзге қарай барып, шаруамды тапсырдым. Осымен, бір жылдық ауыл хикаясы немесе жолдастарымның әзілі болса да, батыра айтатын «кәсіпкерлік жол» аяқталды.

Бұдан не түйдім, не сабақ алдым? Осы уақытқа дейін ауылда тұрдым, ауыл жағдайын, оның адамдарын жақсы білемін деген сөздерім бос сөз екен.

Қанша ауылда тұрдым, аудан басында қызмет еттім- ауыл өмірінің сырын толығымен білмейді екенмін.

Ауыл адамдарының ақкөңілділігі, «аузын ашса, көмейі көрінетіндігі», аңқаулығы, ақпейілдігі, бірін-бірі қолдауы, өлік-тірлікте бір үйдің баласындай болып, жұмылып кететіндігі, жоқтан бар жасап, дастарқан жайнатып қоятындығы, еңбек құмарлығы, балалық қасиеттеріне бұрыннан да бетер қаныға түстім.

Барлық ақпаратты біліп отыратындығы да таң қалдырады: бір үйде неше жан, балалары қандай, сыртта туысқандары- кім, қора-жай жағдайы қалай, жылқы, ірі-қарасы, қойы қанша, айырбастап келгені нешеу, күмәнді ұрланғаны болса, ол сойылып тасталды ма, айырбасқа кетті ме, біреудің қонағы не үшін келді, не ішіп-жеп кетті - бәрі сүзгіден өткізіліп отырады. Бұның бәрі жаманшылық емес, аманшылық үшін айтылатын нәрселер сияқты.

Айтып айтпай не керек, ақырында шүкіршілік айтып, қарапайым да, мейірімді ауыл адамдары момын қалпында қалады.

Ауыл адамы жанының сыры-жатқан бір тұңғиық та терең мұхит тәріздес, қаза берсең қазына да шығады; сәл ренжітіп алсаң, періште көңілді жанның көңіліне қаяу түсіріп, күн сәулелі пейіліне, дақ түсіріп, жел-аяз қақтаған

мейіздей жүзіне кірлі тозақ шаштым ба деп, өз - өзіңнен ұяласың, жерге кіріп кете жаздайсың.

Осылардың бет-әлпетіне қарап, ішкі дүниесіне үңіліп қана, ата-баба салып кеткен жолды елестете аласың, басқа жол жоқ.

Енді бір, өзімше, ашқан жаңалығым, тапқаным мынау: осында жүргенде де, кейінде де еске түсетін нәрсе -Талдыдағы көп мал басының жоғалуы, соған байланысты біраз азаматтардың зардап шегуі. Неге бұлай болуға жол берілді деп ойға қаламын? Көзім көрген жағдайларды зерделей келіп, басқалардың да әңгімелерін ести келіп, сол кездегі шаруашылық басшысы Дулат Смайыловтың жиберген қателіктерін ақтағандай болдым.

Көпсанды малдың жоғалуы, әрине, үлкен кемшілік-айып, дегемен, бұл жайттың орын алуы- бір айлық, бір жылдық шаруа емес, бірнеше жылдардың «жемісі».

Шаруашылыққа басшы болу, жұмысын жүргізу оңай шаруа емес. Кемшілік жіберу бір басшының, не бір маманның ғана үлесі емес екен.

Жалған ақпаратқа, баянсыз әрекетке итермелейтін нәрселер көп болады екен: малдың өлуі (падеж), бір зақым алуына не бір қажеттілікке байланысты еріксіз, арнайы сойыс (вынужденный забой, спецзабой), жоғалу, айырбасталып ұсақталуы, қасқырдың да адамның да шабуылы, торқалы тойға, топырақты өлімге көмектесу, оның орны малмен толмауы-бәрі жиналып, ордың қазылып, басшылық атты ғимараттың құлауына әкеп соқты.

Әсіресе, мемлекетке ірі қара мал етін тапсыру кезінде түрлі қиыншылықтар туындады. Апара жатқан малдың жолда күйін жоғалтуы, облыс басында бірден өткізе алмау, т.б. жәйттар оның салмағының азаюына әкеп соқты. Орнын толықтыру үшін «сан қырлы» тәсілдерге барды: нәтижесінде - межелеген салмақ сақталды, есесіне, мал саны «есепсіз» кеми берді, орнын кейін толтырамыз деп.

Шаруашылық мал бордақылаумен шұғылданғандықтан, басқа жерлерден бұзау-тайыншаларды әкеледі. «Жақсы қызын кім береді» дегендей, әкелінген малдардың ішінен көзге көрінбеген аурулары да кемтарлары да шығады.

Келген бетте, өліп жатқандары болды, оны кім мойынға алады, қайтармақшы да болды, хат жазды, басқалар оны «қара қағаз» деп келемеждеді. Осылайша, айдан айға, жылдан жылға көзжұмбайлық, орнын толтырармыз деген үміт орын алды.

Бұл жағдайды, оның аяғы немен тынарын білгендер, әрине, болды деп ойлаймын: бірақ жақсы білетіндері үндемеді, өйткені, іс немен аяқталса да, оған тиер зияны жоқ еді; бірі білсе де -айта алмады, бірге істеп келеді, мүмкін, құтылып та кетер..., басшы бас мамандарды, бас мамандар орта буынды мамандарды, олар өз кезегінде малшыларды «жігерлендіріп», үн шығармай, орнын толтыруға әрекет жасалды, бірақ, мүмкін емес: цепная реакция кетті... тоқтату мүмкін емес, тым кеш.

Оның үстіне тексеруші орган өкілдерінің жұмысына таң қалмасқа болмайды: жылда мал басын санайды, тексеріс жүргізеді, акт жасайды, қайда

қараған... Облыстан бастап, менің ойымша, жергілікті жерге дейін кінәлілерді табуға болады.

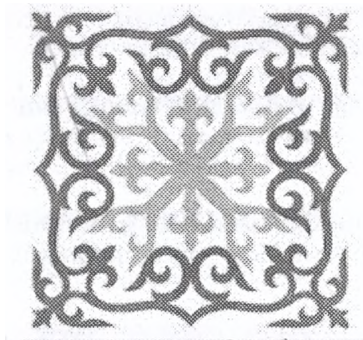
Ішті, жеді, кетті, құтылды - соңғы «тас түскен жерге ауыр» дегендей, жергілікті адамдарға тиді. Осылардың ішінен біреу тұрып, мен былыққа куә болғым келмейді, кетемін деп арызын берсе, не арнайы ақпарат беріп, жеткізсе, кім біледі, көп нәрсені құтқарып қалуға болар ма еді?

Әрине, шаруашылықта жаңа типті мектеп салуға, мәдениет үйін, көшені асфальттау, т.б. әлеуметтік нысандарды салып, шаруаның жүруі үшін шығынға баруға мәжбүр болады. «Атақ-мансап адамға артық емес» деп бір өлеңде айтылғандай, РСХО-ның даңқын да, оны басқарып отырған адамға да ісіне лайықты марапат, атақ керек те болған шығар. Дегенмен, оларға жұмсалған шығын, жоғары да аталған жәйттерден құралған шығынның оннан бірін де құрамайды.

Басты себеп-басшыдан бастап малшыға дейінгі сатыдағы тұрған адамдардың бір-бірінен қорыққанынан ба, сыйлағандығынан ба, жіберген кемшіліктері және сырттан бақылаушы ретінде істің мән-жайын біліп, сырын ішінде бүгіп отырғандардың үнсіз қылығы.

Иә, «айтуға оңай» дегендей, ауыл- жұмбақ құбылыс, ауыл шаруашылығы- күрделі құрылым болды.

Ауылдың қадірін кім білер, қазір қазақ ауылдарының төрттен бірі ғана қалды.... Үмітімізді үзбейік....

11-тарау Қалада

90-жылдардың екінші жартысында қаланың жағдайы күрт төмендеп кетті. Бос қалған үйлер. Ресейге, Израильге қоныс аударушылардың саны арта түсті. Кейбір деректер бойынша облысымыздан, оның ішінде, қаламыздан екі жүз мың адамдай шет елдерге кетті. Сатып алғың келсе, үйлер көп, бағасы қазіргімен салыстырсаң, әлдеқайда арзан, бірақ, жұртта ақша жоқ, әсіресе, ауылдан келгендерде. Үйден бір машина қымбат.

Жарық беру тұрақсыз, жылу беру-әлсіз. Қала әкімі халықты қыс мезгілінде жылытқыштарын (обогреватель, тоқ пеш т.с.с.) тоқ көзіне қоспауға шақырды, себебі, тоқ кернеуі шыдамай істен шығып қалу қаупі бар. Жарықтың сөніп, ыстық-суық су тоқтап, канализацияның істемей қалатындығы жиі кездеседі. Ауруханаларда операция жасау кезінде, жарықтың сөнуі не халге аппаратыны белгілі.

Адамдар тамақтарын үйдің тоғызыншы қабатының үстінде, не жерге кірпіштерден пешсымақ қалап, дайындаса, бірі тамақтарын суық күйінде ішіп, қанағат етті.

Түнде көшеге шыға қалсаң, «самопал» арақ пен темекіні қоржынына салып алып, жасырын сатып жүрген адамдар, не істеу керек- жан сақтау керек. Кейбір азық-түлік дүкендерінің иелері спиртті ірі бизнеске айналдырып алған, су қосып, ұзыннан ұзақ кезекте тұрған, басы ауырып, таза арақты алуға шамасы жоқтар, қалтадағы қалғанымен алып ішушілерге беріп жатады, олар сіміріп жатады. Ақырында, сатушылар семіріп шығады, бейшара, қалтасы жұқа, ақкөңіл, жұмыссыз бейбақтар кеміріліп шығады. Қаншама адам ауырып, ақырында, дүниеден озды.

Автобусқа міне қалсаң, іші азан-қазан, ұрыс-керіс. Жолаушылардың жартысынан көбі ақша төлемейді.

Кондукторды да, жолаушыны да тікелей кінәлау қиын, себебі, автобуста тегін жүру, біресе, зейнеткерлерге, біресе, мүгедектерге, біресе, көп балалы аналарға құқығы берілді.

Көрсететін анықтамалық құжаттары да қызық: бірде жеке бас куәлігін, бірде арнайы анықтама, бірде зейнеткерлік книжка көрсетіледі.

Талапта тұрақтылық жоқ, ай сайын өзгереді.

Еңбекақы, зейнетақыны мезгілінде алу дегенің - бір қияли арман.

Есесіне тамақ арзан, сонымен бірге, коммуналдық қызмет ақыны төлеуде кейбір адамдарға (мүгедектігі, аурулығы, көп балалы отбасы, т.б. байланысты) жеңілдіктер берілді. Бұл көп адамға айтарлықтай көмегін тигізді.

Дәрігерлер, мұғалімдер, тағы басқа бюджет мекемелерінің қызметкерлері жұмысын тастап, саудаға шықты. Жүріп-тұруға ширақтары, ерінбей еңбек еткілері келгендері қытайдың ала қоржындарын арқалап, Фрунзе, Алматы қалаларынан тауарлар (киім-кешек, т.б.) сатып әкеліп, саудаға салды. Солардың арасында бара-бара қорланып, жеке кәсібін құрып, дүкен ашып, кәсіпкерліктің жолына нық түскендері баршылық.

Қанша қиын болса да, ауыл халқы қалаға ағыла бастады, өзінің қалауымен әрі мұқтаждықпен. Бұрын қала олар үшін есігі жабық нәрсе еді, жергілікті халықтың басым бөлігі ауылда, ат төбеліндей біразы ғана қалада тұрды. Қала өмірінің қызығын, ауылдың қаймағын, малдың семізін, көкеністің, жеміс-жидектің дәмдісін жейтіндер басқа ұлт өкілдері еді.

«Жабайы урбанизация» болса да, ауыл халқы қала халқын қазақтандыруға яғни ұлттық қасиеттердің шаһар топырағына молырақ сіңіп, болашақ ұрпақтың санасы терең, көңілі ояу тұрмағына игі әсер етті.

Екінші жағынан, көшіп келушілер де қала мәдениетінің ықпалымен, өмір талаптарына қарай икемделіп, шамасы келгенше, кәсіптің бір түрімен айналыса бастады.

Уақыт өтіп жатты, заман өзгере бастады.

Бірде бір шаруамен Астанада (жаңа салынып жатқан кезі) бір мемлекеттік органның кеңсесінде болдым. Бір кабинетте екі- үш адам отыр екен. Қайдан келгенімді айтып, шаруа жайын баяндап болған соң, ішіндегі жасамыз әйелдің: «говорят, что Караганда - умирающий город» демесі бар емес пе қызметтестеріне қарап. Жүрегім зырқ ете түсті. Бұлыңғыр бір сөніп бара жатқан нәрсе елестеді.

Шүкіршілік, ғапылы айтылған сөздің ғұмыры қысқа болды.

Қалада қуатты мекемелер қалмаған сияқты. Жалғыз «Валют-Транзит» компаниясы барлық шаруада тірек болған сияқты: жұмыс орнын ашуда, керексіз болып қалған ғимараттарға жан бітіріп, бір кәдеге жаратуда, шығармашылық жолындағы адамдарға да қолғабысын тигізуде.

Әттеңі, өмірі ұзақ болмады. Компанияның ыдырауына, құлдырауына не себептер болғанын тап басып айтуға шамам келмейді, дегенмен, оны басқарған Айтбек (Андрей) Біләловтың (Беляевтің) кезіндегі еңбегін жоққа шығару әділетсіздік болар.

Еңбекақы, зейнетақыны уақытылы төлеу мәселесі қатты қолға алынып, бұл істің пәрменді жүруіне Ел Президентінің тікелей араласып жатқанын көрдік.

Қаладағы жылу мәселесі, ыстық және суық сумен тұрақты қамтамасыз ету шаруалары ретке қойыла бастады.

Сауда-саттық мәселесі түрленді, ажарланды. Жаңа талапқа сай супер-мини-маркеттер ашылып, бәсекелестікке жол ашылды.

Екі мыңыншы жыл- жақсылықтың басы болды. Игілікті істер жалғасын тапты.

Алда - әсем Қазақ драматеатры, мешіттер, шіркеулер, спорт кешендері, жеңіс алаңын салу істері күтіп тұрды.

Өкінішті бір іс - ол этнопаркті салу аяқталмай қалды, дүркіреп басталып, бір рухани ескерткіш силуэті көрініп келе жатқан болатын. Ғажап бастама еді- тамыры аяқ астында қиылды.

1996/97 оқу жылында қаланың №36 мектебіне мұғалім болып орналастым. Тарих, қоғамтану, орыс сыныптарына қазақ тілі сабақтарын

жүргіздім. Ауыр кез. Мектеп басшысының бас қатыратын жағдайы- мектептің ғимаратын құлатпай, ұстап тұру. Қаржы аз бөлінетін сияқты.

Басты жұмыс-ата-аналардан ақша жинау. Директорымыз Салина жұмысын ақшаны қанша жиналғанынан, қай баланың ата-анасы қарыздар-содан бастайды.

Қала мектептерінің көпшілігінде осы жағдай орын алды: баламыз, немерелеріміз, туыстарымыздың балаларының басындағы жағдай- ата-анасының мүшелік жарнасы. Біреудің шамасы жетеді, біреудің шамасы жетпейді.

Бірақ, бұл істе асыра істеушілер көп болды: ата-аналар ақшасы есебінен арнайы жеке бухгалтер ұстап, көп отбасылы аналардың жағдайына қарамай, балаларына психологиялық қысым жасаушыларды көзіміз көрді. Осының есебінен есіріп, байып алғандары да, бастарын тасқа соғып алғандары да болды.

Дей тұрғанмен, ұстаздар қауымы оқу-тәрбие жұмыстарын ақсатпауға тырысты. Мектепте Батқұлдинова, Гүлнәр, музыкант Тишков, неміс тілі және орыс тілі мұғалімдері жақсы педагогикалық - шығармашылық қатынаста болып, бір-біріміздің сабақтарымызға қатысып, әдістемелік бірлестіктің отырыстарында пікір алмасып, ұстаздық шеберлігімізді шыңдауға игі ықпал етті.

Бос уақытымызды өткізу кезінде де, бірге, дастархан-дәмдес болып, бір-бірімізді жақыннан тани бастадық.

Әсіресе, Қарлығаштың жұлдызы жарқырай бастады. Қалада ол кезеңде таза қазақ тілінің маманы жетіспейтін. Бір мектепке 7-8 осындай маман керек, көпшілігі басқа мамандықтың иелері не қайта дайындақ курсынан өткендер болатын.

Мысалы, №82 мектебінде сабақ берілгенде,қазақ тілінен жалғыз кәсіби маман өзі еді... Қалған он шақтысы басқа пәндердің мұғалімдері.

Еңбек етіп жатырмыз, бірақ, жалақыны көрмейміз. Аздап аванс алдық білем, қалғанын-жиып теріп мамыр айында алдық-бір оқу жылының ақшасы. Қапшықтап алдық, обалы нешік, қарыздарды жабумен кетті. Бәріміздің басында болған жағдай-көппен көрген «ұлы той» демекші.

Дегенменен, сабақ беру оңайға түспеді. Операция жасатқан көзімнің ауруы асқынып, мазасыздық таныта берді. Қыс бойы Юго-Востоқтағы поликлиникаға жиі барып, укол алу да оңайға түспеді, әрі 97-ң күзінде тағы бір операцияны бастан өткіздім. Кенжем Дидар- бірінші сыныпта, немерем Айтолқын-бала бақшада. Әрқайсымыз әр жердеміз. Екінші көзім де сыр бере бастады.

Денсаулық жағдайы әрі отбасының халі жұмыстан босатылуыма әкелді. Мүгедектік топқа өткен болатынмын. Тіршілік қамымен енді Қарлығаш жалғыз алысты. Қайратты еді, жоқтан бар жасайтын, мойымайтын, « әлі бәрі жақсы болады» деген сөзіне таң қалатынмын, іштей әрі қуанатынмын.

Қандай жағдай болса да, дастарханын жайнатып, келген қонақтарды ықыласымен көңілдерін шалқытып, ақ ниет көрсету қазақ әйелдеріне тән нәрсе ғой.

Астананың Сарыарқа төсіне келіп орналасып, салу қарқыны дамып, өсіп-өнуі де көңлімізге бір нық сенім әкелді.

Тәуелсіздік таңын көргеннен кейінгі басты қуынышты сәтіміз- осы бас қаланың іргетасының қалануы, ел астанасының жаңақұтты мекен табуы болды. Оның қарқынды даму оттары облыс орталықтарының жайлы да сәнді орынға айналуына айтарлықтай ықпал етіп, тоқтап қалған қанына ши жүгірткендей болды. Ұлы қозғалыс босатылды. Астанадағы Тәуелсіздік ескерткіші, ата-бабаларымыздың мыңдаған жылдар бойы аңсаған, армандаған ойлары мен қилы-қиды замандарда күреске толы қаракеттерінің жемісін айғақтаушы «қастерлі» тасқа айнала бастады.

Өттегенайлар да баршылық, жанға жара болып, емін табылмай жатқан дүние - ауыл мәселесі, ауыл (дала) жалаңаштанды, бұрынғы жан да жоқ, малда жоқ, яғни қызу қайнап жатқан өмір жоқ, бұр-әрине, жеке әңгімелеуді талап етеді.

Қазіргі тәуірлеу пәтерімнен гөрі сол Майқұдықтағы екі бөлмелі пәтердегі кездесуларді, әңгіме-дүкенді, жақсы отырыстарды таныстарым көбірек еске алады, себебі, үйдің де дастарханның сәнін де мәнін де келтіруші, ол - әйел, әйел-ана, әйел жүрегі мен қолы. Ол жоқ жерде, жылулық жоқ. Барасың шақырған жерге ұялғаннан, майысып отырасың, жақсы сөздер айтасың- бірақ, қайтарымың жоқ. Әйелсіз шақыру мұражайды сыртынан өтіп көр дегенмен бірдей.

Жә, лирикалық шегіністі қоя тұралық. Сонымен бір-екі жылдан кейін тәуір бола бастадым. Жұмыс іздеймін. Облоно, гороно есіктерін қағып, мұғадімдікті тауып беріңіздер деймін. Шығарып салады: әр мектеп өз кадріне өзі ие, «бос жерді көрсеңіз, айтыңыз», «көмектесеміз» дейді.

Қайдан табасың, бос жер жоқ, болса да шындарын айтпайды, біреуге сақтап отырады не сатуға дайындалып отырады. Сатып алуға қаражат керек.

Осылай жүргенімде, сәтін салды. Бір танысымнан Қарағанды политехникалық колледжінде тарих сабағы бойынша сабақтар бар екен дегенді естідім.

Ести сала бардым. Директоры-Зекен Рақымұлы, өзімнің жерлесім, параллель сыныпта оқып, мектепті бір жылы бітіргенбіз.

Келдім, амандасып, хал-жағдайды сұрастық. Өтінішімді жеткіздім. Сөйтсем, тарих бойынша сағаттар мүлдем аз. Колледжде «сағаттар» ұғымы сабақтан бөлек. Зекен орынбасарларымен ақылдасып келіп, аудармашылықты ұсынды.

Сынақ негізінде қабылдандым, оның мәнісі-комиссия бір ғылыми реферат берді аударуға. Бір жетідей аудардым, апарып бердім, комиссия бір ғалымның (тіл маманы болу керек) пікіріне сүйене отырып, «аудармасы жақсы

екен, жұмысқа алуға болады» деп ұсыныс жасапты. Мұны естіген Зекен «Айттым ғой, бұл кісі сауатты» деп, қуанып жатыр.

Бес-алты ай аудармашылық жұмысты атқарғаннан кейін, күзде мемлекеттік тілде іс-жүргізу пәнінің оқытушысы болып ауыстым.

Өмір қызық қой. Абырой-атақты кейде ойламаған нәрсеңнен береді, мен де өз орнымды, бағамды, керектігімді осы пәнді (негізгі мамандығым емес болса да) жүргізу барысында таптым десем қателеспеймін.

Жақсы ортаға түстім. Әуелеті зор ұжым. Қарағанды политехникалық колледжі (бұрынғы тау-кен техникумы) -облысымызда алғашқы (1931ж) құрылған арнайы орта білім беретін оқу орны. Материалдық базасы мықты. Үш оқу корпусы, жатаханасы, оқыту шахтасы бар - бір әмбебап оқу орны.

Ұзақ жылдар бойы оны Зекен Рақымұлы жемісті басқарып келеді. Кешегі ойын-сауықтың ортасында, гармон тартып, би билеп жүрген сыныптасымыз бүгін салиқалы басшыға айналған. Ұстаз-басшыға лайықты қандай марапаттар болса, соның бәрі онда бар.

Кең адам, адамға жақсылық жасай біледі, бір оқытушыға не оқушыға дауыс көтеріп, жерден алып, жерге тыққанын көрмедім әрі естімедім; оқытушысын жамандайтын, каралайтын мәліметтердің жанына жоламайды, тек жақсы жақтарын айтуға тырысады.

Басқару ісіндегі бір шеберлігі- орынбасарларына сүйене біледі, сене біледі. Осы қасиет оны кішігірім шаруалардан босатып, негізгі іргелі мәселелермен шұғылдануына жол ашады.

Зекен Рақымұлы туралы ойласам, АҚШ президенті Р.Рейганның жұмыс стилі туралы естелік есіме түседі. Ол-Америка президенттерінің ішінде жұмысқа кеш келіп, ерте қайтатындардың бірі екен. Бірақ, жұмысы сапалы, қалдырған ізі айтарлық яғни сауалнама бойынша сол елдің атақты президенттерінің бірі екен.

Зекенде абырой бар, ол политехникалық колледжді басқарғандардың ішінде атақтыларының қатарынан мықтап тұрып, орын алатындығы сөзсіз. Зекеңнің еңбегін ұмытуға болмайтын жәйттердің бірі, қиын-қыстау кезеңде (90-жылдары), өзі туып-өскен туған жерінің адамдарына көмек қолын созды. Біреулерін орналастырды өзіне, біреулерін басқа жерлерге орналастыруға ықпал етті. Бұл қызметін ешуақытта ұмытуға болмайды.

Әр ұжымның ісімен де, сөзімен де «сілкініп», оятып отыратын адамдары болады. Сондай адамдардың бірі- Тілеулес Рақымбайқызы Баянова болды. Әр мінезді, қабылетті, адамды сыйлай білетін, өзінде сыйлата алатын.

Тілеулес Рақымбайқызы экономика-бухгалтер бөлімінің деканы деп айтқанымызбен, корпусымызда («құрылысшы» деп аталды) орналасқан барлық деканаттарға бас көз болып, ішкі жұмысына араласпаса да, жалпы оқу-тәрбие ісіндегі бағыттарына басшылық жасап, бас декан болды.

Түйінді мәселені шешіп, әділдікті айтып тастайтын. Ақкөңіл, жұмысқа байланысты қатайып алатын жағдайлары да болатын. Әркімге қол үшін беруге ынталы болып тұратын. Қолы ашық, дастарханын жолдастарына қуана жайып, арқа-жарқа болып отырғанды ұнататын, ұйымдастыра білетін. Көңілді

отырыстың адамға шабыт беріп, әрі қарай әріптестерімен бірігіп, түсінісіп, еңбек етуге игі ықпал ететіндігі де бар.

Қатарлас болдық жас жағымыздан, жасына қарамай жаңалыққа құмар: құдайшылдығы да бар; аэробикамен шұғылданып, гитара үйренуге талпынғанына қайран қаласың, онымен бірге қызмет істеу-бір абырой.

Көшбасшылық қасиеті бар адамдарың бірі - Светлана Керімбайқызы Балабекова, оқу ісі бойынша орынбасар, қазақтың нағыз аруы, ақ құба, кең маңдайлы, қара шашты (өкініштісі, кейін сарыға бояп алды), сыңғырлаған күлкісі өзіне жарасып тұрады. Түпсіз терең энергетикасы бар жан. Шаршап-шалдығуды білмейді. Қаржы мәселесінен бастап, есік алдын тазалауға дейін; оқытушының біліктілігінен бастап оқушының сабаққа келуіне дейін- бірде бір мәселе оның назарынан сырт қалмайды. Деканат, кафедра, топ жетекшілерінің жұмыстары әр апта сайын талданып, сараланып, айқын бағыт-бағдармалар белгілеп отырады.

Бір қасиеті- үлкендерді сыйлай біледі, өтінішпен барғандардың бетін қайтарған емес, орындауға тырысады.

Светленаның білімін, тәжірибесін, бұдан да жоғары қызметте пайдалуға болуға бек болар ма еді?!

Колледждің ақыл-ой иесі атанған Рахима Нұрғалиқызы Жұмабекованың орны бөлек еді. Білім иесі, кешіпейілділігі бойына жарасқан, осы адамдың бойында үлкен білімділік, оқыту-тәрбие үрдістерін дұрыс жолға қоюда, ұстаздардың педагогикалық әдістемелерін жетілдіру бойынша табанды еңбек жасады. Ірі әдіскер еді, аты облысқа қана емес, республикалық деңгейде өз саласы бойынша белгілі адам болды, сан республикалық білім, оқыту шараларда әдіскер-кеңесші, сарапшы ретінде өзін көрсете білді.

Жаныма жақын, сырласым бола білген адам-Зәуреш Әбдәмитқызы Маманова еді, орыс тілі мен қазақ тілі пәндерінен сабақ берді, кафедра меңгерушісі, декандық қызметтер атқарды. Жаны таза, өз ісінің білгірі еді, әр сабаққа аса жауапкершілікпен дайындалатын.

Бір облыстық семинарда ол мінбеде тұрып, баяндама жасап тұрғанда, әріптестерінің бірі: «Зәуреш қалай жылдан жылға өсіп келеді» дегені әлі есімде. Бұл жерде оның шығармашылық өсуін айтып отыр.

Оқушыларға тыңдата білуде алдына жан салмайтын. «Қосымша сабаққа келіңдер, балалар» десе, сол шақырған шәкірттері мейлі он болсын, жиырма болсын, жүз пайыз келіп, мұғалім жоқ болса да, кабинетке шуламай кіріп, тапсырмаларды орындауға не айтуға дайындалып отыратындығы таң қалдыратын.

Біз шақырсақ, жартысы келсе де, рахмет айтамыз.

Шыншыл, әділ еді.

Декан Кауль Инна Оскаровна, оқу ісінің меңгерушісі болып істеген Надежда Константинова Попова- адами қарым-қатынас жасай білуге үйрететін жандар болды. Сыртқы келбетіне ішкі дүниесі сай болып, іске деген жауапкершіліктің үлгісін көрсетті.

Олармен әңгімелесіп, пікір алмасып отырудың өзі үлкен ләззат беретін.

Кафедрадағы қызметтес қарындастарым Бақыт Зейнелгабиденқызы, Гүлмира Мақсұтқызы Бекова, Гүлназ Жарасқызы Әліпбекова, Бақыт Орынбасарқызы Күсембева, Бибізада Есенбаева, Гүлжан Қалкенқызы, Жанна Қайдарқызы Ғазизова қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретінде оқушылар арасында, әсіресе, жергілікті емес ұлттардың балаларына деген сүйіспеншілікті арттыруда, аянбай еңбек етті. Қалалық, облыстық семинарларды ашық тәрбие және оқу сабақтарын жоғары дәрежеде өткізіп, шеберліктерін көрсетті.

Бәрі де шетінен кішіпейіл, еңбекқор, үлкенді сыйлап, қас-қабағымызға қарап отыратын, көмектерін аямайтын.

Бірде Жанна Қайдарқызы Мұқағали Мақатаевтың шығармасы бойынша оқушыларды дайындап, шағын инсценировка жасатқызды.

Көріністе шайпау келін, жылаған сәби бала, (немере), ашынған әженің «бала жылағанын қойсашы» деген жалынышты үнін музыкамен өрнектеп, дауыс салып айтқанын естігенде, шыдап отыра алмайсың. Бойымда бір діріл кетпей қойды-шараның соңына дейін. Бұл-шеберлік еді ұстаздық.

Директордың орынбасарлары Татьяна Валентиновна Тестоедова, Бәну Кәмелқызы Ақымжанова, Мүбәрак Мұратұлы Хасенов - әр қайсысы өзіне тапсырылған саланы - тәрбие саласына бар күш - жігерлерін уақытпен санаспай жұмсап, аянбай тер төгіп жүрген жандар.

Тәрбие жұмысы уақыт кестесі жоқ үрдістің аяқталу мерзімі жоқ, ұшы - қиырсыз жұмыс.

Тәрбие жұмысын ұйымдастырулардың: топ жетекшісі болсын, декан болсын, еңбектері қандай мақтауға болса да лайықты.

Бөлім декандары Ардақ Баяхметқызы Маупасова, Дана Марғышқызы Айбасова, Бақыт Молдахметқызы Қазкенова, Жанна Кәкішқызы Қашкеева колледждің үлгілі оқу орындар қатарында болуына аянбай еңбек етті.

Бір жақсысы, колледжге ер адамдар саны айтарлықтай болды. Жас шамалары да қатарлас, жас жігіттердің топталып, араласып жүргенін көру де бір ғанибет.

Басшының орынбасары Есенғали Төкебаев, декан Бауыржан Санақұлы Елубаев, кафедра меңгерушілері Нұрлан Рымбекұлы Жүсіпов, Талғат Әжмұханұлы Дүйсембаев, оқытушылар Балтабай Құсайынұлы Мұстафинов, Михаил Николаевич Потанин, Николай Яковлевич Воевода, Борис Сафонов оқу орнымыздың көркі болды. Өз жұыстарына берік, ауыз біршіліктері бар, сыйлы азаматтар еді. Әрі өнерлі де болатын: Балтабай өлең жазса, Есенғали мен Николай тамаша дауыстарымен ән сала білетін, біреуі домбырада ойнаса, екіншісі - гитараның құлағында ойнатын.

Нұрлан, Бауыржан, Михайлдер отырыстың сәні болатын, әзіл әңгімелері, билері, әндері отырысқа қан жүгіртетін.

Ардагер ұстаздар Бақыт Смағұлқызы мен Қарлыға Әділгерейқызы - негізгі кәсіби пәндерден сабақ жүргізіп, жауапкершілік пен білімділіктің үлгісіні көрсете білді.

Осы жерде мектепте де, өмірде де ұстазым болған Марс Еренбекұлымен ттағы кездестік, қызметтес болдық. Өзі басқарған мұражайдың тәрбиелік рөлін аттыруға еңбегі бір басқа болса, ол кісінің айналасымен қарым-қатынасы, тәрбие, тіл, адами қасиеттер туралы пікір айтуы, жәй ғана болып көрінетін ескергіпелері - бір қазына.

«Қазыналы қартың болсын» деген сөз осындайдан шыққан болар.

Оқытушылар Наталья Александровна Богданова, Тілеуқұл Серікқызы Жазыбаева, Татьяна Алексеевна Кубрак - жоғары дәрежедегі ұстаздар болды. Татьяна Алексееваны әлемде біраз елдер біледі десек, артық кетпес едік. Оның шәкірттері (құтқарушылар) -Еуропа, Азия елдерінде, әлемдік халықаралық, өңірлік жарыс-сайыстарға қатысып, жүлделі орындармен қайтып, өнегелерін көрсетіп, колледжді ғана емес, қаламыздың атын шығарды.

Кадр бөлімінің меңгерушісі Гүлнәр Райымқұлқызы Алдабергенова, архивариус Нәйлә Мағтұрқызы Қарымбаева, диспетчерлер (оқу кестесін жасап, орындалуын қадағалаушылар): Галина Петровна Сафонова, Гүлден Бейсембекова - оқу жұмысын, тәрбие ісін техникалық жағынан қамтамасыз етгендер.

Мектепте шәкірттерім болған Тілеутай Шәкірқызы Мұсатаева, Айнұр Төлешқызы Түсіпова, Гүлнәр Тілектесқызы Дагаровалар да білімді ұстаз атанып, көптің құрметіне бөленіп жүргенін көрудің өзі көңілге бір сый, мақтаныш сезім ұялатады.

Психолог Сәуле Айтбекқызы Қойлыбаеваның (оқытушылар мен оқушылар арасында туындаған) шиеленісті мәселелерді қалай әдептілікпен, біліктілікпен шешкендігіне куә болып жүрдім.

Талап қатты: бәрімізге әдістемелік жасалымдар (разработкалар), оқулық — кітапшалар шығару, аудармасын жасау керек, электрондық құралдарын дайындау керек. Аудару: орыс тілінен қазақ тіліне немесе керісінше. Осындай жағдайда бәріміздің басымыздың тоқайласатын жері - ақпараттың баспа орталығы. Алты-жеті адам қызмет етеді. Күні-түні тыным жоқ. Басып шығару керек: біразіміз бір оқулықтан тұтас үзіндіні, біреу түсініксіз жазылған мәтіндерін, біреуне басы жоқ, не аяғы жоқ бір «дүниені» бере салады. Бітіру керек: арасында басшылықтың ақпаратты хаттары қаншамалық. Осы бөлімшені бақарушы-Маржан Қайыржанқызы Қонысбаева. Өте білімді, баспа ісінің қыр-сырын толық меңгерген, шебер аудармашы. Адамгершілігі мол, ақылды жан, сыйластықта болдық. Мені қатты сыйлаған адамдардың бірі. Қарындасымдай мен де оны сыйладым, бірде бір қағазымды қайтарған емес, қайта толықтырып, менің жазғанымды құлпыртып жаңа бір дүниеге айналдырады. Маржанның әуелетін толық пайдаланып, талантының, қабілетінің ашылуына жағдай жасаса, кем дегенде ірі бір баспаны шыр айналдырып, шығарған туындыларын халық игілігіне жұмсаған болар еді. Келешегі зор адам.

Менің мемлекетте тілді іс жүргізу ісінде, өз ойымша, жалғастырушы Эльмира болып отыр. Менің ісім деп артықтау айтып отырған сияқтымын,

дегенмен, құжаттармен жиырма жылдық тікелей жұмысым көп нәрсені аңғартар.

Эльмира, бір таң қалатыным, алғашқы күндерден бастап, осы сабақтың жүргізу ерекшеліктерін бірден меңгеріп алды, шәкірттерін тыңдата біледі. Бұл қасиет- оқытушы үшін жағымды нәрсе. Үнемі ізденіс үстінде.

Колледжде қалың орманның ішінде алаңсыз, таза ауа жұтқандай әсерде жүрдім. Қаншама адамдармен танысып, сұхбаттастық. Бәрінің аттарын атай алмай отырмын, кешірім сұраймын. Көңілімде, жүрегімде жүздері, бейнелері.

Шәкірттерім де білім алуда ізденімпаздық танытты, оқушым Александр Федоров облыстық сайыста бірінші орын алса, бір шәкіртім- республикалық жарыста жүлделі орын алып, шығармасы жинаққа енді.

Оқу орнымыз заман талаптарына сай биіктен көріне білді.

Бір жылы колледжіміз республикалық конкурске қатысып, жүлделі орынға ие болып, ол жеңісі - аттестация өткізілгеніне теңестірілді.

Мезгілі жеткенде, аттестациялау жақсы нәтижелермен өтті.

Кабинеттер, зерханалар да заманауи оқу-құрал-жабдықтармен жабдықталып, оқушылардың сапалы білім алуына жағдай жасалды.

2006 жылы колледждің 75-жылдығы дүркіреп өтті. Үлкен ғылыми-практикалық конференция тақылетінде жиын өткізіліп, оқу орнының өткен жылдары слайд арқылы баяндалып, қатысушылар ой бөлісті. Бір таң қалғаным: осындай мәртебелі шараға не облыс, не қала, не білім басқармасынан өкілдеріңіз қатыспағаны. Әншейінде, біздің колледждің немересіндей болып келетін оқу орындарының 40 жылдығына, 30 жылдығына тайлы-тұяғымен барып жүргендер үнсіз қалды. Бәрібір мерейтой сәнімен, мәнімен өтті.

Колледж (тау кен техникум) шәкірттерінің ішінде Кеңес Одағының батыры Нүркен Әбдіров, Социалистік Еңбек Ері, академик Әбілқасым Сағынов, шахта директоры Көрпебаев, профессор Николай Дрижд, тағы басқа атақты адамдар білім алған. Шәкірттері республиканың түпкір-түпкірінде, тіптен таяу шет елдерінде де еңбек етіп жүр.

Бай жұмыс тәжірибесі бар оқу орнымызда Білім және ғылым, Төтенше Жағдайлар жөніндегі министрлер, облыс әкімдері, Премьер-Министр сияқты лауазымы жоғары адамдар келіп танысып, көріп, оң бағасын беріп кетті.

Кеңестік заманында Еңбек Қызыл Ту орденді болған оқу орыны бүгінде биіктен көрінуде, халықты жұмысқа орналастыру бағдарламасы бойынша мамандарды (құрылыс саласы бойынша) қайта даярлау ісіне ат салысып, үкіметтік жобаның іске асуына үлесін қосып жүр.

Мұндай айтарлықтай істердің нәтижесінің болуы-кадрлердің біліктілігінде, барлық буын өкілдерінің оқу-тәрбие мәселесін бірлесіп, ынтымақпенен шеше білуінде.

Оқытушылық жұмысымда қатты қолдау көрдім. Кейбір мәселеде, мысалы, аударма ісінде, қажеттілігімді сезіндім. Керек екенінді сезуде-бір жақсы нәрсе.

Іс жүргізу кабинетін жабдықтауда Тілеулес Рақымбайқызы мен Светлана Керімбайқызы айтарлықтай көмек жасады.

Іс жүргізу пәні жоғары арнайы оқу орындарында 90-жылдардың соңына қарай пән ретінде жүргізіле бастады. Алғашқы кезде, оқулық та, әдістемелік нұсқаулар да жоқтың қасы еді. Бұл жерде құжаттармен жұмыс тәжірибем көп септігін тигізді. Он жыл бойы іс жүргізумен практикалық сипатта кездессем, енді, практиканы теориямен ұштастыруға тура келді. Кабинетті жасақтауды аяқтап, оқу бағдарламасы негізінде, барлық тақырыптар бойынша, практикалық сипаттағы жаттығулар, тапсырмалар бір жүйеге келтірілді.

Облыс оқытушылары үшін ашық сабақ, шаралар өткізіп, тәжірибем облыс оқытушыларына ұсынылды.

Еңбегім бағаланып, Алтынсарин белгісіне ұсынылды. Бұл марапат - педагогикалық қызметімдей- ең жоғарғы, қымбат марапат.

Берерімді берсем де, бір өкініш қалды, ол жұмыс тәжірибемді жинақтап, орыс топтарының оқушылары үшін тыянақтап жинаған материалдар негізінде іс жүргізу бойынша кітабымды толық жазып, аяқтай алмай кеттім.

Негізі, кітаптың 70-80 пайызын бітіріп, аяқтаймын деп отырғанда, бір ауыр операцияны бастан кешірдім, артынан зейнеткерлікке шықтым. Өкінішім-осы ғана.

Міне, осылай колледждегі адами атмосфераға көңілім толып, азамат-азаматшалармен сыйластықта күндерімді өткізіп, біріне замандас, біріне аға болып, есігімді қайта сеніммен, жақсы көңілмен аша алатындай етіп, көңіл илтипатымен жауып, зейнеткерлікке шықтым.

Қуанышты сәттер де қалада тұру кезімде болып бақты. Балалар үйленуі жалғасын тапты.

Дүниенің қызығы-немерелерім дүниеге келе бастады: Рамазан, Әйгерім, Алуа, Аружан, Шернияз, Асылжан, Жәнел, Әлиар, Айым. Жиен шөберем Сұлтан - бір төбе.

Әрқайсысының туған күні есте қалды, қуанышты хабарды не жұмыста, не үйде естисің. Әріптестерің, көршілеріңмен естіген сәтте дастархан жайып, мәре-сәре боласың.

Қазір: алды-студент, артқысы-бала бақшаларында тәрбиеленуде. Бірінен бірі өткен қызықты. Шүкір. Бәрі бірдей, дегенмен, қолда болғандары ыстықтау. Жиі көріп, баурында өсіп, еркелеп, күні-түні «аталап» өскендерінен болар.

Әрине, өмірдің аты өмір, толқындары бар маңдайына самал әкелетін: толқындары бар-сынаққа алатын, жанға жара, жүрекке салмақ салатын.

Сондай ауыр жағдайлар біздің отбасымызды айналып өтпеді. Кенеттен 32 жасында Ерлан дүниеден озды, сегіз айдан кейін Қарлығаш бақилыққа аттанды.

Ерлан ақкөңіл, акжарқын, төзімді еді. Артында-Айтолқыны қалды. Қырқынан кейін бауырыма салған Айтолқыным- қазір қорғаным, қорғаушым болып отыр. Студент.

Қарлығаш ауыр науқастан елу бес жасында күллі бауырлары, балалары алдында бұл жарық дүниемен қоштасты.

Нұрлы, қайратты жан еді, үйдің барлық тіршіліктері мойнында болатын Ерте тұрмыс құрдық. Біреуіміз 21-де, екіншіміз 19-да. Жұмысымыз болатын, бірақ, диплом жоқ. Байлығымыз жоқ, бірақ ертенгі күнге үмітімі бар,өз-өзімізге сенімдіміз. Не күтіп тұр алдымызда білмейміз, білгіміз де келмейді, Жастық-мастық, бірге болсақ болды, бар арман сол. Дүние есебін білуден мақрұмбыз. Өмірге дайындық аз болған жағдайда, қиыншылықтар да болады екен. Дегенмен, бірте-бірте жеңе бастадық. Тірегің-әке-шешең. Ауыл ішінде-алаңсыз өмір.

Қарлығаш дүниеден озғанша, ұстаздық жолда қызмет етті.

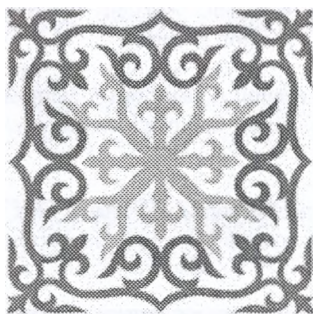
Ақбауыр сегізжылдық мектебінде, Шетте Ы.Алтынсарин және Горький атындағы мектептерде, қалада балалар үйінде, № 36, 59 және 82 - орта мектептерде қазақ тілі пәнінен сабақ берді.

Облыстық педагогикалық семинар-кеңесте Ахмет Байтұрсыновтың шығармашылығы жайында баяндама жасап, жоғары бағаға ие болды. Баяндамасы Білім жетілдіру институты шығарған жинаққа енді.

Көбінесе орыстiлдi топтармен жұмыс iстедi. Iсiн терең меңгерген бiлiктi ұстаз болды, аудандық, қалалық, облыстық семинарларда ашық сабақтар мен тәрбие сағаттарын өткізіп, тәжірибесімен бөлісіп жүрді.

«Өлгеннің артында өлмек жоқ» дегендей, өмір сүріп жатырмыз. Толыққанды деп айту, әрине, орынсыз.

Халқың бар, елің бар, жерің бар, ұрпағың бар-мықты сүйеніштерің осы. Шүкіршілік.

12-тарау

Зейнеткерлікте немесе түйін сөз орнына

Зейнеткерлік - бос уақыт. Ойланып — толғануға уақыт жеткілікті. Барар жеріңе барасың, бармайтын жеріңнен - қаласың. Ерік өзінде. Хал-қадіріңді жинай бастайтын уақыт. Туысыңа, жақындарыңа, дос-жарандарға әлі де болса, керек сияқтысың - осының өзі жүрекке қуат.

Ұлы ойшыл Абай: «Ескі ойға көңілім толады, тіріліп өткен құрғырды» дегендей өткен күндеріңді еске аласың, тірілтесің. Біріне-көңілін толады, бірінен-суынады.

Жақсы күндеріңді іздейсің, сыйластық өмірді сағынасың, оның шолақ екеніне көзің жетеді: күндер де өтті, айталық: кешегі құрбылас-сыйластық ортасы сиреп барады.

Алы-алыс мазасыз ойларыңның барып-барып қонатын жері-ауылың, өсіп өген ортаң, жастық шағың.

Өміріңнің куәгерлері - дос-жарандарың, туысқандарың, қызметтестерің.

Немерелер ақылы туысқанға айналған құдаларың не тұрады? Байлық, ырзық осындай өмірдің арналары арқылы кеңееді.

Құдай қосқан құдаларым Сайлау Ыбырайұлы Ғабдуллин (Ақсу-Аюлы), Тілеуқабыл Мұқажанұлы (Жанарқа), Айып Досымбайұлы (Атбасар), Тілектес Үмбетов (Жарық), Нәби - Рысқұл (Қарағанды), еңбегімен де, адами қарым-қатынастарымен өңірлеріне белгілі адамдар.

Құдалық өмірдің бастауында тұрған Сайлау Ыбырайұлы-ақ халатты жан, ұзақ жылдар ауданда бас дәрігер атанып, денсаулық ісіне айтарлықтай үлес қосты әрі қоғамдық жұмыстар да болып (аудандық маслихат хатшысы), билік жұмысына араласты.

Отырысымыздың сәнін келтіретін, жүзімен де, әнімен де атақты әншіміз Ермек Серкебаевты еске салатын. «Біздің сүйкімді доктор» фильмінен Тәкеннің әнін шырқағанда, түрленіп кететін.

Тілеуқабыл Мұқажанұлы ұзақ жылдар «Дружба» (қазіргі Байдал би атында) шаруашылығында есепші болып, оның экономикасының дамуына бір адамдай ат салысты. Қарапайым, әрбір ісінен, сөзінен ізгіліктің иісі шығып тұратын.

Айып Досымбайұлы, мамандығы құрылысшы болатын. Атбасарға барып жүргенімде, оның қолы тимеген құрылыс алаңы жоқ сияқты болып көрінді. Кейінде, әкімдікте білім ордаларының құрылыс мәселесін үйлестірушісі - бас басқару маманы болған. Мұндай лауазымды ауданда мектептердің (он мектеп), басқа да білім ошақтарының (кәсіптік училище, музыка мектебі, спорт мектебі, т.с.с.) көп шоғырланғандығынан ұстаған болу керек.

Ақкөңіл адамды бауырына тартып, тұратын, жатсынбайтын адам болды. Онымен отырыстың өзі бір таңға татитын.

Тілектес Әбдінабиұлы болса, теміржолдың маманы, ұзақ жылдар (отыз жылдан астам) оны басқарып келеді. Кісілігі, адами қасиеттері, еңбекке деген

құлшынысы әрі біліктілігі, жақсы мен жаманды айыра білу қасиеті біткен ерекше жан. Келсе балға-шегесін ала келіп, бұйымдарды жөндеп, жер таңдамай, жата кететінін қалай ұмытарсын. Сыйластықты бірінші жоға қойған адам.

Құдағиларымның жақсылығынан ғой, осындай азаматтардың емін-еркін жүріп, еңбек етіп, халықтың қадірлісі болып, ұл-қыздарды өсіріп, қызығын көріп жүргендігі.

Есен (Шет), Майра (Атбасар) құдағиларын салмақты, артық сөзді білмейтін, қанағатшыл жандар болса, Базаркүл (Жарық) ширақ, туысқандарды топтастырып, дастарқанның сәнін келтіріп, «менмұңдалап», шақырып дегендей, қонақжай жандар.

Құда - құдағилы болу да бір бақытты өмір.

Өкінішке орай, құдаларымның көпшілігі дүниеден озды. Жүздері көз алдыға келеді, еске аласың: жақсы сыйластық күндерді, имандары жолдас болсын. Осындай орны толмас олқылықтардың орнын кейінгі - жаңа құдаларым Нәби мен Рысқұл өздерінің адамгершілігімен, риясыз қарым - қатынастарымен толтыруда, ұзағынан болғай.

Маңдайыма біткен нығметтердің бірі-қайда болсам да, адами қасиеттері жоғары, ең әуелі сыйластықты бірінші орынға қоятын адамдармен көрші тұруым. Бірін еске аламын, біреулерімен қазір де тұрып жатырмын. Оларды еске алған сайын, олардың жылы қабағы, мейірі көз алдыға келеді.

Көрші дегенде, әкем мен шешемді силап өткен жандарды еске алмай өтпеуге болмайды, олар: Құсайын -Дәкен, Шәкір - Жамал. Дәкен мен Жамал қол көмегін көрсетсе, Құсайын мен Шәкір керек-жарақтарын қаладан әкеп беріп отыратын, екеуі де - жүргізушілер болды.

Ақбауырымда Садық Ахметұлы мен Бірлік Ғазизұлы қандай еді. Өзімізше-үштіктен құралған өз үні бар, күйі бар ансамбль болып отырдық.

Садық көршім - Ұлы Отан Соғысына қатысқан адам әрі соғыс біткеннен кейін Германияда қалып, әскери қызметін жалғастырды. Елге келгеннен кейін, еңбекке араласып кетті.

«Инженер по безопасности» десе, ол кісі еске түсе қалады. Аққоңіл, қызметін адал атқаратын, әрбір мекеменің, техниканың қауіпсіздік шараларына байланысты, нүкте - үтіріне дейін түсіндіріп, қол қойдырып алатын. Осы үйдегі Зылиша тәтеміз - үйдің ұйытқысы, берекесі, жылылықты сақтаушы жан еді.

Бірлік көршім болса,оның да жөні бөлек еді. Әңгімешіл, дастарханы мол, үйі қонақтардан бір босайтын. Туысқандарының бәрі сол үйден табылатын.

Әкеден ерге қалғандықтан, оның тез ер жетуіне тура келді, еңбекке ерте араласты: Алайғыр кенішінде, Ақбауырда аэропорт бастығы, агроном, кейін Жаңажүртта ферма меңгерушісі болып қызмет атқарды. Бір отырсақ, ұзаққа созылатын, әңгімеміз таңнан таңға дейін ұласпаса да, біраз жерге баратынбыз. Жолдасы Рысбала - шыдамды, кеңпейілді жан, екі шешесін бірдей тәрбиелеп (өзінің және жұбайының), күтіп-бағып, қолынан жөнелтті.

Шеттегі көршілерім - бір төбе. Қызылкүл тәте, Төкен ағай - Нәсіпжан тәтені, Жұмабай-Зүбәйраны қалай ұмытарсың. Төрт отбасы екі қабатты үйде тұрдық. Алғашқы көшіп келегенімізде балалар жас, 6-8 жаста, қабатты үйді көрмегендер, қызық көріп, есіктерін тепкілеп, қорадағыларын шығарып тастап, әуре-сарсаңға салады. Тәтелерім сонда бір ауыз сөз айтып, реніш білдіру дегенді білмейді, «бала ғой» дейді де қояды. Қауаныш-ренішімізде бірге болдық.

Жер үйге көшкеннен кейін ауылымдағы жағдай толық орнына келгендей болды. Жаңа көршілерім Аманай-Рая, Күлән-шешейді, Нестай ақсақал мен Үмітжан шешей, Боранбай мен Гүлжан, Смағұл ақсақал мен ол үйдей шешей - бәріміз бір аз уақыт болса да, бір дәурен өмір сүрдік.

Күлән шешей қандай еді, қағылез денелі, былай қарасаң, қатқан қара кемпір, бірақ, қызметі қандай. Ол кезде жасы жетпістің маңында болатын, бар қораның шаруасын атқаратын, биік сатымен өрмелеп, қиналмай қораның үстіне жеңіл шығып бара жатқанын көргенде, құдай-ау, біз неткен жалқаумыз деген ой келеді.

Кешке қарай, шайын қойып, жайланып отырып, шайы қандай еді: дастарқанға бәрін қояды: өрік-мейіз, варенье, қаймақ дейсіз бе (бізді жиі шақырып алатын), қыстың күні қой, түріне қарасам, алауланып тұрады: шашын артына қарай тастай қылып тарап тастаған, өріп тастаған ба деп те қаласыз. Рахаттанып, жайлап отырып ішеді, бізге ішкізеді де «қарағымдап».

Артынан көп кешікпейді, жата қалады. Қалыптасқан, есесіне, таң атпай ерте тұрып кетеді.

Мейірімі еркеше жан еді. Бірде «язва желудка» болып ұзақ ауырдым. Таңертеңгілікте жаңа тартылған қаймақтан «ем болады» деп күніне Қарлығашқа әкеп береді. Ақ ниетінен туған пиғылы айығуыма себепші де болған шығар. Осы бір қасиетті «қара кемпірді» еске алсам, «қалың қалай, балам» деп, әңгімелескісі келетін сияқты болып тұрады.

Нестай ақсақал әңгімешіл еді, көпті көрген, біреуге көмектесуге дайын тұратын. «Газ-69» деген көлігі бар, өзі әзер сиып отырса да (ірі денелі болатын), «апарып тастаймын», «жоғыңды іздейін» деп, дайын тұратын, өзінен сұрауға ұялып тұрсаң да.

Осы көршілік кезімізде Наурыз мерекесі кеңінен тойлана бастады. Үлкендер наурыз көжені жасап, үйіне бәрімізді жиятын.

Смағұл ақсақалдың тазалығы, кірпияздығы ерекше еді, жасы сексеннен асса да, газетті көзілдіріксіз оқитын.

Кейіннен Есен мен Үмітжан қосылып, бірі бауырымыздай, бірі - қарындасымдай болып, сыйластыққа толы күндеріміз көп болды.

Көршілігім бір ай ғана ғұмыры болса да, Иман ақсақал мен Айтжан аталар құшақ жая қарсы алғандары естен кетпес.

Осы көршілерімнің балалары қазір ер жетті, бір қуанышта, не реніште кездесіп қалсақ, көздеріне жас алып: «қандай сыйластықпен тұрдыңыздар, қандай мейірбан жандар едіңіздер» дегенде, өзімнің де әкелерім мен

шешелерімнің, ағаларым мен жеңгелерімнің, бір сөзбен айтқанда - үлкендердің сыйластығын көріп, мейірімді ықыласы мен ақ жарқын көңіліне, ыстық алақанында тәрбиелеп өскен күндерімді аса тебіреніспен еске алып, «е-е, мейірімділікке толы өмір хикаяты әр ұрпақ ғұмырында жалғасын табады екен-ау» деп ойға келіп, шүкіршілік етесің. Бірліктің Гүлдені мен Қызылкүл тәтенің Жанарының сөздері-осыған дәлел.

Өміріңнің бір мәні- өткенді еске алу, Адамдарды еске алу. Қызметтен гөрі адамдар көп еске түседі. Тірлігіңнің бір тірегі- өткен ғұмырыңда.

Қалаға келгеннен кейінде, шүкіршілік, тамаша адамдардың ортасына түсіп, сыйластыққа толы күндеріміз өтіп жатты. Бұның өзі өмір ауыртпашылықтарын жеңілдетіп, өмірге сеніммен қарауға көмектеседі.

Майқұдықтағы Володя-Валя көршілерім қандай болды десеңізші. Қарлығаш ол жерден көшіп кеткеннен кейін, үш-төрт жылдан кейін қайтыс болды.

Қыс іші, алай-түлей боран, кейбір адамдарға хабар да бере алмадық. Ертеңінде мешіт алдында жаназасын шығаруға дайындалып жатқанымызда, тоңған, көздерінде жас, қолына гүл ұстаған Володя жұбайымен келіп тұр. Көңіл айтып: «гүлді табытына қоюға болама?» деп сұрап жатыр. Қайдан хабар алғанын сұрамадым да, міне-сыйластық.

Он бес жылдай болды, Волочаев көшесіндегі үйде тұрып жатырмын. Көршілерімнің жақсылығы, сыйластығы, арамыздағы қарым-қатынастар, болған әңгімелеріміз - бір хикаят. Сондықтан, кейбіреулердің аттарын атап өтумен шектелейін.

Төлеген Омарұлы, жұбайы Қайыркүл - жерлестерім, қандай қызық-қуаныш, ренішті жағдайлар болсын, басы-қасында болып, сөзіменен болсын, ісіменен болсын жәрдем көрсеткен жандар, дастарханы мол, туған-туысқандарына адал әрі тірек болып отырған адамдар.

Жаңарқалық Болат жұбайымен келісті адамдар. Болаттың ақкөңілдігі, әңгімелері, жасы келсе де, жүріс-тұрысының ширақтығы әрі аңқаулығы - әңгімемізге тұздық болып отырады.

Жерлесім, қарабұлақтық, Серік Аманжолұлы үлкен лауазымды қызмет атқарып отырған адам, қызметіне қарамай, өзін өте қарапайым ұстап, не жақсы, не жаманды айыра білетін, жас кезінен жауапты қызметтерді атқарып, өмірдің талаптарына жауап бере алатын азамат. Сағаттар бойы әңгімелескен кездеріміз болады. Байқағаным, ол -прагматик. Бос қиялдан гөрі қолдан не келеді, нені тындыруға болады, қандай жүкті мойынға ілу немесе алу керек-осы жәйттерді дұрыс бағамдап, басшылығына алып отырады. Мұндай зерде-есеп ешкімнің маңдайына жазыла бермейді. Жұбайы Мағира - инабатты, салмақты, кішіпейіл, отбасының сенімді ұйытқысы болып отырған абзал ана.

Қадіріңді білетін амдарға не жетсін, біраз уақыт дала, есік алдында көрінбей қалсам, іздей бастайтын Өміржан (жезқазғандық) неге тұрады.

Өміржанның көшіп келуі көбімізге мұсылмандықтың мәнін аша түскендей.

Ораза, құрбан айт күндері көршілердің бастарын жинап, ақ дастарханын жасап, дәм татқызып, дұға жасататындығы не тұрады? Жұбайы Гүлбану - бір келісті жан, үлкенге құрмет, кішіге ізет көрсете біледі.

Сәбитпен (ақтоғайлық) сыйластығымыз жарасқан.

Адай, Нұрғали, Қайрат, Кендебай - бәрі сыйластарым.

Замандасым әрі жиенім Аманбайдың көшіп келіп, көрші болуы да көршіліктің мағынасын аша түсуде. Жұбайы Райхан екеуі келген адамды жылы қарсы алып, берекелі отбасы болғандығын көрсетуде.

Ақшатаулық Тыныштық апайың өмірі- бәрімізге ғибрат. Он төрт құрсақ көтеріп, он екісі аман сау болып, өсіп-өніп жатыр. Үйі күнде базар. «Қорасы малға, үйі жанға толы» деп осындай анаға байланысты айтылған шығар. Ұйымдары жарасқан, ұясы бұзылмаған жанұя.

Жерлесім, ауылдасым Аманкелді Хасенұлының дүниеден озуы көршілерге соққы болып тиді.

Аққөңіл, «аузын ашса, көмейі көрінетін» жанның өзі еді. Ақжарқын әңгімесі, жарқ етіп шыққан күлкісі, еш адамды жатсынбайтыны- осы қасиеттері адамды өзіне жақындата түсетін.

Жасымыз шамалас болғандықтан әрі әңгіме тақырыбы, ауыл туралы немесе адам туралы болсын, бір-бірімізге түсінікті болғаннан кейін, әңгіме ұзаққа созылатын. Жас кезінде біраз қиыншылықтарды көріп, өзінің ширақтығымен, кірімділігімен қатарлы азаматқа айналған. Нағыз өнер адамы. Шертпе күйдің шебері, дүниеден озар алдында, Балқаш қаласында Мағауия Хамзинге арналған сайыста жүлделі орын алып келген болатын. Қуанышын көршілермен бөлісіп, бір жақсы отырыс болып еді. Жұбайы София екеуі ынтымақта, жарастықта өмір сүрді.

Люда көршіміз қандай. Жылу үшін, су үшін, тазалық үшін, қауіпсіздік үшін күресушінің жалғыз өзі, біз жалқауымыз ғой, қабаттың мұңын жоқтайтын өзі болатын.

Енді бір көршімді айтпай кетпеге болмайды. Көршілерім бас қосып қалғанында, оларға қалжыңдап: «Сендер маған «двоюродный» немесе «троюродный» көршілерсіңдер, «родной» көршім - ол Сәкен деймін.

Міне, Сәкен мен Салтанатпен көрші болғаныма он бес жыл, пәтерді қабырға ғана бөліп тұр, есіктеріміз қатарынан ашылса, біріне бірі тиеді.

Өмірімдегі көршілігімнің ең көп мерзімі - осы көршілігім. Барлық қуаныш, реніштердің куәсі. Немере дүниеге келіп, мереке болсын, туған күнім болсын- жанымнан табылатын, дастарқанымда отыратын - екеуі. Екеуі де жас, үлкен балам шамалас. Маған деген ықыластары, ниеттері бөлек, «ағалап» тұрады. Мен де олардың барлық қуаныштарының куәсімін әрі қатысушысымын.

Қарапайым жандар. Сәкен-құрылысшы, қызылордалық, Қазалы ауданының тумасы, әңгімешіл. Біраз таудай оқиғаны айтқанда тіліміз жетпей, түймедей қылып жіберсек, ол түймеден түйін түйіп, әшекейлеп, әрлеп айтқанда, тіліңнің қасаңдағынан ұяласың.

Балық аулау туралы айтыстық дейін. Мен болсам, тұзақ дайындадым, өзенге бардым, шортанға салдым, лақтырдым, ішінен тағы бір балық шықты, әкелдім, тазаладым, шешей пісірді, рахаттанып жедік деймін.

Ал, Сәкенге әңгіме тигенде, ауылымның маңайында бір жасырын су қоймасы бар, оған әркімнің таласы бар, бірін бірі аңдуы-арбасуы, жасырып қалғысы келетіндігі, оған келіп жеткендігі, ойланып біраз отырғандығы, темекісін тартып, суға қойып кетіп, судың қара- қошқылданып, балықтармен бетпе-бет соғысып қалуы, жағаға лақтыруы; бәрін бітіріп, рахаттанып, біразы әкелген андай-мұндайын жеп-ішіп, ләззат алуы, үйге келе жатуы..., үй-ішінің қарсы алуы... бәрі бір жыр, тыңдап отырып, алтын балық ертегісі әдірам қалсын дерсің.

Жолдасы Салтанат - кішіпейіл, еңбекқор, адамдармен жақсы - қарым қатынаста бола білетін жан. Балалары: Мәдина мен Аидасы жақсы ер жетіп, біреуі еңбекке араласса, біреуі - студент.

Қалада сүйеніштерім-ағалар мен бауырларым, апалар мен қарындастарым.

Жақсы да ізгілікті адамдар қатарына Сәулебек Жүнісұлын, Марс Еренбекұлы, Мәуен Хамзинді жатқызамын. Үлкендердің әңгімесін тыңдау бір ғанибет. Қайдан, Жанат, Мейірхан, Гүлнәзия - жиі хабарласатын достарым.

Көрінбей кетсең, хабарласуды сиретіп алсаң, іздеп тұратын Қайша, Бикен, Қуантай, Балқия апайларым мен Клара жеңгемнің ықлас-ниеттері бөлек. Қайша апамның балалары да, «нағашымыз» деп жаны қалмай, құрметтеп жатады, рахмет.

Жанашыр нағашыларым Рақия, Бақыт, Мейрамкүлдер - бір төбе, тілекші болып отырған Амантай мен Жамал апаларымыз орны бір бөлек.

Өмірді көрген ағаларым Аманкелді, Жолдыбек ағаларыммен халын сұрап, бір шаруа бойынша ақылдасудың өзі адамға керек нәрсе.

Қарындастарым Зекен Серігімен, Зәуреш Аманымен ізеттерін аямай, апарып таста деген жеріме өтінішімді қалдырмай, көліктерін дайындап отыратындығын қалай ұмытарсың?

Бауырларым Танас Жамалымен, Серік Раясымен хабарласып, амандықты біліп тұратыны жақсылықтың белгісі емес пе? Рая Әбілмажынқызының жыл сайын туған күнімде ерінбей-жалықпай «Қазақтелеком» арқылы сәлем жолдап, құттықтауының өзі не тұрады?

Ақырында, 90-нан асқан Терлікбай ағамның үнін, ғасыр үнін естіп, денсаулығының төмен екендігін қарамай, шүкіршіл жасап, сабырлы қалпына қалай риза болмайсың, одан қанаттанасың.

Басқа да жақсы адамдардың ортасында жүріп, сұхбаттасуың, күлуің өмірге деген құштарлығыңды арттырмай ма?

Өмірдің соқпақтары жаным ажайы, жанашыр, тілекші абзал екі адамға жолықтырды: бірі - Мұқаметқали ағай, екіншісі - Серік жиенім. Екеуі туралы жоғарыда жаздым, айтайын дегенім: жанашырыңның, болғаны - басты байлық. Жақсылықтары Алладан қайтсын.

Далаға шықсан, қайнаған өмірді көресің: әркім әрекет жасауда, әркім өмірі үшін күресуде, осының өзі тіршілік мәңгілік жалғасын табатынын көрсетпей ме?

Барсаң, ауылың бар. Бір-екі күн аунап- құнап қайтасың, рухани әрі денеуи күш жинап, жаңғырып, қасиет ұғымына терең сүңгіп, ғұмыр хақиқатының мәнін, сырын түсіне бастайсың. Туғанда - жалғыздық бар, өмірде - жалғыздық жоқ.

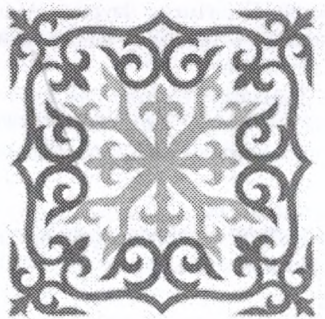
Ауылың, елің, жерің, ұрпағың бар, оның қанына, сінген тілі, діні, салт-дәстүрі сақталса, басқа не керек? Тыныштық, мейірімділік, кешірімділік және игілік керек.

Сонда ғана бақыттысың!

Өткен ғұмырымды баяндадым, біраз адамдардың атын атадым, кейбір оқиғаларды баяндадым. Артық кетсем, кешірім сұраймын. Дұрысы - Алладан, кемшілігі-өзімнен. Дегенмен дүниенің мәні, оның мағынасы туралы пәлсәпалы ойларды айтуға әзір дайын емес сияқтымын, осымен сөзімді доғара тұрайын. Алла қаласа, оны айтуға да уақыт келер.

Баршаға-жақсылық!

Автордан ескерту: біраз адамдардың аты-жөнін толық білмегендіктен, не ұмыт қалғандықтан, толық жаза алмадым. Не есімі, не тегі ғана жазылған жерлер бар - осы үшін кешірім сұраймын.

Мазмұны:

• Оқырманға - арнау сөзім.....	3
• Алғысөз орнына немесе ел мен жер туралы.....	5
• Ақбауырдағы туыстарға өзім туралы.....	8
• Ақбауырға арнау.....	9
• Ой - пікір.....	11
• 1 -ші тарау, «Ақбауыр» тарауының орнына.....	12
• 2-ші тарау Әулетім-тағдырым, бағдарым. Балалық шағым - өмірімнің шуақты кезеңі.....	28
• 3 - тарау. Аудан орталығында - оқуда.....	90
• 4 - тарау. Қызылтау мектебінде.....	106
• 5 - тарау. Ақбауырда.....	113
• 6 -тарау. ҚазМУ-да сырттай оқуда.....	133
• 7 - тарау. Аудандық оқу бөлімінде - түсініктік әрі түсініксіздік.....	147
• 8 - тарау. Аудандық атқару және партия комитеттерінде.....	163
• 9 -тарау. М. Горький атындағы мектепте.....	203
• 10- тарау. Жаңа жұртта.....	212
• 11 - тарау. Қалада.....	219
• 12 - тарау. Зейнеткерлікте немесе түйін сөз орнына.....	230

Ғұмыржазба - өткенге саяхат

Редакторы **С. Мұстафин**

Корректоры **М. Түсіпов**

Техникалық редакторы **Қ. Мұстафин**

Компьютерде тергендер:

Ахметова Дидар Қалқашқызы

Қасымова Дина Әкімқұлқызы

Басуға 19.04.2016 жылы қол қойылды.

Пішімі 64x84/16. Көлемі 13,78 б.т.

Таралымы 100 дана. 10744 тапсырыс

«Tengri» ЖШС баспаханасында басылды.

Қарағанды қаласы, Бұқар Жырау даңғылы, 84 үй

Тел. 87212 431954

**ӨТКЕН ҒҰМЫР - БЕЛГІСІЗ КӨШКЕН КЕРУЕН,
КҮН ТУАР МА, ІЗІМЕН САЛАР СЕРУЕН?
КЕШКЕН ҒҰМЫР - ИЕСІЗ ҚАЛҒАН ЖҰРТ,
ҚОЛАМТАСЫ ӨШІП, ҚАЛАР МА ЕКЕН ҰМЫТ?!**

Марат Түсіпов

